

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SAV

ISSN 0018-2575

ROČNÍK 56 * 2008 * ČÍSLO 3

SAP
SLOVAK ACADEMIC PRESS

SLOVAK ACADEMIC PRESS, spol. s r. o., Bratislava

HISTORICKÝ ČASOPIS

HISTORICKÉHO ÚSTAVU SLOVENSKEJ AKADEMIE VIED

813 64 BRATISLAVA, KLEMENSOVA 19

e-mail: histcaso@savba.sk

<http://www.historickycasopis.sk>

Hlavný redaktor: Dušan Kováč

Redakčná rada: Jozef Baďurík, Michal Barnovský, Valerián Bystrický, Viliam Čičaj, Vojtech Dangl, Ivan Kamenec, Eva Kowalská, Jozef Leikert, Ján Lukačka, Slavomír Michálek, Pavol Petruf a Dušan Škvarna.

Redakčný kruh: Blanka Brezováková, Katarína Hradská, Tünde Lengyelová.

Medzinárodná redakčná rada:

Peter Bugge (Aarhus), Stanislaw Bylina (Warszawa), Moritz Csáky (Wien/Graz), Robert J. Evans (Oxford), Frank Hadler (Leipzig), Horst Haselsteiner (Wien), Catherine Horel (Paris), George J. Kovtun (Washington), Hans Lemberg (Marburg), Francesco Leoncini (Venezia), Jiří Malř (Brno), Antoine Marès (Paris), Jaroslav Pánek (Praha), Jan Rychlík (Praha), Mark Stolarik (Ottawa), Arnold Suppan (Wien), László Szarka (Budapest), Ela Zadorožňuk (Moskva).

Výkonná redaktorka: Miroslava Fabriciusová

Jazyková redaktorka: Jana Skladaná

Vychádza štyrikrát ročne. Rozširuje, objednávky a predplatné vrátane zo zahraničia prijíma SAP – Slovak Academic Press, spol. s r. o., P. O. Box 57, Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Objednávky do zahraničia prijíma a vybavuje SLOVART G. T. G. Ltd., Krupinská 4, P. O. Box 152, SK – 852 99. Bratislava. Internetový objednávkový formulár nájdete na adrese: <http://www.historickycasopis.sk>. Nevyžiadané rukopisy nevraciamy. Registr. č./7036

Distributed by SAP – Slovak Academic Press, Ltd., Nám. slobody 6, 810 05 Bratislava. Slovakia. Distribution are held by KUBON and SAGNER. P. O. B. 34 01 08. W – 8000 München. Germany.

© Historický ústav SAV, 2008

OBSAH

Štúdie

Mach o, Peter: Rázusov <i>Odkaz mŕtvych</i> a vnímanie násilia v medzikonfesionálnych vzťahoch.....	419
Kš i ň a n, Michal: Vedec – cestovateľ alebo agent francúzskej vlády? (Predvojnové aktivity M. R. Štefánika)	443
K á z m e r o v á, Ľubica: Spolok profesorov Slovákov v rokoch 1921 – 1941.....	461
G a b z d i l o v á - O l e j n í k o v á, Soňa: Vznik a činnosť Csemadoku v kontexte politiky KSČ (1949 – 1951).....	477

Materiály

Sylvia z Limericku – Mintalová, Zora: Z činnosti pomocnej misie Britského Červeného kríža Lady Muriel Paget na Slovensku	497
---	-----

Rozhľady

S o r b y, Karol: Irak po páde monarchie (1958 – 1959)	507
--	-----

Diskusia

M i c h e l a, Miroslav: Súčasné učebnice dejepisu v Maďarsku a problém reprezentácií maďarsko-slovenských vzťahov.....	525
--	-----

Recenzie

K o l l á r o v á, Ivona: Vydavatelia v 18. storočí (Eva Kowalská)	537
J a g i e ě ě o, Michal: Slowacy w polskich oczach (Irena Malec-Bilińska)	539
D e j m e k, Jindřich: Edvard Beneš. Část první (Ondřej Houska).....	541
Ž i a k, Miloš – S n o p k o, Ladislav (eds.): Park ušľachtilých duší (Ľudovít Hallon).....	544
H r a b u š i c k ý, Aurel (ed.): Slovenský mýtus. Slovak Myth (Elena Mannová)	547
B i l é, Serge: Noirs dans les camps nazis (Lucia Galibert)	550

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA KRONIKA

CONTENTS

Articles

- M a c h o, Peter: Rázus' *Odkaz mŕtvych* (Message from the Dead) and the Perception of Violence in Inter-Confessional Relations..... 419
- K š i ň a n, Michal: Scientist – Traveller or Agent of the French Government? The Pre-War Activities of M. R. Štefánik 443
- K á z m e r o v á, Ľubica: The Society of Professors of Slovakia 1921 – 1941 461
- G a b z d i l o v á - O l e j n í k o v á, Soňa: The Origin and Activity of the Csemadok in the Context of the Policy of the Communist Party of Czechoslovakia (1949 – 1951) 477

Materials

- Sylvia from L i m e r i c k – M i n t a l o v á, Zora: From the activity of the British Red Cross relief mission of Lady Muriel Paget in Slovakia..... 497

Horizons

- S o r b y, Karol: Iraq after the Fall of Monarchy 507

Discussion

- M i c h e l a, Miroslav: The Current History Textbooks in Hungary and the Problem of the Representation of Hungarian – Slovak Relations..... 525

REVIEW – ANNOTATIONS – BIBLIOGRAPHY – CHRONICLE

INHALT

Studien

- M a c h o, Peter: Das Vermächtnis von Toten (*Odkaz mŕtvych*) von Rázus und die Wahrnehmung der Gewalt in den interkonfessionellen Beziehungen..... 419
- K š i ň a n, Michal: Ein reisender Wissenschaftler oder Agent der französischen Regierung? Die Vorkriegsaktivitäten von M. R. Štefánik..... 443
- K á z m e r o v á, Ľubica: Der Verband der slowakischen Professoren in den Jahren 1921 – 1941..... 461
- G a b z d i l o v á - O l e j n í k o v á, Soňa: Entstehung und Aktivitäten von Csemadok in dem Kontext der Politik der KSČ (Kommunistische Partei der Tschechoslowakei (1949 – 1951) 477

Materialien

- Sylvia from L i m e r i c k – M i n t a l o v á, Zora: Einige Aspekte der Tätigkeit der Hilfmission des Britischen Roten Kreuzes von Lady Muriel Paget in der Slowakei..... 497

Rundschau

- S o r b y, Karol: Irak nach der Fall der Monarchie (1958 – 1959)..... 507

Diskussion

- M i c h e l a, Miroslav: Die heutigen Geschichtsbücher in Ungarn und das Problem der Darstellung der ungarisch-slowakischen Beziehungen 525

KRITIK – GLOSSEN – BIBLIOGRAPHIE – CHRONIK

HISTORICKÝ ČASOPIS

ROČNÍK 56, 2008, ČÍSLO 3

Š T Ú D I E

RÁZUSOV *ODKAZ MŔTVYCH*

A VNÍMANIE NÁSILIA V MEDZIKONFESIONÁLNYCH VZŤAHOCH

PETER MACHO

MACHO, Peter. Rázus' Odkaz mŕtvych (Message from the Dead) and the Perception of Violence in Inter-Confessional Relations. *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 419-442, Bratislava.

The article analyses the literary image of forcible re-Catholicization and maps its perception against the background of the confessionally determined reception of the historical novel *Odkaz mŕtvych* (Message from the Dead). The reception of Rázus' novel was influenced by Protestant and Catholic historical memory, which included the images of the bad Jesuits or the good Jesuits. The stereotype of the bad Jesuits was updated and politically exploited in the conditions of the totalitarian Lúďák regime. Thus the novel contributed to strengthening anti-regime views in some segments of the reading public.

Historical novel. Historical memory. Stereotype. Confessional story. Re-Catholicization. Jesuits. Violence.

Roku 1936 vydal Martin Rázus historický román *Odkaz mŕtvych*.¹ Svoju umeleckú výpoveď ukotvil v období náboženských nepokojov a politických zápasov 17. storočia. Už v čase svojho vzniku bol román označený za neobjektívny, tendenčný, ako dielo stojace v protiklade s historickou realitou, ktorú zobrazuje. V recenziách, dlhších statiach alebo publikáciách mu venovali pozornosť v čase vydania i neskôr kritici z rôznych spoločenskovedných disciplín, z rôznych konfesijných prostredí a rozdielnej politickej či ideologickej orientácie (Ján Pöstényi, Jozef Buday, Andrej Kostolný, Andrej Mráz, Milan Hamada, Vendelín Jankovič, Michal Chorváth a i.).

Na tomto mieste by som rád upozornil, že nie literárny text sám osebe, ale text a jeho recepcia (v prvom rade v podobe recenzií a kritik), teda vzájomná interakcia na úrovni

1 RÁZUS, Martin. *Odkaz mŕtvych*. Praha; Bratislava : Leopold Mazáč, 1936. Pri analýzach textu, ako aj pri citovaní vychádzam z novšieho vydania tohto románu: RÁZUS, Martin. *Odkaz mŕtvych*. Liptovský Mikuláš : Transcius, 1995. V tejto súvislosti upozorňujem na skutočnosť, že v rôznych vydaniach románu, ale aj v prameňoch či iných publikáciách sa vyskytujú odlišné spôsoby písania mien konkrétnych historických osobností. V rámci tohto príspevku ide predovšetkým o mená týchto osobností: Mikuláš Kelio/Kellio, Imrich Thököly/Tököly/Tököli, Juraj Szelepcsényi/Selepcéni, Leopold Kollonich/Kolonič, Štefan Boesky/Bočkaj, Gabriel Bethlen/Betlen.

autor – text – čitateľ bola predmetom výskumu, ktorý predchádzal napísaniu tejto štúdie.²

Pri výskume som sa opieral predovšetkým o teoretický koncept (kolektívnej, sociálnej, t. j. nadindividuálnej) historickej pamäti.³ Väšina bádateľov poukazuje nielen na subjektívnosť a emocionálnosť, ale aj selektívnosť ako určujúce charakteristiky kolektívnej historickej pamäti. M. Olejník upozorňuje, že „*historická pamäť* [...] *pôsobí ako integrujúci činiteľ, spája individuá na báze spoločného prežívania minulosti. Historická pamäť je na rozdiel od individuálnych spomienok pamäťou skupín. Aj keď sa najvýraznejšie prezentuje v spoločenstvách organizovaných na úrovni etnika a národa, prípadne v rovine multinacionálnych náboženských obcí, ‚svojou‘ historickou pamäťou disponujú taktiež rodiny, hospodárske organizácie, športové kluby, spolky rôzneho druhu a pod. Princípy a obsahy, na základe ktorých historická pamäť generuje sentimenty spolupatričnosti, sú pritom prekvapujúco podobné bez ohľadu na veľkosť a charakter spoločenstva.*“⁴

Vlastnou historickou pamäťou teda disponujú aj náboženské spoločenstvá na rôznych úrovniach: veľké sociálne skupiny v rámci národného kolektívu (slovenskí katolíci, slovenskí evanjelici), ale aj veriaci jednotlivých (katolíckych) farností, (evanjelických) cirkevných zborov, či príslušníci rehoľných komunít (jezuiti, piaristi, františkáni atď.). Viacnásobné prevrstvenie identít so sebou prináša aj viacnásobné stretávanie sa, prekryvanie či dokonca možný konflikt rôznych historických pamätí. Táto štúdia si všima problematiku literárneho obrazu dobového rekatolizačného násillia, ako aj recepciu tohto obrazu príslušníkmi dvoch odlišných náboženských spoločenstiev, pričom táto recepcia bola ovplyvnená historickou pamäťou príslušnej konfesionalnej skupiny.

Ďalej som pri výskume pracoval s kategóriou stereotypu: „*Stereotypy* [...] *predstavujú osobité projekcie skúseností, ktoré tvoria súčasť kolektívnej/sociálnej pamäti.*“ Tieto mentálne obrazy sú „*v kontexte opozície ‚svoj‘ – ‚ cudzi‘* [...] *viazané na oblasť hlbinných štruktúr dlhého trvania (‚les structures de longue durée‘). V takomto ponímaní sú stereotypy štandardizovanými predstavami o určitých skupinách ľudí alebo predmetov.*“⁵

H. H. Hahn upozorňuje nielen na skutočnosť, že stereotypy tým, že zjednodušujú, uľahčujú orientáciu v neprehľadnom svete, v ktorom žijeme, ale aj na to, že pri budovaní

2 Otázkou vzťahu medzi umeleckým dielom a historickou vedou sa u nás bádatelia zaoberajú sporadicky. KAMENEC, Ivan. Historiografia, umelecká tvorba a historické vedomie. In KAMENEC, Ivan. *Hľadanie a blúdenie v dejinách. Úvahy, štúdie, polemiky*. Bratislava : Kalligram, 2000, s. 24-38; KAMENEC, Ivan. Umelecký literárny text ako prameň historiografického výskumu (Pokus o aplikáciu na básnické dielo Janka Jesenského). In BŽOCH, Adam (ed.). *Literárny text a poznanie (Zborník z kolokvia, 23. novembra 2000, Rakúska knižnica, Bratislava)*. Bratislava : b. v., b. r., s. 19-23.

3 BAČOVÁ, Viera (ed.). *Historická pamäť a identita*. Košice : Spoločenskovedný ústav SAV, 1996. Na pozadie terminologických rozdielov (kolektívna pamäť, sociálna pamäť, kultúrna pamäť), ktoré sú produktom odlišných bádateľských tradícií, upozorňuje KREKOVÍČOVÁ, Eva. *Mentálne obrazy, stereotypy a mýty vo folklóre a politike*. Bratislava: Ústav etnológie SAV, 2005, s. 7, 8.

4 OLEJNÍK, Milan. Základné prvky obsahu historickej pamäti a ich úloha pri formovaní kolektívnej identity. In BAČOVÁ, ref. 3, s. 43.

5 KREKOVÍČOVÁ, Eva. Sociálna / kolektívna pamäť a stereotypy: K niektorým metodologickým a terminologickým problémom. In MARUŠIAK, Juraj – FERENCOVÁ, Michaela (eds.). *Teoretické prístupy k identitám a ich praktické aplikácie. Zborník zo seminára*. Bratislava : Veda, 2005, s. 55.

kolektívnej identity vystupuje stereotyp vo funkcii faktora integrácie. Posilňuje vymedzovanie sa príslušníkov určitej – „našej“ – sociálnej skupiny („my“) voči druhej skupine, resp. jej príslušníkom („oni“), a to prostredníctvom rovnakých emócií a rovnakých obsahov, ktoré členovia tejto („našej“) skupiny zdieľajú.⁶

* * *

Rázus vnímal veľmi negatívne konfesionalizáciu verejného života, ktorá zaťažovala slovenskú spoločnosť.⁷ Východisko hľadal nielen v praktickej politike a publicistike, ale aj v literárnej tvorbe, prostredníctvom ktorej chcel osloviť širokú verejnosť. Práve preto napísal román *Odkaz mŕtvych*.

Pôvodný autorský zámer počítal s vydaním dvojzväzkového románu: v prvom zväzku mali byť zachytené osudy evanjelických kňazov a učiteľov, ktorých v rámci prešporského súdu (1674) obvinia zo spojenectva s Turkami, z účasti na vzbure proti panovníkovi (Leopoldovi I.) a odsúdia ich na galeje; v druhom zväzku sa malo ťažisko deja presunúť na protihabsburské povstanie Imricha Tökölyho (Thökölyho), počas ktorého boli zavraždení početní príslušníci katolíckeho duchovenstva. Rázus si pritom uvedomoval, že dielo nebude vo verejnosti prijaté jednoznačne pozitívne. Nazdával sa, že prvý zväzok sa bude páčiť evanjelikom a vzbudí nevôľu v katolíckom prostredí, kým pri druhom zväzku predpokladal skôr opačné reakcie. Nakoniec však vydal iba jednodielny román.⁸ Pokračovať v práci na druhom zväzku mu zabránilo nielen krajne negatívne prijatie románu časťou kritiky, ktorá toto dielo označila za protikatolícke,⁹ ale aj dobová politická situácia, v prvom rade nekorektné správanie sa politického spojenca (Ľudák) voči Slovenskej národnej strane. To všetko mu odčerpávalo značné množstvo vlastnej

-
- 6 HAHN, Hans Henning. 12 Thesen zur Stereotypenforschung. In HAHN, Hans Henning – MANNOVÁ, Elena (eds.). *Nationale Wahrnehmungen und ihre Stereotypisierung. Beiträge zur Historischen Stereotypenforschung*. Frankfurt am Main : Peter Lang, 2007, s. 15, 21-22.
- 7 Uvedenej problematike sa podrobne venoval predovšetkým BANÍK, Anton Augustín. *O dialektickej podstate slovenského konfesionalizmu*. Martin : Matica slovenská, 2000.
- 8 Práve na rozpor medzi avizovanou podobou románu a jeho skutočnou výslednou podobou, teda na román bez druhého („protievanjelického/prokatolíckeho“) zväzku poukazoval J. Buday. Pred čitateľským publikom navodzoval predstavu, že v pozadí tohto prípadu možno vidieť akýsi širší, bližšie nedefinovaný luteránsky protikatolícky komplot, ktorý mal za cieľ zatajenie či znepristupnenie historickej pravdy: „Dielo tak, ako vyšlo z tlače, obsahuje len autorom sľúbený prvý sväzok. Druhý sväzok zaviazal kdesi v autorovom pere. Prečo? To vie azda len autor a jeho spoluveriaci.“ Dr. B. [= BUDAY, Jozef]. Martin Rázus: *Odkaz mŕtvych*. Román. Vydal L. Mazáč, Praha – Bratislava, 1936. In *Kultúra*, 1937, roč. 9, č. 2, s. 38. Recenzenta ako Jozefa Budaya identifikoval GÁFRIK, Michal. *Martin Rázus II. Osobnosť a dielo (1923 – 1937)*. Bratislava : Literárne informačné centrum, 2000, s. 211.
- 9 J. Pöstényi prizvukoval, že „Rázusov román podľa evanjelickej kritiky [Andreja] Kostolného je protikatolícky. Nech si ho [teda] slovenskí evanjelici nechajú ‚pro domo sua!‘.“ KYSUCKÝ, J. P. Nesnášľivosť. In *Kultúra*, 1937, roč. 9, č. 2, s. 17-18. Poznámka: J. P. Kysucký je pseudonym Jána Pöstényiho. Pozri PAŠTĚKA, Július et al. *Lexikón katolíckych kňazských osobností Slovenska*. Bratislava : LÚČ, 2000, s. 1110-1111 (heslo: Pöstényi, Ján). Na tento výpad zareagoval práve A. Kostolný, ktorý Pöstényimu vytýkal nielen to, že z jeho recenzie vyčítal niečo, čo v nej vôbec nie je; pozastavil sa aj nad Pöstényiho cynickým a žľovitým tónom a poznamenal, že človek s takými zlomyseľnými myšlienkami „nie je povoláný vytýkať Rázusovi náboženskú nesnášľivosť“. KOSTOLNÝ, Andrej. Ján Pöstényi dáva Rázusov román „Odkaz mŕtvych“ na index. In *Slovenské smery*, 1936, roč. 4, s. 198-200.

energie a podlamovalo jeho narušené zdravie. Približne po roku a pol od napísania *Odkazu mŕtvych* Martin Rázus 8. augusta 1937 zomrel.

Podľa jeho osobného vyjadrenia, ktoré zaznamenal redaktor *Národných novín* Alexander Pakan, hlavným impulzom na napísanie románu boli „*dnešné politické a náboženské pomery medzi Slovákami*“.¹⁰ Rázus ho v podstate dokončil v marci 1936, teda v čase medzi vyhlásením formálneho rozchodu národniarov s Ľudákmi (december 1935) a zrieknutím sa predsedníckeho postu v národnej strane (apríl 1936). Prežíval vtedy jedno z najväčších sklamaní svojho života, krach vízie spolupráce evanjelikov a katolíkov, ktorá našla vyjadrenie v autonomistickom bloku.

To, čo Rázus pokladal za nebezpečné a ohrozujúce zdravý vývoj slovenskej spoločnosti uprostred 20. storočia, vnímal v realite 17. storočia. Prostredníctvom svojho literárneho diela varuje pred silnou konfesionalizáciou politiky, resp. pred intenzívnou politizáciou konfesionality: prepojenie konfesionalnej identifikácie, (stranicko-)politickéj príslušnosti a lojality môže viesť v spojení s pocitom výlučnosti či nadradenosti nielen k využívaniu, ale aj zneužívaniu politickej moci na presadzovanie príslušnej politickej (ideologickej, duchovnej) koncepcie, ktoré môžu sprevádzať rôzne formy násillia a manipulácie, ostrakizovania, exklúzie, psychického týrania, telesného mučenia či dokonca priamej fyzickej deštrukcie. Zápas za lepší svet – za dobro človeka, celej spoločnosti, národa, vlastnej konfesie – nemôže viesť cez násillie, nech už sú jeho podoby akékoľvek. Takto možno v kocke zhrnúť Rázusovo poslanstvo, ktoré prostredníctvom svojho literárneho diela prináša.

* * *

Leitmotív románu vyjadruje myšlienka breznianskeho evanjelického farára Jána Milochovského o dvoch *nationes*: pod dojomom udalostí spojených s počiatočnou fázou rekatolizácie a s Tököliho (Thökölyho) povstaním vyslovuje Milochovský v nemeckom exile myšlienku, že ľudstvo ako celok sa delí na národ dobrých ľudí a národ zlých ľudí,¹¹ pričom deliaca čiara medzi *dobrymi* a *zlymi* nie je totožná s konfesionalnou hranicou medzi protestantizmom a katolicizmom, ale tiahne sa naprieč konfesiami.

Napriek tomu sa však toto Rázusovo dielo stretlo skôr s negatívnym ohlasom. Kriticky sa k nemu stavali predovšetkým predstavitelia katolíckeho tábora, ktorí mu vyčí-

10 PAKAN, Alexander. Rozhovor s Martinom Rázusom. In *Národné noviny*, 1936, roč. 67, č. 34, s. 2.

11 Autentické znenie tejto myšlienky: „*Vlastne o tom mlúvice, dve toliko nationes aneb národové nacházejí se na svete: jeden [národ,] z nehož verní, pobožní, úprinní a stateční, druhý [národ], z kterého neverní, zlí a bezbožní pocházejí. Dobří, byt' by pocházeli odkudkolvek, slušne za compatriotu jednéj natii, smyslu a pokrvnosti mají držani býti. Tak podobne i zlí a neverní do počtu zlých prislúchají. [...] nemáme [teda] na to hledeti, z kterej vlasti nekdo jest pošlý, ale kterej vlasti hodný.*“ MILOCHOVSKÝ, Ján. Ornamentum magistratus politici – Ozdoba vrchnosti svetské. In MIŠIANIK, Ján (ed.). *Antológia staršej slovenskej literatúry*. Bratislava: Veda, 1981, s. 814-816 (citát s. 815). Milochovského spis vyšiel pôvodne roku 1678 v Drážďanoch. Námiety katolíckych kritikov voči využitiu tejto Milochovského idey v Rázusovom románe ako nenáležitej, ahistorickej vyvracia HAMADA, Milan. Rázusov Odkaz mŕtvych ustavične kontroverzný? In *Literárny archív*, 29-30. Martin: Matica slovenská, 1994, s. 315-320.

tali historickú neobjektívnosť a tendenčnosť.¹² Jeden z recenzentov, správca Spolku sv. Vojtecha, Ján Pöstényi, vyrukoval s názorom, že román je spoločensky škodlivý, lebo medzi slovenským obyvateľstvom vyvolá náboženskú neznášanlivosť. Rázusa obvinil z toho, že vo svojej knihe píše iba o utrpení evanjelikov, ale zamlčuje utrpenie a vraždenie katolíkov počas Tököliho (Thökölyho) povstania. Táto výčitka je neopodstatnená hneď z dvoch dôvodov: 1) nezodpovedá chronologickému ukotveniu románu: autor sa síce povstaleckých udalostí čiastočne dotýka, ale ťažisko jeho literárneho diela spočíva na zachytení životných osudov, príbehov a historických udalostí, ktoré sa väčšinou odohrali ešte pred vypuknutím povstania; 2) autor sa nevyhýba tematizovaniu násilia, ktoré páchali kuruci.¹³

Ďalší recenzent, literárny kritik Andrej Kostolný, ktorý pochádzal z evanjelického prostredia, hodnotil román pozitívne. Korigoval však základné Rázusovo krédo (Rázus: „*trpeli protestanti, trpeli i katolíci – podľa toho, kto mal práve v rukách moc*“). Podľa Kostolného „*sotva možno povedať, že katolíci trpeli tak ako protestanti. Iné je odsúdenie evanjelikov reprezentantmi, ako boli Selepčáni a Kolonič* [narážka na prešporský delegovaný súd r. 1674 – P. M.], *a iné je keď kurucký vojak sotil mnícha do priepasti. K výčinom kurucov ako adekvátny výčin možno postaviť zase len výčiny labancov.*“¹⁴

Kostolný vo svojej recenzii nespochybňoval utrpenie katolíkov ako také; upozorňoval skôr na skutočnosť, že je potrebné rozlišovať medzi utrpením, ktoré spôsobilo násilie ako akt organizovaný a zaštitený autoritou štátu, pričom sa na ňom priamo podieľali aj duchovné osoby, a utrpením, ktoré spôsobilo násilie ako akt pomsty – napríklad zo strany bojovníka-vojaka.¹⁵ Poukazoval teda na nedostatočné rozlišovanie medzi inštitucionalizovaným a neinštitucionalizovaným násilím.

-
- 12 Z časového hľadiska prvým katolíckym ohlasom na vydanie románu bola anonymná recenzia, ktorá napriek výhradám Rázusovo dielo vcelku akceptovala. Na margo Rázusovho románu „Odkaz mŕtvych“. In *Slovák*, 1936, roč. 18, č. 273, s. 9. Recenzent Rázusovi o. i. vytýkal, že nezvládol cieľ, ktorý si vytýčil – varovať čitateľov, príslušníkov svojho konfesionalne rozdvojeného národa, pred náboženskými roztržkami a konfliktmi. Podľa jeho názoru román vyznieva ako apoteóza protestantizmu, ale treba priznať, že Rázus sa „*usluje [...] byť naskrze tolerantný a dobromyseľný aj k druhej strane*“.
- 13 Na ilustráciu uvádzam dve ukážky z románového textu: „*A kurucké povstanie sa zatiaľ plazí zo Sedmohradská a spoza Tisy. I keď on, Hanacius [= piarista František Hanák], priviera pred ním oči. O tomto čase zavíta do Brezna s dvoma Poliakmi bráter Ladislaus, ktorý sa v Tepličke vo Spiši dostal do rúk kurucom. Podarilo sa mu však ujsť. O krutosti boja rozpráva hrozné veci. Košický kapitán Farkaš Cob odsúdil na smrť šesťdesiatdva zajatých kurucov. Rozkázali im stáť na košickom rínku. Prizerat' sa, ako ich jedného za druhým štvrtia, narážajú na koľy, vešajú. Čakať, kým príde na nich rad. ‚Bolo by to možné?‘, zakryje si oči Hanacius. ‚To je pravda‘, pokračuje skleslý Ladislaus: ‚Odvtedy kuruci každého labanca, i katolíckeho kňaza, ak im padne do rúk, zabijú. A čo len to! Keď však nedávno kurucké vojsko grófa Bohama nabilo cisárskych pri Nálábe a v Satmári, z tisícpäťsto zajatých takmer šesťsto z pomsty za svojich druhov odpravili tým istým spôsobom, ako to spravil v Košiciach Farkaš Cob s ich kamarátmi. ‚Hrozné!‘, zbledne superior. ‚To je už nie viac boj. To je vraždenie národa. Dúfajme, že po nás to nepríde!‘. “ Na inom mieste román Rázus zakomponoval opis kuruckých násilností, týkajúcich sa obce Valaská do textu listu: kuruci „*vyrabovali kostol, faru i blízky Hámor. Plebána Štefana Višňóczyho, kantora a dvoch spevákov chytili, zviazali a odviekli. Pustili ich vraj len za 3000 toliarov. U nás [t. j. v Brezne] búchalo z kanónov. Kuruci na ten hluk utiekli. [...]*“ Obidva citáty podľa RÁZUS, ref. 1, s. 163 a s. 138.*
- 14 KOSTOLNÝ, Andrej. Martin Rázus: Odkaz mŕtvych. In *Slovenské smery*, 1936, roč. 4, s. 29-30.
- 15 Ide o jednu z románových epizód, v ktorej kurucký vojak, povzbudený rozzúreným davom breznianskeho evanjelického obyvateľstva, zhodí zo skaly do priepasti pátra Thomasa, príslušníka piaristickej rehole. RÁZUS, ref. 1, s. 222, 223.

Následné reakcie a ohlasy na Rázusov román vyplavili na povrch prekvapujúce množstvo skutočností, často mimoliterárnej povahy. Výhrady jednotlivých kritikov, ktorí prinášali svoju vlastnú „pravdu“ o historických udalostiach 17. storočia, obnažili štruktúru ich vlastnej identity: ukázali, ako sa jednotliví aktéri tejto polemiky, pochádzajúci z odlišných konfesiónálnych prostredí, prípadne aj z rozličných politických táborov, identifikovali s určitými javmi, procesmi, udalosťami a osobami minulosti alebo, ako ich, naopak, odmietali.

Polemika ukázala, že v dobovej reflexii rekatolizácie a protihabsburských povstaní môžu byť konkrétne subjekty a objekty násilia odlišné, rovnaké však zostávajú identifikačné rámce, veľké sociálne kolektívy (v tomto prípade konfesiónálne komunity), v ktorých sa násilie (uprostred 17. storočia) praktizuje, a v rámci ktorých sa (uprostred 20. storočia) aj dešifruje, interpretuje a s ktorými sa paušálne identifikuje.

Takéto vnímanie však Rázus odmietal. Jeho román smeruje proti schematickému uvažovaniu, ktoré identifikuje utrpenie výlučne len s „našími“, ktorí sú obeťami a preto sú *dobří*, a násilie výhradne s tými „druhými“, ktorí sú násilníkmi, a preto sú *zlí*. Rázus jednoducho pokladá za scestné stotožňovanie celých sociálnych skupín (konfesiónálnych komunit) s *dobrymi* alebo *zlymi*.

* * *

Ján Pöstényi vo svojej recenzii argumentoval nasledujúcim spôsobom: „*Žiaľ, Rázus nebuduje na histórii. Zabúda, že tie časy, ktoré opisuje, išly v znamení maďarského nacionálneho kráľovstva. Boj protestantov: Bocskayho, Bethlena a Tökölyho, týchto vodcov reformácie za ‚slobodu náboženstva‘, bol v skutočnosti bojom za maďarskú suverenitu. [...] Títo maďarskí rebelanti volili si za bojište práve Slovensko. Bol to boj proti legálnej vláde viedenskej, za ktorou stáli katolíci. Protestantskí maďarskí rebelanti mali priateľské smluvy s Turkom, ktorému dávali za korisť nepočtené rady katolíkov, medzi nimi i katolíckych kňazov. Lenže títo v Carihrade v ťažkých žalároch tureckých nemali tolkej voľnosti, aby písali elegie; ich hlasy nepočul nik, o ich trápení nezachovali sa dojímavé kroniky. Čo vystrájali títo maďarskí protestantskí vodcovia pod heslom ‚za maďarskú a náboženskú slobodu‘ s katolíckymi, so slovenskými obyvateľmi, kolke slovenské obce vydrancovali so svojim najvernejším pomocníkom Turkom, o tom vie história veľmi veľa. [...] A čo robil protestantský vodca Tököly? Veru, hanobnú úlohu hral tento ‚velikán‘ v dejinách civilizovaného sveta a západnej kultúry! Keď kresťanský svet odbíjal posledný útok Turkov pred Viedňou, tento hrdina išiel na pomoc Turkovi. [...] Títo protestantskí vodcovia iste by boli Slovákov pomadžarčili a renitentov Turkom odpredali.*“¹⁶

Pöstényi podopiera túto nacionalistickú interpretáciu konfliktu medzi dvoma bojujúcimi stranami aj údajnou požiadavkou Štefana Bočkaja (Bocskaya), zahrnutou medzi mierové podmienky: „*Bocskay podal r. 1605 následníkovi trónu Matiašovi podmienky mieru v 15 bodoch, v ktorých hovorí, aby na území kráľovstva, najmä na Slovensku, dostaly úrady rodení Maďari, aby medzi kráľovskými poradcami boli len Maďari a aby*

16 KYSUCKÝ, ref. 9, s. 17-18.

*Horné Uhorsko (terajšie Slovensko) pripojené bolo k Sedmohradsku, ktoré maďarizovali protestanti.*¹⁷

Uvedený spôsob argumentácie je nielen ahistorický, ale aj nekorektný; okrem iného usvedčuje Pöstényiho z podobného „hriechu“, z akého on sám obviňoval Rázusa, teda z konfesionalnej predpojatosti, tendenčnosti a neobjektívnosti. Tento výklad, chápanie a prezentovanie protihabsburského odboja ako maďarského (teda nie uhorského) boja za národnú slobodu, mu totiž umožňoval zreteľne a ostenatívne sa distancovať od tohto historického fenoménu a od jeho protagonistov.

V konfesionalnom katolíckom diskurze 20. storočia však nebol takýto Pöstényiho prístup ojedinelý. V súvislosti so sarajevským atentátom na arcivojvodu Františka Ferdinanda d'Este roku 1914 ľudácka tlač zdôrazňovala lojalitu Slovákov voči habsburskej dynastii podobným historizujúcim spôsobom: „*Slovák ešte nikdy nebol zavretý pre urazenie Jeho Veličenstva. Od prvej chvíle, keď pred mnohými stoletiami prvý Habsburg prišiel na uhorský trón, až po dnešný deň, bárs aj boli rôzne vzbury proti trónu habsburskému, slovenský národ vždy stál pevne pri Habsburgoch.*“¹⁸

V prípade uvedenej argumentácie išlo o niekoľkonásobnú mystifikáciu. Pôvodcovi tohto výroku, Ferdišovi Jurigovi, však nešlo o vernosť historickým faktom, ale o manifestovanie katolícko-ľudáckej vernosti voči habsburskej dynastii a Rakúsko-uhorskej monarchii, ktorá sa navonok prezentovala ako vernosť celého slovenského národa. Juriga svoj článok, samozrejme, nenapísal ako historik, ktorým ani nebol, ale ako politicky a ideologicky exponovaný publicista. V spomínanom období – počas prvej svetovej vojny – neboli podobné vyhlásenia ničím výnimočné; problém však spočíval niekde inde: Jurigovo stotožnenie slovenskej nacionality s katolíckou konfesionalitou a prodynastickým cítením si v tomto kontexte robilo nárok na absolútnu platnosť, a to nielen v aktuálno-politickom, ale aj historickom kontexte, a to vyhlásením, že slovenský národ sa nikdy (ani v minulosti) nebúrnil proti Habsburgovcom.

Jurigovo konštatovanie však bolo protirečivé: sám v tejto súvislosti odkazoval na protihabsburské povstania, ale vo svojej argumentácii ignoroval existenciu súdnych procesov proti evanjelickým kňazom a učiteľom, medzi ktorými boli aj Slováci, teda napríklad aj ten, o ktorom píše Rázus vo svojom románe, a o ktorom sa v recenzii vyjadril

17 KYSUCKÝ, ref. 9, s. 18. Podobne interpretuje túto Bočkajovu (Bocsakayovu) požiadavku iný bádateľ, ktorý sa profiloval ako katolícky historik: „*V druhej skupine vnútropolitických podmienok vyzdvihujú sa a zdôrazňujú predovšetkým práva maďarského národa. V budúcnosti majú byť všetky verejné úrady a hodnosti obsadzované len Maďarmi; ba i všetky uhorské pevnosti majú byť obsadzované len Maďarmi.*“ HARČAR, Anton. *Historický význam protireformácie v Košiciach z roku 1604*. Budapešť: Spolok sv. Vojtecha v Uhorsku, 1942, s. 99. Dnešná historiografia interpretuje spomínanú požiadavku v súlade s dobovým teritoriálno-politickým a stavovským chápaním uhorského (nie maďarského) národa, v ktorom dominovala šľachtická zložka: „*Ústredné uhorské úrady a veliteľské funkcie v pohraničných posádkach sa mali obsadzovať len šľachticmi domáceho pôvodu.*“ MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava: Academic Electronic Press, 2003, s. 135; jeden z článkov predkorunovačného dekrétu arcivojvodu Mateja stanovil, že „*veliteľské miesta v pevnostiach majú zastávať Uhri, nie cudzinci, bez ohľadu na ich náboženstvo.*“ KOHÚTOVÁ, Mária. Politické pozadie snemu roku 1608. In *Historické štúdie*, 1999, roč. 40, s. 129.

18 JURIGA, Ferdiš. Za slovenskú česť. In *Slovenské ľudové noviny*, 1914, roč. 5, č. 34, s. 1.

Pöstényi v tom zmysle, že rozsudky „*vynášané byly, non ex odio religionis, sed crimine rebellionis*“ (nie zo zášti vierovyznania, ale pre prečin vzbury)“.¹⁹

Jurigov selektívny prístup k národnej minulosti nemožno interpretovať len ako taktický manéver, vyprovokovaný situáciou počas prvej svetovej vojny, keď bolo kontra-produktívne upozorňovať na nelojnosť Slovákov voči trónu a dynastii v súčasnosti (t. j. uprostred roku 1914) i v minulosti (t. j. v 17. – 18. storočí). Z jeho strany išlo o ignorovanie druhej – konfesiónálne inak profilovanej – zložky slovenskej národnej spoločnosti, protestantských Slovákov, a ich historickej pamäti.

Jurigu spája s Pöstényim aj manipulácia s maďarským fenoménom: hoci sa v Jurigovom výroku Maďari priamo nespomínajú, čitateľovi nepochybne sugeruje kontrapozíciu (vždy) trónu verných Slovákov a ustavične sa v histórii búriacich Maďarov, ktorá v konečnom dôsledku vyúsťuje do statického rozdelenia historických „rolí“ na scéne dejín, ktoré sú prisudzované veľkým sociálnym kolektívom, v tomto prípade Slovákom a Maďarom. Podobne postupuje aj Pöstényi. V zjednodušenej podobe môžeme jeho obraz 17. storočia, ktorý prezentuje v recenzii Rázusovho románu, sformulovať do jednej vety: Maďari (= protestanti) páchali násilie na Slovákoch (= katolíkoch). Z hľadiska konfesionality je v tomto kontexte Pöstényiho chápanie slovenského národa predsa len menej exkluzivistické než Jurigovo: Slovákov-nekatolíkov iba vytesňuje na okraj národného spoločenstva, pričom ich nepriamo, ale predsa len jednostranne prezentuje ako spolupáchateľov násilia, ktorí sa spájali s „našími“ nepriateľmi, Maďarmi a Turkami.

Pre jeho spôsob prezentovania minulosti je príznačné, že narába s redukovanými a značne schematickými obrazmi: na jednej strane stoja Slováci – katolíci – verní prívrženci panovníka – [labanci], ktorí majú za spojencov Chorvátov a Nemcov; na druhej strane stoja Maďari – protestanti – zradcovia panovníka – kuruci, ktorí majú za spojencov Turkov. Prvá množina sociálnych skupín koná dobro, druhá množina sociálnych skupín spôsobuje zlo a pácha násilie. Uvedené dve množiny Pöstényi vníma takmer ako hermeticky uzatvorené, pričom obrazy jednotlivých skupín v rámci nich iba prispievajú

19 KYSUCKÝ, ref. 9, s. 18. Juriga v tejto súvislosti nereflektoval ani osobnosť evanjelického superintendenta Daniela Krmana: ten počas povstania Františka II. Rákociho (Rákócziho) posväcoval kurucké zástavy (sic!) a roku 1740 zomrel vo väzení prešporského hradu, do ktorého ho posadila práve habsburská moc. Katolícke duchovenstvo obvinilo Krmana už roku 1721 z urážky katolíckej cirkvi a habsburského rodu. Odsúdený bol o. i. za vyvolanie vzbury myjavského obyvateľstva, keď sa vzoprel kráľovskému mandátu, nariaďujúcemu zatknutie Václava Mlynára, apostatu, ktorého Krman prijal do zväzku evanjelickej cirkvi. Podrobnejšie pozri v práci SZIMONIDESZ, Eudovít. *Proces s Danielom Krmanom*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1940. Ak uvažujeme o uvedených problémoch v kontexte nacionalistického diskurzu prvej polovice 20. storočia a prihladáme na vtedajšiu prax prisudzovania (absolutizovaných) národných identít konkrétnym historickým osobnostiam, ktorá často nezohľadňovala dobovú mentalitu a hierarchiu identít v 17. a 18. storočí, potom práve dvojica historických postáv – dvaja Uhri, František II. Rákoci (Rákóczi) (Maďar, katolík) a Daniel Krman ml. (Slovák, protestant) – je priam ukázkovým príkladom toho, že historizujúce rozlišovanie medzi *vernými* a *zradnými* v naratívoch, ktoré si nárokuje byť pokladané za objektívne, nie je možné vtiesnať do rámcov veľkých sociálnych skupín, ako sú etnikum/národ alebo konfesia. Naopak, deliaca čiara medzi *vernými* a *zradnými* (a teda aj hranica medzi *dobrými* a *zlými*) nie je totožná s hranicami oddeľujúcimi jednotlivé etniká či konfesie, ale nachádza sa vo „vnútri“ týchto sociálnych skupín. Práve tieto dve postavy ilustrujú objektívnu skutočnosť (pravda, vztáňujúcu sa na neskorší časový úsek histórie, než aký zachytáva Rázusov román), že medzi vbúrencami proti panujúcemu domu Habsburgovcov boli aj katolíci, aj Slováci.

ku kumulácii negatívne (alebo naopak: pozitívne) vymedzených atribútov a charakteristík.

Spôsob, akým Pöstényi narába s etnickými kategóriami, podsúvanie interetnického (medzi-národného) konfliktu na úrovni veľkých sociálnych skupín (Slováci kontra Maďari), ktoré je produktom uplatnenia modernej nacionalistickej optiky voči realite 17. storočia, sa u neho spája s nerefektovaním existencie uhorského stavovského kolektívu. Zrejme aj v dôsledku toho je mu úplne cudzia myšlienka, že vernosť/zrada či lojalita by sa okrem osoby panovníka mohli vzťahovať aj na stavovskú obec, ktorá nebola jazyko-vo/etnicky (a, samozrejme, ani konfesijnálne) homogénna.

Pritom slovenská historiografia aspoň časť týchto problémov v danej dobe reflektovala a skúmala. Rapantovo dielo o počiatkoch maďarizácie, jeho prvý zväzok, v ktorom tento historik analyzoval aj obsah pojmu uhorského stavovského národa (*natio hungarica*), vyšlo už roku 1927.²⁰ Podľa Rapantovho zistenia sú v období pred zrodom moderného nacionalizmu Uhri v územno-politickom zmysle pojmom prvotným, od ktorého treba Uhrov vo význame etnickom rozličnými spôsobmi rozlišovať. V tejto súvislosti prizvukuje: „*Význam tejto okolnosti pochopíme dostatočne, keď uvážime, že v najnovšej dobe sa pomer v tomto ohľade úplne obrátil a Uhrov v politickom zmysle bolo treba odlišovať od Uhrov v zmysle národnom, teda od Maďarov.*“²¹

V kontexte polemiky o Rázusovom románe je však dôležitá najmä tá skutočnosť, že ani pojem *nativi Hungari*, ktorý v súvislosti s Bočkajovými (Bocskayovými) požiadavkami Pöstényi interpretuje ako „*rodení Maďari*“²² využívajúc ho ako jednoznačný dôkaz maďarizujúceho, teda *a priori* protislovenského (protinárodného) charakteru stavovských povstaní, neoznačoval prvoplánovo (etnických) Maďarov. Správny preklad pojmu *nativi Hungari* do slovenčiny by jednoducho nemal znieť „*rodení Maďari*“ (tak ako ho používa Pöstényi), ale rodení Uhri. Aj tento pojem mal územno-politický obsah a označoval Uhrov, teda príslušníkov privilegovaných stavov (predovšetkým šľachtu) žijúcich v hraniciach Uhorského kráľovstva, bez ohľadu na ich etnický alebo jazykový pôvod.²³

Treba si však uvedomiť, že zásadné (aj keď nie precízne teoreticky zdôvodnené) rozlišovanie (či naopak, nerozlišovanie) medzi Uhrami a Maďarmi u Pöstényiho a jeho súčasníkov nemožno robiť závislým len od poznania najnovšej vedeckej produkcie, akým bola v tomto prípade napríklad Rapantova monografia. Prinajmenšom od 19. storočia bolo toto rozlišovanie v slovenskom prostredí jedným zo základných interpretačných kľúčov pri pohľade na staršie dejiny.

20 RAPANT, Daniel. *K počiatkom maďarizácie. Diel 1. Vývoj rečovej maďarizácie v Uhorsku v rokoch 1740 – 1790*. Bratislava : Zemedelské muzeum, 1927. Analýze uvedeného pojmu sa venuje najmä na s. 66-76. Recenziu obidvoch zväzkov tohto Rapantovho vedeckého diela uverejnil aj časopis *Kultúra*, vydávaný Spolkom sv. Vojtecha (*Kultúra*, 1932, roč. 4, č. 6, s. 476-479), z čoho, samozrejme, nemožno mechanicky vyvodzovať, že J. Pöstényi ako správca spolku túto Rapantovu prácu i jeho argumenty dôverne poznal.

21 RAPANT, ref. 20, s. 489, pozn. č. 183.

22 V tomto prípade nie je jasné, či ide o Pöstényiho vlastný preklad z latinčiny, resp. maďarčiny do slovenčiny, alebo či iba mechanicky prevzal termín fixovaný maďarskou historiografiou.

23 RAPANT, ref. 20, s. 90.

Napokon, Pöstényi sa sám, ako správca Spolku sv. Vojtecha, organizačne podieľal na príprave osláv 300. výročia založenia Trnavskej univerzity roku 1935 a následne pomáhal Branislavovi Varsikovi pri získavaní podkladových materiálov na napísanie jeho vedeckej práce *Národnostný problém Trnavskej univerzity*, ktorej hlavným cieľom bolo dokázať, že išlo o uhorskú a nie maďarskú vzdelávaciu inštitúciu.²⁴

J. Pöstényi stál teda aj pri zrode vedeckého diela, ktoré v konečnom dôsledku vo verejnom živote Slovenska posilnilo už existujúcu dichotómiu Uhor – Maďar, uhorský – maďarský s prirodzeným dopadom na identifikačné mechanizmy a procesy v individuálnom i masovom meradle (uhorské je [aj] „naše“, t. j. patrí aj nám Slovákom; maďarské je „cudzie“, t. j. patrí iba Maďarom).²⁵

Ak sa teda na Pöstényiho recenziu Rázusovho románu pozeráme pod týmto zorným uhlom, je jasné, že jeho prezentovanie uhorského stavovského odboja ako maďarského/latentne maďarizačného a protislovenského (= protinárodného) hnutia nemožno pripísať na vrub omylu vyplývajúceho z chybného prekladu či nesprávnej interpretácie, ale zámernej nechote aplikovať vyššie spomínaný interpretačný kľúč na konkrétny úsek histórie, teda 17. storočie. Pöstényi účelovo manipuluje práve s uvedenou dichotómiou: zámerne nerozlišuje uhorské a maďarské v konkrétnom historickom prameni a v konečnom dôsledku ani v konkrétnom historickom kontexte, aby tak mohol v svojom texte posilniť obraz *zlých* povstalcov a s nimi spolupracujúcich či len sympatizujúcich evanjelických kňazov a učiteľov zaradiť do kategórie zradcov (slovenských) národných záujmov.²⁶

* * *

Vydaniu Rázusovho románu roku 1936 predchádzal z časového hľadiska nielen zápas o odkaz Trnavskej univerzity, vrcholiaci vydaním Varsikovej vedeckej monografie roku 1938, ale aj podobný spor prebiehajúci na pôde nekatolíckeho spoločenstva. Roku 1926 si totiž evanjelická cirkev augsburského vyznania pripomenula 250. výročie vyslobodenia galejných otrokov: medzi nimi boli aj slovenskí kňazi, odsúdení prešporským súdom, ktorému predsedal ostrihomský arcibiskup Juraj Selepčeni (Szelepcsényi). Vedenie evanjelickej cirkvi zaslalo ďakovný prípis holandskej vláde a prejavilo tak pri

24 VARSIK, Branislav. *O čom mlčia archívy*. Bratislava : Slovenský spisovateľ, 1987, s. 78. V úvode svojej monografie vyslovil poďakovanie za pomoc a poskytnutie podkladových materiálov správcovi Spolku sv. Vojtecha Jánovi Pöstényimu a rektorovi ružomerského kláštora Spoločnosti Ježišovej P. Jozefovi Weiss-Nägelovi. VARSIK, Branislav. *Národnostný problém Trnavskej univerzity*. Bratislava : Učená spoločnosť Šafárikova, 1938, s. VII.

25 Nemožno však pochybovať o tom, že Pöstényi mal už dávno predtým osvojené správne rozlišovanie pojmov Uhor – Maďar, uhorský – maďarský. V opačnom prípade by bol totiž sám seba diskvalifikoval v národoveckej komunite: konfúzne používanie týchto pojmov, ich účelové zamieňanie či splyvanie bolo totiž symptomatické nielen pre maďarskú politiku a publicistiku, ale aj pre rétoriku tej sociálnej skupiny, ktorá sa v slovenskom nacionalistickom diskurze zvykne konvenčne označovať ako maďaróni.

26 Príznačná je v tomto smere Pöstényiho rétorika, ktorá je tiež v príkrom rozpore s objektivnosťou či nepredpojatnosťou, ktorej sa on sám dovoľáva: na označenie skupiny účastníkov a sympatizantov protihabsburského odboja používa výlučne termín rebelanti, teda výraz s negatívnymi konotáciami, ktorý súvisí s dobovou habsbursko-katolíckou propagandou, a nie napr. neutrálnejšie slová (povstalci, vzbúrenci).

tejto príležitosti dodatočné uznanie ušľachtilému skutku holandského admirála Michala Adriana de Ruytera, ktorý sa odsúdencov ujal a vyslobodil ich z galejí.

Proti tomuto symbolickému aktu slovenských luteránov protestoval kurátor komárňanského reformovaného (kalvínskeho) seniorátu Pál Erdélyi: uznesenie dištriktuálneho konventu evanjelickej cirkvi vo veci poslanca d'akovného prípisu holandskej vláde vyhlásil za nechutné, lebo „*falšovať históriu nesmie nikto a najmenej mravné teleso*“.²⁷

Podľa jeho chápania išlo o maďarských galejníkov, čo evanjelický cirkevný historik Ján Drobňý komentuje vo svojej publikácii *Prešporský súd a galejní otroci* nasledujúcimi slovami: „*Galejných otrokov si Maďari oddávna privlastňujú a vyhlasujú ich po celom svete za rýdzich Maďarov.*“ V polemike voči Erdélyimu a „*maďarskej megalománii*“ prízvukuje: „*My sa dovoľávame historickej pravdy a túto pravdu, že medzi galejnými otrokmi boli aj Slováci, chceme dokázať. To už len uzná aj p. kurátor [...], že evanjelici v Tomášovciach, vo Filakove, na Kalinove, v Lešti, na Novej Bani, v Poltári, v Strehovej, v Banskej Bystrici, v Turči. Sv. Martine, v Krupine, v Ilave a v Brezne boli Slováci. Slovenskému ľudu tam po slovensky slúžili slovenskí kňazi a slovenskí rektori.*“²⁸

V prvom prípade tematizovanie tragických osudov „našich“ predkov (galejných otrokov pochádzajúcich z radov evanjelických fárov a učiteľov), ktorí sú vnímaní a prezentovaní ako nevinné obete organizovaného násillia, malo za následok okrem iného aj vygenerovanie obrazu *zlých* rekatolizátorov, ktorí toto násillie páchali, a ktorí sú v Drobňého spise stelesňovaní predovšetkým prostredníctvom postavy arcibiskupa Selepčeniho (Szelepcsényiho) (iniciátora a predsedu prešporského súdneho tribunálu) a príslušníkmi jezuitského rádu.²⁹

V druhom prípade tematizovanie životných osudov či skôr aktivít „našich“ predkov (trnavských univerzitných učiteľov pochádzajúcich z radov Spoločnosti Ježišovej), ktorí sú v rámci spomínaných osláv, ale aj v širšom kontexte katolíckeho cirkevného dejepiectva prezentovaní nielen ako obrancovia „našej“, t. j. katolíckej viery a cirkvi v minulosti, ale aj ako národne uvedomelí Slováci či ako autori produkujúci slovenskú spisbu, má za následok vygenerovanie obrazu *dobrých* jezuitov, resp. *dobrých* rekatolizátorov.

Proces vyčleňovania podmnožiny „našich“ slovenských evanjelických predkov z množiny „našich“ uhorských evanjelických predkov na jednej strane a obdobný proces vyčleňovania podmnožiny „našich“ slovenských katolíckych predkov z množiny „našich“ uhorských katolíckych predkov na strane druhej existoval v slovenskom pro-

27 Citované podľa DROBNÝ, Ján. *Prešporský súd a galejní otroci*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1926, s. 4. V tejto súvislosti Drobňý odkazuje na *Nyugatmagyarországi Híradó*, 26. 8. 1926, s. 5, kde bol uverejnený Erdélyiho protest.

28 DROBNÝ, ref. 27, s. 4, 5.

29 Protipól negatívneho obrazu *zlých* jezuitov u J. Drobňého predstavuje obraz príslušníkov Spoločnosti Ježišovej z pera katolíckeho cirkevného historika: zmapoval osudy jezuitov usadených na Spiši, ktorí boli ohrozovaní vo svojich právach a vystavení útokom evanjelických mešťanov Spišského Podhradia. Bádateľ tak sprostredkúva obraz *dobrých* jezuitov (= nevinné obete) a *zlých* protestantov (= útočníci). Napriek tomu, že autor tejto vedeckej štúdie je v porovnaní s Drobňým oveľa menej expresívny a menej emocionálnejší, ani on sa celkom nevyhol čierno-bielemu videniu; tomu zodpovedá jeho rétorika spojená s etiketovaním: kým napr. Peter Pázmány je veľký (v zmysle významný, výnimočný muž), Gabriel Betlen (Bethlen) je sebecký. KALINAY, Valentín. Jezuiti na Spišskej Kapituli a protestanti v Spišskom Podhradi. In *Kultúra*, 1934, roč. 6, s. 739-748.

stredí už dávnejšie. V medzivojnovom období však dochádza k ich plnému integrovaniu do nacionalistického diskurzu: mikropribehy týchto predkov sa stávajú súčasťou veľkého príbehu slovenských národných dejín. Dva podobné, ale predsa len odlišné historické naratívy, vyrastajúce z kolektívnej historickej pamäti (presnejšie: z dvoch pamätí) dvoch konfesionálnych spoločenstiev, vnášajú do národného príbehu latentný konflikt, vyplývajúci zo stereotypizácie a kontrapozície *zlých* rekatolizátorov a *dobrych* rekatolizátorov, resp. *zlých* jezuitov a *dobrych* jezuitov.

Zaujímavá je v tomto kontexte Drobného charakteristika arcibiskupa Selepčéného (Szelepcsényiho): „*Szelepcsényi bol slovenským renegátom, pôvodne menoval sa Pohron[e]c a pochádzal z chudobnej rodiny slepčianskej. Ako renegát bol na všetko schopný. Právo, pravda, láska, milosrdenstvo boly mu neznáme pochopy, ale pritom bol aj dobrým diplomatom, a chcel si predovšetkým nazbierať dôkazov, aby sa s celou zvrhlou dušou svojou mohol vrhnúť na evanj[elickú]. cirkev. Kto mu mal pomáhať v diele? Jezuiti! A títo postarali sa už čoskoro o potrebné dôkazy a doklady. Plán bol tento: význačnejších kňazov treba zostuďiť, významnejšie miesta treba o náboženskú slobodu pripraviť a ostatok potom čo zrelé ovocie padne [im] do lona a historia o evanj[elickej]. cirkvi na Slovensku zaznačí krvavými písmenami: Evanj[elická]. cirkev bola, ale už jej viacej nieto!*“³⁰

Všimnime si podrobnejšie Drobného argumentáciu: akým spôsobom buduje a štruktúruje negatívny obraz arcibiskupa, popredného predstaviteľa rekatolizácie? Nestačí mu tvrdenie, prevzaté zo staršej evanjelickej historiografickej produkcie, že spomínaný vysoký cirkevný hodnostár bol nemorálny („*zvrhľá duša*“)³¹ a pri dosahovaní svojich cieľov sa neštilil použiť akékoľvek prostriedky; aby bol negatívny obraz tohto príslušníka katolíckej hierarchie ako *zlého* rekatolizátora plne akceptovaný aj v národnom príbehu, Drobný využíva ako diskreditačný nástroj typický prvok nacionalistickej argumentácie, ktorý navyše vo svojej charakteristike Selepčéného (Szelepcsényiho) uvádza na prvom mieste: poukazuje na to, že arcibiskup bol renegát (maďarón), ktorý zaprel svoj pôvod a zradil tak slovenský národ, z ktorého pochádzal.³²

Charakteristika Selepčéného (Szelepcsényiho) ako hlavného symbolu rekatolizácie a zástupnej figúry stelesňujúcej množinu *zlých* rekatolizátorov, ktorá vzišla z pera evanjelického farára, cirkevného historika Jána Drobného, je teda štruktúrovaná podobným spôsobom ako charakteristika Tököliho (Thökölyho), ktorej pôvodcom je príslušník ka-

30 DROBNÝ, ref. 27, s. 13, 14.

31 Na inom mieste textu autor v súlade so staršou cirkevnohistorickou spisbou protestantskej proveniencie charakterizuje arcibiskupa ako človeka s násilníckymi a sadistickými sklonmi: „*V Eberhardte neďaleko Bratislavy [v súčasnosti Malinovo – P. M.] mal svoje panstvo Szelepcsényi [...] i nechcel si dať ujsť dobrej príležitosti, aby nebol svedkom utrpenia nenávidených ev. kňazov. [...] Pri častých hostinách a pohul'ankách, ktoré riadil Szelepcsényi vo svojom kaštieli, keď už boli hodovníci v ružovej vôli, vždy si dal dovolať našich kňazov, ustavične ich dráždiac, aby prestúpili [na katolícku vieru – P. M.], že sa stále dobre budú mávať, že si ich ponechá vo svojom dvore. Ale keď väzňovia nedali sa zlákať a trvali na svojom, že sú nevinní a že od poznanej pravdy neodstúpia, Szelepcsényi, tento nad hrobom už stojaci starec, chytil kladivo, a tým bil a lámal kosti väzňom vlastnoručne.*“ DROBNÝ, ref. 27, s. 56, 57.

32 V protiklade k tomu Pöstényi vo svojej recenzii zdôrazňuje slovenskosť arcibiskupa Selepčéného (Szelepcsényiho), „*ktorého Rázus tak nenávidí*“, pričom sa v tejto súvislosti odvoláva na práce maďarských historikov (Pauler, Szilágyi). KYSUCKÝ, ref. 9, s. 18.

tolickeho duchovenstva, cirkevný historik Ján Pöstényi: Tököli (Thököly) uňho predstavuje nielen symbol negatívne chápaného protihabsburského a protikatolíckeho odboja a v tomto zmysle je zástupnou figúrou celej množiny *zlých* povstalcov, prípadne *zlých* protestantov; negatívny obraz Tököliho (Thökölyho) tento autor posilňuje prostredníctvom rétoriky a argumentácie, ktorá tvorí imanentnú súčasť nacionalistického diskurzu a s ním spojenou praxou kategorizovania, etiketovania (tzv. nálepkovania) a následného vyradovania, vylučovania z rámca národného spoločenstva.

Mimoriadne zaujímavá je tu práve stratégia budovania negatívneho obrazu historickej postavy. Kým Selepčéni (Szelepcsényi) je v podaní Drobného renegát (maďarón), t. j. zradca slovenského národa, Tököliho (Thökölyho) Pöstényi vykresľuje ako potenciálneho maďarizátora, t. j. nepriateľa slovenského národa. V oboch prípadoch obrazy týchto historických osobností nie sú zasadené do kontextu uhorského stavovského kolektívu, ale svojimi pôvodcami sa vzťahujú na národné spoločenstvo; ako primárny identikačný rámec tu už nefunguje konfesia, ba ani (uhorský) stavovský národ, ale moderne chápaný (slovenský) národ. V oboch prípadoch funguje rovnaký mechanizmus: keďže uvedení cirkevní historici môžeme bezpochyby pokladať za stúpcencov primordialisťického konceptu národa, podľa ktorého je národná identita objektívnu danosťou, potom aj skutočnosť, že Selepčéni (Szelepcsényi) bol Slovak a že Tököli (Thököly) bol Maďar, sú vlastne v ich chápaní iba objektívne danosti, ktoré nesúvisia s charakterom, vlastnosťami či aktivitami týchto historických postáv. Z hľadiska konštruovania negatívnych obrazov sú tieto danosti skôr neutrálne. Práve preto sa obidvaja bádatelia uchýľujú k tomu, že vo svojej interpretácii akcentujú také aktivity, resp. činy oboch osobností, ktoré sú v rozpore so záujmami národného kolektívu, resp. ktoré sú v očiach producentov týchto historických naratívov, ale aj v očiach ich konzumentov (teda potenciálnych slovenských čitateľov) vnímané ako ohrozenie národného kolektívu. V oboch prípadoch sa negatívne vymedzenie historickej postavy voči národnému rámcu (zradca, nepriateľ) realizuje prostredníctvom fenoménu jazyka, ktorý stelesňuje centrálnu kategóriu slovenského nacionalistického diskurzu (národ je daný jazykom): zradca-maďarón je ten, kto sa dobrovoľne vzdáva svojho národného jazyka a svojej národnej identity, ktorú pôvodne zdieľal s „nami“, resp. s „našími“ predkami; nepriateľ-maďarizátor je ten, kto „nám“, resp. „naším“ predkom násilím odoberal národný jazyk a národnú identitu.

Obrazne teda možno povedať, že obidvaja cirkevní historici, Ján Drobný i Ján Pöstényi, sa ocitajú v pozícii žalobcov: zbierajú usvedčujúce dôkazy, ktoré majú posadiť na lavicu obžalovaných nielen Selepčéniho (Szelepcsényiho) a Tököliho (Thökölyho), ale aj ich spolupracovníkov/spolubojovníkov či aspoň sympatizantov, ktorí sú následne prezentovaní ako páchatelia alebo spolupáchatelia násilia. Čo je však v kontexte recepcie Rázusovho *Odkazu mŕtvych* nemenej dôležité, to je skutočnosť, že Drobný i Pöstényi cez obrazy týchto dvoch historických postáv posilňujú negatívne vnímanie celých sociálnych skupín (*zlých* rekatolizátorov, resp. *zlých* povstalcov / *zlých* protestantov), takpovediac „betónujú“ predstavovanú hranicu medzi *dobrými* a *zlými*, čo je nielen v rozpore s Milochovského myšlienkou o existencii dvoch *nationes*, ktorú som citoval vyššie, ale aj so základným posolstvom Rázusovho románu.

Predpokladám, že nielen paušálne a apriórne hodnotenie jezuitov ako *zlých* rekatolizátorov, ktoré nachádzame u Drobného, spojené s jeho expresívnymi komentármi, ktoré

nemajú ďaleko od nadávok, ale predovšetkým s nálepkovaním konkrétnych historických postáv, bolo to, čo Rázusa odpudzovalo, lebo to zažil sám na vlastnej koži, od svojich politických protivníkov. To by vysvetľovalo, prečo Rázus neuviedol Drobného publikáciu *Prešporský súd a galejní otroci* v zozname preštudovanej odbornej literatúry, ktorý zverejnil po prvých útokoch na svoj román.³³

* * *

Dostatočne vnímavý čitateľ dokáže postrehnúť, že literárny obraz piaristov a jezuitov je v *Odkaze mŕtvych* odlišný. Nepochybné je podmienený tým, že Rázus reflektoval rozdiely v historických postojoch príslušníkov obidvoch rádov voči používaniu násilia pri rekatolizačnej činnosti.³⁴ Na túto skutočnosť, ktorá sa podpísala pod priaznivejší literárny obraz piaristov v jeho románe, poukázal už Andrej Mráz.³⁵

Napriek tomu ani zobrazenie jezuitov nie je v románe čierno-biele, nemožno teda hovoriť o vyslovene striktnom antijeziuitskom zameraní tohto literárneho diela. Dominuje v ňom postava duchovného správcu leopoldovskej pevnosti, jezuitu Mikuláša Kelia, ktorý stelesňuje človeka so sadistickými sklonmi: „*Na sprievod [protestantských odsúdencom] hľadá mních, vysoký, počerný – tvrdých ostrých črt. Čierny je od päty do hlavy. Pohľad má prísny, kmitá mu ako blesk chladnej ocele pod čiernym širákom so širokou strechou. Tvár ani z kameňa. S rukami, zloženými povedome do ramien, obzerá si smutne vycvičené bradaté postavy. Vidieť, že s pôžitkom počúva trpké rinčanie pút.*“³⁶

Rázus však vytvoril aj románovú postavu Zeilera, ktorá je prototypom antikeliovského, teda dobrého jezuita. Zeiler sa správa presne opačne ako Kelio: snaží sa pomôcť leopoldovským väzňom – protestantským kňazom a učiteľom – v ich utrpení. Keď vojaci násilím nútia odsúdencom, aby sa zúčastnili omše v katolíckom kostole, takto sa im, doráňaným a dobitým, prihovára: „*Prosím vás, viem vyjde za nimi šedivý starček, jezuita Adam Zeiler: ‚Nezdráhajte sa vojsť! Ak neuposlúchnete, vidím, ukrutne zakročia proti vám!*““³⁷

33 Zoznam uverejnený pôvodne v tlači bol sekundárne publikovaný v publikácii MRÁZ, Andrej. *Rázusov Odkaz mŕtvych v službách boja proti náboženskej nesnášlivosti*. Liptovský Sv. Mikuláš : Tranoscius, 1942, s. 35. Je veľmi nepravdepodobné, žeby Rázus ako evanjelický kňaz nepoznal prácu svojho kolegu, s ktorým sa navyše poznal a pracovne stýkal (obidvaja pôsobili istý čas v rámci jedného seniorátu).

34 M. Hamada upozorňuje na skutočnosť, že jezuiti „*vychádzali z presne a dôsledne vypracovanej doktríny násilnej rekatolizácie, uskutočňovanej v spojení so svetskou mocou*“, kvôli ktorej sa dostávali do sporu nielen s pápežskou kúriou, ale aj s inými rádmí. HAMADA, ref. 11, s. 317.

35 V súvislosti s pozitívnejším vykreslením príslušníkov piaristickej rehole poznamenáva: *hoci sa usilujú o rekatolizáciu protestantov, Rázus voči nim zaujíma uznanlivé stanovisko. „S jemnou vnímavosťou osvetľuje pohnútky a zameranie činnosti pátrov piaristov a predstavuje ju tak, že vlastne budí rešpekt pred ňou. Ak hovoríme o idealizačných manieroch v Rázusovej literárnej tvorbe, tak v tomto románe neidealizoval len protestantských martýrov a mešťanov, ale aj vo vlastnostiach svojich postáv z radov piaristickej rehole našiel pozitívne črty, ktoré s psychologickou prenikavosťou šťastne charakterizoval*“, hoci, ako Mráz pripomína, s výsledkami ich rekatolizačnej činnosti ako evanjelický kňaz sotva mohol súhlasiť. MRÁZ, ref. 33, s. 41.

36 RÁZUS, ref. 1, s. 80.

37 RÁZUS, ref. 1, s. 84.

Vďaka literárnej dichotómii Kelio kontra Zeiler sa Rázus usiloval nabúrať tradičné schematické vnímanie jezuitov ako (výlučne) *zlých* rekatolizátorov, ktoré sa udržiavalo v kolektívnej historickej pamäti protestantov. Prostredníctvom demonizovaného obrazu Mikuláša Kelia vstúpil do trajektórie konfesionalnej identity a historickej pamäti svojich súvercov, ale prostredníctvom obrazu idealizovaného, láskyplného jezuitu Zeilera z nej vystúpil.

A. Mráz v tejto súvislosti vysvetľuje, že keď Rázus písal svoj román, ako autor ukotvený v evanjelickej kultúrnej a duchovnej tradícii, bol súčasťou konfesionalného diskurzu, ktorý bol oddávna nasýtený negatívnymi konotáciami vzťahujúcimi sa na jezuitov a jezuitizmus: „*stelesňovateľom ducha i metód jezuitskej práce v súvis s materiálom, ktorý spracúva Rázus, bol dozorca väzňov v Leopoldove Kelio, o ktorom aj novší evanjelickí historici, pravda na základe svedectiev Simonidesových a Masniciových,*³⁸ *vyslovujú najnegatívnejší súd.*“³⁹

Jedna z najväčších autorít vtedajšej slovenskej vedy, Ján Kvačala, v *Dejinách reformácie na Slovensku* poznamenáva, že kruté väznenie v Leopoldove bolo spojené aj s telesným mučením. Prítom preberá nielen viaceré informácie, ale aj celkové vnímanie osobnosti Mikuláša Kelia od staršieho cirkevného historika Jána Mocka a podrobnejšie ho charakterizuje takto: „*Dozorca Kelio, ukrutný, bezcitný, surový jezuita, ktorý ich hnal do práce v daždi a snehu, krmil ich plesnivým chlebom, nútil na omšu násilne pri bití: „Vo vás je diabol a treba ho vyhnáť“. Na sv. Ignáca zvlášte! Ženy [t. j. manželky odsúdených evanjelických kňazov a učiteľov – P. M.], nepripustené k väzneným mužom, niekedy sa preobliekali, aby ako slúžky mohli byť v ich blízkosti.*“⁴⁰

V historickej pamäti príslušníkov luteránskej komunity od 17. storočia viac alebo menej intenzívne fungoval stereotyp jezuitov ako *zlých*, násilníckych rekatolizátorov. V sociálnych predstavách evanjelikov je krutý Kelio, ktorý sa vyžíva v utrpení iných ľudí a ktorý ohrozuje „našu“ vieru, pravým jezuitom. Ako som však už spomenul, Rázus odmietal schematické a paušálne hodnotenie celých sociálnych skupín; preto negatívnu postavu Mikuláša Kelia kompenzoval literárnym protikladom, prostredníctvom pozitívnej postavy Adama Zeilera.

Nabúranie tradičného stereotypizovaného vnímania *zlých* jezuitov vrcholil v románe v okamihu, keď autor necháva Jána Milochovského vysloviť nasledujúcu myšlienku: „*Myslím, že na svete sú len dve nationes, náklonnosti dobrej a zlej. Jedna je pre kráľovstvo Božie, druhá pre pohoršenie. Obe prenikajú tvary ľudského organizmu v národe i v cirkvi. Poddaných i vrchnosť. My [luteráni] tiež máme takých i onakých. A páter Adam Ze-*

38 Mráz má na mysli spisy evanjelických exulantov Tobiáša Masníka a Jána Simonidesa (Simonides = brezniansky rektor, prešporským súdom odsúdený na trest smrti a neskôr predaný na galeje; v Rázusovom románe je jednou z hlavných postáv). V tejto súvislosti pozri MINÁRIK, Jozef. Dobový dokument alebo literárne dielo? (memoárová próza T. Masníka, J. Simonidesa a J. Lániho). In DORUĽA, Ján (ed.). *Obdobie protireformácie v dejinách slovenskej kultúry z hľadiska stredo európskeho kontextu (z príležitosti 300. výročia úmrtia Tobiáša Masníka)*. Bratislava: Slavistický kabinet SAV, 1998, s. 184-189.

39 MRÁZ, ref. 33, s. 59. Pozri napr. diela cirkevných historikov MOCKO, Ján. *Tobiáš Masnicius, mučedník pravdy Božej*. Ružomberok: Karol Salva, 1896; LÁNYI, Karol. *Prenasledovanie evanjelikov na Slovensku a v Česku*. Myjava: Daniel Pažický, 1921; DROBNÝ, ref. 27.

40 KVAČALA, Ján. *Dejiny reformácie na Slovensku 1517 – 1711*. Liptovský Sv. Mikuláš: Tranoscius, 1935, s. 240.

*iler, staručký jezuita, čo sa ujímal našich [väznených evanjelikov – P. M.] v Leopoldove, iste nepatrí ta, kde Kelio, jeho predstavený [...]*⁴¹

Myšlienka adresovaná (predovšetkým evanjelickému) čitateľovi, že v 17. storočí existovali aj dobrí jezuiti, ktorí nepáchali násilie, sa zdá byť na prvý pohľad triviálna. Rázus jej však vo svojom literárnom posolstve prisúdil úlohu potenciálneho štartéra premeny konfigurácie historickej pamäti slovenských protestantov. V nej totiž jezuiti figurovali ako špecifická podmnožina v rámci širšieho konfesionálneho (katolíckeho) kolektívu, ktorej sa ako celku, teda nie(len) konkrétnym jednotlivcom, príslušníkom jezuitského rádu, stereotypne prisudzovali určité charakteristiky a vlastnosti (krutosť, násilníctvo, falošnosť, pokrytectvo atď.) a na ktorú sa v dôsledku tejto stereotypizácie viazali aj negatívne kolektívne emócie.

Existencia nediferencovanej podmnožiny *zlých* jezuitov prispela k pozvoľnej zmene konfigurácie historickej pamäte evanjelikov: hoci išlo naďalej o historický konflikt medzi katolíkmi a protestantmi, „špecialistami“ na násilie a utrpenie v konfesionálnom príbehu slovenských luteránov už neboli katolíci ako celok, celá konfesionálna skupina, ale predovšetkým jezuiti. Stereotypné vnímanie sa síce posunulo z polohy katolíci kontra protestanti do polohy jezuiti kontra protestanti, ale v nej sa zastavilo a zablokovalo. Rázus chcel tento proces posunúť ešte ďalej. Nazdávam sa však, že ho v akceptovaní predstavy, že uprostred 17. storočia žili a pôsobili aj dobrí jezuiti, takí, ktorí nepáchali násilie, nasledovala iba časť príslušníkov luteránskej komunity. Najmä evanjelickí kňazi sa ako strážcovia konfesionálnej historickej pamäti vzpierali uznať existenciu (aj) dobrých jezuitov: nie z nejakých malicherných dôvodov, ale jednoducho preto, lebo násilnú rekatolizáciu pokladali za systémové zlo.

Otázne je, ako a či vôbec čítalo *Odkaz mŕtvych* katolícke publikum. Na jednej strane môžeme u katolíckych čitateľov predpokladať, že fenomén jezuitov a jezuitizmu tvoril na ich hodnotovej stupnici minimálne neutrálnu, ak nie vyslovene pozitívnu zložku historickej pamäti; na druhej strane mohla byť recepcia Rázusovho románu v katolíckom prostredí ovplyvnená prevažne negatívnymi kritikami, resp. neskôr, od roku 1941 aj oficiálnym zákazom zo strany predstaviteľov cirkevnej hierarchie.⁴² Hľadanie odpovedí na tieto otázky musí zohľadňovať skutočnosť, že majoritná konfesionálna skupina nebola homogénnym celkom, ale štruktúrovaným, vnútorne diferencovaným spoločenstvom, čo sa muselo nevyhnutne odraziť aj v reflexii spomínaných fenoménov.⁴³ V rámci komplexu uvedených otázok je potrebné uvažovať nad tým, aký vplyv na recepciu Rázusovho románu mala skutočnosť, že veriaci katolíci ho uprostred 20. storočia čítali ako príslušník majoritnej komunity, pričom v historickej epoche, ktorú román zobrazuje, boli jeho predkovia, s ktorými sa stotožňoval ako s „našími“, príslušníkmi menšinovej konfesie. Predbežne však možno vysloviť hypotézu, že v katolíckom prostredí sa nevytvoril taký

41 RÁZUS, ref. 1, s. 150.

42 Podrobnejšie pozri v GÁFRIK, ref. 8, s. 213, 214.

43 Zaujímavá je z tohto hľadiska historická pamäť príslušníkov piaristickej rehole, ktorá takisto obsahuje negatívny obraz jezuitov, vyplývajúci z historického súperenia obidvoch rádov v minulosti, pričom jezuiti vystupujú v historických naratívoch piaristických cirkevných historikov ako skupina, ktorá chcela zlikvidovať „našu“ reholu. Podrobnejšie ZEMEK, Metoděj – BOMBERA, Jan – FILIP, Aleš. *Piaristé v Čechách, na Moravě a ve Slezsku 1631 – 1950*. Prievidza : b. v., 1992, s. 4, 5.

silný stereotypizovaný obraz nejakej podmnožiny protestantských „špecialistov“ na násilie a utrpenie, ktorý by bol analogický k evanjelickému obrazu jezuitov.⁴⁴

* * *

Roku 1942 upozornil na problém negatívneho obrazu Mikuláša Kelia historik Vendelín Jankovič: poukazoval na skutočnosť, že iné pramenné materiály charakterizujú tohto člena Spoločnosti Ježišovej ako dobrého človeka. Obvinil pritom Rázusa, že jeho spisovateľská fabulácia ide nad rámec informácií, ktoré možno z príslušného prameňa vyčítať: „*Musíme však zdôrazniť aj to, že Rázus niektorým faktom dal iné značenie, než mali v jeho prameňoch a že ich zaradovoval do súvislostí, kde nadobudly úplne iný charakter a zameranie. [...] Simonides v Galeria omnium sanctorum uvádza, že jezuita Kellio v Leopoldove násilím nútil odsúdených evanjelických kňazov chodiť do kostola a že ich dal dokonca doviesť násilím až pred oltár. Rázus tento fakt tiež prebral do svojho románu, ale s akým citovým prízvukom a ako si ho doplnil výjavom pred pozdvihovaním, keď ztýrajú Simonidesa, že si nechcel kláknúť; dramatické napätie scény zvýšil Rázus ešte tým, že svedkom výjavu bola aj Simonidesova žena [...]. Je nepochybne veľký rozdiel medzi stručným Simonidesovým konštatovaním a srdcervúcim Rázusovým podaním!! Kellia odsúdení kňazi jednomyselne charakterizujú ako človeka, ktorý im všemožným spôsobom znepríjemňoval život, lenže ani všetko toto neoprávňovalo Rázusa, ak to nenašiel vo svojich prameňoch, aby pripisoval Kelliovi tieto slová: „... Starče – vravi mu⁴⁵ jezuita, – nie že by [som] ti odpustil. Ba keď skapeš, ani tvojmu mŕtvemu telu neodpustím. Lebo ťa dám na hnoj vyhodit' psom!...“ [...] Rázus na použitie takéhoto výrazu bol tým menej oprávnený, že Kelliovi uväznení kňazi dali potvrdenie, že s nimi slušne zaobchodil. Rázus vôbec na viacerých miestach na úkor historickej pravdy domýšľal do posledných dôsledkov možnosti, ktoré jeho pramene iba stručne naznačovali.“⁴⁶*

Jankovič na jednej strane prízvukuje, že uznáva autonómne právo spisovateľa „*na- rábať po svojsky s historickým materiálom*“, zároveň však toto právo Rázusovi jedným dychom upiera. S istou dávkou zveličenia a irónie možno konštatovať, že tento historik-vedec sa štylizuje do pozície rozhodcu, ktorý by chcel spisovateľovi predpisovať, kedy sa majú jeho románové postavy smiať a kedy majú plakať, či dokonca, koľko litrov slz majú vyroniť. Podľa Jankovičovho chápania, ak je historický prameň stručný, spisovateľ nemá právo pretransformovať informáciu, ktorú takýto prameň prináša, do emocionálne vyhrotenej podoby. Ak by sa však Rázus pridržoval Jankovičovho „receptu“, napísal by ťažko definovateľný hybrid, dialogizovanú podobu kvázihistorickej monografie, ale nie umelecké dielo.

Negatívny obraz pátra Kelia kritizujú aj autori súčasnej monografie o Spoločnosti Ježišovej. Konštatujú, že Rázus „[...] *analyzoval naširoko utrpenie evanjelických duchov-*

44 V tejto súvislosti by sme mohli uvažovať napr. o negatívnom obraze husitov v katolíckom prostredí, najmä v ľudáckom diskurze.

45 Išlo o seniora Jána Szentmiklóssiho, ktorý podľa Rázusovho podania prosil Kelia o oslobodenie od práce, lebo ju nevládal vykonávať. DROBNÝ, ref. 27, s. 60.

46 JANKOVIČ, Vendelín. „Historické“ v Rázusovom Odkaze mŕtvych. In *Kultúra*, 1942, roč. 14, s. 352-359 (citát s. 353, 354).

ných, väznených v leopoldovskej pevnosti a P. Keliovi dal povedať vety, ktorým neveril ani on sám“, teda mimoriadne drsné a vulgárne vyhrážky.⁴⁷

Na druhej strane, v tom istom čase, v ktorom V. Jankovič vzniesol svoje výhrady voči románu, Rázusovo stvárnenie Kelia obhajoval A. Mráz: „Nič nenasvedčuje, že Kelio v svojej horlivosti pri prenasledovaní a týraní svojich obetí nebol by išiel až tak ďaleko, ako o tom zachovali svedectvo odsúdení protestanti.“⁴⁸

M. Hamada pripúšťa, že Rázusov negatívny obraz Kelia môže byť preexponovaný, zároveň však podčiarkuje: „Štyridsať protestantských kazateľov, ktorých nijakými mučeniami nedonútili zriecť sa viery, odviekli v reľaziach na galeje v Terste a Neapole. To je historická skutočnosť, ako aj to, že sa na týchto surovostiach zúčastňovali jezuiti (známy jezuita Kelio). O tom, či Rázus neprehnal diabolskosť Kelia, možno diskutovať, nemožno však poprieť spoluprácu jezuitov pri násilnom pokatolíčťovaní Uhorska, teda aj slovenských miest, kde mali prevahu protestanti.“⁴⁹

Problém zlých alebo dobrých rekatolizátorov reflektovaný cez prizmu násilia a utrpenia sa teda v kontexte konfesionálne determinovanej recepcie románu *Odkaz mŕtvych* napokon redukuje na otázku, či mohla byť duchovná osoba skutočne taká krutá, či bol páter Mikuláš Kelio naozaj „pravá beštia v ľudskej podobe“.⁵⁰

Jankovič prízvukuje, že uväznení kňazi dali Keliovi potvrdenie, ktoré údajne dokazuje, že s nimi slušne zaobchádzal. Na okraj tejto skutočnosti poznamenáva: „O dobrovoľnom podpísaní tohto potvrdenia sa [predovšetkým na evanjelickej strane – P. M.] pochýbuje. Nevieť však, či je na to dostačujúci dôvod. Otázka s akou takou definitívnosťou sa dá riešiť až po zistení, kto vlastne podpísal to potvrdenie Kelliovi, či to boli duchovní, ktorí podpísali reverzy, alebo ktorí ich do dôsledkov odmietali. V tomto druhom prípade dokument mal by pre Kelliovu apológiu veľmi veľkú cenu a azda by aj stačil, hoc aj proti jednoznačným tvrdeniam emigrovaných kňazov, aby sa očistila Kelliova osobnosť.“⁵¹

Autori kolektívnej monografie o jezuitskom ráde tento dobový dokument citujú v preklade: „Na svoju obranu P. Kelio žiadal iných duchovných, prepustených z väzenia, o vyjadrenie a tí mu dali toto vyhlásenie: ‚My nižepodpísaní dosvedčujeme našou úprimnou kresťanskou vierou, že sme v našom väzení hocikedy prijali v najväčšej núdzi na príkaz dôstojného otca, pána Mikuláša Kelia šaty, niektorí z nás istý peňažný obnos a niektorí aj požíveň. Jeho láskavosť, ktorú sme zakúsili aj v inom, dozývame podpisom vlastných mien proti nerozvážnym osočovateľom, ak by sa dajakí našli. Na fare v Leopoldove dňa 15. februára roku 1675.‘“⁵²

Autori teda konštatujú, že Kelio požadoval vyhlásenie o svojej bezúhonnosti od „iných duchovných, prepustených z väzenia“: tento fakt však spochybňuje hľadanie podpisovateľov potvrdenia v tej skupine väzňov, v ktorej by ich rád našiel práve Jankovič. Logika je totiž neúprosná: jednoducho tí, ktorí odmietli podpísať reverzy a prestúpiť na

47 KRAPKA, Emil – MIKULA, Vojtech (eds.). *Dejiny Spoločnosti Ježišovej na Slovensku*. Cambridge : Dobrá kniha, 1990, s. 163.

48 MRÁZ, ref. 33, s. 58.

49 HAMADA, ref. 11, s. 233.

50 Tak ho charakterizoval evanjelický cirkevný historik MOCKO, ref. 39, s. 12.

51 JANKOVIČ, ref. 46, s. 354 (poznámka č. 7).

52 KRAPKA – MIKULA, ref. 47, s. 163.

katolícku vieru, sa nikdy nestali duchovnými, prepustenými z väzenia, nezískali teda slobodu, ale boli poslaní na galeje. Z toho vyplýva, že spomínané potvrdenie/vyhlásenie možno z hľadiska výskumného cieľa, vytýčeného Jankovičom, pokladať prinajmenšom za sporné. Vynára sa však pred nami otázka, či ho nemožno pokladať za relevantný historický prameň pre výskum dobových manipulačných praktík. To by však kritizovanú démonickosť Kelia, nielen ako literárnej, ale aj ako reálnej historickej postavy, iba posilnilo.

Je do istej miery pochopiteľné, že pre historikov, ktorí skúmajú dejiny Spoločnosti Ježišovej a zároveň sú jej rádovými príslušníkmi, je takáto predstava, resp. negatívny obraz jezuitského pátra Mikuláša Kelia ťažko stráviteľný či vyslovene neprípustný: Kelia nepochybne pokladajú za „nášho“ predka a v súlade s historickou pamäťou vlastného – širšieho (konfesionálneho, t. j. katolíckeho) i užšieho (rehoľného) – spoločenstva vnímajú ako dobrého rekatolizátora: „*No Leopoldov zohral dôležitú úlohu v katolíckej obnove Slovenska. Jezuitská misia v Leopoldove zaujíma čestné miesto medzi tými sídlami Spoločnosti Ježišovej, ktoré sa značnou mierou pričinili o zachovanie a rozšírenie Kristovho kráľovstva v našej vlasti.*“⁵³

V týchto súvislostiach môže súčasný bádateľ iba hypoteticky premýšľať o tom, nakoľko je Rázusov literárny obraz správania sa a vyjadrovania sa Mikuláša Kelia vyčítaný z konkrétnych historických prameňov, resp. zo sekundárnej cirkevnohistorickej spisby, nakoľko je literárnou fikciou samotného spisovateľa, prípadne do akej miery môžeme hovoriť o kontaminácii obrazov rôznych historicky skutočných postáv. V každom smere je však v jeho negatívnom obraze skoncentrovaná nepriaznivá skúsenosť evanjelického spoločenstva s násilnou rekatolizáciou, ktorej hlavnými exponentmi boli jezuiti, fixovaní v historickej pamäti luteránskej populácie ako *zlí* rekatolizátori.

Časť kritikov pochádzajúcich z katolíckeho prostredia vnímala *Odkaz mŕtvych* ako protikatolícky román predovšetkým na základe negatívneho obrazu M. Kelia, ktorý stál v protiklade s ich predstavou jezuitov ako *dobrých* rekatolizátorov. Takmer nikto spomedzi nich si nevnímal postavu dobrého jezuitu Adama Zeilera⁵⁴ a už vôbec nikto z nich nezaregistroval špecifickú úlohu ženských postáv v Rázusovom románe.

Tu možno poukázať na konkrétnu románovú epizódu, pri ktorej sa Rázus nechal zjavne inšpirovať memoárovými prózami J. Simonidesa a T. Masníka. Keď sa chce Katarína Simonidesová stretnúť so svojim väzným manželom, preoblečená do sedliackeho odevu príde do Leopoldova a vstúpi do služby u pani prefektovej. Keď ho prvý raz zbadá, rozplače sa a domáca pani ju spovedá, pýta sa na príčiny jej smútku:

„*Čo si videla?* – *spytuje sa pani ďalej starostlivo.* – *Videla som väzňov* – *vydýchnuť si konečne* [povedala Katarína Simonidesová]. – *Viete, tých kazateľov... A prišlo mi ich ľúto.* – *No, dievka moja* – *vrať sa* [pani prefektová] *spokojnejšie* – *to tu uvidíš horšie veci. Nesmieš byť taká citlivá. Aj mne ich bolo ľúto, keď som videla, ako narába Kelio*

53 KRAPKA – MIKULA, ref. 47, s. 163. Obvinenia vznesené voči Keliovi zo strany väznených evanjelikov, konkrétne Jána Simonidesa a Tobiáša Masníka, pokladajú autori tejto publikácie za produkt dobovej protestantskej propagandy.

54 Výnimkou v tomto smere predstavuje práve monografia KRAPKA – MIKULA, ref. 47, s. 163, 164. Konkrétneho bádateľa, ktorý v rámci tejto publikácie reflektuje postavu jezuitu Adama Zeilera, však nemožno na základe zoznamu autorov identifikovať.

*s nimi. Trápilo ma, ved' tí ľudia nespravili nič zlého! Iba čo sú verní svojmu náboženstvu. Aj som povedala môjmu [manželovi], [že] vojaci horšie zaobchodia s nimi než s tými, čo kradli alebo vraždili. Čo však robíš? Páter Kelio je tu všemohúcim pánom. Čo raz on chce, musí sa stať. Tak som navykla na všetko. Aj ty si zvykneš – neboj sa!*⁵⁵

Keď sa pani prefektová dozvie, že jej slúžka je manželkou väzneného evanjelického rektora Jána Simonidesa, prelomí bariéru svojho strachu a návyku a rozhodne sa nešťastnému páru pomôcť. Využije pozíciu manžela-prefekta (správcu leopoldovského väzenia), ktorý má právo využívať väzňov na súkromné práce a takmer konšpiratívnymi metódami sa jej podarí na pôde svojej domácnosti zorganizovať stretnutie Kataríny a Jána Simonidesovcov. Napriek svojmu postaveniu riskuje, že ju odhalia a potrestajú ako iné ženy, ktoré poskytli leopoldovským väzňom pomoc alebo potraviny.

Ona, veriaci kresťanka-katolíčka, ktorá vďaka spoločenskému postaveniu svojho manžela stojí na opačnej strane pomyselných barikád, prejaví súcit, spolupatričnosť a podá pomocnú ruku trpiacim, v podstate tým, ktorí nie sú „naši“, ale naopak, sú zaradení do skupiny nepriateľov. Prekračuje teda normy a hranice, ktoré jej dobová spoločnosť diktuje. Uvedomuje si, že to, čo sa odohráva v leopoldovskej väznici, je zlo. Navykla si naň a dokáže s ním a či skôr vedľa neho žiť. To isté pôvodne odporúča aj svojej slúžke, skôr než odhaliť jej totožnosť („Aj ty si zvykneš – neboj sa!“). V istom štádiu svojho osobného vývoja však odmietne zmieriť sa s konkrétnou podobou tohto zla a akceptovať ju ako normálnu súčasť svojho života. Rázus nám prostredníctvom opísanej epizódy odkazuje: nestačí nekonať zlo, a už vôbec nestačí nad ním privierať oči, ignorovať a nevšimáť si ho; ono nás obklopuje naďalej a môže zasiahnuť aj nás, pričom nikto z nás nie je voči nemu imúnny.

Podobných epizód, v ktorých sa prekračujú hranice „našej“ skupiny smerom k nepriateľovi, a to na obidvoch stranách, by sme našli v *Odkaze mŕtvych* niekoľko. Nie vždy sú rozvedené do väčšej epickej šírky, navyše v nich vystupujú aj anonymné alebo fiktívne postavy. Práve v ich historickej anonymite či fiktívnosti väzí jeden z problémov recepcie Rázusovho románu: pani prefektová, ktorej spisovateľ v románe ani nepridelil meno, v podstate nikoho spomedzi dobových kritikov nezaujíma. Túto literárnu postavu vôbec nereflektujú; nie je pre nich dostatočne reprezentatívna, lebo ju pokladajú iba za románovú postavu, nie za historickú osobnosť. Rázusov románový príbeh čítajú a dešifrujú len cez jeho beletrizované obrazy historických postáv, teda tých osobností, ktorých činy a osudy zaznamenala „písaná“ história. Čo je však v tomto kontexte „písaná“ história? V prvom rade cirkevné dejepisectvo, ktoré v príslušnom konfesionálnom prostredí funguje ako nástroj legitimizácie „našej“ historickej pravdy, ktoré túto pravdu pomáha udržiavať a rozširovať medzi veriacimi, ktoré pomáha budovať historickú pamäť a tým aj integritu náboženskej komunity. Spomínaní historici, štylizujúci sa do pozície arbitrov, ktorí majú právo rozhodnúť, kde je historická pravda, v tomto skonfesionalizovanom spore konfrontujú Rázusovu vernosť/nevernosť historickým faktom so svojím historickým poznaním.

Toto ich historické poznanie však nie je výlučným produktom ich úsilia, ich bádateľských aktivít, nevzniklo na zelenej lúke, ale naopak, nadväzuje aj na výsledky bádania

55 Citované podľa RÁZUS, ref. 1, s. 81.

predošlých generácií, čo je napokon úplne prirodzené. Z toho však okrem iného vyplýva aj skutočnosť, že prešlo filtrom historickej pamäti príslušnej konfesionalnej skupiny.

V polemickom súboji, ktorý nadobudol charakter prestížneho zápasu, pre aktérov skonfesionalizovaného sporu odohrávajúceho sa uprostred 20. storočia, také literárne postavy, ako je pani prefektová, nemajú nijakú hodnotu, nijaký význam: v historickej pamäti nie sú uložené, v „písanej“ histórii sú neviditeľné, ergo neexistujú ako historické osobnosti. V konečnom dôsledku však nereflexovanie, či doslova ignorovanie takýchto literárnych postáv, teda postáv, ktorým Rázus v súlade so svojou autorskou stratégiou prisúdil pozitívne roly v rámci obrazu dobového katolíckeho tábora, umožnilo, že jeho román bol označovaný ako protikatolícky.

* * *

J. Pöstényi v recenzii *Odkazu mŕtvych* obhajoval existenciu a samotnú podstatu prešporského súdneho tribunálu z roku 1674: „[protestantskí] *rebelanti nemali súdy, ich výkonnou mocou bola zbraň, výkupné, kým legálna moc viedenská mala súd. Taký bol i bratislavský súd, ktorý spomína Rázus.*“⁵⁶

Bolo by zaujímavé verifikovať, nakoľko bol tento názor rozšírený v katolíckom prostredí, prípadne v ľudáckych kruhoch. Oprávnené však môžeme predpokladať, že ho mala značná časť katolíckej inteligencie, najmä duchovenstva.

V tomto kontexte je pozoruhodné osobné vyznanie Františka Richalda Osvalda, ktoré tento významný predstaviteľ slovenských katolíkov sformuloval v liste adresovanom Emilovi Stodolovi ešte roku 1899. Osvald zdôrazňoval svoje priateľské a pracovné kontakty s evanjelikmi a dokazoval, že nemá nijaké náboženské či konfesionalne predsudky. Zároveň však poukazyval na svoje negatívne zážitky, resp. pocity, ktoré získal pri čítaní protestantskej spisby: „*Ale so stránky vyznavačov Lutherových u nás mám už svoju skúsenosť. Keď čítal som v Cirkevných listoch, ako sa pápež ešte vždy menuje Antikrist, keď prečítal som životopis ev[anjelických]. mučeníkov, u ktorých každé pokarhanie pre buntovanie s Turkom vyhlasuje sa za prenasledovanie za vieru; keď niečo prečítal som z dejín cirkvi ružomerskej, ktorú knihu som pre urážky zpiatky musel poslať, vydal som dielo [podľa Stodolovho chápania hanopis na Martina Luthera – P. M.], ktoré už roky ležalo u mňa.*“⁵⁷

Z citovaného listu okrem iného vysvitá, že Osvald mal s Pöstényim rovnaký názor na existenciu, podstatu a zmysel prešporského súdu z roku 1674: nevidel v ňom akt násilia, ale akt spravodlivosti. Predstavu, že by mohlo ísť o politicky manipulovaný monstreproces, si zrejme vôbec nepripúšťal.⁵⁸

56 KYSUCKÝ, ref. 9, s. 18.

57 Text listu z 27. 7. 1899 citovaný podľa STODOLA, Emil. *Prelom. Spomienky, úvahy, štúdie*. Praha : Leopold Mazáč, 1933, s. 224, 225 (podčiarkol P. M.).

58 E. Kowalská pripomína, že členovia tajnej cisárskej rady, poradného orgánu Leopolda I., upozorňovali „na vážne pochybnosti o spravodlivosti bratislavského procesu z marca – apríla 1674“. KOWALSKÁ, Eva. Využitie armády v procese rekatolizácie Uhorska. In SEGEŠ, Vladimír – ŠEĎOVÁ, Božena (eds.). *Miles Semper Honestus. Zborník štúdií vydaný pri príležitosti životného jubilea Vojtecha Dangla*. Bratislava : Vojenský historický ústav, 2007, s. 92.

Problematika vnímania legálnosti a legitímnosti samotného súdneho procesu, ktorá v 30. a 40. rokoch 20. storočia v kontexte recepcie Rázusovho románu rezonovala v obidvoch konfesijných prostrediach, najmä však v radoch kňazskej inteligencie, si nepochybne zaslúži väčšiu pozornosť bádateľov. Pokladám ju totiž za jeden z kľúčov k pochopeniu dobových postojov konkrétnych jednotlivcov, ale aj celých skupín obyvateľstva, voči inštitucionalizovanému, v podstate tiež legálnemu násiliu, ktoré sa odohrávalo uprostred 20. storočia.

Negatívny obraz jezuitov ako *zlých* rekatolizátorov, ako „špecialistov“ na násilie a utrpenie fungoval v kolektívnej pamäti luteránskej komunity aj počas ľudáckeho režimu. Zo strany protestantskej elity sa najmä v počiatočnej fáze jeho etablovania sugerovala evanjelickému obyvateľstvu predstava, že nový režim je podobný tomu jezuitskému spreď dvoch-troch storočí.⁵⁹ Uvedená inštrumentalizácia nevyvolávala medzi evanjelikmi negatívne reakcie väčšieho rozsahu, lebo korešpondovala s obsahom ich historickej pamäti a s ich individuálnou konfrontáciou situácie „vtedy“ (t. j. v 17. – 18. storočí) a „teraz“ (v rokoch /1938–/1939 – 1940). V konfrontácii obidvoch časových rovín sa pred príslušníkmi luteránskej komunity úplne logicky vynára aj nástojčivá otázka: kto sú jezuiti dneška? Hľadanie odpovede na túto otázku sa v kontexte národného spoločenstva ako základného identifikačného rámca pohybovalo po osi katolíci – ľudáci – gardisti, pričom identifikovanie novodobej podskupiny „špecialistov“ na násilie a utrpenie záviselo, pochopiteľne, od množstva rozličných faktorov. Identifikovanie takejto podskupiny v realite rokov (1938 –)1939 – 1940 bolo v súlade s tradičnou konfiguráciou protestantskej historickej pamäti; zároveň však znamenalo odklon od Rázusovho literárneho posolstva, resp. jeho nepochopenie či neakceptovanie.⁶⁰

V závere tejto štúdie možno položiť zásadnú otázku: máme nepochopenie či neakceptovanie Rázusovho posolstva v určitých skupinách či u konkrétnych jednotlivcov – bez ohľadu na to, z ktorého konfesijného prostredia pochádzali – pokladať za výsledok slabej umeleckej presvedčivosti románu alebo zaň môžeme činiť (pochopiteľne, do určitej miery) „zodpovednú“ identitu a historickú pamäť týchto čitateľov? Príkladom sa k myšlienke, že konfesijná identita, v ktorej zohráva historická pamäť významnú úlohu, naprogramovala časť čitateľskej obce na tradičné čítanie románového textu, vďaka ktorému títo ľudia vôbec nepochopili Rázusov román, resp. odmietli ho, lebo podľa

59 Pozri v štúdiách MACHO, Peter. „Vzpomínejte na vúdce své...“ Oslavy 200. výročia smrti Daniela Krmana roku 1940 v kontexte ľudáckeho režimu a protestantskej rezistencie. In *OS*, 2006, roč. 10, č. 1-2, s. 116-129; MACHO, Peter. Príležitostná poézia – nástroj zápasu proti ľudáckemu režimu (A. Lacková-Zora: K 200. výročiu smrti D. Krmana, Nad hrobom mučeníckym). In MIKULA, Valér – ROBERTSOVÁ, Dagmar (eds.). *Štyridsiate roky 20. storočia v slovenskej literatúre (Zborník z vedeckej konferencie)*. Bratislava : Univerzita Komenského, 2006, s. 94-106.

60 Z tohto hľadiska stojí v protiklade k Rázusovmu posolstvu aj literárne texty prezentované pri príležitosti výročia Krmanovej smrti: v súlade s tradičnou konfesijnou historickou pamäťou poskytujú čitateľovi obraz súčasného, aktuálneho nepriateľa, ktorému treba vzdorovať, proti ktorému treba bojovať. Nepriateľ v nich však nie je stotožnený s katolíckmi *en bloc*, teda s (celou) majoritnou konfesijnou skupinou, ale s určitou sociálnou podskupinou v rámci katolíckeho spoločenstva, ktorej príslušníci v danom historickom okamihu disponujú mocou a zneužívajú ju. Novodobí páchatelia násilia a utrpenia, teda jezuiti dneška v tomto transponovanom obraze nefungujú prvoplánovo ako katolíci, ale ako rekatolizátori. Cieľom týchto literárnych textov nie je posilňovať u evanjelických čitateľov protikatolícke, ale protiludácke postoje. Podrobnejšie In MACHO, Príležitostná poézia, ref. 59.

ich predsvedčenia zobrazoval minulosť v rozpore s ich vlastnými predstavami, ktoré oni pokladali za objektívne. Prejavila sa tu teda skutočnosť, že akýkoľvek text ľudia čítajú s istým predporozumením, ktoré je v nich zakódované.

Pod tradičným čítaním mám v tomto kontexte na mysli taký spôsob čítania literárneho textu, ktorý bol v súlade s tradičnou konfiguráciou konfesionalnej (evanjelickej alebo naopak, katolíckej) historickej pamäti: v nej dominoval obraz jezuitov ako *zlých* alebo naopak, ako *dobrých* rekatolizátorov. V konečnom dôsledku však rozštiepenie čitateľskej obce nešlo len po línii katolíci verzus evanjelici, ale deliaca čiara viedla aj vnútri obidvoch konfesionalných komunít. Na základe tradičného čítania sa v množine katolíckych čitateľov a v množine evanjelických čitateľov sformovali typologicky podobné podskupiny: u týchto čitateľov plnil obraz *zlých / dobrých* jezuitov výraznú integratívnu funkciu smerom k vlastnej konfesionalnej skupine;⁶¹ oprávnené môžeme predpokladať, že pre nich bolo typické „nerázusovské“ kategorizovanie ľudí na základe príslušnosti k sociálnym skupinám, ale aj nedostatok empatie voči tým, ktorí nie sú „naši“.

* * *

Aj keď, samozrejme, nemožno preceňovať vplyv jedného literárneho diela na rezistentné, protirežimistické postoje, výskum tejto problematiky otvára pred nami zaujímavú kapitolu v dejinách Rázusovho románu a jeho recepcie, ktorá ešte len čaká na spracovanie.

Protestantská rezistencia tvorila dôležitú, ale bádateľmi často prehliadanú zložku formujúceho sa občianskeho odboja počas slovenského štátu. Výskum kolektívnej historickej pamäti môže v tomto smere spresniť, akými historickými obrazmi a pocitmi bola sýtená predstava boja proti systémovému zlu, odkiaľ čerpala táto zložka odboja svoju legitimitu, skadiaľ pramenilo hlboké presvedčenie týchto ľudí o správnosti ich životných postojov a činov. Rovnako zaujímavá je však otázka vzťahu medzi konfesionalnou historickou pamäťou a formovaním rezistentných (či naopak, konformných) postojov v katolíckom prostredí. Domnievam sa však, že na rozdiel od evanjelického prostredia boli príslušníci katolíckej komunity odkazom mŕtvych, ako ho formuloval Martin Rázus vo svojom historickom románe, ovplyvnení len v minimálnej miere.

61 V prípade tradične orientovaných katolíckych čitateľov možno predpokladať silné identifikovanie sa s *dobrymi* jezuitmi ako s „našími“ predkami, ktorí „našu“ konfesionalnú skupinu zachránili pred zánikom („*Keďby nie jezuiti [...], väčšina slovenského ľudu podnes by väzela v mrákotách Lutherovho bludu.*“ KOHUTH, J.: Pomník zásluhám. Našskí jezuiti. In *Katolícke noviny*, 1888, roč. 19, č. 18, s. 139 a č. 19, s. 146). V prípade tradične orientovaných evanjelických čitateľov sa stotožnenie s obrazom *zlých* jezuitov spájalo s predstavou ohrozenia „nášho“ konfesionalného spoločenstva: jezuiti sú tí, ktorí chceli zlikvidovať „našu“ cirkev. V obidvoch segmentoch čitateľského publika teda obraz jezuitov ako *dobrých* alebo *zlých* rekatolizátorov posilňoval vymedzovanie „našej“ skupinovej identity voči druhej konfesionalnej komunite.

DAS VERMÄCHTNIS VON TOTEN (ODKAZ MŔTVYCH) VON RÁZUS
UND DIE WAHRNEHMUNG DER GEWALT IN DEN INTERKONFESSIONELLEN
BEZIEHUNGEN

PETER MACHO

In seinem historischen Roman *Das Vermächtnis von Toten /Odkaz mŕtvych/* hat Martin Rázus die konfessionellen Konflikte zwischen den Katholiken und den Protestanten in den 17. Jahrhundert dargestellt. Der Roman verurteilt die Gewalt und Intoleranz bei der Durchsetzung von jedweder Überzeugung. Ein Teil der Kritik hat das Werk paradoxerweise als tendenziös und schädlich für die Gesellschaft bezeichnet. P. Macho hat die Darstellung der durch die Rekatholisierung ausgelösten Gewalt und ihre Rezeption unter den Beurteilern und Kritikern, die aus verschiedenen konfessionellen Umgebungen stammten, ins Auge gefasst. Die Rezeption des Romans war durch das historische Gedächtnis der betroffenen konfessionellen Gruppe beeinflusst, in der fixierte Stereotyp der (ausschließlich) bösen, oder im Gegenteil, der (ausschließlich) guten Jesuiten vorherrschend war. Im historischen Gedächtnis der Lutheraner funktionierte das stereotypisierte Bild der bösen Jesuiten als einer Untergruppe innerhalb der breiteren katholischen Gemeinde, die im gegebenen historischen Augenblick die Macht inne hat, die sie missbraucht und dabei Gewalt verwendet und verursacht „unseren“ (evangelischen) Vorfahren Leid. Rázus hat sich mittels dieses Romans um eine Infragestellung der traditionellen Stereotypen bemüht, wobei er innerhalb seiner Strategie als Verfasser des Romans denjenigen Episoden eine bedeutende Rolle zuerkannt hat, in denen er die Überschreitung der Grenzen von „unseren“ konfessionellen Gruppe gegenüber dem traditionellen Gegner zum Thema gemacht hat, und zwar in Form von Hilfeleistung an die Hilfsbedürftigen und Leidenden.

Rázus hat sich also gegen die traditionelle Konfiguration des historischen Gedächtnisses der Lutheraner gestellt, in der der Stereotyp der bösen Jesuiten eine integrative Wirkung hatte und verstärkend auf die konfessionelle Identifizierung von „unseren“ Gemeinde gegenüber der Mehrheitsgemeinschaft der Katholiken ausgewirkt hat. Das negative Bild der Jesuiten als „Spezialisten“ auf Gewalt und Qual hat im kollektiven Gedächtnis der Gemeinschaft der Lutheraner auch während des nazi-freundlichen Regimes in der Slowakei funktioniert. Unter den neuen politischen und ideologischen Verhältnissen wurde dieser Stereotyp aktualisiert und politisch instrumentalisiert. P. Macho versucht zu erklären, auf welche Weise hat sich diese Instrumentalisierung die Rezeption des Romans von Rázus innerhalb der breiteren Lesergemeinde ausgewirkt, die ebenfalls konfessionell zerspalten war. Am Ende seines Beitrags weist er auf die Möglichkeiten einer Untersuchung der Beziehungen zwischen dem literarischen Text, dem historischen Gedächtnis und der Ausbildung von konformen, nicht konformen, oder ausgesprochen von Widerstand geprägten Einstellungen sowohl innerhalb der protestantischen, wie der katholischen Gemeinde während der Existenz des nazi-freundlichen Regimes.

VEDEC – CESTOVATEĽ ALEBO AGENT FRANCÚZSKEJ VLÁDY? PREDVOJNOVÉ AKTIVITY M. R. ŠTEFÁNKA

MICHAL KŠIŇAN

KŠIŇAN, Michal. Scientist – Traveller or Agent of the French Government? The Pre-War Activities of M. R. Štefánek. *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 443-459, Bratislava.

The study is devoted to Štefánek's activities in the period 1909-1914. His scientific missions, especially the mission to Ecuador are its centre of gravity. The author depicts them mainly in the light of the French archives. The author analyses the circumstances in which it arose and its results more than the actual course of the mission. He places the mission in the wider context of international relations before the First World War. The majority of Štefánek's planned projects did not succeed for various reasons. The author does not omit the presentation of Štefánek's activity by historians.

History. Milan Rastislav Štefánek. Ecuador. International relations. French foreign policy. Wireless telegraphy.

V tejto štúdií sa budem venovať Štefánikovým diplomatickým a vedeckým aktivitám v rokoch 1908 až 1914 s dôrazom na jeho pôsobenie v Ekvádore a budem sa pritom opierať najmä o francúzske archívne pramene. Ide konkrétne o materiály viažuce sa na jeho misiu v Archíve ministerstva zahraničných vecí¹ a o spis v Národnom archíve Francúzska², ktorý bol odtajnený až roku 2000, teda 120 rokov od Štefánikovho narodenia, keďže ide o záznamy „osobného“ charakteru.³

Čo sa týka metodológie biografického prístupu, pomôžem si výrokom francúzskeho filozofa Jean-Françoisa Lyotarda, ktorý zdôraznil, že „*životopisný prístup môže byť zaujímavý iba vtedy, ak sa snaží u daného človeka nájsť rozdiel medzi bytím ,o sebe' a bytím ,pre seba', zistiť rozdiel medzi tým, čo v živote tvrdil a tým, čo robil, nájsť v jeho osude jednotu a skúmať, nakoľko sa jeho osoba zhoduje s jeho osobnosťou.*“⁴

V súvislosti s Milanom Rastislavom Štefánikom sa často vynára otázka jeho vzťahu k francúzskym úradom a spolupráce s nimi. Tu treba objasniť, ako sa slovo agent prekladá z francúzštiny do slovenčiny. Podľa francúzsko-slovenského slovníka značí slovo agent vo všeobecnosti sila, faktor, agens, činiteľ. Vo vzťahu k človeku znamená zástupca alebo agent, s tým, že výraz sa ďalej spresňuje nejakým prívlastkom: napr. *agent commercial* – obchodný zástupca. Slovenské slovo špión sa do francúzštiny prekladá ako

1 Archives du Ministère des Affaires étrangères (Archív francúzskeho ministerstva zahraničných vecí; ďalej AMAE), Nouvelle série, Fond (ďalej f.) Équateur, kartón (ďalej k.) 20, správa k misii Štefánek.

2 Archives nationales (Národný archív Francúzska; ďalej AN), k. F/17/17 286.

3 Bližšie ku klasifikácii francúzskych archívov pozri: LEDUC, Jean. *Historici a čas, koncepcie, otázky, diela*. Bratislava : Kalligram, 2005, s. 95-97. Trans. Jana Levická.

4 SOUBIGOU, Alain. *Tomáš Garrigue Masaryk*. Praha : Paseka, 2004, s. 11-12. Trans. Helena Beguivonová.

agent secret.⁵ Keďže však v slovenčine sú slová agent a špión synonymá, dá sa s nimi ľahko manipulovať. (V dôsledku dlhoročného pôsobenia Štátnej bezpečnosti, slovenská spoločnosť vníma označenie „agent“ automaticky negatívne.) V podstate ide o otázku, či bol Štefánik špiónom, alebo nie. Pokúsim sa teda túto problematiku objasniť, ale obmedzím sa najmä na jeho účinkovanie v Ekvádore. K tejto téme som našiel relatívne dostatočné množstvo nepublikovaného materiálu.

M. R. Štefánik si hľadá uplatnenie

Štefánikove aktivity do roku 1907 môžeme bez väčších diskusií označiť za čisto vedecké. Od roku 1905 spolupracoval so známym francúzskym astrofyzikom Julesom Janssenom,⁶ ktorý bol zároveň aj jeho ochrancom. Vďaka nemu dostal poverenie od Bureau des longitudes⁷ pozorovať zatmenie Slnka v Turkménsku roku 1907, získal ocenenie pre astronómov – Janssenovu cenu, miesto asistenta, hoci bez pravidelného príjmu v Observatóriu v Meudone atď. Tu by som chcel upozorniť na skutočnosť, že M. R. Štefánik už ako študent v Prahe mal neustále finančné problémy, ktoré pokračovali aj v Paríži. Vedecké misie si musel hradiť z pôžičiek od priateľov alebo bánk. Koncom roka 1907 J. Janssen zomrel a M. R. Štefánik tak stratil ochrancu.

Nasledujúci rok dostal Štefánik miesto vo vedení Spoločnosti montblanských observatórií v Chamonix. Tam strávil značnú časť roka 1908, zoznámil sa s významnými osobnosťami francúzskej spoločnosti, spomedzi ktorých treba spomenúť hlavne Émila Chautempsa⁸. S jeho podporou, ale aj s výpomocou iných podporovateľov sa M. R. Štefánik rozhodol zriadiť vlastné observatórium buď v severnej Afrike, alebo v Polynézii. Založiť observatórium na Sahare mal v pláne už Štefánikov bývalý protektor J. Janssen.

„Môj definitívny cieľ je a ostane astronómia a aj sa k nemu dost' rýchlo približujem. Okruh mojich priateľov, ktorí mi môžu poskytnúť výdatnú podporu, sa zväčšuje a dúfam, že v najbližšej dobe uskutočním svoju túžbu: založiť samostatnú, moderne vybavenú hviezdáreň v klimaticky vhodnej lokalite. (Rozhodujem sa medzi severnou Afrikou a istým ostrovom v Polynézii, kam odídem s vedeckou misiou v blízkej budúcnosti).“⁹ Prvú polovicu roka 1909 teda strávil M. R. Štefánik hľadaním vhodného miesta na založenie

5 PORUBSKÁ, Viera - GRÜNDELOVÁ, Emília. *Francúzsko-slovenský slovník, Dictionnaire français-slovaque*. Bratislava : Ikar, 2002, s. 55.

6 Pierre Jules César Janssen sa narodil 22. 2. 1824 v Paríži a zomrel 23. 12. 1907 v Meudone. Patrí medzi najznámejších francúzskych astronómov a astrofyzikov.

7 Geografický ústav.

8 Émile Chautemps bol v rokoch 1905 – 1918 senátorom Horného Savojska. Narodil sa vo Valleiry roku 1850 a zomrel v Paríži roku 1918. Vyštudoval medicínu a neskôr začal kariéru politika. Bol radikálnym socialistom a hlasoval za zákon o odlúčení štátu od cirkvi. Od 26. januára do 1. novembra 1895 pôsobil ako minister kolónii a jeho šéfovanie rezortu námorníctva trvalo od 9. do 13. júna 1914. Významný politik medzivojnového Francúzska Camille Chautemps bol jeho synom.

9 BARTŮŠEK, Jozef - BOHÁČ, Jaroslav (eds.). *Zápisníky M. R. Štefánika*. Praha : Památník osvobození, 1935, s. 156. Paríž, 12. 10. 1909, list Jánovi Hrebenovi.

vlastného observatória v Alžírsku alebo Tunisku, no bezvýsledne. Už počas tejto cesty skúmal v regióne možnosti inštalovania bezdrôtovej telegrafie.

Po svojom návrate odmietol v liste známemu staviteľovi Gustávovi Eiffelovi ponúkané miesto vo hviezdárni v Nice, keďže to nebolo v súlade s jeho princípmi: „*Ak by chceli vytvoriť nové miesto, obávam sa, že sa objavia oficiálni kandidáti (ktorí nebudú mať moje veľké nedostatky). Bude sa mi vytýkať, čo sa mi vytýkalo doposiaľ: že som mladý (!) a že nemám francúzsky pôvod... Prijímam čo mi je súdené, svoje zásady však nememím.*“ Zároveň ho oboznámil so svojou túžbou po vedeckej práci. „*Ani Vám neviem povedať, ako veľmi túžim, aby som mal kútik laboratória, kde by som mohol robiť vedecké výskumy a dodať obsah svojmu životu.*“¹⁰

M. R. Štefánik žiadal už roku 1909 o naturalizáciu, keďže sa mu ako občanovi Rakúsko-Uhorska zo strany francúzskych vedeckých inštitúcií nedostávalo finančnej podpory. Francúzskym občanom sa stal dňa 27. júla 1912.

Roku 1910 ho vyslalo Bureau des longitudes a Bureau central météorologique¹¹ na Tahiti, kde mal pozorovať Halleyho koméту. Spomenutá misia bola bez finančnej podpory, a tak ju celú musel hrať z vlastných zdrojov. M. R. Štefánik tam okrem pozorovaní vybudoval observatórium a zriadil stálu meteorologickú službu, ktorá sa dala využiť nielen vo vedeckom výskume, ale aj v bežnej praxi. Na tento účel mu poskytl Bureau central météorologique viaceré meteorologické prístroje.¹² Predpovede počasia, ktoré takáto služba dokázala zabezpečiť, by mohli využívať francúzske nákladné lode a ich dôležitosť by ešte vzrástla v súvislosti s otvorením Panamského prieplyvu. Rovnako mala mať význam pre hospodárstvo na Tahiti, keďže na sušenie kokosových orechov alebo vanilky bolo treba špecifické atmosférické podmienky. Observatórium zase malo zlepšiť navigáciu lodí.

Po ôsmich mesiacoch tahitského pobytu sa vrátil do Francúzska cez ostrov Vavau, kde sledoval úplné zatmenie Slnka. Správu o svojom pozorovaní uverejnil v prestížnom časopise Francúzskej akadémie vied *Comptes rendus*.¹³ Zo všetkých astronómov práve M. R. Štefánik dosiahol najlepšie výsledky.¹⁴ 18. decembra 1911 ocenila Francúzska akadémia Štefánikove vedecké aktivity a udelila mu Wildovu cenu s odôvodnením: „...*svojimi pozorovaniami na montblanských observatóriách poskytol veľké služby; na vlastné náklady zriadil observatórium na Tahiti; pozoroval prelet Halleyho kométy pred Slnkom; pozoroval posledné zatmenie Slnka na ostrovoch Tonga.*“¹⁵

10 Ref. 9, s. 185. Paríž, 12. 10. 1909, list Gustávovi Eiffelovi.

11 Ústredný meteorologický ústav.

12 AN, k. F/17/17 286, Paríž, 26. 10. 1910, list riaditeľa Bureau central météorologique ministrovi verejného školstva a umení.

13 ŠTEFÁNIK, Milan. Observation de l'éclipse totale de Soleil à l'île de Vavau (l'archipel Tonga) le 28 avril 1911 (Pozorovanie úplného zatmenia Slnka na ostrove Vavau (súostrovie Tonga) 28. apríla 1911). In *Comptes rendus*, vol. 154, Zasadnutie z 26. 2. 1912, s. 565-567.

14 RAJCHL, Rostislav. Na ostrově Vavau. In BARTŮŠEK, Jozef (ed.). *Štefánik. Kniha druhá: vzpomínky, dokumenty a jiné příspěvky*. Praha: Svaz slovenského študentstva v Bratislave, 1938, s. 114.

15 „...*a rendu de grands services par ses observations à l'Observatoires du Mont-Blanc; a fondé à ses frais un observatoire à Tahiti; a observé le passage de la comète Halley sur le Soleil; a observé la dernière éclipse de Soleil dans les îles Tonga.*“ *Comptes rendus*, vol. 153, Zasadnutie z 18. 12. 1911, s. 565-567.

V apríli 1912 M. R. Štefánik pomáhal Guillamovi Bigourdanovi¹⁶ pri pozorovaní zatmenia Slnka v Cormeilles-en-Parisis pri Paríži. Neskôr ho tento vedec uviedol do štúdia hmlovín, ktorému sa chcel M. R. Štefánik venovať na Tahiti.

23. marca 1912 poverilo Bureau des longitudes M. R. Štefánika, na jeho vlastnú žiadosť, pozorovaním úplného zatmenia Slnka v Brazílii, samozrejme, bez finančnej pomoci.¹⁷ Pre nepriaznivé počasie sa jeho pozorovanie skončilo neúspechom, no aj napriek tomu dosiahol určité čiastkové výsledky. Počas pobytu v Brazílii sa M. R. Štefánik stretol s prezidentom tohto štátu maršalom Hermesom de Foncescuom.¹⁸ „*Prezident sa s ním dal vyfotografovať a že vraj môže v Brazílii robiť čo chce, že všade dostane všetku podporu...*“¹⁹ Zúčastnil sa tam ešte na rokovaní o vytvorení siete obrometrických staníc, ktoré majú zaznamenávať tlak vzduchu a množstvo zrážok. Plánoval zaobstarať lacnejšie a spoľahlivejšie dodávky týchto prístrojov veľmi dôležitých pre poľnohospodárstvo a ich výrobcom mala byť francúzska firma.²⁰ Neskôr Francúzi ocenili, že v Brazílii rozšíril francúzsky vplyv.²¹ Na spätočnej ceste ešte plánoval expedíciu do brazílskych pralesov, ktorú sa mu však nepodarilo uskutočniť.²²

V prvej polovici roku 1913 sa M. R. Štefánik snažil pritiahnúť pozornosť francúzskych úradov na svoju činnosť v Oceánii. Ministerstvo kolónií mu pridelo podporu 7 000 tisíc frankov na dôležité vedecké aktivity aj z toho dôvodu, že jeho vedecké schopnosti potvrdili viacerí významní vedci.²³ Následne sa minister školstva informoval v Bureau des longitudes, či už prideliť M. R. Štefánikovi nejakú finančnú podporu.²⁴ V tejto vedeckej inštitúcii mal Štefánik svojich priaznivcov. A tak G. Bigourdan a Gaston Darboux²⁵ žiadali, aby odpoveď bola preňho čo najpriaznivejšia.²⁶ Odpoveď sa niesla v tomto duchu: „*Bureau [des longitudes] sa veľmi živo zaujíma o projekty pána Štefánika, v ktorého má veľkú dôveru...*“²⁷ Fondation Thiers ho tiež odporúčala odvolávajúc sa

16 G. Bigourdan sa narodil roku 1852 v Sistles a zomrel roku 1932 v Paríži. Bol astronómom v Parížskom observatóriu a prezidentom Akadémie vied. Prvé astronomické pozorovania začal robiť vo hviezdárni v Toulouse roku 1877. Počas svojho života sa sústreďoval na výskum hmlovín, za čo ho ocenila Kráľovská astronomická spoločnosť v Londýne roku 1919 zlatou medailou. Získal aj mnoho iných významných ocenení a funkcií.

17 Bibliothèque du Bureau des longitudes (ďalej BBL), Zápisnica z 27. 3. 1912.

18 BARTŮŠEK - BOHÁČ, ref. 9, s. 234.

19 M. R. Štefánik v rodinné korepondenci Jaromíra Králíčka. In BARTŮŠEK, ref. 14, s. 132.

20 TILLE, V. Vzpomínky na Štefánika. In BAREŠ, Arnošt (ed.). *Štefánikův memoriál*. Praha : Památník odboje, 1929, s. 108.

21 Štefánik vyznamenaný čestnou legií. In BAREŠ, ref. 20, s. 371.

22 BARTŮŠEK - BOHÁČ, ref. 9, s. 221-222.

23 AN, k. F/17/17 286, Paríž, 4. 6. 1913, list ministra kolónií predsedovi vlády a ministrovi verejného školstva a umení (v jednej osobe).

24 Ref. 23, Paríž, 11. 6. 1913, list predsedu vlády a ministra verejného školstva a umení (v jednej osobe) prezidentovi Bureau des longitudes.

25 Jean Gaston Darboux, slávny francúzsky matematik. Člen Bureau des longitudes a Akadémie vied – oddelenia geometrie.

26 BBL, Zápisnica z 18. 6. 1913.

27 „*Le Bureau s'intéresse très vivement aux projets de M. Stefánik, en qui il a grande confiance...*“ AN, k. F/17/17 286, Paríž, 25. 6. 1913, list prezidenta Bureau des longitudes predsedovi vlády a ministrovi verejného školstva a umení (v jednej osobe).

pritom na jeho podporu od slávneho matematika Henriho Poincarého.²⁸ K jeho zámerom sa priaznivo stavalo aj Bureau central météorologique.²⁹ Na svoje vedecké projekty, už ako francúzsky štátny občan, po prvýkrát získal finančnú podporu. Štefánik chcel využiť vyššie spomínanú výhodnú polohu Tahiti a na ostrovoch sa usadiť. Spojenie Francúzska a Tahiti bezdrôtovou telegrafiou a meteorologická služba by ho finančne zabezpečili a on by sa potom mohol venovať astronómii. Nakoniec však jeho ďalšie kroky smerovali do Ekvádoru. Niekde v Južnej Amerike potreboval umiestniť stanicu bezdrôtovej telegrafie a tak zabezpečiť spojenie Francúzsko – Tahiti. Aj toto treba mať na zreteli pri písaní o jeho misii v Ekvádore.

Ekvádor – príprava misie

Na lepšie porozumenie Štefánikovej misie v Ekvádore treba najprv vykresliť medzinárodnú situáciu a francúzske záujmy v oblasti.

Francúzsko ako jediná krajina s mocenskými záujmami v Oceánii nemalo v tom čase ešte so svojimi kolóniami v tomto regióne spojenie prostredníctvom bezdrôtovej telegrafie. Všetky francúzske kolónie okrem Novej Kaledónie boli od okolitého sveta izolované. Najmä styk s Tahiti mal byť kľúčový, keďže dôležitosť ostrova mala vzrásť v súvislosti s otvorením Panamského prielavu.³⁰ V júli roku 1912 Francúzska snemovňa dostala na posúdenie návrh zákona medzikontinentálnej siete bezdrôtovej telegrafie, ktorá mala spojiť francúzske kolónie roztrúsené po celom svete s ich materskou krajinou. Z Francúzska mali vychádzať tri vetvy: jedna do Francúzskej Indočíny (dnes Laos, Vietnam, Kambodža), druhá na ostrov Martinique a tretia, pacifická, ich mala spojiť so stanicami na Novej Kaledónii, na Marakézskych ostrovoch a na Tahiti.³¹

Druhým dôležitým bodom bol prístav v Papeete, hlavnom meste Tahiti. Tento ostrov sa nachádzal presne na jednej z veľkých námorných ciest, ktoré mal čoskoro otvoriť Panamský prielav. Keďže žiadna iná krajina nemala v regióne kolónie, Francúzi predpokladali, že značné množstvo lodí si bude na Tahiti dopĺňať zásoby uhlia alebo požiada o údržbu prípadne opravu.³² Túto úlohu mal zabezpečiť prístav v Papeete, a tak jeho rozšírenie patrilo medzi priority.³³

28 Ref. 27, Paríž, 7. 6. 1913, list od Fondation Thiers predsedovi vlády a ministromi verejného školstva a umení (v jednej osobe). Jules Henri Poincaré sa narodil roku 1854 v Nancy a zomrel roku 1912 v Paríži. Bol najväčším francúzskym vedcom konca 19. a začiatku 20. storočia. Po štúdiách sa stal bankským inžinierom a roku 1884 bol menovaný za docenta na parížskej Sorbone. To bol začiatok jeho rozsiahlej vedeckej činnosti. Napísal mnoho odborných článkov, štúdií a kníh, za ktoré dostal veľké množstvo rozličných ocenení. Bol nielen významným matematikom, ale aj filozofom. Jeho brat Raymond Poincaré bol advokátom a významným francúzskym politikom. V rokoch 1913 – 1920 vykonával funkciu prezidenta republiky.

29 Ref. 27, Paríž, 16. 6. 1913, list riaditeľa Bureau central météorologique predsedovi vlády a ministromi verejného školstva a umení (v jednej osobe).

30 Service historique de la Défense – Département marine (Francúzsky vojenský archív – oddelenie námorníctva; ďalej SHD-DM), k. DD 6 – T. S. F., Réseau intercolonial 1912 – 1913.

31 ŠTVRTECKÝ, Štefan. *Náš Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava : Smena, 1990, s. 66.

32 AMAE, Nouvelle série, f. Panama, k. 17, Washington, 31. 3. 1914, list francúzskeho veľvyslanca v Spojených štátoch ministromi zahraničných vecí.

33 Ref. 33, k. 26, Étude pour la commission du Canal de Panama, rok 1914.

Veľmi dôležité boli z geopolitického hľadiska Galapágske ostrovy. Američania navrhli ekvádorskej vláde, že ich kúpia alebo si ich prenajmú. Tie by mali v budúcnosti slúžiť ako opora americkej flotile pri kontrole Panamského prieplavu. Ekvádorská vláda zase potrebovala peniaze na ukončenie občianskej vojny a prípadne na rozpútanie vojny s Peru. Negatívny postoj ekvádorskej verejnej mienky všetky tieto aktivity ukončil. Otázka štátnej pôžičky od Spojených štátov však uzavretá nebola.³⁴ V každom prípade od vyhlásenia Monroeovej doktríny roku 1823 a zavedenia do praxe hesla „*Amerika Američanom, Európa Európanom*“ pokladali Američania túto zónu výhradne za svoju sféru záujmu. Viackrát naznačili, že Galapágy nedovolia zabráť a ani využívať žiadnej európskej mocnosti.

Francúzi v Tichomorí teda mali svoje záujmy, a tak vláda poverila štátneho podtajomníka ministerstva námorníctva Anatola de Monzieho³⁵ štúdiom dôsledkov otvorenia Panamského prieplavu. A. de Monzie nebral túto úlohu na ľahkú váhu. Už v máji roku 1913 sondoval možnosti, ako získať Galapágske ostrovy pre Francúzsko. No ministerstvo zahraničných vecí ho pred podobnými aktivitami vystríhalo.³⁶ Ďalej plánoval vytvoriť medziministerskú komisiu zaoberajúcu sa spomenutou problematikou.³⁷ Tá však vznikla až 17. februára 1914 z iniciatívy de Monzieho nástupcu Pierra Ajama.

Už dávnejšie M. R. Štefánik vypracoval É. Chautempsovi návrh medzikontinentálnej telegrafickej siete. Pri každej stanici sa mala nachádzať hvezdáreň a meteorologická služba. V Európe chcel využiť horu Mont Salève pri Ženeve, v Ázii Hongkong, v Afrike Maroko a v Austrálii a Oceánii Tahiti.³⁸ Na prvý pohľad ide o veľké množstvo lokalít, ktoré treba navštíviť, preskúmať atď. Pri Štefánikovej činorodosti by to až taký problém nebol.

É. Chautemps ho zoznámil s A. de Monziem a pri spoločnom stretnutí M. R. Štefánik nástojil na potrebe telegrafického spojenia s Oceániou. Navrhol postaviť jednu stanicu na Tahiti a druhú v Južnej Amerike, čo by umožnilo aj spojenie Tahiti – Martinique. A. de Monzie mu vyzroprával príbeh, na základe ktorého si mohli Francúzi na Galapágy robiť nároky, konkrétne na ostrov Floriana.

Počas jednej z revolúcií roku 1848 v Ekvádore získal moc istý generál. Ten daroval z vďaka ostrov Florianu svojim trom poručikom. Jeden z nich vyplatil svojich dvoch bývalých spolubojovníkov. Dedič majiteľa potreboval peniaze na svoj márnotrpný život, a tak dal ostrov do zálohy jednému Baskovi, ktorý Florianu pred svojou smrťou odkázal rodnému mestu Barcus. Mestská rada sa pokúšala ostrov získať, ale bez úspechu – aj pre

34 SDH-DM, k. SSEa8, 2. 2. 1911, list ministerstva zahraničných vecí ministerstvu námorníctva.

35 Anatole de Monzie sa narodil roku 1876 v Bazas a zomrel roku 1947 v Paríži. Spočiatku pracoval ako právnik, no od začiatku 20. storočia sa začal venovať politike. V predvojnovom období pôsobil ako poslanec za socialistických republikánov. Po prvej svetovej vojne bol ministrom školstva, verejných prác a financií. Hlasoval za plnú moc maršala Pétaina.

36 Ref. 35, k. BB7 – 163/72, 15. 5. 1913, list adresovaný ministerstvu zahraničných vecí. Porovnaj s: AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 2.

37 AMAE, Nouvelle série, f. Panama, k. 17, Paríž, 2. 2. 1914, list štátneho podtajomníka ministerstva námorníctva ministrom zahraničných vecí.

38 RAJCHL, Rostislav. *M. R. Štefánik*. Praha : Orbis, 1947, s. 15-16.

diskrétny zákrok Spojených štátov. Mimochodom Floriana bol ostrov s najlepšimi podmienkami na plány Francúzov. M. R. Štefánik sa tieto nároky rozhodol využiť.

A. de Monzie si spomínal: „Štefánik ma počúval s pohľadom rozpaleným od akéhosi nezvyčajného kúzla s tou britkou pozornosťou, ktorú som od tých čias nepobadal u nijakého človeka. Sotva som skončil svoje rozprávanie, on už mal premyslený plán a vysvetlil mi ho svojim presvedčivým žargónom: ‚Tam na Galapágoch, vlastne na Floriane by mala byť bezdrôtová stanica.‘ ... Bolo to také bláznivé, že som sa ani nevzpíeral.“³⁹

Ako som už spomenul, Francúzsko (ale aj Štefánik) malo záujem na vzniku meteorologickej služby v Tichom oceáne a bolo by bývalo vhodné doplniť ju stanicou na ostrovoch Galapágy, čo Štefánik skutočne plánoval. Dozvedáme sa o tom zo žiadosti o podporu 2 000 frankov adresovanej ministerstvu námorníctva.⁴⁰

Štefánikova misia bola dosť delikátna a tak, snažiac sa nevzbudiť podozrenie Američanov, odišiel oficiálne na „vedeckú“ misiu. Podobné poslanie by mohlo prípadného oficiálneho francúzskeho predstaviteľa kompromitovať, čo u M. R. Štefánika nehrozilo. Oficiálne mal doplniť meteorologické pozorovania v Oceánii stanicou na Galapágoch a na tento účel mal žiadať v Ekvádore povolenie zriadiť stanice bezdrôtovej telegrafie. Od ministerstva školstva dostal podporu 2 000 frankov na misiu, ktorá mala za cieľ meteorologické a rádiotelegrafické štúdie. Od ministerstva námorníctva získal podporu 3 000 frankov a ďalších 2 000 mu vyplatili až po splnení určitých úloh. Prostredníctvom ministerstva zahraničných vecí získal odporúčanie pre francúzskeho veľvyslanca v Ekvádore pána Francastela.⁴¹ Odporúčaní už mal vďaka svojim stykom niekoľko. Finančné a diplomatické zabezpečenie misie M. R. Štefánik teda mal. É. Chautemps mu zabezpečil povolenie od ministerstva vojny ešte pred odchodom vykonať stáž na stanici bezdrôtovej telegrafie na Marsových poliach v Paríži, čím si zvýšil svoje odborné zručnosti v problematike.⁴²

M. R. Štefánik odišiel s poslaním: „...výskumom najvhodnejších prostriedkov, ktoré by uľahčili nadviazanie námorných stykov a rozvoj obchodných kontaktov medzi Francúzskom a Ekvádorom.“⁴³ Konkrétne úlohy od A. de Monzieho nám vykresľujú, dá sa povedať, až špionážny charakter jeho misie.

1. Získať povolenie zriadiť stanicu bezdrôtovej telegrafie na jednom z Galapágskeho ostrovov, ktorá by umožnila komunikáciu s Papeete.

2. Zistiť stanoviská Ekvádorčanov vo veci námorných a obchodných stykov s Francúzskom.

39 MONZIE, Anatole de. Krásny život Milana Rastislava Štefánika. In OSUSKÝ, Štefan - PAVLŮ, Bohdan (eds.). *Štefánik. Kniha prvá: spomienky a postrehy*. Praha : Sváz slovenského študentstva v Bratislave, 1938, s. 105-106.

40 AN, k. F/17/17 286, Paríž, 18. 8. 1913, list M. R. Štefánika štátnemu podtajomníkovi ministerstva námorníctva.

41 Ref. 41, Paríž, 7. 10. 1913, list ministra zahraničných vecí predsedovi vlády a ministrom verejného školstva a umení (v jednej osobe).

42 Slovenský národný archív (ďalej SNA), Osobný fond (ďalej O. f.) M. R. Štefánik, k. 33, inventárne číslo (ďalej inv. č.) I 059, Paríž, 21. 7. 1913, list ministerstva vojny senátorovi Chautempsovi.

43 „...d'étudier les moyens les plus propres à faciliter l'établissement de relations maritimes et le développement de relations commerciales entre la France et l'Équateur.“ Ref. 43, k. 35, inv. č. 1 080, Paríž, 9. 8. 1913, list A. de Monzieho M. R. Štefánikovi.

3. Zistiť, aký je stav rokovanií medzi Spojenými štátmi a Ekvádorom vo veci Galapágskeho ostrovov.

4. Zistiť, či prebiehali medzi týmito dvoma krajinami rokovania o štátnej pôžičke.

5. Preskúmať podmienky na zriadenie uhoľného skladu na jednom z Galapágskeho ostrovov.

6. Opísať možné námorné použitie každého z Galapágskeho ostrovov.⁴⁴

Skupina ľudí okolo A. de Monzieho mala v úmysle vytvoriť silný Ekvádor, aby mohol čeliť ďalšej americkej expanzii. Pomôcť tomuto plánu mali investície francúzskych spoločností do krajiny. Posilniť francúzsky vplyv v Ekvádore mala aj profesorská misia, o ktorú žiadali Ekvádorčania a jej vyslaniu zamedzilo len vypuknutie vojny. M. R. Štefánik sa sústredil na vyhľadávanie národne uvedomelých Ekvádorčanov, ktorých hrdosť chcel využiť pri budovaní silného štátu. Napríklad kritizoval vyjednávanie ekvádorskej vlády s Američanmi vo veci predaja Galapágskeho ostrovov, čo nemohlo byť v súlade s národnou hrdosťou.

Na ministerstve zahraničných vecí Francúzskej republiky však mali úplne odlišný názor na otázku Galapágskeho ostrovov. Viackrát zdôraznili M. R. Štefánikovi čisto vedecký charakter jeho misie. V takej napätej situácii, aká bola v Európe pred prvou svetovou vojnou, sa Francúzi chceli vyhnúť akémukoľvek sporu s veľmocou typu Spojených štátov. Aj od francúzskeho veľvyslancu v Ekvádore jeho nadriadení žiadali, aby sa v žiadnom prípade neangažoval v nijakých rokovaniach vedených M. R. Štefánikom, ktoré nemajú vedecký charakter.⁴⁵

M. R. Štefánik svoj názor na americké aktivity týkajúce sa Galapág vysvetlil francúzskemu veľvyslancovi. „*Spojené štáty naproti tomu túžia po ostrovoch s cieľom opevniť Panamu a tiež myslím následkom imperátorského utopizmu, ktorý inauguroval Roosevelt. Ak sa im nepodarí priama kúpa, budú hľadať iné prostriedky. Peru vypovie Ekvádoru vojnu pre územia v Oriente, okupuje ostrovy a predá Spojeným štátom, alebo Spojené štáty vyšlú agentov na ostrovy, urobia revolúciu a uznajú novú republiku, ako sa to stalo v Paname.*“⁴⁶ Je to narážka na odtrhnutie Panamy od Kolumbie roku 1903 zorganizované Spojenými štátmi pre jej strategickú polohu. Napokon Štefánikova mienka o Spojených štátoch bola dosť nízka, čo sa zmenilo až počas prvej svetovej vojny.

Aby jeho cesta nezbudila pozornosť, 30. septembra odišiel M. R. Štefánik z Francúzska do Ekvádoru cez Spojené štáty. Cestou sa ešte zastavil na Tahiti, kde vybavoval záležitosti Parížskej vývozného a dovozného spoločnosti. Z jeho poznámok je zrejmé, že sa veľmi živo zaujímal o Panamský prieplav,⁴⁷ čo je pochopiteľné, keďže pri jeho plánoch a aktivitách v Oceánii otvorenie prieplavu zohrávalo kľúčovú úlohu.

Išlo o otvorenie námornej cesty Francúzsko – Panama – Ekvádor (Bahia de Caraquez, Guayaquil) – Galapágy – Tahiti – Austrália. Cesta Panama – Tahiti – Austrália (prípadne Nový Zéland) patrí dodnes medzi najvýznamnejšie námorné cesty. Z Tahiti sa dalo dostať aj do ďalšej francúzskej kolónie, do Novej Kaledónie. Ekvádorské mestá Bahia

44 Ref. 43, Paríž, 3. 8. 1913, list A. de Monzieho M. R. Štefánikovi.

45 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 7.

46 POLÍVKA, Vladimír (ed.). *Zápisník Dr. M. R. Štefánika z Equadoru z roku 1913*. Bratislava : VSSS, 2005, s. 67.

47 Ref. 47, s. 63-66.

de Caraquez alebo Guayaquil, rovnako ako Galapágy, boli na tejto námornej ceste medzi Atlantickým a Tichým oceánom dôležitými lokalitami.

V Ekvádore už pôsobila Francúzska železničná spoločnosť, ktorá mala za úlohu postaviť železnicu Quito (hlavné mesto) – Bahia a Bahia – Guayaquil, no s jej činnosťou Ekvádorčania neboli spokojní. Štefánik chcel, aby A. de Monzie a É. Chautemps založili novú spoločnosť. Tá mala vybudovať spomenutú železnicu a Francúzsko by potom mohlo ľahšie získať prístav pre svoje lode v Bahii a na Galapágoch.⁴⁸

M. R. Štefánika zaujal v Ekvádore nový zákon vzťahujúci sa na kolonizáciu Galapág.⁴⁹ Ten povolil kolonizáciu Galapág, ale iba pre organizácie s minimálne 75 % ekvádorskou účasťou. Osadníci budú oslobodení na 15 rokov od platenia daní a vojenskej služby.⁵⁰ Štefánik chcel vytvoriť spoločnosť, ktorú bude oficiálne vlastniť nejaký Ekvádorčan, no v skutočnosti za ňou budú Francúzi. Tá mala získať prenájom jedného z Galapágskych ostrovov. Ekvádorská vláda sa nebude veľmi starať o skutočné vlastnícke pomery v spoločnosti a na odplatu budú Francúzi v Ekvádore investovať. Takto by predišli protestom zo strany Veľkej Británie a Spojených štátov.⁵¹

Galapágy poskytovali okrem výhodnej strategickej pozície aj značné nerastné a prírodné bohatstvo. Zákon sa pokúšala využiť istá čílska spoločnosť, ale rokovania museli byť pre nesúhlas verejnej mienky prerušené.⁵² M. R. Štefánik chcel vyvíjať tlak na ekvádorskú vládu s tým, že Francúzsko by využívanie Galapág čílskou spoločnosťou nikdy nepripustilo.

Výsledky a dôsledky misie

Bez toho, aby som zachádzal do detailov (záujemca si ich prečíta v Štefánikových zápiskoch z Ekvádoru),⁵³ môžem povedať, že sa vložil do misie úplne celý. Vždy, keď niečo robil, usiloval sa to urobiť na sto percent. Na druhej strane jeho vnútorné stotožnenie s misiou nebolo úplné.⁵⁴

M. R. Štefánik si získal dôveru ekvádorskej vlády, bol poverený zreorganizovať observatórium v Quite a vytvoriť na území Ekvádora vrátane ostrovov sieť meteorologických staníc a bezdrôtovej telegrafie. Veľvyslanec Francastel konštatuje: „*Nemôžem než vydať svedectvo šikovnosti p. Štefánika, ktorý dosiahol tieto výsledky bez toho, aby vzbudil pozornosť.*“⁵⁵

Na Galapágy sa mu z technických príčin nepodarilo odcestovať. Vrátil sa späť do Francúzska, no už v apríli 1914 plánoval svoj návrat do Ekvádoru. Vo Francúzsku sa

48 ŠTVRTECKÝ, ref. 32, s. 75.

49 POLÍVKA, ref. 47, s. 67.

50 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 4, Quito, 28. 11. 1913, list veľvyslanca v Quite ministrovi zahraničných vecí, č. 5.

51 POLÍVKA, ref. 47, s. 107.

52 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 7.

53 POLÍVKA, ref. 47, 167 s.; Pozri tiež príslušné kapitoly In ŠTVRTECKÝ, ref. 32, s. 69-77; JURÍČEK, Ján. *Milan Rastislav Štefánik*. Bratislava : Q 111, 2006, s. 94-101.

54 Pozri napr. POLÍVKA, ref. 47, s. 145.

55 Ref. 47, s. 148.

mal dňa 26. 2. 1914 zúčastniť druhého zasadania už spomenutej medziministerskej komisie.⁵⁶ Témy zasadnutia boli: splavnosť Panamského prielavu, možnosti jeho využitia francúzskym loďstvom a tri hlavné námorné ťahy v Tichomorí: Panama – Severná Amerika, Panama – Južná Amerika a Panama – Oceánia.⁵⁷ Vo Francúzsku sa Štefánik podrobil operácii, ktorá ho vyradila na dlhší čas z činnosti a na zasadnutí sa nakoniec nezúčastnil.

Ekvádorská vláda sa v apríli snažila získať prostredníctvom francúzskeho veľvyslancu informácie o Štefánikovom projekte inštalácie stanice bezdrôtovej telegrafie v Guayaquile a na Galapágoch. Ten sa napriek práve podstupenej operácii chystal v krátkom čase vrátiť do Južnej Ameriky. Koncom mája 1914 sa Ekvádorčania opakovane pýtali na M. R. Štefánika. V prípade, že nebude môcť splniť svoje záväzky, plánovali sa obrátiť na Američanov alebo Nemcov.⁵⁸ M. R. Štefánik napriek svojmu zlému zdravotnému stavu zabezpečil potrebné prístroje a chystal sa vrátiť do Ekvádoru.

A. de Monzie spolu s Félixom Chautempsom⁵⁹ presviedčali štátneho podtajomníka Ministerstva zahraničných vecí Francúzska Abela Ferryho o potrebe pokračovať v Štefánikovej misii. Podľa nich M. R. Štefánik svojou šikovnosťou „...získal výhodné kontrakty pre Francúzsku výrobu a vplyv francúzskej vedy...“⁶⁰ Navyše sa chcel vrátiť do Ekvádoru „...pretože sa domnieval, že môže poskytnúť Francúzsku ešte významnejšie služby.“⁶¹ Podľa A. Ferryho bolo zbytočné, aby M. R. Štefánik cestoval do Ekvádoru iba kvôli inštalovaniu meteorologických a rádiotelegrafických zariadení, ktoré dovedty prebiehalo bez problémov a mohlo pokračovať, aj keď sa bude M. R. Štefánik nachádzať vo Francúzsku. Ďalej upozornil na delikátnosť otázky Galapág a pripomenul, že Francúzsko si nemohlo dovoliť vstúpiť do konfliktu so Spojenými štátmi, k čomu by podobné aktivity nevyhnutne viedli. Odporúčal, aby Štefánik sústredil svoje sily na rozvoj francúzskej vedy.

23. júla 1914 M. R. Štefánik prišiel rokovať na ministerstvo zahraničných vecí. Zrejme počítal, že so svojimi mimoriadnymi presvedčovacími schopnosťami bude úspešnejší ako jeho priatelia. Napriek tomu, že na ministerstve o jeho aktivitách nevedeli, s ekvádorskou vládou stále komunikoval, ale len ako súkromná osoba. Takto sa chcel vyhnúť neprijemnostiam, keďže nedôveroval konkurenčnej nemeckej firme. Všetky potrebné prístroje pre Observatórium v Quite boli na ceste, našiel už aj meteorológa, ktorý bol v tom čase na stáži v Bureau central météorologique. Projekt inštalácie bezdrôtovej telegrafie na celom území Ekvádoru bol už v Quite, kde ho študovala na to určená komisia. Podľa jeho plánu mal prístroje za približne dva milióny frankov dodať francúz-

56 AMAE, Nouvelle série, f. Panama, k. 26, list štátneho podtajomníka ministerstva námorníctva pánovi Gauthierovi, generálnemu konzulovi, zástupcovi riaditeľa amerických otázok na ministerstve zahraničných vecí.

57 SNA, O. f. M. R. Štefánik, k. 35, inv. č. 1 080, Paríž, 23. 2. 1914, list A. de Monzieho M. R. Štefánikovi.

58 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 9.

59 Syn Émila Chautempsa.

60 „...il avait obtenu des contrats avantageux pour la fabrication française et l'influence de la science française...“. Ref. 59, s. 10.

61 „...il estimait pouvoir rendre un service plus important à la France.“ Ref. 59.

sky dodávateľ. Na Galapágoch plánoval vytvoriť pod zámienkou zabezpečenia dobrej komunikácie so San Franciscom najsilnejšiu stanicu na svete, no v skutočnosti mala zabezpečiť spojenie s Papeete a Martiniquom.⁶² Takto by Štefánik mohol realizovať pre neho dôležité spojenie Francúzsko – Tahiti.

M. R. Štefánik zástupcom ministerstva predložil svoj plán na získanie Galapág, v ktorom ho podporil A. de Monzie. Ti ho upozornili, že podobné aktivity môžu byť „*casus belli*“ s USA. Na jeho návrh využiť vlastnícke práva baskickej dediny na Florianu namietali, že vlastnícke práva si nemožno zamieňať so suverenitou. M. R. Štefánik teda predostrel záložný plán, podľa neho mali Francúzi vybudovať na ostrove uhoľný sklad, ktorý by mal po otvorení Panamského priepľavu značné zisky. Zástupcovia ministerstva odpovedali, že Američania nikdy nepovolajú založenie podobného prístavu a aj keby, určite ho ich konkurencia zruinuje, keďže plánujú založiť uhoľné sklady v Colone a Paname. „*Pán Štefánik vyzeral veľmi ohromený týmito úvahami a povedal, že o nich porozmýšľa a potom sa vráti.*“⁶³ No na ministerstvo sa už v tejto veci nevrátil.

Štefánikove aktivity neunikli pozornému oku amerických agentov. V jeho pozostalosti nachádzame šifrované telegramy o špeciálnom americkom agentovi, ktorý s úspechom pracoval proti francúzskym záujmom.⁶⁴

Ako vidíme, francúzska zahraničná politika bola bezprostredne pred vojnou veľmi obozretná a nechcela vyvolávať zbytočné konflikty. Následný vývoj ukázal opodstatnenosť ich postojov. Hoci Štefánikove aktivity smerujúce k založeniu meteorologických a telegrafických staníc a reorganizácii Observatória v Quite Francúzi schvaľovali, nemienili sa v nich angažovať. Svoju spokojnosť vyjadrili najmä so skutočnosťou, že povolenie zriadiť bezdrôtovú telegrafiu nezískali Nemci, ktorí to už mali takmer isté. V každom prípade sa s projektom na bezdrôtovú telegrafiu v Ekvádore francúzska vláda veľmi nezaoberala. A. de Monzie to okomentoval takto: „*Vynálezcu odmenili, ale vynález opovrhli.*“⁶⁵

Počas prvej svetovej vojny sa stalo používanie bezdrôtovej telegrafie v Guayaquile a námornej základne na Galapágoch Nemcami príčinou diplomatickej roztržky. Na jednej strane stál Ekvádor a na druhej strane Francúzsko s Veľkou Britániou. Francúzi a Briti chceli tlačiť na Spojené štáty, aby zabezpečili dodržiavanie neutrality Ekvádoru. Ekvádorská vláda sa následne zaviazala dodržiavať neutralitu s tým, že už od začiatku októbra 1914 Nemci nekomunikovali prostredníctvom ich bezdrôtovej telegrafie a že o využívaní Galapág ako námornej základne nevedeli, keďže nemali s ostrovmi spojenie. Túto roztržku zachytil v tlači A. de Monzie, a pretože mala podľa neho priamy súvis so Štefánikovou misiou, napísal 16. 11. 1914 list predsedovi vlády.⁶⁶ Zrejme ako reakcia na tento list vznikla správa, z ktorej čerpám.

Francúzi sa domnievali, že ak by aj M. R. Štefánik bol zrealizoval svoj plán inštalácie stanice bezdrôtovej telegrafie na Galapágoch, týmto incidentom by to nebolo zabránilo.

62 Ref. 59, s. 11-12.

63 „*M. Štefánik parut très frappé de ces considérations, il déclara qu'il y réfléchirait et qu'il reviendrait...*“ Ref. 59, s. 13.

64 SNA, O. f. M. R. Štefánik, k. 35, inv. č. 1 083.

65 MONZIE, ref. 40, s. 109.

66 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 17-19.

Nemci by totiž buď boli používali túto stanicu, alebo by ju boli zničili, keďže Ekvádor na svojich približne 1 000 km vzdialených ostrovoch nedokázal zabezpečiť poriadok. Celá správa je koncipovaná tak, aby obhájila nízku aktivitu ministerstva zahraničných vecí vo veci inštalovania bezdrôtovej telegrafie na Galapágoch. Argumentuje sa v nej, že M. R. Štefánik vypracoval projekt bez toho, aby sa na nich obrátil, a tým, že aj ak by M. R. Štefánik nebol nemusel podstúpiť vyššie spomínanú operáciu, nebol by ho stihol realizovať, keďže získanie prístrojov a ich dodávka by bola trvala príliš dlho, ďalej že doprava na Galapágy bola mimoriadne náročná atď.⁶⁷

Ako som už spomenul, fungovanie stanice bezdrôtovej telegrafie na Tahiti bolo pre M. R. Štefánika veľmi dôležité, najmä z finančných dôvodov. Francúzsky guvernér pre kolónie v Oceánii Fawtier požadoval, aby M. R. Štefánik našiel pre spomenutú stanicu na Tahiti výhodné umiestnenie. Následne ju mal vybudovať a riadiť.⁶⁸ Vďaka štátnym dotáciám a zisku zo stanice bude dostatočne materiálne zabezpečený. Stanicu bude môcť používať aj Koncesionárska spoločnosť papeetského prístavu.⁶⁹ Jeho rozvoj mal mať na starosti rovnako Štefánik.⁷⁰ Nakoniec sa v polovici roka 1914 francúzska vláda rozhodla postaviť dve silné stanice, jednu na Tahiti a druhú v Novej Kaledónii. Ich činnosť si vyžadovala prácu špecializovaných inžinierov, preto ponúkli Štefánikovi vedecké riadenie tejto stanice.⁷¹

Projekt bezdrôtovej telegrafie chceli realizovať Ekvádorčania začiatkom roka 1917. Dve 10-kilowattové stanice mali fungovať, jedna v Quite druhá v Guayaquile, hodlali premiestniť 5-kilowattovú z Guayaquilu do mesta Esmeraldas atď., v skratke všetko tak, ako to M. R. Štefánik naplánoval.⁷² O koncesiu sa vtedy zaujímala aj anglická firma Marconi, no Ekvádor si vybral Štefánikov projekt.⁷³

M. R. Štefánik mal v Ekvádore okrem iného aj obchodné záujmy. Plánoval obchodnú spoluprácu s Ing. Franciscom Cruzom, ktorý mal mať 30 %-ný podiel zo zisku a z toho mal dať 10 % Quitskému observatóriu. Neskôr chystal spoluprácu so svojim priateľom Louisom Tufňom, riaditeľom Observatória v Quite, s ktorým sa zoznámil v Ekvádore. Písal mu so svojim typickým trochu naivným optimizmom: *„V zmysle našich rozhovorov urobil som hneď po svojom návrate potrebné kroky, aby som získal záujem Parížskej vývoznej a dovoznej spoločnosti o Ekvádor. Keďže som sa zaručil za Vás, poslali Vám návrh organizácie, ktorý sa mi zdá veľmi výhodným. Pokúste sa nájsť nejakú malú miestnosť, zariadte si ju úhľadne a stanete sa skoro miliónárom!*“⁷⁴

67 Ref. 67, s. 16.

68 SNA, O. f. M. R. Štefánik, k. 33, inv. č. 1 059, Papeete, 16. 10. 1914, list guvernéra francúzskych kolónii v Oceánii M. R. Štefánikovi.

69 Ref. 69, Papeete, 16. 10. 1913, list adresovaný ministrovi kolónii.

70 Ref. 69, Papeete, 7. 2. 1914, list guvernéra francúzskych kolónii v Oceánii.

71 Ref. 69, inv. č. 1 061, Paríž, 4. 7. 1914, list ministra kolónii senátorovi Chautempsovi.

72 AMAE, Correspondance politique et commerciale, Guerre 1914 – 1918, f. Autriche-Hongrie, k. 153, Paríž, 2. 3. 1917, telegram z ministerstva zahraničných vecí Francúzskemu veľvyslancovi v Jassy.

73 SNA, O. f. M. R. Štefánik, k. 35, inv. č. 1 082, Quito, 21. 2. 1917, Boeuvé, francúzsky veľvyslanec v Quite, píše Briandovi, ministrovi zahraničných vecí, č. 10.

74 MONZIE, ref. 40, s. 111.

Ako vidíme, Štefánikova misia mala dve úrovne – vedeckú, ale aj diplomaticko-špionážnu. Jeho vedecké plány boli dobre rozbehnuté, no mali len čiastočný úspech a vo veľkej väčšine sa ich realizácia spomalila najmä preto, že vypukla prvá svetová vojna. Povolenie zriadiť stanicu bezdrôtovej telegrafie na jednom z ostrovov získal, čo možno považovať za značný úspech, keďže povolenie už mala na dosah ruky nemecká firma Telefunken.

Vo Francúzsku narazili na odpor hlavne jeho diplomatické aktivity. Štefánik mal podporu len určitých francúzskych kruhov (A. de Monzieho, Chautempscov), a nie celých vlád, ktoré sa navyše dosť často striedali. Po páde vlády Louisa Barthoua (jej členom bol aj A. de Monzie) už nemal na ministerstvách takú silnú podporu ako predtým.

Zhráme jeho jednotlivé úlohy a ich výsledky. Počas mnohých stretnutí s najvyššími predstaviteľmi Ekvádoru zrejme zistil ich záujmy, pokiaľ išlo o obchodné a námorné kontakty. Ako splnil špionážne úlohy o aktivitách Spojených štátov, nevieme úplne presne. V každom prípade sa veľmi živo zaujímal o ich aktivity v Ekvádore, no tie mu rovnako odplácali jeho záujem. Napríklad priniesol mapu, na ktorej boli vyznačené plány Spojených štátov na výstavbu novej železničnej trate z Bahia de Caraquez do Machaly.⁷⁵ Aj z jeho zápisov možno vydedukovať jeho záujem. Na Galapágy sa mu z objektívnych príčin nepodarilo dostať, no z map, ktoré priniesol z Ekvádoru, sa dá usudzovať, že určité výsledky dosiahol aj v tomto smere.⁷⁶ Celkovo však jeho aktivity smerujúce k získaniu jedného z Galapágskych ostrov, prípadne založenia uhoľnej stanice na tomto súostroví boli od začiatku odsúdené na neúspech. M. R. Štefánik dostatočne nedocenil medzinárodnú situáciu, čo však bola chyba hlavne A. de Monzieho (M. R. Štefánik ho na to údajne upozorňoval), ako štátny podtajomník ministerstva námorníctva mohol totiž takýto koniec ich ambiciózných plánov predpokladať. Z celkového hľadiska je otázne, do akej miery by Spojené štáty boli tolerovali vo svojej výhradnej sfére vplyvu silný, ale najmä profrancúzsky Ekvádor.

M. R. Štefánik považoval po niekoľkých rokoch účinkovanie v Ekvádore za jednu zo svojich najdôležitejších diplomatických misií.⁷⁷

Maroko

V dňoch 9. až 13. júna 1914 bol É. Chautemps ministrom námorníctva. Len čo sa oboznámil s výsledkami Štefánikovej misie v Ekvádore, neváhal a ponúkol mu ďalšiu. Išlo o hydrografické práce v súostroví Tuamotu v Oceánii, konkrétne určenie presnej polohy tohto súostrovia. Pripomínal mu význam misie vzhľadom na otvorenie Panamského prieplyvu a dôležitosť, ktorú nadobudne prístav v Papeete. Hneď ako bude mať k dispozícii Štefánikove projekty, dá ich preštudovať príslušnými oddeleniami svojho ministerstva.⁷⁸

75 AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20.

76 Ref. 76.

77 PÍSECKÝ, Ferdinand. *M. R. Štefánik v mém denníku*. Bratislava : EOS, 1934, s. 54. Záznam z 1. 9. 1918.

78 SHD-DM, k. SSCB – 21, Paríž, 13. 6. 1914, list É. Chautempsa M. R. Štefánikovi.

M. R. Štefánik mu odpovedal 15 júna: „*Đakujúc Vám za príležitosť, ktorou môžem prispiet' k tvorbe diela vedeckého a národného významu, zaväzujem sa Vám čoskoro poskytnúť projekt tejto misie, ktorú prijímam.*“⁷⁹ Misia do Oceánie sa nakoniec neuskutočnila pre demisiu celého kabinetu premiéra Alexandra Ribota, ktorého členom bol aj É. Chautemps.

Následne Štefánik odišiel do Maroka a na svoju cestu dostal príspevok vo výške 1 000 frankov.⁸⁰ Šiel tam hľadať vhodnú lokalitu na umiestnenie observatória a zároveň aj na stanice bezdrôtovej telegrafie, ktorá mala byť súčasťou ním organizovanej siete. On sám sa zmieňuje o svojej misii takto: „*Bol som v Maroku u generála Lyauteya s istým poslaním...*“⁸¹

Po vypuknutí prvej svetovej vojny sa vrátil do Francúzska. V Maroku ho zastihlo vymenovanie za rytiera Čestnej légie s odôvodnením: „*Poverený misiou na Tahiti a v Ekvádorskej republike roku 1913 preukázal prvotriedne schopnosti a mimoriadne služby obchodnému loďstvu a francúzskym záujmom. Vytvoril a na vlastné náklady zriadil observatórium na Tahiti a zorganizoval na ostrovoch francúzskej Oceánie kompletnú meteorologickú službu.*“⁸²

* * *

Dostali sme sa teda k sumarizácii Štefánikových vedeckých aktivít pred prvou svetovou vojnou. Dá sa povedať, že do Ekvádoru ho dovedli viac diplomaticko-špionážne pohnútky ako vedecké. Úlohy definované A. de Monziem, aktivity smerujúce k získaniu ostrova Floriania či šifrované telegramy o amerických agentoch naznačujú charakter jeho misie. No odmietavý postoj k Štefánikovým projektom na Quai d'Orsay z dôvodu ich nesúladi s oficiálnou zahraničnou politikou Francúzska alebo skutočnosť, že M. R. Štefánik musel spolufinancovať nákladnú cestu do Ekvádora, tiež o niečom svedčia. Dá sa povedať, že zastupoval záujmy niektorých vplyvných hospodárskych skupín vo Francúzsku a podľa ich aktuálnej pozície vo francúzskej politike sa menilo aj Štefánikovo postavenie.

Čo sa týka jeho odchodu do Maroka roku 1914, môžeme vidieť určitú spojitosť s jeho cestou do Severnej Afriky roku 1909. Rovnako ako v Oceánii ide o inštalovanie bezdrôtovej telegrafie.

Tu treba spomenúť Štefánikov pud, ktorý ho poháňal poznávať stále nové a nové krajiny. Na začiatku minulého storočia si vyžadovalo podobné cestovné nasadenie omnoho viac obetavosti a prekonávania viac ťažkostí ako dnes. Navyše bol nútený financovať

79 „*En vous remerciant de l'occasion que vous me donnez de contribuer à une œuvre d'intérêt scientifique et national, je m'engage à vous soumettre prochainement le projet d'exécution de cette mission que j'accepte.*“ Ref. 79, Paríž, 15. 6. 1914, list M. R. Štefánika ministrovi námorníctva.

80 SNA, O. f. M. R. Štefánik, k. 35, inv. č. 1 094, Rabat, 22. 6. 1914, list generála Lyauteyho, Francúzskeho komisára v Maroku, riaditeľovi štátneho šerifského úradu v Paríži.

81 BARTŮŠEK - BOHÁČ, ref. 9, s. 299.

82 „*Chargé d'une mission, en 1913, à Tahiti, et auprès de la République de l'Équateur, il a fait preuve de qualités de tout premier ordre et a rendu des services considérables à la marine marchande et à l'expansion française. A créé et installé à ses frais un observatoire à Tahiti et organisé, dans les îles de l'Océanie française, un service météorologique complet.*“ AN, LH/2 548/35 – M. R. Štefánik.

svoje vedecké expedície z vlastných zdrojov alebo z pôžičiek. Zámorské cesty sa vykonávali výlučne loďami, čo bolo pri jeho zlom zdravotnom stave značne namáhavé. No nebolo to len „cestovanie pre cestovanie“. Vždy cestoval s presne ujasneným, najčastejšie vedeckým poslaním. Vo svojom vysokom cestovateľskom tempe pokračoval aj v čase prvej svetovej vojny.

Navyše M. R. Štefánik rád okolo seba vytváral určitú „hmlu“, ktorá pridávala jeho spoločenskej prestíži. Jeho status „vyslancu francúzskej vlády“ vzbudzoval najmä u krajanov zo Slovenska či českých krajín dosť značný rešpekt, lebo mal určitý nádych tajomnosti. Keď porovnáme postavenie ostatných emigrantov, ktorí sa v cudzom svete ťažko prebýjali, so Štefánikovými konexiami vo vedeckých a politických kruhoch ľahko ich pochopíme.

Jeho aktivity boli a aj sú často diskutovanou témou.

„*Jeho hvездárstvo bola len rúška, zásterka skutočnej činnosti. Nielen prof. Španiel, ale aj iní, ktorí poznali M. Š. [Štefánika], boli presvedčení, že je politickým agentom Francúzska. Príklady, dôkazy: cesta M. Štefánika do Ekvádoru, na Tahiti, do Afriky. Bolo by bývalo nápadné, ak by bol iba diplomat, politik; hvездár zostal politickými kruhmi nepovšimnutý. Medzi Francúzskom a Ekvádorom bola vytvorená tajná zmluva, podpísaná za jednu stranu prezidentom republiky Ekvádor, za druhú – za Francúzsko – M. Štefánikom.*⁸³ *Bol teda nepopierateľne človekom francúzskej dôvery. O hvездárstvo sa nestaral, výskumu sa venoval len vtedy, keď potreboval peniaze. To bolo často... Aj preto sa dával vydržovať ženami.*“⁸⁴ Údajne sú to názory Štefánikovo priateľa Otakara Španiela, no pravdivosť toho svedectva je pochybná.

Jednostranný pohľad na činnosť M. R. Štefánika pred vojnou podal komunistický historik Ľudovít Holotík. Označoval ho za imperialistického agenta, ktorý od roku 1909 stál „...celkom v službách francúzskeho imperialismu.“⁸⁵ Tiež tvrdí, že: „*Inak v tomto období [cca. 1909 – 1914 – M. K.] bol Štefánik už zamestnaný výhradne úlohami, ktoré mu zverovali francúzske vládne kruhy.*“⁸⁶

Na Holotíkove obvinenia reagovali mnohí. Napríklad Ján Mlynárik v knihe, ktorá bola napísaná roku 1969, no z dôvodu normalizácie vyšiel jej preklad z nemčiny v Československu až roku 1991, uvádza:

„*Neobjavil som žiadne fakty o tom, že by Štefánik rád a úmyselne ponúkal svoje služby francúzskym koloniálnym úradom, že by s nimi udržiaval živé styky a plnil ich príkazy. Ak bol prinútený plniť niektoré úlohy, tak iba preto, aby sa priblížil splneniu vlastných cieľov a nedá sa nevidieť, za akých podmienok a v akej situácii tak činí. Na rozdiel od historiografie prvej republiky v tom nevidíme jeho veľkosť, ale znak zúfalého*

83 Tu chcem pripomenúť, že M. R. Štefánik získal povolenie inštalovať bezdrôtovú telegrafiu ako súkromná osoba (*à titre personnel*). AMAE, Nouvelle série, f. Équateur, k. 20, správa k misii Štefánik, s. 15.

84 Archiv Akademie věd ČR, Archiv Ústavu T. G. Masaryka, f. TGM, Republika, k. 424, inv. č. 67. Za poskytnutie tohto dokumentu sa chcem poďakovať PhDr. Bohumile Ferenčuhovej, CSc. Rovnako jej chcem vysloviť vďaka za cenné rady a pripomienky, ktoré mi dávala pri vypracovaní tejto štúdie.

85 HOLOTÍK, Ľudovít. *Štefánikovská legenda a vznik ČSR*. Bratislava : SAV, 1960, s. 59.

86 Ref. 86, s. 335.

*zápasu o zotrvanie na ceste, ktorú si vytýčil; a už vôbec nie iniciatívnu činnosť ,agenta veľmoci.‘*⁸⁷

Na druhej strane v medzivojnovom období sa stala misia v Ekvádore ďalším z dôkazov Štefánikovej šikovnosti a dôležitosti. „*Štefánikova akcia v Ekvádore je jeho najväčším úspechom predvojnových rokov. Z jeho denníku poznávame diplomatické prostriedky, ktoré sa mu osvedčili. Bola to prezieravosť, pohotovosť v logických úsudkoch, umenie využiť ľudské slabosti, bez toho aby sa spreneveril svojim morálnym zásadám.*“⁸⁸ Na záver svojich spomienok o spolupráci s M. R. Štefánikom na jeho misii v Ekvádore, A. de Monzie uvádza: „*Túto podrobnosť som chcel pridať k hagiografii Milana Štefánika, tento záver peknej príhody k rozprávke o krásnom živote.*“⁸⁹

Autor prvej rozsiahlej ponovembrovej biografie o Štefánikovi Štefan Štvrtecký píše, že M. R. Štefánik si uvedomoval, „...že prináša obeť predovšetkým na cudzí prospech, na prospech egoizmu a nepoctivosti mocných tohto sveta. Veru s pochmúrnymi pocitmi sa Milan Rastislav Štefánik vracal začiatkom januára 1914 do Európy.“⁹⁰ Bohumila Ferencuhová komentuje jeho aktivity takto:

„*Veľmi úspešná bola cesta do Ekvádoru roku 1913, ktorej cieľom bolo pôvodne zriadenie observatória v Quite. Štefánik získal počas nej pre Francúzsko koncesiu na vybudovanie meteorologických staníc a staníc bezdrôtovej telegrafie, ktoré mali v predvečer prvej svetovej vojny strategický význam.*“⁹¹

Niektorí historici sa domnievajú, že M. R. Štefánik sa po roku 1908 nemienil venovať astronómii. On však svoj záujem iba rozšíril, a to nielen z finančných dôvodov. Jeho pozorovania v Cormeilles-en-Parisis a na ostrove Vavau boli čisto vedecké, z podobných pohnútok roku 1912 pracoval v Parížskom observatóriu.⁹² Ako prívrženeц interdisciplinárneho prístupu k vede sa nechcel obmedziť iba na astronómiu. Okrem toho ho fascinovali nové vynálezy, ako boli napríklad lietadlá či bezdrôtová telegrafia. Štefánik si misiou v Ekvádore zamýšľal vylepšiť svoju katastrofálnu finančnú situáciu a celým projektom bezdrôtovej telegrafie si materiálne zabezpečiť budúcnosť. Tu však treba pripomenúť, že niektoré jeho úlohy v Ekvádore, ale najmä druhá plánovaná, no neuskutočnená cesta bola do značnej miery „nadpráca“. V neposlednom rade mu teda záležalo aj na rozširovaní francúzskeho vplyvu.

Zo správy ministerstva zahraničných vecí vyplýva, že M. R. Štefánik bol vo Francúzsku v tom čase relatívne známy. Jeho úlohy spreď roka 1914 môžu pôsobiť dojmom určitých skúšok, v ktorých potvrdil svoje schopnosti a preukázal dostatočnú lojalnosť francúzskym záujmom.

87 MLYNÁRIK, Ján. *Cesta ke hvězdám a svobodě*. b. m. : Lidové noviny, 1991, s. 74-75. Trans. Sidonie Dědinová.

88 BARTUŠEK, Josef. *Generál Dr M. R. Štefánik*. Praha : Československá grafická unie, 1938, s. 40.

89 MONZIE, ref. 40, s. 114.

90 ŠTVRTECKÝ, ref. 32, s. 77.

91 FERENČUHOVÁ, Bohumila. M. R. Štefánik a vznik Česko-Slovenska. In CIGÁNKOVÁ, Vlasta (ed.). *M. R. Štefánik, T. G. Masaryk a vznik Česko-Slovenska, Zborník z konferencie z 23. júla 2005 v Brezovej pod Bradlom*. Brezová pod Bradlom : Národný dom Štefánikov, 2005, s. 33.

92 *Rapport annuel sur l'état de l'Observatoire de Paris pour l'année 1912 (Výročná správa o stave Parížskeho observatória za rok 1912)*, s. 39.

Všeobecne sa dá skonštatovať, že Štefánikove vedecké aktivity nachádzali pri francúzskych inštitúciách väčšiu podporu vtedy, keď sa mu podarilo spojiť francúzske a svoje vlastné záujmy, a to konkrétne inštalovanie medzikontinentálnej siete bezdrôtovej telegrafie (prípadne iných pre Francúzsko zaujímavých projektov) a astronómie. V tejto taktike pokračoval aj počas prvej svetovej vojny, keď česko-slovenské záujmy dokázal šikovne spojiť s tými francúzskymi.

Táto štúdia vznikla v rámci riešenia projektu VEGA 2/6205/6 *Slovenská spoločnosť 1918–1939: medzinárodné a vnútropolitické aspekty*.

EIN REISENDER WISSENSCHAFTLER ODER AGENT DER FRANZÖSISCHEN
REGIERUNG?
DIE VORKRIEGSAKTIVITÄTEN VON M. R. ŠTEFÁNIK

MICHAL K Š I Ň A N

Der Autor der Studie befasst sich mit den Aktivitäten von Štefánik innerhalb des Zeitraums seines Aufenthaltes in Paris vor dem ersten Weltkrieg. Er stützt sich vor allem auf Dokumente aus französischen Archiven, sowie auf Geschichtswerke und auf slowakische Archive. Am Anfang beschreibt er zuerst kurz die Missionen von Štefánik zwischen 1909-1912, wobei sich dabei auf deren Charakter und Erfolg, bzw. auf die Kontakte mit den französischen Vertretern, oder Vertretern von anderen Ländern konzentriert. Auch wenn sich die Studie hauptsächlich auf die Mission von Štefánik in Ecuador konzentriert, die Darstellung von seiner vorausgehenden Missionen ist wegen Versetzung der Problematik in einen konkreten Kontext notwendig. Nachfolgend analysiert er die internationale Lage im Pazifik und die französische Interesse in dieser Region, die er auch mit Karten der erwähnten Regionen ergänzt. M. R. Štefánik nimmt Kontakte mit der Persönlichkeiten der französischen Politik auf, mit denen sich auf einer Zusammenarbeit einigt und von ihnen wissenschaftliche und Spionage- sowie diplomatische Aufgaben erhält. In Ecuador hat M. R. Štefánik merkwürdige Ergebnisse zu Gunsten der Erweiterung des französischen Einflusses in der Region erzielt, aber die meisten seiner Projekte und Plänen wurden nie verwirklicht, und das wegen des Regierungswechsels, oder wegen der ungünstigen internationalen Lage. Er wollte später ins Ozeanien reisen, aber am Ende hat er im Marokko gelandet, woher er wegen des Ausbruchs des ersten Weltkrieges zurückkehren musste. Am Ende fasst der Autor die Aktivitäten von Štefánik zusammen und stellt kurz ihre Präsentation in der Geschichtsschreibung dar.

THE ROLE OF MAGIC IN THE PAST

*Learned and Popular Magic, Popular Beliefs
and Diversity of Attitudes*

Edited by Blanka Szeghyová

SPOLOK PROFESOROV SLOVÁKOV V ROKOCH 1921 – 1941

LUBICA KÁZMEROVÁ

KÁZMEROVÁ, Lubica. The Society of Professors of Slovakia 1921 – 1941. *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 461-476, Bratislava.

The Society of Professors of Slovakia (Spolok profesorov Slovákov) originated in the first years of the existence of the Czechoslovak Republic. Its independent activity came to an end under the Slovak state in 1941. Its society and professional activities reflected the national interests of its members, mostly Slovak secondary school teachers.

Czechoslovak Republic. Society of Professors of Slovakia. Professional and educational activity.

Po vzniku Československej republiky (ČSR) roku 1918 sa utvorilo viacero učiteľských organizácií, ktoré združovali učiteľov rôznych stupňov školského systému podľa stavovských, odborných, odborových, národných, regionálnych, cirkevných a v neposlednom rade politických záujmov. Veľkosťou členskej základne k najpočetnejším organizáciám patril Ústredný zväz československých profesorov (ďalej Ústredný zväz), v ktorom spoločne pôsobili pedagógovia z celej ČSR, pričom počtom mali prevahu českí profesori. Po takmer troch rokoch existencie Ústredného zväzu časť slovenských pedagógov z neho vystúpila. Oficiálne svoje rozhodnutie o ukončení členstva podložili prevažne tvrdeniami o nedoriešení zamestnaneckého pomeru, o neuspokojivom riešení platových a postupových podmienok.

Pracovný pomer väčšiny učiteľov bol v období po vzniku prvej ČSR založený na „*zmluvnom pomere*“ medzi Ministerstvom školstva a národnej osvety (MŠANO) a konkrétnym vyučujúcim. Pedagógom spôsobovala problém dĺžka trvania pracovného pomeru, na ktorú bola uzavretá pracovná dohoda. Veľká časť slovenských vyučujúcich mala pracovnú dohodu v prvých rokoch existencie ČSR uzavretú na jeden rok, a to bez nároku na penziu.¹ Ministerstvo malo pri predĺžení pracovného pomeru, resp. uzatvorenia dohody pedagóga výhradné právo jeho „*ďalšieho ustanovenia po jednoročnom úspešnom účinkovaní*“, čo sa však stalo len v niekoľkých prípadoch.² Takto vystavené dekréty niektorí učitelia – v našom prípade stredoškolskí profesori, vnímali ako morálnu krivdu.

Nemalú úlohu na vzniku vlastnej stavovskej organizácie zohrali nenaplnené očakávanie pedagógov, ktorých predstavy o školstve na Slovensku boli späté so slovenským nacionalizmom. Viacerým z nich bol blízky návrh poslanca Ferdinanda Jurigu z roku 1918, ktorý predložil Slovenskému parlamentnému klubu v Prahe. Podľa jeho návrhu mali oblasť školstva a konfesionálnych záležitostí na Slovensku spravovať slovenské

1 *Sbornik Spolku profesorov Slovákov* (ďalej *Zbornik – ZSPS*), 1922, roč. 1, č. 1, s. 35-41. V ich dekrétach sa hovorilo: „*Ustanovujú vás na šk. rok 1919/1920 zatímnym profesorom v smluvnom pomere bez jakéhokoľiv nároku na penziu.*“

2 Ref. 1.

národné orgány. Predstavy tejto časti učiteľov sa výrazne odlišovali od unifikačných postupov vlády vykonávaných ministerstvom školstva, v ktorých prevládal vzor prispôsobovania sa vzdelávacieho systému na Slovensku českým krajinám.

Školský referát MŠANO v Bratislave, historicky prvá slovenská inštitúcia pre riadenie školstva, sa v priebehu prvých troch rokov existencie Československa sústredil na obnovu školských budov, slovakizáciu školstva a urýchlené obsadzovanie voľných pracovných miest v školských inštitúciách učiteľmi z českých krajín. Referát sa skutočne usiloval čo najviac posilniť školstvo o československy orientovaných vyučujúcich po odchode maďarských učiteľov. Zo strany referátu šlo „o *zaplnenie škôl československým živlom. Nielen slovenským, t. j. koľko-toľko slovenský jazyk znajúcim personálom, ale československý štát rešpektujúcim*“, poznamenal k ich príchodu Anton Štefánek, ktorý stál v rokoch 1919 – 1923 na čele bratislavského Školského referátu MŠANO.³ V prvých rokoch existencie ČSR na Slovensko prišlo približne 1 400 českých vyučujúcich, ochotných pomôcť etablovaní sa slovenského školstva.⁴ A práve obsadzovanie učiteľských miest pracovnými silami z českých krajín bolo ďalším z precedensov, ktorý vyústil do vystúpenia stredoškolských vyučujúcich z Ústredného zväzu a primäl ich k vytvoreniu vlastnej organizácie. Zakladatelia novej slovenskej organizácie obviňovali nadriadené orgány a zamestnávateľa – MŠANO z uprednostňovania českých vyučujúcich, ktorí vo viacerých prípadoch podľa nich nemali požadovanú kvalifikáciu pre vyučovanie na meštianskych alebo stredných školách a napriek tomu s nimi uzavreli pracovný pomer dnešnými slovami povedané na dobu neurčitú.

Nespokojnosť učiteľov usilujúcich sa o vlastnú stavovskú organizáciu mala tiež súvisieť s odlišným postojom MŠANO k slovenským učiteľom pôsobiacim na Slovensku, k učiteľom v českých krajinách a k českým učiteľom, ktorí prišli na Slovensko po roku 1918. Pedagóg pracujúci na zmluvný pomer nemohol užívať výhody, napr. cestovné legítimácie, diéty, zľavy, ktoré mali pedagógovia s pracovným pomerom uzavretým na dobu neurčitú. Medzi slovenskými pedagógmi sa šírili často neoverené správy, podľa ktorých bratislavský Školský referát MŠANO uprednostňoval českých uchádzačov o miesto pred slovenskými. Podľa zakladateľov Spolku profesorov Slovákov vyskytli sa prípady, keď kvalifikovanému slovenskému uchádzačovi s praxou prijatému na jeden rok po uplynutí tejto doby pracovný pomer nebol obnovený a na uvoľnené miesto po ňom prijali nekvalifikovanú pracovnú silu z Čiech. Nedoriešené právne postavenie pedagógov mala legislatíva postupne upraviť.

Bratislavský Školský referát MŠANO vo *Věstníku MŠANO* roku 1921 uverejnil súbeh na 200 miest profesorov pre Slovensko. S vypísaným súbehom súviselo nariadenie z 1. apríla 1921 o skúške zo slovenského jazyka. Termín podania prihlášok bol do 9. apríla 1921. Pre krátkosť času medzi vyhlásením súbehu a termínom podania prihlášky nemohli si viacerí uchádzači podať prihlášku na skúšku zo slovenského jazyka, čo považovali za umelo vytvorenú prekážku bratislavského referátu MŠANO pre slovenských uchádzačov. Štátnu skúšku zo slovenčiny, ktorá bola podmienkou pri uchádzaní sa

3 Slovenský národný archív Slovenskej republiky Bratislava (ďalej SNA SR), fond (ďalej f.) – Anton Štefánek, kartón (ďalej k.) 7, inventárne číslo (ďalej inv. č.) 687.

4 *Slovensko v Československu*. Eds. Milan Zemko, Valerián Bystrický. Bratislava : Veda, 2004, s. 420.

o profesorské miesto, zo spomenutých 200 miest súbehu vykonali v predpísanom termíne len traja slovenskí uchádzači. Tí boli prijatí na miesta zo súbehu. Ostatné miesta obsadili českí uchádzači so znalosťou českého jazyka, ako druhej „vetvy československého jazyka“.⁵ Z vytvorenia takejto situácie uchádzači obviňovali okrem referátu MŠANO tiež Ústredný zväz čs. profesorov. Neúspešní uchádzači neuspeli pri pokuse o vypísanie dodatočného termínu na skúšku zo slovenského jazyka.⁶

Počas veľkonočných sviatkov roku 1921⁷ sa v Prahe konal kurz pre stredoškolských slovenských profesorov.⁸ Riaditeľ reálneho gymnázia v Košiciach Karol Murgaš⁹ na stretnutí vyslovil myšlienku založiť slovenský národný spolok profesorov. Jeho iniciatívu podporili – Ferdinand Šteller, Jozef Árvay, Ján Hvozdič, Ľudovít Ivaška, František Námer, Elena Poláčková, Ján Beniač, Jozef Martinka, Štefan Bezák, Gizela Ormajová, Július Augustín, Koloman Murgaš, Imrich Baclík, Mikuláš Mandeszor a Miloš Rupfeldt. Konštituovanie organizácie malo zavŕšiť valné zhromaždenie v priebehu letných prázdnin.

Prípravy na založenie spolku začali rozposlaním informačných letákov o iniciatíve stredoškolských profesorov, ktorá vznikla počas stretnutí na kurze v Prahe na Veľkú noc 1921. Oslovení mali súhlas so vznikom spolku vyjadriť účasťou na pripravovanom valnom zhromaždení 4. augusta 1921. Za miesto konania zhromaždenia určili stredoslovenské kúpele Ľubochňa. Pozvánku na valné zhromaždenie poslali aj vedeniu Ústredného zväzu Československých profesorov s predpokladom účasti jeho zástupcov. Napriek tomu, že Ústredný zväz nevyslal do Ľubochne svojich zástupcov, účastníci Ľubochňanskeho stretnutia potvrdili záujem koordinovať svoju činnosť s Ústredným zväzom aj po vzniku vlastnej samostatnej organizácie.¹⁰

Usporiadatelia valného zhromaždenia pozvali do Ľubochne aj Vojtecha Tuku, ktorý sa stretnutia nezúčastnil osobne, ale im poslal pozdravný list. Ten prezrádzal Tukovu dobrú informovanosť o zámeroch časti pedagogickej obce na Slovensku, ktorá žiadala neodkladne uskutočniť reformu školstva na Slovensku, s dôrazom na riešenie slovenskej národnej otázky. Reforma mala dôsledne akceptovať zamestnanecké požiadavky slovenských pedagógov v oblasti uzatvárania pracovného pomeru, finančného ohodnotenia a pod. „*Ja celou dušou sa vďačne pripojím ku všetkému mužskému vystúpeniu, ktoré na zachránenie národnej a náboženskej výchovy potrebné je. Na vaše účinkovanie požehnanie Božie a mnoho prospechu prajem a s plnou oddanosťou vás pozdravujem*“, uzavrel list V. Tuka.¹¹

Valnému zhromaždeniu vznikajúcej organizácie stredoškolských profesorov predsedal Ján Wagner a zapisovateľom bol Ján Beniač. Účastníci hneď na začiatku stretnu-

5 V článku Jána Beniača sa neuvádza, aký bol počet uchádzačov zo Slovenska a či vyhovel ostatným podmienkam súbehu na miesto profesora.

6 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/I, inv. č. 15/1921.

7 V primárnych ani v sekundárnych prameňoch neuvádzajú presný dátum, organizátora ani miesto konania kurzu v Prahe.

8 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/I, inv. č. 2.

9 Karol Murgaš bol členom a neskôr tajomníkom HSLS v Košiciach.

10 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/VI, inv. č. 3.

11 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/II, inv. č. 5/21.

tia poslali pozdravný telegram prezidentovi republiky Tomášovi G. Masarykovi a úctu vzdali gen. Milanovi R. Štefánikovi. Úvodný prejav predniesol predseda prípravného výboru a iniciátor založenia spolku K. Murgaš. Jeho úvodné slovo sa nieslo v znamení sumarizovania nedostatkov v činnosti Ústredného zväzu, postojov riadiacich orgánov rezortu školstva voči slovenským pedagógom a tiež nedostatkov v legislatíve, ktorej kritériá podľa Murgaša uprednostňovali českých pedagógov pred slovenskými.

V priebehu zhromaždenia sa preukázal nejednotný názor na samostatnú existenciu zakladanej organizácie. Až do záveru rokovania hovorili aj o vstupe novovzniknutého Spolku profesorov Slovákov (SPS) do Ústredného zväzu. Vstupom SPS sa mal Ústredný zväz československých profesorov transformovať na Ústredný zväz českých a slovenských profesorov. Akceptovanie vstupu slovenských profesorov sa malo odraziť napr. v procedurálnej oblasti zhotovovaním zápisníc Ústredného zväzu v českom a tiež slovenskom jazyku. V predsedníctve transformovaného zväzu mali mať percentuálne (číselne neurčené) zastúpenie podľa počtu českých a slovenských členov oba národy.

Časť zúčastnených odmietla spojenie s Ústredným zväzom a prejavovala záujem o rozvoj spolku v duchu prehlbovania slovenského národného vedomia. Situácia pri konštituovaní sa SPS bola aj odrazom spoločensko-politickej situácie, keď časť obyvateľov na Slovensko neakceptovala, resp. sa nestotožnila s modelom politického československého národa a s centralizickým modelom politického systému spoločného štátu.

V závere zhromaždenia účastníci prerokovali a prijali stanov spolku, ktoré vstúpili do platnosti 2. decembra 1921, keď ich pod poradovým číslom 24 961/1921 schválilo administratívne oddelenie Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska. Vedenie spolku tvoril výbor na čele s predsedom, dvaja podpredsedovia, tajomník, pokladník, náhradníci a revízori. Sídлом spolku bola Bratislava a rokovacou rečou slovenský jazyk. Hlavnými ustanoveniami, ktorými spolok definoval filozofiu svojho pôsobenia, bola jednotnosť Československa, obhajovanie všeobecných národných, hmotných a stavovských záujmov profesorov slovenskej národnosti. Členmi spolku sa mohli stať ženy a muži, ktorí vyučovali na stredných školách – gymnáziách, reálnych gymnáziách, reálkach, učiteľských ústavoch a odborných školách. O členstvo v SPS mohli požiadať tiež poslucháči filozofických a prírodovedeckých fakúlt.¹² Základnou podmienkou prijatia uchádzača o členstvo v SPS však bola slovenská národnosť.¹³

K zmene stanov spolku došlo počas jeho existencie za prvej ČSR v roku 1931. Zásadnejšia zmena bola v bode o valnom zhromaždení, ktoré mohlo byť riadne a mimoriadne a ďalších ustanoveniach tohto bodu. Krajský úrad potvrdil platnosť nových stanov v roku 1934.

Spolok mal svojim členom umožňovať a finančne zabezpečovať študijné pobyty podporujúce rast odbornej spôsobilosti. Hlavným finančným zdrojom pre tieto aktivity boli členské príspevky, ale i dary a zisky zo spolkových podujatí.¹⁴

Členská základňa SPS sa delila na riadnych, prispievajúcich, zakladajúcich a čestných členov. Zakladajúci a čestný člen mohol zložiť pri vstupe do spolku 1000 korún,

12 Z uvedeného môžeme predpokladať, že sa členmi spolku mohli stať aj poslucháči iných vysokých škôl, nielen jedinej slovenskej vysokej školy Univerzity J. A. Komenského.

13 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 6, 1939/I, inv. č. 7/39.

14 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/I, *Stanovy Spolku profesorov Slovákov*.

a to aj v dvoch splátkach. Túto pomerne vysokú sumu, ktorá mohla výrazne posilniť spolkovú pokladnicu, pokladník SPS vybral len v niekoľkých prípadoch, pretože spolok mal len dvoch zakladajúcich a jedného čestného člena. V priebehu rokov 1921 – 1939 nimi boli Ing. Michal Ursíny – profesor a v rokoch 1902 – 1903 rektor Českej techniky¹⁵ v Brne a Dr. Jur Hronec, ktorý v rokoch 1924 – 1938 vyučoval na Českej vysokej škole technickej v Brne a neskôr bol profesorom a rektorom Slovenskej vysokej školy technickej v Bratislave.¹⁶ Čestnými členmi SPS boli univerzitný profesor vo výslužbe a správca Matice slovenskej (MS) Dr. Jozef Škultéty a profesor Evanjelickej a. v. teologickej vysokej školy v Bratislave Ján Kvačala. Neskôr, v rokoch 1939 – 1941 pribudol aj minister školstva slovenského štátu Jozef Sivák.

Vstupom do SPS sa učiteľia – stredoškolskí profesori zaviazali zabezpečovať rozvoj stredných a odborných škôl v súlade s tradičnými hodnotami predkov a pokrokom školstva, vedy, umenia a didaktiky v iných krajinách. Pod tradičnými hodnotami predkov rozumeli vyučovanie v slovenskom jazyku a výchovu v kresťanskom duchu. Podčiarkovaním vedenia vyučovacieho procesu v slovenskom jazyku bolo reakciou na uvedenú prax uplatňovať spisovnú češtinu ako štátny jazyk – oficiálne československý.¹⁷ Poukazyvali na nedávnú minulosť, ktorú sami zažili počas Rakúsko-uhorskej monarchie, keď sa na školách vyučovalo po maďarsky, čo bránilo rozvoju slovenského jazyka a tým aj národnej kultúry Slovákov. Preto považovali za prvoradé v podmienkach ČSR zveľaďovať slovenský jazyk.

V prvých rokoch po vzniku Československa pretrvával na Slovensku nedostatok učebníc, ktorý sa MŠANO usilovalo preklenúť učebnicami v českom jazyku. Tie sa na Slovensko dostávali z českých krajín prostredníctvom zbierkových akcií českých žiakov a študentov. Vznikali aj nové slovenské učebnice. Členovia spolku si za jednu zo svojich úloh vytýčili tvorbu slovenských učebníc a tiež zakladanie a prispievanie do odborných prípadne vedeckých časopisov. Pod patronátom spolku vyšli viaceré publikácie. Za najvýznamnejšiu môžeme považovať odbornú prácu Jura Hronca z roku 1923 *Vyučovanie a vyučovacia osobnosť*. Hroncova monografia bola ocenená MŠANO ako dielo zostavené podľa najmodernejších súdobých pedagogických zásad.

Jedným z výsledkov ich iniciatívy bol vznik a vydávanie *Sborníka Spolku profesorov Slovákov* (ďalej *Zborník ZSPS*). Časopis, ktorý bol významným spojivom medzi členmi spolku s celoslovenskou pôsobnosťou, vychádzal v prvých rokoch existencie päťkrát do roka, niekedy aj ako dvojčíslo. Od školského roka 1931/1932 vychádzalo počas školského roka desať čísiel. Členovia spolku dostávali *Zborník SPS* zadarmo. Jeho náklad bol v prvých rokoch 600 kusov, neskôr ho rozšírili na 800. Sídлом redakcie boli Košice, kde ho do roku 1929 tlačila Slovenská tlačiareň. Štafetu od nej prevzala tlačiareň v Turčianskom Sv. Martine. V školskom roku 1934/1935 sa redakcia presťahovala do Bratislavy

15 V SPS pôsobil aj Dezider Ursíny, menovec profesora M. Ursínyho.

16 Slovenská vysoká škola technická začala svoju činnosť roku 1938.

17 Zásady jazykového práva v Československu boli ustanovené ústavným zákonom z 29. februára 1920 č. 122 *Zbierky zákonov*. V paragrafe 1 sa hovorí: „Jazyk československý je štátnym oficiálnym jazykom republiky.“

a dvanásť ročník časopisu už pripravovala redakcia po presťahovaní v Žiline. Tlač prevzala opäť Slovenská tlačiareň. Zodpovednému redaktorovi pomáhal stály pracovník.¹⁸

Zborník SPS sa stal miestom diskusií o problémoch učebníc počas celej existencie spolku. Paradoxne po situácii, keď prevládal všeobecný nedostatok učebníc, mal prísť opačný extrém. Rudolf Klačko v *Zborníku* upozorňoval na množstvo kníh, ktoré študenti museli nosiť na vyučovanie „v batohu“.¹⁹ Podstatnejšia však bola kritika úrovne slovenského jazyka učebníc. Jazyková stránka učebníc často zaostávala za obsahom. Autori dávali do učebníc kvantum svojich vedomostí, aby tak zdôraznili svoje odborné kvality a nie pedagogický záujem o vzdelávanie mládeže s dôrazom na jazykovú stránku učebnice, ktorá podporovala ovládanie spisovnej slovenčiny.²⁰ Pochvalne sa vyjadrovali o obsahu čítanky pre šiesty ročník stredných škôl z pera Jaroslava Vlčka, ale kriticky k jej cene na knižnom trhu.²¹ *Mluvnicu a cvičebnicu reči slovenskej pre 1. ročník stredných škôl* od autora V. Šedivého hodnotili ako prvú sústavnú metodiku slovenského jazyka.²²

Súčasťou práce členov spolku, ku ktorej sa zaviazali pri vstupe, bola tiež prednášková činnosť, pomoc v mieste pôsobenia pri zakladaní knižníc, podpora aktivít Matice slovenskej (MS) a iná osvetová práca. V súvislosti so spoluprácou s MS zaujímavý je postoj SPS k vydaniu pravidiel slovenského pravopisu roku 1931. Spolok vyslovil dôveru inštitúcii MS, ale postavil sa za 128 spisovateľov, ktorí nové pravidlá pravopisu odmietli.

Členovia spolku neboli len z jedného straníckeho tábora, i keď sa dá zo znenia prijatých stanov spolku, cieľov a požiadaviek, ktoré viedli k vyčleneniu z Ústredného zväzu, predpokladať prevaha slovensky národne orientovaného členstva. Založenie SPS malo ohlas medzi pedagógmi a v časti verejnosti. Prívrženci československej národnej a jazykovej jednoty z radov učiteľov aj verejnosti, ktorú zaujímal dianie v školstve, vznik tohto stavovského – profesijného spolku s národnou orientáciou považovali hlavne za prejav politickej orientácie členov SPS. Ostro vystupovali proti spolku. Ciele SPS považovali za prejav rýdzeho separatizmu, ktorý podporuje autonómiu Slovenska a môže prispieť k rozvratu v republiky. Spor sa objavil hneď po vzniku spolku a sprevádzal jeho existenciu počas trvania prvej ČSR. Vyjadrenia o národnom probléme československom a slovenskom oboch strán však často nemali vecný obsah. Slovník argumentácie pripomínal svojou úrovňou väčšinou rétorické cvičenia bez riešenia problému. Napriek apolitickej zakotvenej v stanovách SPS spolok od svojho vzniku nebol apolitickej organizáciou, čo sa neustále potvrdzovalo počas rokov jeho pôsobenia za prvej ČSR. Členovia SPS Anton Hancko, Ján Hvozdík, Ján Kovalík a Karol Krčméry boli roku 1925

18 Redaktormi boli Jozef Martinka, Nando Šteller-Šteliar, Jozef Árvay, Pavol Florek, Štefan Bezák, Ľudovít Foldy, Jozef Hudec, a Matej Lisý. *Zborník* vychádzal po zániku SPS po roku 1941. Vydávala ho ústredná správa Združenia štátnych zamestnancov. Zodpovedným redaktorom bol M. Lisý, neskôr Imro Eliáš. Redakčný krúžok v tomto období tvorili Peter Vajcík, Imrich Kotvan, František Bokes, Andrej Selecký a Artur Sandany. (Mená a priezviská sú v prameňoch SPS často uvádzané odlišne, napr. J. Árvay ako J. Arvai, Ľ. Foldy aj ako Ľ. Földy a pod.)

19 KLAČKO, Rudolf. O našich učebniciach. In *Zborník SPS*, 1930/1931, roč. 10, č. 4, s. 99-103.

20 HUDEC, Jozef. Bieda našich učebníc. In *Zborník SPS*, 1936/1937, roč. 16, č. 1-2, s. 5-12.

21 *Zborník SPS*, 1926/1927, roč. 6, č. 5, s. 140.

22 *Zborník SPS*, 1936/1937, roč. 16, č. 8, s. 126-127.

pri parlamentných voľbách na kandidátke Hlinkovej slovenskej ľudovej strany (HSĽS). A. Hancko, J. Hvozdič boli zvolení do Národného zhromaždenia ČSR ako poslanci a Ján Hvozdič a K. Kovalík ako senátori.²³ Otázka pôsobenia v politickej strane a zároveň členstva v SPS nemala jednotný výklad. Výbor spolku sa práve v čase príprav volieb roku 1925 vyjadril zamietavo ku agitácii v prospech ľudovej strany a tiež k oslovovaniu členskej základne SPS prostredníctvom letákov, ktoré dostávali zo Zväzu slovenských odborových organizácií. V nich členov vyzývali voliť č. 29 – HSĽS.²⁴

Vedenie spolku postupne nadviazalo kontakt s organizáciami s obdobnou náplňou činnosti, akú si SPS predsavzal v stanovách. Spolupracoval s Osvetovým zväzom, Pedagogickou spoločnosťou a Zväzom slovenských akademických spolkov stavovských. SPS už v roku 1923 vstúpilo do Sdruženia slovenských odborových organizácií (ďalej Združenie – ZSOO). Okrem SPS, ktorý bol druhý najpočetnejší, v Združení pôsobili Sväz slovenských železničiarov, Spolok slovenských poštárov, Zemský učiteľský spolok na Slovensku, Spolok lesníkov Slovákov, Spolok štátnych zamestnancov Slovákov odboru administratívneho, súdneho, finančného a Všeodborové združenie kresťanských socialistických robotníkov Slovenska.²⁵ V Združení sa zoskupili organizácie pracovníkov, ktorí sa cítili národne diskriminovaní presadzovaním českých zamestnancov na Slovensku.²⁶ Okrem sociálnych požiadaviek sa ZSOO zaoberal vzdelanostnou úrovňou obyvateľstva.

Na treťom stupni školského systému na Slovensku absentovala počas prvej ČSR vysoká škola technického zamerania. ZSOO presadzoval jej zriadenie a tiež rozšírenie Univerzity Komenského o prírodovedeckú fakultu, ako to uvádzal zriaďovací zákon o UK. Školské požiadavky uzatvárala žiadosť na otvorenie vysokej školy lesníckej. ZSOO mal zastúpenie v poradných zboroch jednotlivých ministerstiev, a tak sa problémy riešené na pôde SPS jeho prostredníctvom dostávali na kompetentné miesta.

Existencia SPS v prvej polovici 20. rokov 20. stor. sa niesla v znamení etablovania sa spolku hlavne medzi slovenskými učiteľmi stredných škôl, v rozširovaní členskej základne a v proklamovaní základných cieľov spolku, ktorých časť sa prekrývala s pohnútkami na vyčlenenie sa z Ústredného zväzu československých profesorov a založenia samotej organizácie roku 1921. Vznik spolku, ako sme už uviedli, úzko súvisel s odmietaním existencie fiktívneho „československého“ národa. V druhej polovici 20. storočia sa členovia SPS vyslovovali všeobecne k daniu, ktoré súviselo so slovenskou otázkou v Československu v oblasti politiky, kultúry, hospodárstva a tiež v oblasti sociálnych a stavovských pomerov medzi učiteľmi. Závery z ich stretnutí na úrovni základných organizácií, ale i valných zhromaždení spolku neustále upozorňovali na neopodstatnené používanie pojmu československý jazyk namiesto slovenský jazyk v úradných tlačivách. Pri uvádzaní názvu školy sa permanentne dožadovali používania názvu slovenská škola

23 SIDOR, Karol. *Slovenská politika na pôde pražského snemu (1918 – 1938)*. Zv. I. Bratislava 1943, s. 356.

24 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 2, 1925/III., inv. č. 152.

25 *Zborník profesorov Slovákov*, 1926, roč. IV.-V., č. 6. s. 212 v článku *Veci stavovské* uvádza 50 000 členov Združenia roku 1925.

26 KATUNINEC, Milan. *Združenie slovenských odborových organizácií (1923 – 1938)*. In *Historický časopis*, 2002, roč. 50, č. 2, s. 307-322.

namiesto používaného pojmu československá. Svoje presvedčenie o správnosti požiadaviek na používanie pojmov slovenská škola a jazyk opierali o prax v českých krajinách, kde sa používalo označenie česká škola a český jazyk. Žiadali vyučovanie českého jazyka na Slovensku od piatej triedy a slovenského jazyka v českých krajinách od toho istého ročníka v rovnakom rozsahu ako češtiny na Slovensku už od roku 1921.²⁷ V 30. rokoch 20. storočia medzi požiadavkami členov spolku, ktoré adresovali na nadriadené miesta, dominovala žiadosť odborného dozoru nad vyučovaním slovenského jazyka. Za neposlušajúci považovali rozsah vyučovania slovenskej literatúry na stredných školách. Odporúčali rozšíriť vyučovaciu látku slovenskej literatúry na rozsah učiva českej literatúry, ako sa vyučovala na slovenských školách.²⁸

MŠANO spolok priamo oslovilo roku 1932, počas prípravy školskej reformy stredných škôl. Stredoškolskí profesori združení v spolku privítali možnosť vyjadriť sa k *Návrhu reformy učebných osnov pre stredné školy* (ďalej *Návrh*),²⁹ ktorá bola súčasťou pripravovaného zákona, hoci sa pripravovanej reformy všeobecne obávali. V prípade stredných škôl sa stotožnili s úsilím MŠANO o jednotnú školu. Zdôvodňovali to praxou, z ktorej vyplývala skutočnosť, že sa žiak na nižšom stupni len ťažko dokáže rozhodnúť pre určitý typ školy, kde by mal pokračovať vo vzdelávaní. Reforma predpokladala zjednotenie základu – vytvorením nižšej strednej školy, čím by žiaci nižších ročníkov dostali možnosť študovať vo svojom bydlisku a neboli prinútení dochádzať do školy vo vzdialenejších mestách. Takisto navrhovali nahradiť reformné reálne gymnáziá osemročnou reálkou, ktorá by predĺžila štúdium o jeden rok. Ďalším typom škôl malo byť, podľa ich názoru, reálne gymnázium. V otázke samotných osnov očakávali výraznejšie zmeny, než obsahoval predložený *Návrh*. Zaoberali sa tiež problémom vytvorenia si vlastných osnov jednotlivými školami. Tu žiadali doplniť *Návrh* tak, aby si profesori napr. slovenčiny, dejpisu, zemepis a prírodovedy mohli obohatiť predpísanú látku o udalosti, ktoré sa priamo spájali s mestom, obcou či okolím, kde sa škola nachádzala. Všeobecne považovali materiál predložený MŠANO za pokrokový, zostavený podľa najnovších pedagogických prúdov a súhlasili s ním. Roku 1935 dostali možnosť vyjadriť sa k *Návrhu školského poriadku*³⁰ a o rok neskôr sa vyjadrovali k úprave prázdnin na národných, stredných a odborných školách. Roku 1936 SPS podporil tiež *Návrh skúšobného a klasifikačného poriadku*.³¹ Spolok s predloženými materiálmi súhlasil, a preto sa o nich nerozvila širšia diskusia.

Členovia spolku sa počas celej existencie prvej ČSR neustále obracali na bratislavský Školský referát MŠANO so žiadosťami o odmietanie českých uchádzačov pri obsadzovaní pracovných miest v slovenskom školstve. Žiadali, aby na profesorské miesto vybrali uchádzača Slováka a nie Čecha, ak by aj obaja alebo viacerí mali rovnakú kvalifikáciu a podľa nich aj rovnako spĺňali ministerstvom predpísané kritériá na prijatie. Diskriminačnú požiadavku zdôvodňovali potrebou umiestnenia absolventov slovenských

27 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1921/I, inv. č. 2

28 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 4, 1931, bez inv. č.

29 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 4, 1932/I, bez inv. č.

30 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 4, 1935/I, bez inv. č.

31 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 5, 1936/I, bez inv. č.

učiteľských ústavov. Keďže v priebehu 20. rokov 20. storočia nedošlo k podstatnej zmene stanovených kritérií pracovného pomeru učiteľov, požadovali od Školského referátu MŠANO aj v 30. rokoch zrušenie nevýhodného a kritizovaného zmluvného pomeru pre učiteľov.³²

Bratislavský referát svojimi kompetenciami nedokázal počas prvej ČSR riešiť časť problémov v oblasti sociálneho postavenia učiteľov a napr. výučby slovenského jazyka, preto sa aj táto inštitúcia stala oblasťou kritiky členov spolku. Bratislavský referát MŠANO zabezpečoval školskú a kultúrno-osvetovú agendu centrálnemu orgánu na Slovensku. „*Bol dezignovanou odbočkou MŠANO v Prahe, ale vzhľadom na plnú moc ministra Šrobára, takmer samostatným, na Prahe viac menej len finančne a personálne závislým*“³³ charakterizoval postavenie referátu MŠANO Anton Štefánek v začiatkoch jeho činnosti. Podľa SPS referát nemal dostatočné kompetencie pre stredné školy. Podľa názoru členov spolku centrálnu správu väčšiny agendy stredného školstva ministerstvom počas prvej ČSR bolo administratívne zdĺhavé. Ministerstvu vyčítali nedostatočné zaobranie sa problémami, ktoré boli špecifické pre prostredie slovenských škôl, napr. otázka výučby náboženstva. Pozorne sledovali unifikáčny proces v školstve a po zavedení krajinského zriadenia roku 1928 v nasledujúcom roku dožadovali sa inštitútu Krajinskej školskej rady pre Slovensko podľa vzoru školskej rady, ktorá pôsobila v českých krajinách.

Priestupky učiteľov a stredoškolských profesorov riešila disciplinárna komisia ministerstva. Uvedenie krajinského zriadenia na Slovensku bolo pre nich impulzom na vytvorenie slovenskej disciplinárnej komisie.³⁴ Vychádzali z predpokladu lepšieho pochopenia konania učiteľa, ktorý sa dostal pred disciplinárnu komisiu napr. zo sociálnych pohnútok, pričom svoj čin nepovažoval za priestupok. Za disciplinárny prečin sa považovalo napr. učiteľovo písomné odmietnutie presunu z jedného pôsobiska na druhé miesto v priebehu školského roka, ktoré podložil tvrdením o narušení priebehu vyučovacieho procesu, ak bude počas školského roka presunutý na inú školu.³⁵

Zborník profesorov Slovákov prinášal čitateľom mnohé reportážne články z iných európskych krajín. Jozef Martinka kvetnato podával informáciu o stave finančne poddimenzovaného školstva v Juhoslávii, v prvých rokoch po skončení prvej svetovej vojny. Porovnával situáciu v školstve niekoľko rokov po vzniku Československa a v Juhoslávii, v ktorej sa na rozdiel od Československa vyučovanie na školách rozbíhalo len s veľkými ťažkosťami.³⁶ Profesionálne zameranie stredoškolských profesorov združených v SPS na výchovu a vzdelávanie, riešenie otázok školstva, pedagogiky, metodiky výučby po stránke teoretickej a praktickej prevyšovalo svojou úrovňou, resp. stupňom poznania problematiky, ako to vyjadrovali na stránkach spolkového časopisu, úroveň článkov tak často pertraktovanej slovenskej národnej otázky.³⁷

32 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 1, 1923, bez inv. č.

33 SNA SR Bratislava, f. Anton Štefánek, k. 15, III., inv. č. 687.

34 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 3, 1929/VI., inv. č. 292/29.

35 *Zborník SPS*, 1926 – 1927, roč. 6, č. 1, s. 46.

36 MARTINKA, J.: Stredné školy v kráľovstve SHS. In *Zborník SPS*, 1922, roč. 1, č. 2, s. 66-70.

37 Pozri články: Žiadajte si a bude dané – iným. In *Zborník SPS*, šk. r. 1925/1926, roč. IV. – V. s. 210; Zpráva tajomníka. In *Zborník SPS*, roč. 1926/1927, s. 5; Zpráva tajomníka. In *Zborník SPS*, šk. r. 1930/1931, roč. 10, s. 117.

Členovia SPS boli prístupní prijímaniu novej metodiky vyučovania jednotlivých predmetov. Stránky *Zborníka SPS* využívali na šírenie najnovších poznatkov vtedajšej metodiky výučby, ktoré podľa diskusie a ohlasov v zborníku využívali aj vo svojej pedagogickej praxi. Diskusie sa viedli o štátom zriaďovaných pokusných školách, v ktorých sa uplatňovali overené poznatky z americkej pedagogiky a psychológie. Bol to hlavne behaviorizmus L. Thorndika a jeho americká filozofická forma – pragmatizmus.³⁸ Hoci behaviorizmus nemal na Slovensku výraznejších predstaviteľov, aj zásluhou či záujmom členov spolku ovplyvnil hnutie slovenských pedagógov reformistov.³⁹ Thorndikova škola nebola jednoznačne prijatá a kritike ju podrobil A. Štefánek, vtedy už z pozície ministra školstva (1929).

Spektrum znalostí problémov a novátorstva v školskej praxi obsahovalo napr. aj poznatky zo školského systému a z metodiky výučby v severnej Európe. V prvej polovici 20. rokov 20. storočia viedli na stránkach časopisu diskusie o spôsobe vzdelávania v Nórsku a Švédsku. Zaujali ich školy typu Landerziehungsheim, ktorej reprezentantom bol podľa autora prvého z článkov Alberta Walla – Dr. C. Reddie. Cieľom týchto škôl bolo vychovávať samostatné, telesne i duševne vyvážené osobnosti. Výchovno-vzdelávací proces v Reddieho školách sa uskutočňoval v moderne vybavených učebniach s vlastnými zbierkami pomôcok, v pracovniach, laboratóriách a školských záhradách.

Väčšina škôl a vedenie rezortu školstva v prvom desaťročí existencie ČSR zápasili na Slovensku s inými problémami – napr. ako zrušiť jednotriedky a zabezpečiť kvalitnú výučbu aj v malých školách na vidieku, ako zabezpečiť zriadenie nových škôl a pod. Nevyriešeným problémom počas prvej ČSR zostávala dvojzmennosť na stredných školách. Z hľadiska pedagógov odpoľudňajšie vyučovanie malo negatívny dosah na vývin žiakov a študentov.

Jedným z odborných problémov vyučovacieho procesu, ktorým sa okrem iných zaoberali členovia spolku na stránkach svojho časopisu a často o ňom diskutovali, bolo hodnotenie výsledkov práce žiaka či študenta. Zaujímavé je, že klasifikácia – táto neodmysliteľná súčasť vzdelávacieho procesu – patrila podľa názorov pedagógov k ich neoblíbeným činnostiam. Vo voľne nadväzujúcej diskusii v časopise sa zhodli na subjektívnosti procesu hodnotenia žiaka.⁴⁰ V diskusii o probléme klasifikácie zazneli aj netradičné návrhy pedagógov, napr. zrušiť vysvedčenie ako prežitok. Koniec školského roka mal patriť slávnostnej akadémii a výsledky štúdia, teda predsa len klasifikáciu, mala doručiť do miesta bydliska študenta pošta.⁴¹

V školskom roku 1936/1937 chceli rozšíriť skladbu povinných predmetov na stredných školách o výučbu nemeckého jazyka, ktorý patril medzi nepovinné, resp. výberové predmety. Žiaľ, nepoznáme pohnútky, ani zdôvodnenie tejto požiadavky vyslovenej v čase postupujúcej nacifikácie Nemecka.⁴²

38 SROGOŇ, T. a kol. *Dejiny školstva a pedagogiky*. Bratislava : SPN, 1986, s. 284-306.

39 *Pedagogická encyklopédia Slovenska*. Bratislava : Veda, 1984, s. 67.

40 ŠTELLER, F. *Zborník SPS, 1935 – 1936*, roč. 15, č. 10, s. 134-139.

41 Školské vysvedčenie a žiaci. In *Zborník SPS, 1929 – 1930*, roč. 9, s. 94-95.

42 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 4, 1935/VI., bez inv. č.

Po prijatí Žilinskej dohody v októbri 1938 a vzniku Slovenského štátu v marci 1939 pôsobil SPS v nových spoločensko-politických podmienkach. Tie vytvorili predpoklad na uplatnenie národných ambícií stredoškolských profesorov, ktoré boli jednou z pohnútok vzniku spolku v roku 1921.

Následkom vynúteného a dramatického odchodu veľkej časti českých učiteľov a profesorov sa na Slovensku uvoľnili pracovné miesta. A tak za špecifických podmienok mali uplatniť predstavy o činnosti slovenského školstva a pedagogickej obce... Situáciu v slovenskom školstve po odchode českých učiteľov nepriamo, prostredníctvom klasifikácie študijných výsledkov stredoškolských študentov v školskom roku 1938/1939 na stránkach *Zborníka* charakterizoval pedagóg Ján Irmmler. Zo štatistického vyhodnotenia prospechu študentov v uvedenom školskom roku, ktoré si J. Irmmler pripravil na základe výročných správ slovenských stredných škôl, vyplývalo výrazné zlepšenie študijných výsledkov. Práve táto skutočnosť ho zaujala a preto ju analyzoval. Skonštatoval však, že zlepšenie nie je dôsledkom kladného prijatia vnútro politickej zmeny, ktorá mohla vzbudiť väčší záujem o štúdium, ale novej personálnej situácie v školskom systéme na Slovensku.

Po odchode českých vyučujúcich sa na mnohých stredných školách nevyučovali viaceré predmety, pretože chýbali odborné pedagogické sily. Neskôr časť českých vyučujúcich nahradili slovenskí stredoškolskí profesori, ale triedy bolo potrebné i napriek tomu zlučovať, a tak sa v nich učilo 50 – 60 študentov. Pri takomto počte študentov v triedach sa pedagógovia nemohli venovať slabším študentom, a tak znížili skúšobné požiadavky, čoho výsledkom bola výrazne lepšia klasifikácia.⁴³ Otázka klasifikácie rezonovala medzi členmi spolku aj v nasledujúcom školskom roku. Pod gesciou spolku vyšla publikácia *Skúšobný a klasifikačný poriadok* (1940).

V zmenených spoločensko-politických podmienkach sa postavenie spolku v spoločnosti radikálne zmenilo. Odrazilo sa to aj na jeho činnosti už počas autonómie Slovenskej krajiny. Spolok sa dostal do menšej krízy, dokonca na istý čas akoby činnosť spolkového výboru stagnovala, pretože práve členovia výboru odišli do vyšších funkcií hlavne v rámci rezortu školstva. Tento trend pokračoval aj po roku 1939 v súvislosti s budovaním štátneho aparátu, keď sa agenda MŠANO rozrástla v porovnaní s predchádzajúcim obdobím prvej ČSR a autonómie. Členovia spolku sa dostávali do štruktúr novovzniknutého slovenského MŠANO a tiež na vedúce miesta v celej štruktúre slovenského školstva.⁴⁴

Zmenami prešla aj štruktúra spolku. Pre zlepšenie činnosti spolku vznikli štyri okruhy – bratislavský, bansko-bystrický, žilinský a prešovský, z ktorých každý mal svoje vedenie a zvolával vlastné valné zhromaždenie. Spolok sa ďalej členil na sekcie a komisie, ktoré umožňovali zlepšiť organizáciu činnosti rozrastajúceho sa spolku.⁴⁵

43 IRMLER, J. Niekoľko poznámok k výsledkom klasifikácie v školskom roku 1938 – 1939. In *Zborník SPS, 1939 – 1940*, roč. 19, č. 2, s. 22-24.

44 *Zborník SPS, 1941/1942*, roč. XXI., č. 1, s. 57.

45 Najaktívnejšou sekciou v tomto období bola telovýchovná sekcia, ktorá organizovala celoštátne preteky stredoškôľakov, dievčat i chlapcov v loptových hrách, ľahkej atletike, lyžovaní, plávaní. Činnosť telovýchovnej vyvažovala kultúrne aktivity spolku spoločné pre všetky predmetové sekcie. Ich náplňou boli spoločné návštevy divadelných hier a tiež návštevy profesionálneho divadla.

Na čele SPS boli od roku 1937/1938 predseda Anton Mišík a tajomník Dezider Ursíny. Nové voľby do výboru sa konali aj pre školský rok 1938/1939.⁴⁶ Vo funkciách zostali predseda a tajomník. Výbor pôsobil v zložení podpredsedovia Viliam Lenčo a Jozef Martinka, pokladník Juraj Tatár, zapisovateľ Belo Letz, redaktor J. Hudec. Členmi výboru boli Pavel Florek, J. Hrabovský, Mikuláš Horňák, Belo Cvengroš, M. Novacký, Jozef Árvay, Bruno Ripka a mal aj desať náhradníkov. Predseda spolku A. Mišík pôsobil na MŠANO. Od decembra 1938 bol prezidiálnym šéfom MŠANO.⁴⁷

Stanovy spolku boli počas rokov 1939 – 1941, keď spolok uzavrel svoju samostatnú činnosť, inovované. Od roku 1940 mohli byť členmi spolku aj profesori Neslováci, nie však Maďari alebo Nemci. Obežník č. 10 z 26. mája 1940 uvádza, že „za člena sa považuje každý prihlásený Slovák v hoci akej kategórii (výpomocný učiteľ, asistent, suplujúci profesor, dočasný profesor, definitívny profesor) i profesori Česi, ktorí boli ponechaní na Slovensku natrvalo, ale nemôžeme zásadne prijímať za členov učiteľov s nižším vzdelaním ako akademické“.⁴⁸ Vedenie spolku však prestalo zvolávať výborové schôdze, pre povinnosti vyplývajúce zo zamestnania na ministerstve. Napr. dostali za úlohu pripomienkovať ministerstvu školstva pripravovanú reformu, čo mali urobiť v priebehu 3 – 4 dní. Na pomoc si prizvali odborníkov z praxe. Členovia spolku pôsobili aj v komisiách MŠANO, ktoré pripravovali reformu skúšobného a klasifikačného poriadku stredných škôl. Na schôdzach k reforme na ministerstve zastupoval stredné školy zo spolku M. Horňák a učiteľské ústavy B. Cvengroš.

Spolok mal zástupcov aj v komisii pre nový školský poriadok, pre učebnice, pre reformu učiteľského vzdelávania. M. Horňák zastupoval spolok aj v kultúrnej komisii pri MŠANO. Počet tých, ktorí odišli pracovať do vyšších orgánov, resp. vládnych orgánov, bol však podstatne väčší.

Za prvej ČSR sa časť stredoškolských profesorov, medzi ktorými boli aj členovia spolku, postavila proti poštátneiu cirkevných stredných škôl na Slovensku, ktoré obsahovala prebiehajúca reforma.⁴⁹ Koncom roku 1940 spolok navrhol ministerstvu „*pocirkevnit' štátne stredné školy*“, na čo ministerstvo reagovalo výnosom, podľa ktorého „*bude mať na zreteli záujmy civilného profesorstva a bude sa usilovať zabezpečiť im miesta na cirkevných stredných školách, ak sa spomínaným ústavom poskytnú trvalá štátna podpora. Kým si ich udržiavajú cirkvi samy, MŠO nemá vplyv na personálne veci*“.⁵⁰

Spoločensko-politické podmienky slovenského štátu a jeho režim si vyžadovali zmenu vyučovacích osnov a prispôsobenie učebníc. Hlavne učebnice humanitných predmetov z demokratického Československa nevyhovovali z ideologického hľadiska

46 V šk. r. 1939/1940 sa stal predsedom spolku P. Florek. Podpredsedami boli D. Ursíny a J. Árvay. Tajomníkmi Š. Pichňa a J. Selecký. V poslednom roku existencie spolku nastala zmena v osobe druhého podpredsedu. J. Seleckého nahradil J. Grajciar.

47 A. Mišík bol aj predsedom účastinnej spoločnosti Nástup, podpredsedom Slovensko-chorvátskej spoločnosti, členom výboru Sväzu slovenských sporiteľní.

48 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 6, 1940/I, č. 23/40-41.

49 Dr. Z.: *Školská otázka na Slovensku so zvláštnym zreteľom na historické slovenské školstvo*. Nitra 1928, s. 5.

50 PICHŇA, Š. Činnosť SPS v školskom roku 1940 – 1941. In *Zborník SPS, 1940/1942*, roč. 21, č. 3-4, s. 56-62.

režimu slovenského štátu a zdôrazňovaniu slovenskej štátnosti. V polovici septembra 1940 predsedníctvo SPS doručilo ministerstvu návrh na odstránenie čítaniek z tretích až ôsmych tried slovenských stredných škôl a na zalepenie chybných častí v čítankách pre prvú a druhú triedu. To bol jeden z prostriedkov, ako eliminovať možnosť ideového vplyvu z obdobia československého štátu.

SPS pokračoval vo svojej činnosti aj tradičnými akciami, ktorými boli napr. vlastivedné zájazdy, cykly vlastivedných pracovných stretnutí a kurzov. Akcie sa konali pod záštitou ministra školstva a čestného člena SPS Jozefa Siváka a pod odborným vedením vysokoškolských učiteľov Slovenskej univerzity (SU), napr. mimoriadneho profesora dejín slovenskej literatúry Filozofickej fakulty (FF) SU Andreja Mráza, súkromného docenta FF SU a riaditeľa Oddelenia českej reči a literatúry FF SU Milana Pišúta, riadneho profesora a riaditeľa historického seminára Daniela Rapanta, riadneho profesora všeobecných dejín a prodekana FF SU Branislava Varsika, riadneho profesora porovnávej jazykovedy a starej slovenčiny FF SU a dekana FF SU Jána Stanislava.⁵¹ Aj ich prostredníctvom získavali stredoškolskí profesori informácie o nových poznatkoch z viacerých vedných disciplín. Časť prednášok, ktoré odzneli na týchto stretnutiach zameraných na výchovu mládeže, vyšla, tlačou pod názvom *Národná výchova na slovenských školách stredného stupňa*.⁵² S novými trendmi v metodike výučby ich oboznamovali prednášky viacerých stredoškolských kolegov.⁵³

Predsedníctvo spolku sa obracalo s návrhmi, ktoré vznikli z podnetu členskej základne, priamo na ministerstvo školstva. V období krátko po vzniku Slovenského štátu v centre ich záujmu bola spoločenská výchova stredoškolačka, o ktorú sa mal postarať predmet s rovnakým názvom. Spoločenská výchova mala viesť študentov k disciplíne a spoločensky vhodnému správaniu. Jedným z dôvodov zavedenia spoločenskej výchovy bol napr. sociálny pôvod študenta, ktorý mnohým nedával možnosť získať adekvátne spoločenské vzdelanie, a teda i vystupovanie na verejnosti. Zaujímavé je, že tento študijný predmet bol zavedený v čase, keď vstúpilo do platnosti aj vládne nariadenie 209/1940 *Slovenského zákonníka*, takisto uverejnené vo *Vestníku verejnej správy vnútornej* z roku 1940 bod č. 123, 132, 133. Uvedené vládne nariadenie zakazovalo zamestnávať sa ženám árijského pôvodu v židovských rodinách, napr. ako slúžka. Naň nadviazovalo nariadenie, podľa ktorého štátni zamestnanci slovenského štátu mali mať v domácnosti slúžku. Z uvedeného vzniká dojem, akoby sa vládne inštitúcie pokúšali zvýšiť spoločenskú úroveň väčšiny slovenského národa.

Z dielne spolku boli aj návrhy na úpravu školského poriadku, podľa ktorého mali stredoškolskí profesori dostávať voľné lístky na filmové predstavenie, aby tak mohli kontrolovať svojich zverencov. Triedny profesor mal dávať študentom povolenie na návštevu filmovej projekcie a takisto mal zostavovať zoznam vhodných filmov pre študentov. Ministerstvo neakceptovalo tieto požiadavky. Zamietnutie návrhu na kontrolu

51 Akademické hodnosti a funkcie uvádzame v šk. rokoch 1939/1940 a 1940/1941 uvádzame podľa publikácie DOLAN, Ondrej. *Prehľad profesorov 1919 – 1966. Prehľad pracovísk 1919 – 1948*. Bratislava : Kabinet dejín Univerzity Komenského, 1968.

52 Ref. 51, s. 59.

53 Ref. 51.

študentov na filmových predstaveniach zdôvodnili nekompetentnosťou ministerstva vykonávať takéto kontroly.⁵⁴

Prispievatelia do *Zborníka SPS* sa držali aj počas posledných piatich rokov vydávania časopisu (1939 – 1943) tradície z obdobia prvej ČSR, keď využívali jeho stránky na riešenie problémov slovenského školstva v Československu a tiež svojich sociálnych a hlavne zamestnaneckých otázok. V rokoch 1939 – 1943 síce nepertraktovali národné požiadavky, ako pred rokom 1939, ale *Zborník SPS* obsahoval články s odporúčaniami pre ministerstvo, napr. ako pristupovať ku zmenám v riadení stredného školstva, zaoberal sa spôsobom prideľovania kancelárskych síl riaditeľom škôl, upozorňoval na nedostatky vo finančných predpisoch účtovníctva, na personálne veci v skúšobných komisiách, na honorovanie skúšobných komisárov a pod. Boli to problémy administratívneho a personálneho charakteru, ktoré prináležali priamo do kompetencie ministerstva.

Členovia spolku, ktorí pôsobili na ministerstve, boli priamo zainteresovaní aj na činnosti spolku. Čítali a zaoberali sa príspevkami v *Zborníku SPS*. Začiatkom roka 1941 ministerstvo adresovalo časopisu zaujímavé odporúčanie: „*Žiadalo, aby sa v Zborníku pretriasali najmä otázky didakticko-pedagogické,*“⁵⁵ čo bola výčitka ku kvantite príspevkov s obsahom z oblasti riadenia školstva, teda z kompetencie ministerstva a nie riešenia odborných pedagogických a metodických problémov, ktoré súviseli s pedagogickou praxou.

Otázku zasahovania do kompetencií ministerstva riešilo vedenie spolku a prijalo odporúčanie venovať sa didakticko-pedagogickým otázkam.

Po roku 1939 pôsobilo na čele spolku širšie predsedníctvo, ktoré sa skladalo z výboru spolku a z vedenia bratislavského okruhu. Širšie predsedníctvo spolku prerokovávalo priamo s ministrom Sivákom aktuálne otázky školského a stavovského života, ktoré mu vo forme memoránd predkladala členská základňa spolku. Žiadali napr. anulovanie vládneho nariadenia z 24. apríla 1939 o naturálnych bytoch riaditeľov stredných a odborných škôl.⁵⁶ Obsahom memoránd bola hlavne kritika rozsiahlej administratívnej činnosti riaditeľov stredných škôl, pre ktorú mali menej času na dôležitú pedagogickú prácu škôl. V jednom z memoránd sa zaoberali platmi učiteľov. S elaborátom na novú platovú úpravu pre kategóriu profesorov stredných a odborných škôl súhlasili. Upozorňovali však na možnosť spravodlivejšie riešiť platy profesorov, ak by sa započítaval aj odpracovaný čas pri zastupovaní kolegov, teda „*v suplenskej službe profesorov*“.⁵⁷ Takisto navrhovali zachovanie osobitného „*štatusu*“ s automatickým postupom. Vypracovali dva návrhy úpravy platových stupníc, pričom zdôrazňovali potrebu preradenia všetkých profesorov podľa nového platového zákona. Členovia SPS žiadali tiež zrušenie všetkých platových zrážok, pretože zrážkový postup často presahoval 50 % základného platu. V závere však paradoxne navrhovali zachovať v platnosti starý platový systém a vyplácať sociálne prídavky všetkým, ktorým prináležali, čo malo zjednodušiť platovú reformu.⁵⁸

54 Ref. 51, s. 58.

55 Ref. 51.

56 Do nového roku. In *Zborník SPS*, 1939/1940, roč. 19, č. 5, s. 88-89.

57 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 6, 1940/I, inv. č. 90.

58 Ref. 57.

Kladnú odpoveď spolok dostal od ministerstva na požiadavku zmeniť dekréty dočasných profesorov, teda profesorov s prvou štátnou skúškou a absolútoriom, za supľujúcich profesorov. Boli to profesori v štádiu druhej štátnej skúšky, t. j. tí, ktorí odovzdali písomné práce skúšobnej komisii a prospeli, čo znamenalo posun v ich sociálnom postavení.

V otázke zamestnanosti riešili problémy, ktoré súviseli s prácou žien v školstve. Ak bol manžel učiteľ, manželka učiteľka sa mala starať o domácnosť. Len jeden z manželov mohol byť zamestnaný v školstve. SPS sa vyjadrovalo aj k zmiešaným manželstvám, v ktorých manželka – učiteľka mala českú národnosť a manžel slovenskú. Výbor spolku 12. decembra 1939 umožnil kolegyniam Česčkám vydatým za Slovákov stať sa členkami SPS.⁵⁹

Diskriminačný prvok mal návrh vládneho nariadenia o dočasnej úprave štúdia žien na Slovenskej univerzite z roku 1941, ktorého znenie spolok dostal na posúdenie. Nariadenie určovalo počet poslucháčok, ktoré mohli byť v školskom roku 1941/1942 prijaté do prvého ročníka Slovenskej univerzity. Na lekárskej fakulte SU malo v uvedenom školskom roku študovať 50 poslucháčok, na filozofickej fakulte 30 žien, na prírodovedeckej 15. Podľa pripravovaného nariadenia právnická fakulta na štúdium nemala ženy prijímať vôbec. Dôvodom a cieľom uvedeného nariadenia bolo navrátenie ženy rodine.

Profesori združení v spolku už v predchádzajúcich rokoch jeho existencie preukazovali na stránkach *Zborníka SPS* svoje znalosti a záujem o dianie doma i v zahraničí. Ich názory boli na úrovni danej doby, teda nezaostávali v poznani a vedomostiach. Poverení členovia spolku podrobili dôkladnej analýze predložené nariadenie. Hodnotenie obsahovalo kultúrne, sociálne a spoločenské stanovisko. Už zo základného porovnania situácie so zahraničím vyplynul nesúhlas s obmedzením vzdelávania žien. Ich dočasné vylúčenie zo vzdelávacieho procesu považovali za ich degradáciu a znevažovanie žien. Na margo zdôvodnenia cieľa nariadenia, o vrátení ženy rodine, použili argumenty o vzdelanej žene – matke, ktorá do rodiny môže doniesť vysokoškolskú vzdelanosť a uplatniť ju pri výchove detí. Nezostali len pri zdôvodňovaní úlohy ženy v rodine. Vysokoškolsky vzdelané ženy sa v spoločnosti podľa nich mohli uplatniť tak ako muži lekári, profesori, odborní pracovníci, čo uzavreli kurióznym tvrdením o ženách – manželkách diplomatov, ktoré majú často väčší vplyv na riešenie problémov diplomatickej služby ako ich manželia. V závere navrhovali prijať absolventky stredných škôl na všetky fakulty.

Zvláštne postavenie mali však prípadné absolventky právnickej fakulty SU. Na rozdiel od mužov po skončení štúdia nemali mať nárok pôsobiť v štátnej službe, čím vlastne spolkoví oponenti návrhu vládneho nariadenia čiastočne schválili jeho diskriminačnú stránku.⁶⁰

Predseda SPS Pavol Florek predniesol 4. júla 1940 na zasadnutí výboru SPS v Turčianskom Sv. Martine referát o prípravách včlenenia spolku priamo do HSLS. Podľa jeho informácie strana mala vziať všetky záujmové organizácie pod svoje vedenie a dohliadať na ich činnosť. Cieľom bolo zaistiť „jednotné zásadné vedenie všetkých spolkových prác príslušnými orgánmi Strany“.⁶¹ Tieto plány sa zakrátko stali realitou. Snem Slovenskej

59 SNA SR Bratislava, f. SPS, k. 6, 1939/I, inv. č. 7/39.

60 Stanovisko SPS k návrhu vládneho nariadenia o dočasnej úprave štúdia žien na Slovenskej univerzite. In *Zborník SPS*, 1941/1942, roč. 21, č. 1, s. 14-18.

61 *Zborník SPS*, 1940/1941, roč. 20, č. 1-2, s. 20-22.

republiky (SR) 19. novembra 1940 prijal zákon č. 297 Zz. *O slovenských záujmových organizáciách*. V školskom roku 1942/1943 sa nekonalo valné zhromaždenie SPS, pretože spolok sa už neriadil vlastným organizačným poriadkom. V máji 1942 Snem SR prijal zákon č. 70 o Slovenskej pracovnej pospolitosti, ktorý bývalý predseda SPS P. Florek považoval za „všeobecnejší“.⁶² Vo vysvetľujúcom článku *Slovenské profesorstvo a zákon o slovenskej pracujúcej pospolitosti* na stránkach *Zborníka SPS* potom, čo časopis nevychádzal od januára 1942 z finančných dôvodov, Florek píše: „*Spomenutý zákon združuje a organizuje celú slovenskú pracovnú pospolitost', t. j. všetkých príslušníkov slovenského národa, ktorí sa živia prácou alebo jej výsledkami (penzisti) v národohospodárskom význame slova. Takéto osoby sú povinne organizované, a to podľa povahy zdroja ich výživy v štyroch záujmových združeníach.*“⁶³ Na čele záujmových združení stáli správcovia.⁶⁴ SPS sa včlenilo do Sdruženia štátnych a verejných zamestnancov (SŠAVZ). Do neho patrili všetci zamestnanci štátnej a verejnej správy, ako hovoril samotný názov, teda aj zamestnanci MŠANO, pracovníci školskej a osvetovej správy. Za správcu odboru vymenovali P. Floreka.

Vstupom do SŠAVZ Spolok profesorov Slovákov ukončil svoju dvadsaťročnú samostatnú činnosť a *de iure* zanikol. Z predchádzajúcej štruktúry SPS sa na krátky čas zachoval časopis *Zborník profesorov Slovákov* s rozšírenou redakčnou radou. Jeho posledné čísla vyšli v školskom roku 1942/1943.

Príspevok vznikol v rámci projektu VEGA č. 2/7182/27: *Premeny vzdelanosti a vzdelávania na Slovensku v rokoch 1918 – 1945. (Úroveň vzdelanosti, politický, sociálny a kultúrny dosah vzdelávania, osobnosti)*.

DER VERBAND DER SLOWAKISCHEN PROFESSOREN IN DEN JAHREN 1921 – 1941

LUBICA KÁ Z MEROVÁ

In den ersten Jahren der Existenz der Tschechoslowakischen Republik wurden mehrere Ständeverbände gegründet, darunter auch der Verband der slowakischen Professoren (1921), wo ein Teil der Mitgliedschaft sich aus der Zentralen Verband der Tschechoslowakischen Professoren ausgegliedert hatte. Die Vereins- und beruflichen Aktivitäten der Mitglieder – meistens handelte sich um Mittelschulprofessoren – spiegelten ihre nationalen Interessen wider. In ihren Vereinszeitschrift - *Zborník Spolku profesorov Slovákov* (Sammelband des Verbandes der slowakischen Professoren) haben sie im Form von publizistischen Beiträgen nicht nur ihre politische Ansichten geäußert (mehrere von ihnen waren Abgeordnete und Senatoren der Volkspartei), aber vor allem ihre fachliche Kenntnisse aus den einzelnen Fächern bewiesen. Ein bedeutender Teil der Beiträge bilden die Kenntnisse der Verbandsmitglieder aus der gegenwärtigen Pädagogik. Der Ausschuss des Verbandes hat verschiedene Fälle von sozialen Problemen von seinen Mitgliedern gelöst. Der Verband hat seine autonome Tätigkeit im 1941 eingestellt und seine Zeitschrift erschien zum letzten Mal im Schuljahr 1942/1943.

62 Slovenské profesorstvo a zákon o slovenskej pracujúcej pospolitosti. In *Zborník SPS*, roč. XXII., 1942/1943, č. 1-2, s. 2.

63 Ref. 62, s. 3.

64 Funkcia správcu bola čestná.

VZNIK A ČINNOSŤ CSEMADOKU V KONTEXTE POLITIKY KSČ (1949 – 1951)

SOŇA GABZDILOVÁ - OLEJNÍKOVÁ

GABZDILOVÁ-OLEJNÍKOVÁ, Soňa. The Origin and Activity of the Csemadok in the Context of the Policy of the Communist Party of Czechoslovakia (1949 – 1951). *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 477-496, Bratislava.

Under the influence of foreign policy developments, the Communist Party of Czechoslovakia made substantial changes to the position of members of the Hungarian community in Czechoslovakia during the second half of 1948. These included the formation of a Hungarian cultural society. The founding assembly of the Cultural Society of the Hungarian Workers in Czechoslovakia (in Slovak: Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československo, in Hungarian: Cseh-szlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete, abbreviation: Csemadok) was held on 5 March 1949. The beginnings of its activity were conditioned by the dramatic socio-political situation, as well as by relations between the Slovak and Hungarian populations, which were not characterized by mutual trust or understanding in that period. The main problems were the statutes of the society, the membership of re-Slovakized people and the powers of the Commission for Information and Enlightenment. The members of the Central Committee of the Communist Party of Slovakia also held different views on these questions. The formation of the organizational structure did not proceed smoothly at first. This was also the result of continuing fears among members of the Hungarian minority as a result of the period 1945 – 1948. The Csemadok became part of the National Front at the end of 1951 in harmony with the political line of the Communist Party.

Nationality policy of the Communist Party of Czechoslovakia. Hungarian minority. Csemadok.

Snahou najvyšších štátnych orgánov obnovenej Československej republiky (ČSR) roku 1945 bolo dosiahnuť, aby existovala ako štát dvoch národov Čechov a Slovákov a tiež slovanských minorít. Realizácia uvedeného cieľa v praxi predpokladala vysídlenie dvoch neslovanských menšín – Nemcov a Maďarov. Svoj postoj k nemeckej a maďarskej minorite štátni predstavitelia odôvodňovali negatívnymi skúsenosťami pri rozbití ČSR roku 1938. Československej vláde sa po skončení druhej svetovej vojny podarilo na medzinárodnej úrovni presadiť odsun nemeckého obyvateľstva, ale súhlas na jednostranný transfer Maďarov nedosiahla. Hľadala preto spôsoby smerujúce k čo najväčšiemu poklesu počtu príslušníkov maďarskej národnosti. V tomto smere rokovala s maďarskou vládou, s ktorou sa dohodla na výmene obyvateľstva – presídlení príslušníkov maďarskej minority zo Slovenska do Maďarska a osôb slovenskej národnosti z Maďarska na Slovensko. Ďalšie kroky vedúce k stanovenému cieľu realizovali štátne orgány tzv. vnútornými opatreniami – reslovakizáciou, odsunom maďarského obyvateľstva do Čiech a presunmi v rámci slovenského územia. Dramatickým zásahom do postavenia maďarskej minority bolo odobratie československého štátneho občianstva ústavným dekrétom č. 33/1945 Zb. Strata občianstva nebola jediným opatrením upravujúcim postavenie tejto komunity v negatívnom zmysle. Nasledovali ďalšie dekréty prezidenta republiky, ako aj nariadenia

Slovenskej národnej rady (SNR). Išlo predovšetkým o legislatívne normy vzťahujúce sa na konfiškáciu majetku, národné správy, ľudové sudy. Maďarom bolo ďalej odopreté vzdelávanie v materinskom jazyku či organizovanie v spolkoch a organizáciách.

Po februári 1948 nastolila Komunistická strana Československa (KSČ) mocenský monopol. Aj keď vedenie KSČ si uvedomovalo krach pôvodnej koncepcie riešenia maďarskej otázky, s prijatím a realizáciou zásadných opatrení otáľalo. Zmena politickej línie Komunistickej strany Československa voči maďarskej minorite bola podmienená medzinárodným vývojom, tlakom zo strany vedúcich predstaviteľov Zväzu sovietskych socialistických republík (ZSSR) a vlády Maďarska.¹

O možnosti vytvoriť kultúrnu, resp. telovýchovnú organizáciu konštituovanú na etnickom princípe začali členovia Predsedníctva Ústredného výboru (ÚV) KSČ uvažovať v kontexte celkového riešenia maďarskej otázky v polovici roka 1948. Bolo to v čase, keď bolo zrejmé, že postavenie príslušníkov maďarskej menšiny v Československej republike bude musieť byť zmenené zásadným spôsobom. Problematika združovania na báze spolku bola po februári 1948 súčasťou celkového riešenia maďarskej otázky, avšak bez vyriešenia základných problémov, najmä štátneho občianstva, vedenie komunistickej strany nemohlo rokovať ani o organizovaní maďarského obyvateľstva v rámci kultúrnej, telovýchovnej, prípadne inej asociácie.

Radikálnu zmenu v postoji k maďarskému obyvateľstvu prinieslo zasadanie ÚV KSČ 9. júna 1948, za účasti členov Zboru povereníkov (ZP, vtedy SP) a poslancov Komunistickej strany Slovenska (KSS). K. Gottwald po zhodnotení výsledkov májových volieb predostrel ako osobitnú otázku problém budúceho postavenia Maďarov v Československu. Vo vzťahu k príslušníkom maďarskej menšiny pripomenul, že ich vysídlenie sa nepodarilo realizovať tak, ako to bolo v prípade nemeckého obyvateľstva. Československá republika preto musela počítať s existenciou niekoľko stotisíc Maďarov, ktorým štát mal poskytnúť „*nejaké práva, asi tak ako to majú Poliáci a Ukrajinci, to znamená občianske práva, právo volebné, nejaké školy, nejaké spolky, pravda nijaké politické samostatné strany, nijaké odborové organizácie, nijaký zvláštny štatút atď.*“ K. Gottwald konštatoval, že uvedené „*im musíme dať, aby sme mali s tým pokoj...Máme tu diery v celom systéme. Stále je tu otvorená rana, ktorú musíme bezpodmienečne zaceliť.*“² Ako jeden zo zásadných dôvodov uviedol zmeny v zahraničnopolitickej situácii.

Vytvorenie kultúrnej, telovýchovnej a mládežníckej organizácie prerokovalo užšie Predsedníctvo ÚV KSČ na zasadnutí 19. júla 1948 v rámci II. bodu nazvaného *Otázka Maďarov v Československu*. Podľa záznamov z rokovania je zrejmé, že vznik akejkoľvek inštitúcie poskytujúcej priestor pre združovanie príslušníkov maďarskej národnosti na etnickom princípe bol členmi užšieho Predsedníctva ÚV KSČ prijímaný s veľkou opatrnosťou, sčasti nedôverou a tiež obavami, podmienenými strachom z možnosti transformovania na politickú stranu. V prijatom uznesení užšie Predsedníctvo ÚV KSČ

1 Bližšie. BARNOVSKÝ, Michal. Sovietsky zväz, komunisti a riešenie maďarskej otázky na Slovensku v rokoch 1945 – 1950. In KÁRNÍK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševizmus, komunizmus a radikální socializmus v Československu. Svazek 3*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2004, s. 154-182.

2 VARTÍKOVÁ, Marta. *Komunistická strana Slovenska. Dokumenty z konferencií a plén 1944 – 1948*. Bratislava :Pravda, 1971, s. 699.

nakoniec schválilo, že osoby maďarskej národnosti, ktoré získajú československé štátne občianstvo, budú môcť vstúpiť do už existujúcich organizácií – Revolučného odborového hnutia (ROH) a Jednotného zväzu slovenských roľníkov (JZSR, vtedy JSSR). Okrem toho Maďarom malo byť umožnené vytvoriť na etnickom princípe kultúrno-telovýchovnú, prípadne aj mládežnícku inštitúciu, ktorá by fungovala buď ako kolektívny člen Zväzu slovenskej mládeže (ZSM, vtedy SSM), alebo ako sekcia mládeže pri maďarskom kultúrno-telovýchovnom zväze. Prijatiu uznesení predchádzala diskusia, v ktorej sa viacerí prítomní prikláňali k vzniku národnostných sekcií v rámci odborovej, mládežníckej a roľníckej organizácie, iní hovorili o členstve jednotlivých osôb maďarskej národnosti na základe príslušných stanov.³ Aj K. Gottwald mal v priebehu diskusie k uvedenej problematike niekoľko pripomienok, v ktorých presadzoval vytvorenie samostatnej kultúrnej, mládežníckej a športovej inštitúcie. V závere otvorene formuloval to, čoho sa zrejme členovia predsedníctva obávali najviac – uviedol, že je možné ustanoviť aj „*demokratický zväz Maďarov. Ide len o to, aby z neho nevznikla politická strana. Na Slovensku budú Maďari členmi KSČ, v ktorej budú rovnako organizovaní Česi, Slováci, Poliaci, Maďari. Nech sa menuje zväz akokoľvek, nech má funkciu akokoľvek, len nech sa z neho nestane politická strana.*“⁴

Plénum ÚV KSS riešilo postup v uvedenej otázke na zasadnutí 27. – 28. septembra 1948, teda v dostatočnom časovom odstupe od prijatia záverov užšieho Predsedníctva ÚV KSČ. V tej dobe už KSS prestala pracovať ako organizačne samostatná politická strana a stala sa územnou organizáciou KSČ. Pražské vedenie komunistickej strany od septembra 1948 rozhodovalo priamo o politickom vývoji aj na Slovensku.⁵ O zmene politickej línie k maďarskej menšine informoval členov pléna ÚV KSS v úvodnom a záverečnom prejave V. Široký a G. Husák predniesol osobitný *Referát k úprave postavenia obyvateľov maďarskej národnosti na Slovensku*. Obidvaja, v súlade s prijatými závermi vedenia KSČ, zdôvodňovali predovšetkým potrebu a dôvody nového prístupu k maďarskej menšine na Slovensku (nová medzinárodná situácia ako dôsledok rozdelenia sveta na dva tábory a politické zmeny v Maďarsku), ale zároveň obhajovali aj správnosť dovtedajšej politiky. G. Husák v referáte predložil návrh nových opatrení, realizovanie ktorých malo v budúcnosti priniesť zásadnú zmenu v postavení príslušníkov maďarskej národnosti. V rezolúcii plénum ÚV KSS schválilo obidva referáty, ako aj konkrétne opatrenia obsiahnuté vo vystúpení G. Husáka. Vo vzťahu k organizovaniu na báze kultúrnej dôležité bolo rozhodnutie, že Maďari budú oprávnení združovať sa a vydávať periodiká v maďarskom jazyku v súlade s ústavou ČSR. Príslušníci maďarskej národnosti mali mať tiež možnosť pracovať v masových organizáciách, akými v tej dobe na Slovensku

3 Otázke organizovania žien maďarskej národnosti prítomní na zasadnutí užšieho Predsedníctva ÚV KSČ nevenovali pozornosť zrejme preto, že problematika zväzu žien na celoštátnej úrovni nebola na najvyšších miestach KSČ doriešená. V tej dobe na Slovensku pracovala ešte Živena – Zväz slovenských žien.

4 Národný archív (ďalej NA) Praha, fond (ďalej f.) ÚV KSČ – predsedníctvo (1945 – 1954), zväzok (ďalej zv.) 2, archívna jednotka (ďalej a. j.) 128.

5 Bližšie. PEŠEK, Jan. Komunistická strana Slovenska – územná organizácia Komunistickej strany Československa na Slovensku (1948 – 1989). In KÁRNIK, Zdeněk - KOPEČEK, Michal (eds.). *Bolševizmus, komunizmus a radikálny socializmus v Československu. Svazek 4*. Praha : Ústav pro soudobé dějiny AV ČR; Dokořán, 2005, s. 113-144.

boli odbory, zväz roľníkov, mládeže a žien (Živena – Zväz slovenských žien, vtedy SSŽ, ďalej Živena).⁶

Do konštituovania nového maďarského spolku sa koncom roka 1948 zapojila i Maďarská komisia pri ÚV KSS.⁷ Vypracovala písomný materiál pod názvom *Návrh Maďarskej komisie na riešenie rámcových organizácií pre maďarských pracujúcich žijúcich v RČS* datovaný 20. decembra 1948. Členovia komisie v ňom koncipovali svoje názory na pôsobenie a zameranie budúceho kultúrneho spolku príslušníkov maďarskej národnosti. Priestor venovali aj otázkam organizovania žien a mládeže. Pre potreby združovania príslušníkov maďarskej komunity zvažovali vytvoriť dve samostatné inštitúcie – kultúrnu a organizáciu žien. Navrhovali konštituovať samostatné Združenie maďarských demokratických žien v RČS, ktoré by spolupracovalo so Živenou, poukazujúc na skutočnosť, že v Československu neexistuje inštitúcia žien s celoštátnou pôsobnosťou. Činnosť navrhovaného združenia mala byť zameraná na organizovanie a výchovu maďarských pracujúcich žien v „*duchu ľudovej demokracie so zreteľom na ich zvláštne požiadavky a potreby*“.⁸ Maďarská komisia v prípade mladej generácie v dokumente uviedla, že v rámci existujúceho zväzu mládeže „*stačilo by...založiť miestne skupiny v maďarských obciach, aby i maďarská mládež mohla sa zúčastniť tej práce, ktorú koná mládež slovenská a česká*“.⁹

Podľa názoru členov Maďarskej komisie pri ÚV KSS kultúrnou inštitúciou mal byť Maďarský kultúrny zväz (vtedy sväz). V jeho čele mali pracovať komunisti maďarskej národnosti. Úlohu zväzu formulovali všeobecne, v intenciách vtedajšej politickej línie komunistickej strany, čo znamenalo „*kultúrne vychovávať maďarský pracujúci ľud žijúci v RČS v duchu ľudovodemokratickom a získať ho pre socializmu na širokom základe*“.¹⁰ Činnosť Maďarského kultúrneho zväzu však mala byť organizovaná na širšej báze. Zameraná mala byť na organizovanie ochotníckych divadelných krúžkov, prípravu kultúrnych prednášok propagujúcich „pokrokovú“ vedu a ľudovú demokraciu, usporádvanie kurzov jazyka slovenského a českého, seminárov s tzv. tematikou budovania socializmu, organizovanie sociologických výskumov a prezentáciu ich výsledkov. Kultúrne potreby maďarskej minority mali byť zabezpečené vydávaním maďarských kníh a kultúrneho týždenníka, ako aj konaním rôznych podujatí v spolupráci so slovenskými kultúrnymi organizáciami.

Na základe uvedených záverov ÚV KSČ a ÚV KSS schválených v druhom polroku 1948 povereník informácií a osvetu O. Pavlík vymenoval 1. januára 1949 Prípravný výbor pre založenie Csemadoku – Czehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu). V procese príprav vzniku

6 Slovenský národný archív (ďalej SNA) Bratislava, f. ÚV KSS – plénum (1945 – 1989), kartón (ďalej k.) 1821, zasadnutie 27. – 28. septembra 1948.

7 Maďarská komisia pri ÚV KSS začala pracovať 19. novembra 1949, keď sa konalo jej prvé zasadanie. Okrem členov komisie (Š. Major, Š. Fábry, J. Lőrincz, J. Kugler, F. Rabay) bol prítomný aj povereník vnútra L. Novomeský. Tlmočil stanovisko vedenia KSS, že komisia je pomocným orgánom Predsedníctva ÚV KSS.

8 SNA, f. Povereníctvo vnútra (PV) – sekretariát (1945 – 1960), k. 193, inv. č. 119.

9 Ref.8.

10 Ref.8.

maďarského kultúrneho spolku dôležité bolo koncipovanie stanov. Ich znenie bolo predmetom rokovania Maďarskej komisie pri ÚV KSS 7. januára 1949. Okrem jej členov Š. Fábryho, J. Kuglera, J. Lőrincza, Š. Majora a F. Rabaya¹¹ sa na rokovaní zúčastnili aj povereník školstva L. Novomeský, informácií a osvety O. Pavlík a vnútra D. Okáli.¹² Pracovnú, predbežnú verziu stanov, pripravenú Poverenictvom informácií a osvety (PIO), prečítal O. Pavlík. Diskusia sa zúžila na jeden bod – problematiku organizovania reslovakizantov v plánovanom kultúrnom spolku maďarských pracujúcich.¹³ Evidentne rozdielny postoj k uvedenej otázke zaujali povereníci na jednej strane a členovia komisie na strane druhej. Kým slovenskí komunisti, odvolávajúci sa na rozhodnutie vedenia komunistickej strany, zastávali stanovisko, že reslovakizanti, v tom období oficiálne osoby slovenskej národnosti, nemôžu byť organizovaní v maďarskom spolku, členovia komisie obhajovali účasť reslovakizantov v Csemadoku. Dôvodili tým, že väčšina z nich, najmä staršia generácia, nevie vôbec po slovensky, dôsledkom čoho by boli vyradení z kultúrnej oblasti. Podľa ich názoru bolo želateľné, aby sa spolupráca medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom na južnom Slovensku prehlbovala a aby „*nielen reslovakizanti, ale i Slováci mohli účinkovať v maďarských kultúrnych ustanovizniach*“.¹⁴ Povereníci argumentovali, že spolupráca Slovákov a Maďarov je v predložných stanovách nielen umožnená, ale je priamo príkazom pre všetkých komunistov. K zjednoteniu stanoviska v tomto smere nedošlo, avšak prítomní prijali konkrétne opatrenia, ktoré bolo potrebné vykonať pred zakladajúcim zhromaždením spolku. O. Pavlík bol poverený doručiť stanovvy všetkým členom maďarskej komisie, Š. Fábry do desiatich dní navrhnuť dvadsaťštyri členov KSS z radov robotníkov, maloroľníkov a pracujúcej inteligencie do ústredného výboru a dozornej rady Csemadoku. Zabezpečiť 200 – 250 delegátov z radov robotníkov, roľníkov a dlhoročných členov komunistickej strany na ustanovujúce zhromaždenie sa stalo úlohou F. Rabaya. Propagáciu zhromaždenia v tlači a v rozhlase mal zabezpečiť J. Lőrincz. J. Kugler bol poverený vytvorením prípravného výboru, ktorý mal dohliadať na realizáciu organizačnej, technickej a finančnej stránky zhromaždenia. Záverom sa prítomní uzniesli, že práce budú ukončené v lehote do desať dní, po uplynutí ktorej D. Okáli zvolá maďarskú komisiu na definitívne doriešenie otázok spojených so založením maďarského kultúrneho spolku.

11 Významnými politickými činiteľmi, predstaviteľmi maďarskej minority na Slovensku po februári 1948 boli najmä Š. Fábry a J. Lőrincz. Bližšie: KISS, Jozef. Fábry Štefan. In PEŠEK, Jan a kolektív. *Aktéri jednej éry na Slovensku 1948:1989*. Prešov : Michala Vaška, 2003, s.100-102; KISS, Jozef. Lőrincz Július. In PEŠEK, ref. 11, s. 212-215.

12 Uvedení povereníci boli do maďarskej komisie delegovaní Predsedníctvom ÚV KSS. Takýmto spôsobom bolo vedenie komunistickej strany informované o priebehu rokovaní komisie a tiež tu existovala aj forma kontroly. Opatrenie nenasvedčovalo o dôvere Predsedníctva ÚV KSS k maďarskej komisii.

13 Reslovakizácia bola štátom organizovaná akcia v rokoch 1946 – 1947, ktorá mala vytvoriť priestor a možnosť pre Slovákov pomaďarčených v minulosti, aby oficiálne deklarovali svoju pôvodnú národnosť. Mnohé osoby sa však v daných spoločensko-politických podmienkach po druhej svetovej vojne k reslovakizácii prihlásili zo strachu, i kvôli istote. Bližšie: BOBÁK, Ján. *Maďarská otázka v Česko-Slovensku (1944 – 1948)*. Martin : Matica slovenská, 1996, s. 104-123; ŠUTAJ, Štefan. *Reslovakizácia. (Zmena národnosti časti obyvateľstva Slovenska po II. svetovej vojne)*. Košice : SvÚ SAV, 1991; VADKERTY, Katalin. *Maďarská otázka v Československu 1945 – 1948*. Bratislava : Kalligram, 2002, s. 371-480.

14 SNA, f. ÚV KSS – tajomník K. Moško (1945 – 1951), k. 2 345 L.

Zasadnutie Predsedníctva ÚV KSS 5. februára 1949 v prijatom uznesení vytýčilo úlohu sformovať kultúrny spolok čo najrýchlejšie.¹⁵ Aj touto cestou sa malo čo najskôr upraviť postavenie maďarskej menšiny v súlade s novoprijatou politickou líniou. V. Široký kritizoval niektorých príslušníkov komunistickej strany a štátnej správy za nedôslednosť pri realizácii prijatých opatrení vo vzťahu k maďarskej menšine. Sám ale v tom období zastával názor, že členmi Csemadoku nemôžu byť reslovakizanti. Predsedníctvo ÚV KSS vyjadrilo tiež nesúhlasné stanovisko s voľbou čestného predsedníctva Csemadoku.

V čase, keď prípravy na utvorenie Csemadoku vrcholili, vzťahy medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom na južnom Slovensku boli zložité a napäté. Situáciu komplikoval návrat osôb maďarskej národnosti, náboristov, z Čiech a Moravy.¹⁶ Ku konsolidovaniu pomerov v zmiešaných slovensko – maďarských okresoch mali prispieť aj ustanovenia výnosu Povereníctva informácií a osvety z 5. februára 1949 o úprave štátnopolitických osláv na juhu slovenského územia. Dokument povereníctva v úvode uvádzal, že je žiaduce, aby sa v obciach a mestách, kde popri Slovákoch žila aj početná komunita príslušníkov maďarskej národnosti etnické vzťahy upravili. Do budúcnosti bolo potrebné, aby sa medzi oboma „*nevybičoval obapolný nacionalizmus... Treba, aby sa občania oboch národností zblížovali, schádzali a taktó vytvorili ovzdušie úprimnej spolupráce.*“¹⁷ Povereník O. Pavlík preto nariadil, aby sa všetky štátnopolitické oslavy v mestách a obciach južného Slovenska vykonávali spoločne, za prítomnosti Slovákov i Maďarov. Usporiadateľmi osláv mali byť slovenské orgány a spolky, v spolupráci a za účasti príslušníkov maďarskej národnosti. Výnos nevynechal úlohu pripravovaného ustanovenia Csemadoku, keď určil, že na organizovaní štátnopolitických osláv má po schválení a utvorení maďarského kultúrneho spolku participovať aj uvedená inštitúcia. Prejavy rečníkov a kultúrny program mali odzniesť v jazyku slovenskom, s tým, že „*sa vsunie časť v reči maďarskej, a to tak, aby podstatné časti slovenského prejavu boli tlmočené poslucháčom maďarskej národnosti v reči maďarskej, prípadne aby slovenský program bol doplnený jedným, prípadne viacerými číslami v reči maďarskej.*“¹⁸

V rámci príprav založenia Csemadoku sa Maďarská komisia pri ÚV KSS problematike venovala na zasadnutí 16. februára za prítomnosti povereníka školstva L. Novomeského a 2. marca, keď sa rokovania zúčastnil povereník vnútra D. Okáli. Vo februári prijala záver, že zakladajúce zhromaždenie Csemadoku sa uskutoční 5. marca 1949. Vzala na vedomie rozhodnutie Predsedníctva ÚV KSS, že maďarský kultúrny spolok nebude mať čestné predsedníctvo, tak ako to pôvodne navrhovali niektorí členovia komisie. Na zasadnutí v marci Š. Fábry informoval o programe pripravovaného zhromaždenia, o príhovore povereníka informácií a osvety O. Pavlíka a tiež o výsledkoch previerok

15 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo (1945 – 1989), k. 790, a. j. 4.

16 Náboristi boli osoby maďarskej národnosti, ktoré v rokoch 1945 – 1947 boli zo Slovenska vysídlené do Čiech a Moravy. Bližšie. BOBÁK, ref. 13, s. 124-147. JANICS, Kálmán. *Roky bez domoviny. Maďarská menšina na Slovensku po druhej svetovej vojne*. Budapešť : Püski, 1994, s. 219-243; VADKERTY, ref. 13, s. 33-152; ŠUTAJ, Štefan. *Nútené presídlenie Maďarov do Čiech*. Prešov : Universum, 2005.

17 *Osvetové zvesti*. Publikáčny orgán Povereníctva informácií a osvety, roč. 2, č. 3-4, marec – apríl 1949, s. 117.

18 Ref. 17, s. 118.

členov navrhovaného ústredného výboru kádrovou komisiou ÚV KSS. Na ustanovujúce zhromaždenie bolo pozvaných 221 delegátov z celého južného Slovenska. V priebehu jeho rokovania mal byť zvolený dvadsaťštyričlenný výbor – dvanásť osôb z Bratislavy a dvanásť z jednotlivých južných okresov.¹⁹

Na zasadnutí 2. marca Organizačný sekretariát ÚV KSS venoval zvýšenú pozornosť záverečným rozhodnutiam v súvislosti so vznikom maďarského kultúrneho spolku. Prehodnocoval, kto a s akým prejavom na zakladajúcom zhromaždení vystúpi a podrobnej „kádrovej analýze“ podrobil osoby, ktoré mali pracovať vo vedení Csemadoku. Povereník informácií a osvety O. Pavlík na rokovaní navrhol, aby Csemadok bol podriadený Povereníctvu informácií a osvety. Žiadal tiež, aby maďarskí komunisti, ktorí budú referovať na ustanovujúcom zhromaždení, vo svojich vystúpeniach odsúdili maďarizáciu, Viedenskú arbitráž, iredentizmus a vyzdvihli pozitívne stránky histórie slovenského národa.²⁰

Zakladajúce valné zhromaždenie Csemadoku sa uskutočnilo v stanovenom termíne 5. marca 1949 v Bratislave za účasti zástupcov ÚV KSČ, Zboru povereníkov a masových organizácií Národného frontu. Rokovanie otvoril a prítomných privítal J. Kugler. Ustanovujúce zhromaždenie kultúrneho spolku označil za historický medzník, pretože maďarským pracujúcim žijúcim na území Československej republiky mal Csemadok v ich materinskom jazyku sprostredkovať novú, ľudovú a „socialistickú“ kultúru.²¹

V mene Komunistickej strany Československa prejav v slovenskom i maďarskom jazyku predniesol Š. Major. Jeho referát bol v plnom súlade s politickou líniou komunistickej strany, neobsahoval negatívne vyjadrenia na obdobie rokov 1945 – 1948 a na niektorých miestach, tak ako to bolo v tej dobe bežné, zachádzal do bezobsažnej rétoriky. Vyhlásil, že pracujúci maďarskej národnosti sú lojálnymi občanmi Československej republiky, považujú ju za svoju vlasť, rešpektujú jej zákony a vážia si slovenské i české tradície, vrátane literatúry, dejín a umenia. Podľa Š. Majora by bolo veľkou chybou, keby sa Csemadok izoloval od celkového politického, ekonomického a kultúrneho diania v republike. Kultúrny spolok maďarských pracujúcich, podobne ako iné inštitúcie príbuzného zamerania, sa mal stať nástrojom šírenia kultúry, ktorá je „*formou národnostná, ale obsahovo socialistická*“. Nevyhol sa však aktuálnym etnickým problémom južného Slovenska a zdôraznil, že Csemadok bude svojou činnosťou „*pomáhať komunistickej strane a ostatným masovým organizáciám, aby na juhu Slovenska čím skôr bola zlikvidovaná pretrvávajúca zaujatosť voči Slovákom. Občania maďarskej národnosti v kultúrnom spolku sa musia zoznámiť s problémami českej a slovenskej ekonomie, politiky a kultúrneho života.*“²²

Slávnostný a rozsiahly príhovor predniesol vtedajší povereník informácií a osvety O. Pavlík. V úvode rozobral prístup vlád kapitalistických štátov k otázke národnostných pomerov, ktoré ju z pohľadu marxisticko-leninskej ideológie neboli schopné vyriešiť, ale naopak, národnostný útlak, nacionálne spory a etnickú nenávisť vyostrovali. Jediný

19 SNA, f. ÚV KSS – tajomník K. Moško, k. 2 345 L.

20 BARNOVSKÝ, ref. 1, s. 178.

21 *Új Szó*, roč. 2, č. 11, 12. marca 1949, s. 1.

22 Ref. 21, s. 2.

správny spôsob riešenia národnostnej otázky, bol, podľa poverenika, možný len na báze marxizmu-leninizmu. Venoval sa tiež vzťahom medzi Slovákmi a Maďarmi v minulosti, ktoré aj koncom piateho decénia 20. storočia boli zaťažené nacionalizmom na oboch stranách. Značná časť slovenského obyvateľstva, vyhlásil O. Pavlík, „*nedôveruje Maďarom ako celku, podozrieva ich z nových úkladov proti jeho slobode a štátnej celistvosti. U maďarského obyvateľstva zasa dosiaľ žije neprekonaný šovinizmus, povýšenectvo voči Slovákom, ako ho vypestovali maďarskí páni.*“²³ Pozornosť ďalej zacielen na postavenie maďarskej minority v Československu po februári 1948. Zdôraznil, že príslušníci maďarskej národnosti môžu byť, podobne ako Česi a Slováci, členmi politických a masových organizácií. Csemadok preto nemal v žiadnom prípade kompenzovať ich funkcie a úlohy. Ak by „*niekto takto chcel chápať jeho úlohy, museli by sme mu hneď na začiatku povedať, že prepadol nacionalizmu, že chce zneužiť tento spolok nie na vychovanie jednoty, ale k zachovaniu, ba snád' k rozšíreniu existujúcich medzier v spolupráci maďarských pracujúcich s ostatnými pracujúcimi Československa.*“²⁴ Hlavnou úlohou maďarského kultúrneho spolku bolo, podľa vyjadrenia O. Pavlíka, vychovávať a vzdelávať „*Maďarov v Československu ich vlastnou rečou k socializmu a vypestovať a vzhľadom na dnešnú neutešenú situáciu v maďarsko-slovenskom pomere, predovšetkým vedomie bratstva k slovenskému a českému pracujúcemu ľudu a k Československej republike.*“²⁵ Povereník ďalej podčiarkol, že maďarský kultúrny spolok má pod vedením komunistickej strany a v spolupráci s masovými organizáciami dosiahnuť, aby na južnom Slovensku bola odstránená existujúca zaujatosť maďarského obyvateľstva voči Slovákom. Csemadok sa mal usilovať o to, aby „*vysvetlil zločinnú politiku bývalých maďarských pánov a pomohol tak vytvoriť kladný pomer k Republike.*“²⁶ Maďarský kultúrny spolok, uviedol O. Pavlík, má vytvoriť priestor pre spoluprácu s Maticou slovenskou. Uvedené osvetové inštitúcie fungujúce v jednom regióne nemali medzi sebou súťažiť, ale spoločne prispieť k porozumeniu oboch národností žijúcich na južnom Slovensku. Bolo preto potrebné, aby Csemadok i Matica slovenská netrpeli vo svojich radoch „*nacionalistické elementy, ktoré medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom južného Slovenska roznečujú len nenávisť a nedôveru.*“²⁷

Po prejave O. Pavlíka nasledovala voľba ústredných orgánov maďarského kultúrneho spolku. Za predsedu Ústredného výboru Csemadoku bol zvolený J. Lőrincz, podpredsedami sa stali J. Kugler a V. Egri. Do funkcie ústredného tajomníka bol zvolený Š. Fellegi, jeho zástupkyňou sa stala D. Wetzlerová, zapisovateľkou H. Breuerová, pokladníčkou Ž. Lengerová, kontrolórmí F. Rabay so Š. Solcom a čestným predsedom Z. Fábry.²⁸

Po zvolení za predsedu Kultúrneho spolku maďarských pracujúcich v Československu sa k prítomným prihovoriť J. Lőrincz. Spoločnú históriu slovenského a maďarského národa prezentoval vo vyváženejšom tóne ako predchádzajúci rečníci. Uviedol, že

23 Štátny archív (ďalej ŠA) Banská Bystrica, pobočka Lučenec, f. ONV Lučenec, II. časť (1945 – 1956), k. 134, inv. č. 72.

24 Ref. 23.

25 Ref. 23.

26 Ref. 23.

27 Ref. 23.

28 *Új Szó*, roč. 2, č. 2, 12. marca 1949, s. 2.

„osudová chyba sa stala na oboch stranách. Z jednej strany úzkoprýsý nacionalizmus, z druhej strany azda prehnaná urazenosť, národnostná precitlivosť.“²⁹ Podľa vyjadrenia predsedu jednou z hlavných úloh Csemadoku bolo odstraňovať nezdravú izoláciu príslušníkov maďarskej menšiny a vytvárať priateľské spoluzitíe všetkých obyvateľov regiónu južného Slovenska. Predovšetkým na poli kultúry mal spolok maďarských pracujúcich vytvárať široký priestor pre naplnenie uvedeného cieľa. Bolo preto dôležité zakladať miestne organizácie maďarského kultúrneho spolku v čo najväčšom rozsahu. V závere vystúpenia J. Lőrincz poukázal na skutočnosť, že podobne ako slovenské kultúrne spolky a organizácie, aj Csemadok podlieha štátnej správe (Povereníctvo informácií a osvety), pretože „ako kultúrna organizácia – a nie politická – prísne sem patrí“.³⁰ V diskusii ďalej vystúpilo niekoľko kultúrnych činiteľov maďarskej menšiny.

Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu bol teda ustanovený. Už v svojom názve naznačoval vnímanie určitých prvkov kolektívnej identity, aj keď ohraničenej triednym princípom.³¹ Na to, aby sa činnosť spolku začala v jednotlivých regiónoch južného Slovenska rozvíjať, bolo okrem zvolených ústredných orgánov nevyhnutné vytvoriť miestne a okresné pobočky v obciach a mestách. Formovanie organizačnej štruktúry Csemadoku po 6. marci 1949 však nebolo jednoduché, v praktickej rovine sa vyskytli viaceré ťažkosti a problémy. Vznik miestnych združení Csemadoku negatívne ovplyvňovali hlavne nejasnosti a prieťahy okolo schvaľovania stanov spolku a členstva reslovakizantov.

Pri vytváraní miestnych pobočiek v zmysle platného spolkového zákona bolo po ustanovujúcej schôdzi potrebné zaslať stanovy novozałożenej inštitúcie na miestne veliteľstvo Národnej bezpečnosti, resp. Povereníctvo vnútra. Až po schválení stanov sa mohlo pristúpiť k zakladaniu pobočiek v jednotlivých obciach a mestách. Vedenie maďarského kultúrneho spolku však tento postup neakceptovalo a po 5. marci, bez schválenia stanov, začalo zakladať v niektorých lokalitách južného Slovenska miestne pobočky. Povereník vnútra D. Okáli v liste zaslanom Š. Fábrymu 20. apríla 1949 upozornil na existujúci stav. Zodpovednou osobou za uvedenú situáciu bol podľa D. Okáliho ústredný tajomník maďarského spolku Š. Fellegi. Povereník vnútra apeloval, aby „stanovy spolku cieľom schválenia predložil na miestnom veliteľstve SNB a do tej doby, kým stanovy schválené nebudú, so zakladaním odbočiek vyčkal“.³²

Stanovy maďarského kultúrneho spolku boli na Povereníctvo vnútra doručené 4. mája. Dostalo ich aj Povereníctvo informácií a osvety a tiež Povereníctvo školstva, vied a umenia. Povereníctvo vnútra však malo k predloženému návrhu viaceré pripomienky a stanovy 11. mája vrátilo predsedovi Csemadoku J. Lőrinczovi na prepracovanie. Niektoré z nich boli menej závažné, išlo o doplnenie niektorých organizačných náležitostí. V stanovách absentovali napr. ustanovenia o obvode pôsobnosti spolku, o spôsobe hlasovania a vedenia zápisníc, o spolkovej reči, o kompetencii jednotlivých členov ústredného

29 Ref. 28, s. 1.

30 Ref. 29.

31 Bližšie. KISS, Jozef. Postavenie maďarskej menšiny v kontexte česko-slovenských vzťahov (1948–1960). In *Česko-slovenská historická ročenka 2002*. Brno : Masarykova univerzita v Brne; Česko-slovenská komisia historikov, 2002, s. 57-74.

32 SNA, f. PV – sekretariát, k. 133, č. 116/50.

výboru a predsedníctva, o zmierovacom súde na riešenie sporov vzniklých medzi členmi. Povereníctvo vnútra odporučilo doplniť ustanovenia § 5, podľa ktorých poslaním Csemadoku bolo rozširovať knižný fond verejných knižníc v regiónoch južného Slovenska. Činnosť spolku sa mala realizovať so súhlasom Povereníctva informácií a osvetu. Poznámku adresovalo aj zneniu § 13, v ktorom neboli jasne formulované niektoré pasáže (miestne skupiny, ústredie).

Ďalšie pripomienky k zneniu stanov však mali zásadný charakter. Povereníctvo vnútra poukazovalo na nesúlad medzi samotným názvom Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu, podľa ktorého explicitne išlo o spolok príslušníkov maďarskej menšiny a ustanoveniami § 5 ods.1, na základe ktorých sa členom Csemadoku mohol stať československý štátny občan nad 18 rokov, teda aj inej, ako maďarskej národnosti. V danej politickej situácii išlo hlavne o prípadné členstvo repatriantov, presídlencov, ale predovšetkým reslovakizantov. Závažným bol aj nesúlad medzi ustanoveniami §§ 1 a 2, podľa ktorých mal spolok výlučne kultúrny ráz a ustanoveniami § 3, ktoré regulovali organizovanie kultúrno-politických seminárov. Podľa vyjadrenia Povereníctva vnútra išlo o politickú aktivitu, ktorá však bola vo výlučnej kompetencii Politických strán a nie kultúrnych spolkov. Niektoré poznámky sa týkali kompetencii Povereníctva vnútra a Povereníctva informácií a osvetu vo vzťahu k pôsobeniu a činnosti maďarského kultúrneho spolku. Podľa ustanovení § 8 dohľad nad ústredným vedením, činnosťou a hospodárením Csemadoku prináležal Povereníctvu informácií a osvetu, čo však odporovalo nariadeniu Slovenskej národnej rady č. 51/1945 Zb. nar. SNR, v zmysle ktorých spomenutá kompetencia prináležala Povereníctvu vnútra.

Upravené stanovy malo vedenie Csemadoku predložiť Povereníctvu vnútra. Úprava neprichádzala, stanovy teda schválené neboli, miestne odbočky maďarského kultúrneho spolku na južnom Slovensku sa však zakladali. O uvedenom postoji Povereníctva vnútra informoval J. Lőrincz osobne Š. Bašťovanského. Povereník vnútra D. Okáli zaslal 10. júna 1949 J. Lőrinczovi list, ako reakciu na sťažnosť u Š. Bašťovanského a opätovne apeloval, aby ho na Povereníctve vnútra navštívil a neujasnené okolnosti spoločne analyzovali. V dopise pripustil, že miestne odbočky Národnej bezpečnosti na niektorých miestach robia zakladateľom Csemadoku ťažkosti. Poukázal však, že „*orgány SNB za takéhoto stavu, bez svojej viny nevedia a nemôžu zaujať potrebné stanovisko a mne nie je možné, aby som im dal príslušnú úpravu ohľadom právne nejestvujúceho spolku. Je preto nanajvýš potrebné, aby právne postavenie spolku bolo čím skôr vyriešené.*“³³

Pretože sa odbočky maďarského kultúrneho spolku zakladali v dobe, keď stanovy Csemadoku neboli Povereníctvom vnútra schválené, povereník informácií a osvetu O. Pavlík zaslal 5. apríla 1949 referátom Krajských národných výborov pre školstvo, osvetu a telesnú výchovu v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici a v Košiciach ako aj tridsiatim okresným osvetovým radám pokyny pre postup zakladania miestnych pobočiek maďarského kultúrneho spolku. V podstate tým aj O. Pavlík porušil uvedené legislatívne opatrenie o postupe pri konštituovaní spolkov na Slovensku. Povereník v pokynoch zdôraznil, že Csemadok má svojou existenciou a predovšetkým nastávajúcou činnosťou prispieť k riešeniu otázok občanov maďarskej národnosti v Československu a tiež k vy-

tváraníu spolupráce a priateľského spolužitia medzi slovenským a maďarským obyvateľstvom na južnom Slovensku. V súlade s pokynmi povereníctva sa miestne pobočky Csemadoku mali zakladať so súhlasom a vedomím štátnych osvetových orgánov. Pred konaním valného zhromaždenia bolo úlohou okresných osvetových inšpektorov skontrolovať zoznam navrhnutých členov výboru a predsedníctva miestnej organizácie maďarského spolku. V spolupráci s miestnymi osvetovými referentmi mali dbať, aby do Csemadoku neprenikli osoby, ktoré nemali kladný pomer k Československej republike a k slovenskému obyvateľstvu. Ich povinnosťou bolo zabezpečiť, aby odbočka nezamerala svoju organizačnú a inú činnosť na osoby prisídlené, reslovakizované – členmi Csemadoku mali byť predovšetkým obyvatelia maďarskej národnosti.³⁴ Ustanovujúce valné zhromaždenie miestnej pobočky sa mohlo zísť až vtedy, keď okresný osvetový inšpektor schválil zoznam členov a výboru. Aj prijímanie ďalších nových členov malo prebiehať s vedomím a so súhlasom štátnej osvetovej správy, po predložení prihlášok na schválenie okresnému osvetovému inšpektorovi. Povereník informácií a osvetu apeloval ďalej na zamestnancov štátnej osvetovej správy, aby zakladaniu odbočiek Csemadoku venovali príslušnú pozornosť. Ich zástupca mal byť prítomný na každom ustanovujúcom zhromaždení miestnej odbočky a predniesť príhovor. Osvetoví inšpektori boli povinní zasielať správy o zakladaní odbočiek na Povereníctvo informácií a osvetu.

Stanovy Csemadoku schválilo Povereníctvo vnútra 15. júna 1949.³⁵ Ústrednými orgánmi spolku boli valné zhromaždenie, ústredný výbor a jeho predsedníctvo. V organizačnej štruktúre nasledovali krajské strediská spolku, ktoré mali vykonávať svoju činnosť za podpory a pod dohľadom kultúrnych referentov krajských národných výborov. V jednotlivých lokalitách boli zriadené miestne skupiny, ktoré mali spolupracovať s miestnymi osvetovými strediskami a okresnými osvetovými referentmi – dozorným orgánom štátnej osvetovej správy s rozhodovacou právomocou. Miestna skupina mohla vzniknúť v každej obci za predpokladu, že o členstvo malo záujem najmenej dvadsať osôb. Csemadok teda nemal vo svojej organizačnej štruktúre krajské a okresné výbory.

V súlade so stanovami sa Csemadok mal usilovať o kultúrne povznesenie občanov maďarskej národnosti v Československu a rozvíjať v jeho radoch vzdelávaciu a ľudovú-chovnú prácu. Významným prvkom v aktivitách spolku malo byť zblížovanie maďarských, slovenských a českých občanov Československej republiky vzájomnou výmenou kultúrnych hodnôt. Csemadok mal vytvárať povedomie spolupatričnosti Maďarov, Slovákov a Čechov a lojality k Československej republike. Povinnosťou členov spolku bolo vystupovať proti prejavom šovinizmu, revizionizmu, odstraňovať nacionálnu neznášanlivosť. Náplňou práce Csemadoku mali byť prednášky, koncertná činnosť, osvetové semináre, ochotnícke krúžky, vydávanie kníh, časopisov a i. Spolkovým jazykom bol jazyk maďarský, v styku s inými organizáciami a štátnymi úradmi sa používala slovenčina.

Členom Csemadoku sa mohol v súlade so stanovami stať „*mravne a politicky zachovalý*“ občan ČSR, ktorý dovŕšil 18 rokov a mal kladný vzťah k existujúcemu zriadeniu v republike. Aj keď teda zámerom Csemadoku bolo rozvíjať kultúru medzi príslušníkmi

34 Ref. 32.

35 TAKÁČ, Artúr. K niektorým otázkam vzniku a činnosti Csemadoku v rokoch 1949 – 1960. In *Vývoj průmyslových oblastí Československa v období budování socialismu*. Opava : Slezský ústav ČSAV, 1985, s. 365.

maďarskej minority, členstvo v ňom nebolo obmedzené etnickou príslušnosťou. Je zrejme, že uvedenú klauzulu o členstve sa vedúcim predstaviteľom Csemadoku podarilo presadiť na najvyšších miestach KSS. Výhrady povereníkov vnútra, školstva, informácií a osvetu zamerané na zúženie členskej základne neboli akceptované.

Vedúci činitelia Csemadoku sa v rámci maďarského spolku snažili i takýmto spôsobom vytvoriť priestor pre reslovakizantov. Pretože v tom období boli najvyššími orgánmi komunistickej strany a štátu reslovakizanti naďalej považovaní za osoby slovenskej národnosti, bolo jednoduchšie v novokoncipovaných stanovách upraviť, resp. vsunúť klauzulu umožňujúcu členstvo v spolku bez ohľadu na etnickú príslušnosť, ako spochybníť aj komunistami podporovanú akciu v rokoch 1946 – 1947, resp. nie tak dávno prijaté závery na pôde jej najvyšších orgánov o slovenskej národnosti reslovakizantov.

V prvom období existencie bola činnosť vedenia Csemadoku zameraná na budovanie organizačnej siete. V auguste 1949 ústredie maďarského spolku zaslalo na Ústredný sekretariát ÚV KSS kópiu zápisnice zo zasadnutia predsedníctva, na ktorom rozoberali aj stav konštituovania miestnych pobočiek Csemadoku a konštatovali, že počet dovedy utvorených miestnych skupín je nízky.³⁶ Tajomník spolku Š. Fellegi informoval o prípadoch, ktoré „*hatia vývoj a činnosť spolku a ktoré budia dojem, že jednotlivé vidiecke orgány a činitelia chcú cestou zastrašovania odrádzať maďarských občanov od činnosti v spolku*“.³⁷ Uvádzel viaceré prípady, ktoré vedenie maďarského spolku klasifikovalo ako zámerne prekážky konštituovania miestnych skupín Csemadoku. Temer vo všetkých išlo o reslovakizantov. Š. Fellegi na zasadnutí vedenia Csemadoku 3. augusta 1949 konštatoval, že v obciach Silica (okres Rožňava), Tomášovce (okres Rimavská Sobota), Ipeľský Sokolec (okres Levice) a i. miestne pobočky neboli založené preto, že zakladajúci členovia spolku boli reslovakizanti. Prípravné výbory v Levciciach a vo Veľkých Kapušanoch z rovnakého dôvodu nedostali od okresnej osvetovej rady povolenie na založenie Csemadoku. Š. Fábry na zasadnutí vedenia Csemadoku vyhlásil, že uvedené „*zámery tvoria hlavnú prekážku na ceste organizovaného upevnenia a rozvinutia ...Csemadoku, keďže tieto prípady dokazujú, že reakčné živly zahniezdené v nižších verejných a osvetových orgánoch, chcú zastrašiť maďarské obyvateľstvo a odrádzať ich od pestovania sociálnej kultúry v maďarskej reči*“.³⁸ Do konca roku 1949 vzniklo šesťdesiattri miestnych skupín s približne 3 800 členmi,³⁹ čo nezodpovedalo pôvodným zámerom vedúcich predstaviteľov maďarského kultúrneho spolku.

Situácii na pôde Csemadoku venovalo pozornosť plénum ÚV KSS 10. – 11. novembra 1949. Bolo to v období, keď vedenie komunistickej strany pripravovalo „*odhalenie buržoáznych nacionalistov*“, z ktorého boli na základe falošných informácií a vykonštruovaných dôkazov obvinení poprední slovenskí komunisti. Príprava procesu i jeho zdĺhavý priebeh stupňovali v radoch KSS, ale aj v celej spoločnosti atmosféru strachu, podozrievavosti a nedôvery. Ako uviedol ústredný tlačový orgán KSS Pravda, výstavbu Slovenska marili buržoázni nacionalisti „*okrem iného aj tým, že narušali jednotu pracu-*

36 SNA, f. ÚV KSS – tajomník K. Moško, k. 2 345 L, a. j. 27.

37 Ref. 36.

38 Ref. 36.

39 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, k. 805, a. j. 17.

júcich slovenskej, maďarskej a ukrajinskej národnosti“.⁴⁰ Vzniknutú situáciu reflektovali aj vedúci činitelia KSS maďarskej národnosti. Š. Major na uvedenom pléne ÚV KSS v úvode svojho vystúpenia pripomenul pozitívne zmeny v postavení občanov maďarskej národnosti, predovšetkým nadobudnutie štátneho občianstva, utvorenie maďarského kultúrneho spolku, organizovanie výuky pre deti maďarskej národnosti v ich materinskom jazyku a vydávanie týždenníka Új Szó. Nasledujúce slová mali však kritický tón. Uviedol, že na južnom Slovensku existuje veľa miest a obcí, kde sa „*proti buržoáznemu nacionalizmu nevedie húževnatá a systematická kampaň, kde napriek jasným a správnym smerniciam vrchnostenských úradov robia sa zo strany nižších orgánov nemožné prekážky pri uplatňovaní práv, ktoré sú občanom maďarskej národnosti zákonom zaručené. V takých jednoduchých, prirodzených, elementárnych právach, ako napríklad zakladanie kultúrneho spolku pre maďarských spoluobčanov, alebo utvorenie národnej školy s vyučovacím jazykom maďarským v obciach s miešaným obyvateľstvom, dopúšťajú sa niektorí verejní činitelia neprípustných prehmatov.*“⁴¹ Podľa vyjadrenia Š. Majora nebolo zriedkavým javom, keď maďarských komunistov organizujúcich zakladania miestnych pobočiek Csemadoku kontrolovali orgány národnej bezpečnosti. Dokonca došlo i k prípadom vyšetrovania. Pripustil však, že na druhej strane „*reakcia zveličuje a nafukuje podobné prípady a zneužíva ich pre svoje nekalé zábery*“.⁴² Na jeho vystúpenie reagoval v záverečnom prejave V. Široký, podľa ktorého sa v oblasti štátnej vyskytli viaceré prípady zámerného nedodržavania prijatých legislatívnych noriem a politických smerníc. Upozorňoval na negatívny vplyv buržoázneho nacionalizmu vo vzťahu k spolunažívaniu maďarského a slovenského obyvateľstva na južnom Slovensku. Podľa V. Širokého bolo nemarxistické a neleninské nebojovať proti buržoáznemu nacionalizmu v slovenských radoch, ale na druhej strane „*odporuje duchu marxizmu-leninizmu keď maďarskí súdruhovia sa nazdávajú, že organizovaním miestneho obyvateľstva proti slovenskému buržoáznemu nacionalizmu, najlepšie môžu presadiť zrovnoprávnenie a kľudné spolunažívanie so slovenským obyvateľstvom*“.⁴³

Koncom roka 1949 tempo zakladania miestnych odbočiek Csemadoku bolo neuspokojivo nízke a činnosť existujúcich stagnovala. Medzi vedením maďarského spolku a Povereníctvom informácií a osvety vznikali nedorozumenia i konflikty, osobné nezhody boli evidentné najmä medzi Š. Fellegim a O. Pavlíkom. Povereník informácií a osvety uvedenú skutočnosť netajil a na najvyšších miestach vedenia KSS vyhlásil, že Š. Fellegi bol na povereníctve len raz, a to vtedy, keď potreboval finančné prostriedky, čím sa jeho spolupráca s rezortom skončila.⁴⁴

Odlíšnosť názorov vo vedení KSS na pôsobenie Csemadoku a na riešenie postavenia maďarskej menšiny celkove, sa prejavila na zasadnutí jeho rozšíreného predsedníctva 6. januára 1950. Problémy spojené s činnosťou maďarského spolku boli pertraktované v rámci osobitného bodu programu *Niektoré problémy práce medzi maďarským ľudom.*

40 *Pravda*, roč. 36, č. 163, 12. júna 1953, s. 2.

41 SNA, f. ÚV KSS – plénum, k. 1 822, zasadnutie 10. – 11. novembra 1949.

42 Ref. 41.

43 Ref. 41.

44 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, k. 794, a. j. 1.

Referát s rovnomenným názvom, ktorý vypracovali predseda Csemadoku J. Lórinč a pracovník Sekretariátu ÚV KSS Š. Fábry, dostali prítomní v písomnej podobe. Správa vo vzťahu k celkovému pôsobeniu Csemadoku nešetrla mnohými negatívnymi vyjadreniami. Diskusia predsedníctva bola obsiahla, kritická a miestami búrlivá, podmienená posunom v prístupe k celkovému riešeniu maďarskej otázky, ktorý v plastickej podobe našiel svoj odraz aj v nedostatkoch pôsobenia maďarského kultúrneho spolku. Konkrétne išlo predovšetkým o obrat v postoji k členstvu reslovakizantov, ako aj dozoru štátnej správy. Jednak z uvedeného dôvodu, ale tiež kvôli zásadnej zmene, ktorú vo vzťahu k maďarskému spolku predstavovali prijaté závery, sa v nasledujúcom texte venujem priebehu zasadnutia rozšíreného predsedníctva, a zvlášť diskusie, obširnejšie.

Prvý k otázkam Csemadoku zaujal stanovisko K. Moško. Kritizoval povereníka informácií a osvetu O. Pavlíka za údajne prednesený výrok na konferencii osvetových inšpektorov 22. novembra 1949, že Csemadok vystupuje ako politická organizácia, resp. sa snaží pôsobiť ako „*celonárodný orgán na hájenie nacionálnych záujmov Maďarov*“. K. Moško ďalej pranieroval negatívny postoj pri prijímaní reslovakizantov do maďarského kultúrneho spolku a fakt, že podlieha Povereníctvu informácií a svety. O. Pavlík reagoval okamžite poukázaním na viaceré závažné problémy v pôsobení maďarského spolku, ktoré podmieňovali dve základné príčiny – členstvo reslovakizantov a charakter kompetencií Povereníctva informácií a osvetu k Csemadoku. Obširnejšie rozobral existujúci vzťah rezortu a spolku, ktorý podľa jeho vyjadrenia má „*zlý pomer k štátnej osvetovej správe, a to ako na periférii, tak i v centre. Jednotlivé odbočky sa vytvárajú bez toho, aby spolupracovali s osvetovou správou, hoci pre ostatné spolky je to celkom samozrejmom vecou. Osvetové orgány majú prirodzene povinnosti: koordinovanie a kontrolu osvetovej a kultúrnej práce, ved' na to boli tieto orgány vytvorené.*“⁴⁵ Obhajoval prístup štátnych orgánov pri vytváraní organizačnej siete Cemadoku. Vysvetlil, že v praxi prebieha zo strany Povereníctva informácií a osvetu rovnaký postup aj u ďalších kultúrnych spolkov na Slovensku. Po získaní zoznamov budúcich členov z miestnych pobočiek maďarského spolku osvetoví inšpektori ich doručili na okresný výbor komunistickej strany, na pôde ktorého kompetentné miesta urobili analýzu prihlásených osôb. Nečlenov komunistickej strany v niektorých prípadoch preverovala Národná bezpečnosť. O. Pavlík uviedol, že počet miestnych pobočiek v tom období odhadovali vo vedení jeho rezortu najviac na päťdesiat, pričom v niektorých okresoch s výraznou prevahou maďarského obyvateľstva nebola zriadená ani jedna organizácia, napr. Moldava nad Bodvou, resp. len veľmi nízky počet – okres Dunajská Streda s troma odbočkami. K dovtedajšej činnosti Csemadoku vyjadril kritické pripomienky. Konštatoval, že na jednej strane niektoré miestne organizácie „*pracujú vzorne a pekne a chápu svoje poslanie ako sa patrí, rozvíjajú osvetovú prácu a vzorne spolupracujú s osvetovou správou a so všetkými spolkami slovenskými, ...ale na „iných miestach, najmä tam, kde sa Csemadok považuje za nejakú masovú alebo záujmovú organizáciu sa dostáva do konfliktu s ostatnými organizáciami, lebo má tendenciu sústrediť všetkých maďarských pracujúcich*“.⁴⁶ Upozornil na zrejmu ne-

45 Ref. 44.

46 Ref. 44. V kontexte vystúpenia O. Pavlíka vyznieva prekvapujúco, že sa do kampane proti tzv. slovenským buržoáznyim nacionalistom na popud V. Širokého a pod vplyvom obáv a strachu zapojil aj on.

zrovnalosť medzi jeho názvom (Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v Československu) a prijatými stanovami vo vzťahu k členstvu (československí štátni občania, bez špecifikovania národnosti). Zodpovednosť za existujúci stav nieslo podľa vyjadrenia povereníka vedenie Csemadoku, konkrétne Š. Fellegi, ktorý rozoslal stanovy do jednotlivých miest a obcí južného Slovenska bez toho, aby boli schválené Poverenictvom vnútra. Podľa O. Pavlíka ústredný výbor maďarského kultúrneho spolku uvedeným postupom sledoval vytvorenie priestoru pre prijímanie reslovakizantov. Pripustil však, že medzi reslovakizantmi bolo mnoho osôb, ktoré sa k slovenskej národnosti prihlásili len zo strachu. Vedenie komunistickej strany však začiatkom roka 1950 zastávalo názor, že práve na nich je potrebné orientovať pozornosť, lebo „*sú to najpokrokovejšie elementy, ktorým vtedy dali prikaz, aby reslovakizovali*“.⁴⁷ Uvedenú zmenu povereník nepostrehol, resp. nechcel postrehnúť. O. Pavlík upozornil, že Csemadok má pri organizačnej výstavbe problémy v dôsledku prevažujúcej orientácie na reslovakizované osoby a nie na príslušníkov maďarskej národnosti. Vrátil sa tiež k svojmu prejavu z 22. novembra 1949, k vyjadreniu, že vedenie Csemadoku má v nových podmienkach ambície uskutočňovať medzi maďarským obyvateľstvom južného Slovenska aj politickú činnosť, ktorú vykonávajú i členovia komunistickej strany maďarskej národnosti, pričom niektorí z nich boli, podľa jeho názoru, nositeľmi nacionalizmu. O. Pavlík sa viackrát odvolával na stranické uznesenia prijaté pred rokom, pričom vedome alebo nevedome ignoroval zmeny politických postojov v druhom polroku 1949. Záverom navrhol prijať konkrétne opatrenia zhrnuté do troch bodov, ktoré mali podľa jeho názoru prispieť k aktivizovaniu práce maďarského kultúrneho spolku.

Vystúpenie O. Pavlíka bolo impulzom do ďalšej diskusie. Viacerí prítomní, v reakcii na informáciu povereníka informácií a osvety o dozore štátnej správy nad Csemadokom, prejavili prekvapenie nad takýmto postupom. Je však zrejmé, že im musel byť známy, pretože ešte pred necelými desiatimi mesiacmi bol samozrejmosťou. K otázkam týkajúcich sa Csemadoku diskutovali aj Š. Bašťovanský, F. Friš, J. Bránik, J. Púll a opäť K. Moško. Všetci zhodne kritizovali postup štátnych orgánov, aj keď miera negatívnych hodnotení bola rôzna, najmiernejší bol J. Púll, ktorý do určitej miery bol s postojmi O. Pavlíka solidárny.

Pertraktovaná bola opäť otázka členstva reslovakizantov v Csemadoku a možná charakteristika maďarského spolku ako politickej organizácie. K. Moško ubezpečoval, že „*nemusíme mať žiadne obavy, ak reslovakizanti pôjdu do maďarského kultúrneho spolku. Ved' sa tam robí politika nášho štátu...na čele tohto spolku stoja súdruhovia, ktorých poznáme, ku ktorým máme dôveru, ktorých tam postavila strana*“.⁴⁸ Odmietol názor O. Pavlíka o snahe pretvoriť Csemadok na politickú organizáciu. Priznal, že maďarskej inštitúcii možno vyčítať mnohé nedostatky. Okrem iného aj to, že „*hrala po dedinách všelijaké operety, to, že nepracovala dost' aktívne, ale, že by mala snahu vystupovať ako maďarská politická strana, s tým sme sa nikde nikdy nestretli. Kde je voľajaký dokument o tom, kde je nejaký politický prejav, ktorý by tomu nasvedčoval*“.⁴⁹ Ani Š. Bašťovanský

47 Ref. 44.

48 Ref. 44.

49 Ref. 44.

sa nevyhol problému reslovakizantov. Postup KSČ a prijaté uznesenia vo vzťahu k tejto skupine obyvateľstva po roku 1945 klasifikoval ako správne. Roku 1950 však stranické orgány boli povinné „*veľmi ostro vystúpiť proti tomu, kto núti reslovakizanta, že nesmie ísť do Csemadoku, alebo do maďarskej školy. Lebo to je už národnostný útlak a tým sa prehrešuje proti zásadám proletárskeho internacionalizmu. Zahraniční súdruhovia nás sledujú a dnes buržoázny nacionalizmus je hlavnou formou úchyľky v robotníckom hnutí.*“⁵⁰ Kritizoval činnosť O. Pavlíka, ktorý namiesto toho, aby „*jediným slovom priznal nedostatky, pracne zhrňuje materiál, že jeho práca a práca štátnej služby je dokonalá a nasadzuje psie hlavy maďarským súdruhom*“.⁵¹ Vážne výhrady mal tiež k jeho vystúpeniu na spomínanej konferencii osvetových inšpektorov, kde podľa názoru Š Bašťovanského otázkam slovenského nacionalizmu venoval niekoľko slov, ale široký priestor tomu, aby dokázal, že maďarskí súdruhovia sú nositeľmi nacionalizmu. Ubezpečil však, že nemá v úmysle obviňovať O. Pavlíka z buržoázneho nacionalizmu. Vyjadril nesúhlas s tým, aby národná bezpečnosť vyšetrovala ľudí, ktorí si podali prihlášku do Csemadoku a tiež s postupom jednotlivých okresných národných výborov požadujúcimi predkladať stanovky Csemadoku len v slovenskom jazyku. E. Friš kritizoval okresných školských inšpektorov, pretože podľa jeho názoru konanie niektorých vykazovalo známky protimaďarského šovinizmu. Upozornil, že v čase prijatia uznesenia o schvaľovaní členov Csemadoku okresnými osvetovými radami boli pomery iné ako v januári 1950. „*Vtedy bolo tesne po našich uzneseniach o zrovnoprávnení maďarských pracujúcich. Vtedy sme mali slabý prehľad a veľmi slabú evidenciu maďarských kádrov. Vtedy hrozilo akútne nebezpečenstvo, že utvorenie Csemadoku môže byť signálom pre všelijaké elementy, aby sa nahnuli do týchto spolkov a vytvorili legálnu bázu pre maďarskú reakciu.*“⁵² Aj ďalší diskutujúci, J. Bránik, vyslovil prekvapenie nad schvaľovaním členov Csemadoku „*nejakou vrchnosťou*“. Následkom uvedeného postupu v praxi bola situácia taká, že keď „*niekto pride k človekovi, ktorý práve vstúpil do Csemadoku s otázkou, či je to pravda, že tam vstúpil, tak to stačí k tomu, aby vystúpil z toho spolku*“.⁵³ S kontrolou funkcionárskych kádrov súhlasil. I on vyslovil kritické slová na adresu O. Pavlíka, ktorý bol poverenikom „*aj pre Maďarov*“ a tak jeho povinnosťou bolo venovať pozornosť aj maďarskému spolku a voči nesprávnym krokom vyvolať konkrétne dôsledky a postihy.

Názory členov Predsedníctva ÚV KSS neboli teda jednotné. Je možné diferencovať medzi postojmi komunistov slovenskej a maďarskej národnosti. Prístup maďarských komunistov determinovali najmä pocity krívd z rokov 1945 – 1948, tlak vlastnej maďarskej komunity a stanovisko vedenia komunistickej strany v Maďarsku. Na rozdiel od maďarských členov, slovenskí nezastávali spoločné názory. Niektorí zaujali „*internacionálne*

50 Ref. 44. Š. Bašťovanský začiatkom 50. rokov tvoril elitu komunistickej moci na Slovensku – bol generálnym tajomníkom KSS, riadil stranický aparát, do jeho kompetencie patrili kádrové otázky a veľkou mierou zasahoval tiež do práce bezpečnostných zložiek. Na jeseň 1951 sa stal tajomníkom ÚV KSS. Bol oddaným človekom V. Širokého a jedným z hlavných bojovníkov proti osobám obvineným z tzv. buržoázneho nacionalizmu.

51 Ref. 44.

52 Ref. 44.

53 Ref. 44.

stanovisko“, iní, najmä aktéri riešenia maďarskej otázky v rokoch 1945 – 1948 a tzv. národne orientovaní komunisti, sa ťažšie prispôbovali novej línii.

Predsedníctvo prijalo rozsiahle uznesenie obsahujúce dvadsaťšesť bodov, realizácia ktorých mala napomôcť ku konsolidácii pomerov na južnom Slovensku. Viaceré z nich sa týkali priamo činnosti Csemadoku. Záverom pod číslom 13 bol jednoznačne stanovený ďalší postup pri prijímaní reslovakizantov do spolku. Predsedníctvo uložilo povereníkovi O. Pavlíkovi inštruovať osvetových inšpektorov, že členom Csemadoku môže byť každý československý občan, teda aj reslovakizant, ktorý sa do spolku prihlási, ak vyhovuje jeho stanovám. Komunistická strana a osvetová správa mali podporovať činnosť Csemadoku „*po línii socialistickej výchovy a dbať na to, aby sa do vedenia a členstva spolku nedostali rozvratné živly*“.⁵⁴ Na základe ďalšieho prijatého uznesenia bol povereník vnútra D. Okáli povinný vyšetriť a potrestať eventuálne prípady prenasledovania maďarských pracujúcich pre ich etnickú príslušnosť, resp. účasť v maďarskom kultúrnom spolku. Csemadok mal získať zastúpenie v Slovenskom ústrednom akčnom výbore Národného frontu (NF) a v krajských akčných výboroch NF v Bratislave, Nitre, Banskej Bystrici a v Košiciach. Predsedníctvo uložilo povereníkovi informácií a osvetu vypracovať v spolupráci s komunistami v maďarskom kultúrnom spolku jeho ideový a organizačný plán práce. Csemadok, podobne ako nakladateľstvá Pravda, Práca a Tatran, mal vo zvýšenej miere vydávať literatúru v maďarskej jazyku. Predsedníctvo vyslovilo súhlas s tým, aby Csemadok začal publikovať kultúrno-politický mesačník. Prijaté uznesenia rozšíreného Predsedníctva ÚV KSS mali na ďalšie pôsobenie maďarského kultúrneho spolku zásadný dosah.

Povereník vnútra D. Okáli, v súlade so závermi užšieho Predsedníctva ÚV KSS, zaslal 14. januára 1950 predsedom Krajských národných výborov v Nitre, Banskej Bystrici, Košiciach a v Prešove list, v ktorom ich vyzýval, aby spolu s ostatnými funkcionármi orgánov ľudovej správy podporovali zakladanie odbočiek kultúrneho spolku maďarských pracujúcich. Tam, kde už založené boli, mala im byť zabezpečená materiálna podpora (miestnosti, prípadne zariadenia).⁵⁵

Vytváranie organizačnej siete Csemadoku naberalo počas roka 1950 postupne na intenzite. V decembri pracovali miestne organizácie v 270 obciach a mestách južného Slovenska s počtom 16 000 evidovaných členov, pričom na bratislavský kraj pripadalo 30 %, nitriansky 39 %, banskobystrický 21 %, košický a prešovský spolu 10 % členov.⁵⁶ Zakladanie miestnych pobočiek sa aj naďalej konalo za prítomnosti zástupcu okresnej osvetovej rady a malo slávnostný ráz. Činnosť Csemadoku sa v sledovanom období zacielenila na pôsobenie ochotníckych divadelných a speváckych krúžkov,⁵⁷ čomu nasvedčuje aj ich počet – v rámci 270 miestnych pobočiek pracovalo 192 divadelných a 123 speváckych.⁵⁸

54 Ref. 44.

55 SNA, f. PV – sekretariát, k. 133, č. 116/50.

56 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, k. 805, a. j. 17.

57 Bližšie. PATHÓ, Karol. Kultúrny spolok maďarských pracujúcich v službách ľudu a socializmu. In *Osvetový sborník*, 1960, č. 6, s. 70.

58 SNA, f. ÚV KSS – predsedníctvo, k. 804, a. j. 12.

V rámci šetrenia aktivít tzv. slovenských buržoázných nacionalistov bolo „odhalené“ aj ich pôsobenie v rámci maďarského kultúrneho spolku.⁵⁹ Ich činnosť bola údajne zameraná na spomaľovanie prác, vytváranie najrôznejších prekážok pri konštituovaní miestnych odbočiek a tiež v prístupe k reslovakizantom. Povinnosti zistiť vo svojich radoch „rozvratné elementy“ sa nevyhli ani účastníci II. valného zhromaždenia Csemadoku 23. – 24. júna 1951. *Správu o činnosti a úlohách Csemadoku* predniesol jeho predseda J. Lőrincz. V úvode zdôraznil význam IX. zjazdu KSS, zasadnutia ÚV KSČ vo februári a ÚV KSS v apríli 1951 pretože „znamenali smrteľnú ranu nositeľom buržoázneho nacionalizmu, ktorí boli odhalení ako špióni a agenti a ktorí hatili všetkými prostriedkami i mobilizáciu maďarských pracujúcich mäs“.⁶⁰ Úlohou Csemadoku bolo preto bojovať prostredníctvom kultúrnej práce proti ideológii buržoázneho nacionalizmu v radoch príslušníkov maďarskej národnosti. Konštatoval, že i keď maďarský kultúrny spolok bol založený v roku 1949, svoju činnosť naplno rozvinul až v nasledujúcom roku. Stalo sa tak vtedy, keď „strana odstránila tie elementy, ktoré zámerne zdržovali a hatili činnosť Csemadoku a zatlačili ho do úzkych spolkových rámcov“.⁶¹ Na jar 1951 vrcholila kampaň združstevňovania poľnohospodárstva. Z dnešného pohľadu vyznieva absurdne, že sa na nej musel podieľať aj maďarský kultúrny spolok. V intenciiach vtedajšej politiky komunistickej strany to však bolo samozrejme a nevyhnutné. J. Lőrincz vo svojom vystúpení uviedol formy účasti členov Csemadoku na *Hnutí družstevného obrábania pôdy*. Išlo napr. o kultúrne vystúpenia na prednáškach o práci sovietskych kolchozníkov, o vydanie publikácie s tematikou združstevňovania a 15. ročného Stalinovho plánu tzv. pretvorenia prírody, ale tiež o premietanie diafilmov so zameraním družstevného obrábania pôdy, návštevy kultúrnych brigád na jednotlivých Jednotných roľníckych družstvách, účasť na spoločných žatvách v lete 1950, či vystúpenia v rámci kultúrneho programu žatevných slávností a i.

II. valné zhromaždenie schválilo tiež navrhnutú zmenu stanov. Maďarský kultúrny spolok nemal dovtedy ani okresné, ani krajské výbory. Od apríla 1951 existovali krajské predsedníctva menované ústredným výborom na základe návrhov miestnych skupín. Podľa schválených záverov valného zhromaždenia mali v nastávajúcom období pracovať krajské a okresné výbory volené zástupcami členov Csemadoku. Výberu členov okresných a krajských výborov mali „venovať pozornosť“ orgány komunistickej strany s úlohou zamedziť vstupu tzv. nepriateľských živlov. Zmenil sa aj počet členov ústredného výboru, ktorý v zmysle dovtedy platných stanov mal dvadsaťpäť účastníkov. Podľa prijatých záverov vzrástol na päťdesiat. Úsilie vedenia Csemadoku malo byť do budúcnosti zamerané aj na nábor členstva realizovaným v súlade so zásadou, že do kultúrneho spolku maďarských pracujúcich mohol vstúpiť z radov robotníckej triedy, roľníctva a pracujúcej inteligencie každý „mravne zachovalý občan, ktorý má kladný pomer k ľudovodemokratickému zriadeniu“.⁶² Členmi sa nemohli stať tzv. živly triedne cudzie, t. j. dedinskí boháči a „reakčné“ vrstvy meštiactva.

59 Ref. 58, k. 848, a. j. 28.

60 Ref. 58, k. 805, a. j. 17.

61 Ref. 60.

62 Ref. 60.

Jedným z cieľov Komunistickej strany Československa po februári 1948 bola aj likvidácia spolkov rôzneho charakteru. Ťažisko spolkovej činnosti malo prejsť na masové organizácie, ktoré by zastrešoval Národný front. V súlade s uvedenou líniou Národné zhromaždenie republiky Československej prijalo 12. júla 1951 zákon č. 68/1951 Zb. z. o dobrovoľných organizáciách a zhromaždeniach, v zmysle ktorého sa združovacie právo obyvateľov mohlo realizovať len formou dobrovoľných organizácií a prostredníctvom vedeckých, kultúrnych a technických združení.⁶³ Osobitný význam mali dobrovoľné, spoločenské organizácie s vysokým stupňom politickej angažovanosti a s celoštátnou pôsobnosťou. Podľa § 5 nimi boli Revolučné odborové hnutie, jednotné zväzy roľníkov (české a slovenské), Československý zväz mládeže, Zväz československo-sovietskeho priateľstva, Československý zväz žien, Československá obec sokolská a Československý červený kríž. Ministerstvo vnútra mohlo ustanoviť ďalšie organizácie.

S cieľom realizácie obsahu jednotlivých paragrafov uvedenej legislatívnej normy do praxe, Ministerstvo vnútra vydalo 20. septembra 1951 vyhlášku o dobrovoľných organizáciách a Povereníctvo vnútra 23. januára 1951 publikovalo vykonávacie predpisy pre krajské a okresné národné výbory. Slovenský orgán v dokumente uviedol, že „*meštiacke, bezobsažné a samoúčelné formy spolkárenia sú prežitkom*“.⁶⁴ Zákon č. 51/1951 Zb. z. ich síce priamo nezrušil a ani neurčil lehotu ukončenia činnosti, ale stanovil, že všetky spolky, ktorých existencia výstavbe socializmu nepomáhala, alebo dokonca ju brzdila, budú rozpustené, pokiaľ sa samé nerozídu. Spolky tak boli likvidované buď na základe uznesenia ich výboru o rozchode, resp. ich rozpustili okresné národné výbory. Tie, ktoré vznikli pred 1. októbrom 1951 a vyvíjali svoju činnosť „*v zhode so záujmami pracujúceho ľudu*“, sa mohli transformovať na organizácie, resp. do nich včleniť. Vykonávacie pokyny Povereníctva vnútra určili, že premena spolku na organizáciu bola podmienená vypracovaním nového organizačného poriadku, kádrovými zmenami v jeho vedení, prípadne i ďalšími úpravami, ktoré však vyhláška nešpecifikovala.⁶⁵

V súlade s uvedenou legislatívnou normou bol transformovaný aj maďarský kultúrny spolok a Csemadok sa stal súčasťou Národného frontu. Jeho predseda J. Lőrincz bol členom Predsedníctva Ústredného akčného výboru SNF.⁶⁶

Postoj komunistickej strany k maďarskému kultúrnemu spolku v rokoch 1949 – 1951 bol poznamenaný zmenami, resp. modifikáciami. Vedenie KSC stálo pred dilemou – ako maďarskej menšine poskytnúť realizáciu jej práv vo sfére vzdelania a kultúry, ale pritom zamedziť prerastanie týchto aktivít do politickej roviny. Vo vedení komunistickej strany tak existovali obavy z možnosti transformovania Csemadoku, plánovaného len ako kultúrny spolok, na politickú inštitúciu. Vo vzťahu k reslovakizantom až do začiatku roka 1950 prevládala názor, že osoby, ktoré pristúpili k zmene národnosti na slovenskú, nemôžu byť členmi Csemadoku. Priznať im právo vstupu do maďarskej inštitúcie znamenalo totiž diskreditáciu celého konceptu reslovakizácie, presadzovaného tak velementne v období do roku 1948. Aj vyňatie spolku z kompetencií Povereníctva informácií

63 *Sbírka zákonů republiky Československé*, roč. 1951, čiastka 34, vydaná 30. júla 1951, s. 215.

64 *Sbierka obežníkov pre KNV*, roč. 4, č. 9.

65 Ref. 64.

66 Na Sekretariáte ÚAV SNF pôsobil L. Kugler.

a osvety nebolo vo vedení KSS prijímané jednoznačne. Po odhalení tzv. slovenských buržoáznych nacionalistov bol však nájdený vinník politických omylov aj v oblasti diskriminácie Maďarov a niektorých nesprávnych postojov vo vzťahu k Csemadoku.

Csemadok sa od svojho vzniku stal fórom nastoľovania problémov, ktoré pramenili z potrieb inštitucionálneho dotvárania a právneho zabezpečenia špecifických minoritných požiadaviek. Nielen v sledovanom období, ale aj neskôr bol jedinou inštitúciou, v rámci ktorej sa príslušníci maďarskej menšiny organizovali na etnickom princípe. V rokoch 1949 – 1951 však maďarské obyvateľstvo južného Slovenska nevykazovalo väčší záujem o členstvo v spolku a o aktívne pôsobenie v miestnych pobočkách. Postavenie Maďarov v Československu v rokoch 1945 – 1948, prístup komunistickej strany k riešeniu situácie po februári 1948, situácia reslovakizantov, príprava akcie Juh, existenčné problémy náboristov po návrate z Čiech a Moravy, to všetko boli hlavné faktory, ktoré zásadným spôsobom podmieňovali postoj príslušníkom maďarskej komunity k vstupu do maďarského spolku. Sféra kultúrneho, osvetového angažovania nebola v tom období pre nich takou dôležitou hodnotou, akou sa stala v rokoch nasledujúcich, keď si ku Csemadoku vytvorili silne pozitívny vzťah.

ENTSTEHUNG UND AKTIVITÄTEN VON CSEMADOK IN DEM KONTEXT DER POLITIK DER KSČ /KOMMUNISTISCHE PARTEI DER TSCHECHOSLOWAKEI/ (1949 – 1951).

SOŇA GABZDILOVÁ - OLEJNÍKOVÁ

Unter dem Einfluss der außenpolitischen Entwicklung hat die Kommunistische Partei der Tschechoslowakei in der zweiten Hälfte des Jahres 1948 grundlegende Veränderungen der Stellung der Angehörigen der ungarischen Minderheit in der Tschechoslowakei durchgeführt. Eine grundlegende Wende stellte die Rückgabe der tschechoslowakischen Staatsbürgerschaft. Zur neuen politischen Linie gehörte auch die Möglichkeit der Mitgliedschaft in einem ungarischen Kulturverein, deren Gründung hat die Parteiführung eine angemessene Beachtung geschenkt. Die hochrangigen Vertreter der herrschenden Partei hatten aber zugleich auch Angst von einer Verwandlung des Vereins zur einen politischen Partei. Das Zentralkomitee (ZK) der Kommunistischen Partei hat eine Entscheidung über die Bildung des Kulturvereins der ungarischen Arbeitenden in der Tschechoslowakei – Czehszlovákiai Magyar Dolgozók Kultúregyesülete – Csemadok, deren Gründungsversammlung am 5. März 1949 stattgefunden hat. Die Anfänge des Vereins wurden durch die dramatische politische Lage, sowie von den Beziehungen zwischen der slowakischen und der ungarischen Bevölkerung gekennzeichnet, die durch kein gegenseitiges Verständnis oder Verständnis geprägt waren. Die Hauptprobleme waren das Organisationsstatut des Vereins, die Mitgliedschaft der Reslovakisanten, aber auch die Kompetenzen des Betrautenamtes für Informationen und Aufklärung. In diesen Fragen existierten verschiedene Meinungen auch innerhalb des ZK der Kommunistischen Partei der Slowakei. Die Ausbildung der Organisationsstrukturen verlief zunächst nicht befriedigend, eine Rolle spielten dabei die anhaltenden Ängste der Angehörigen der ungarischen Minderheit von Jahren 1945 – 1948. In Übereinstimmung mit der politischen Linie der kommunistischen Partei, d.h. der Bildung von Massenorganisationen innerhalb der Nationalen Front ist am Ende des Jahres 1951 auch der Csemadok Mitglied der Nationalen Front geworden.

MATERIÁLY

Z ČINNOSTI POMOCNEJ MISIE BRITSKÉHO ČERVENÉHO KRÍŽA LADY MURIEL PAGET NA SLOVENSKU

SYLVIA Z LIMERICKU – ZORA MINTALOVÁ

Sylvia from LIMERICK – MINTALOVÁ, Zora. From the activity of the British Red Cross relief mission of Lady Muriel Paget in Slovakia. *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 497-506, Bratislava.

The Relief Mission of the British Red Cross under the guidance of Lady Muriel Paget came to Slovakia on request of Alice G. Masaryk, the Chair of the Czechoslovak Red Cross, after the World War I. In May 1919 the Mission helped to build refreshment stations of the first aid for the soldiers of the Czechoslovak Army during the war conflict with the Hungarian Red Army. It built an epidemic hospital in Turzovka and wiped out an extensive epidemic of typhus in Kysuce. It set up 100 feeding and distribution stations for children in which in nearly two years 24 000 children had their meals every day and it built 16 stations of social and medical care for children and mothers where over 22 000 children were treated. It gave rise to the Children's Hospital, a home for undernourished children in Modra, a convalescent home for 50 soldiers in Rosice. The Relief Mission supported other activities for children in Slovakia and it incited medical educational activity. After the year 1948 significant and conceptual activities of the Relief Mission of the British Red Cross under the guidance of Lady Muriel Paget in Slovakia were concealed.

History. British Red Cross. Lady Muriel Paget. Alice G. Masaryk. Czechoslovak Red Cross.

V Múzeu Slovenského Červeného kríža (ďalej SČK) v Martine, jedinom múzeu SČK s celoštátnou pôsobnosťou, ktoré vzniklo vo februári 2000, sa v rokoch 2002 – 2005 riešila výskumná úloha *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1947*¹. Z hľadiska komplexného pohľadu na históriu Červeného kríža (ďalej ČK) na Slovensku v medzi-vojnovom období sa venovala mimoriadna pozornosť tým významným osobnostiam ČK, ktoré štyridsať rokov trvajúci predchádzajúci režim vymazal z histórie. Išlo aj o Alicu G. Masarykovú, zakladajúcu a prvú predsedníčku Československého Červeného kríža (ďalej ČsČK), ktorá sa výrazne zapísala do novodobej histórie Slovenska.

Alica G. Masaryková zohrala dôležitú úlohu pri konsolidácii pomerov na Slovensku po I. svetovej vojne, predovšetkým pri likvidácii epidémií, hladu, sociálnych problémov, pri zabezpečovaní pomoci a starostlivosti o deti a matky, o školskú mládež, o sirotu, chorých, starých a invalidov. Jej zásluhou sa koncepcná a široko spektrálna zdravotno-vý-

1 Výstupom bola vlastná premiérová výstava *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1947*, Múzeum SČK Martin, 2004 – 2005, autorka PhDr. Zora Mintalová, a knižné publikácie *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938* a *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1939 – 1947*, od autorov: MINTALOVÁ, Zora - TELGÁRSKY, Bohdan. Martin : Vydavateľstvo MS, slovenská a anglická verzia, 2005.

chovná, sociálna a osvetová činnosť ČsČK dotýkala všetkých vekových kategórií obyvateľstva a pokrývala celé Slovensko. Alica G. Masaryková spolupracovala s významnými kultúrnymi a spoločenskými inštitúciami, s vydavateľstvami a ustanovizňami, so spoločnosťami a spolkami, s najvýznamnejšími osobnosťami vedy, kultúry a spoločenského života. Zabezpečila povojnovému Slovensku materiálnu a finančnú pomoc rôznych nadácií, misií a národných spoločností ČK.² Spomedzi nich zohrala po 1. svetovej vojne jednu z najdôležitejších úloh pomocná misia Britského ČK pod vedením Lady Muriel Paget. Po roku 1948 však aj túto výraznú osobnosť medzinárodného hnutia ČK, ktorá významne prispela k likvidácii následkov 1. svetovej vojny na Slovensku, odstránil uplynulý režim z histórie Slovenska.

Pri príležitosti 40. výročia smrti Alice G. Masarykovej (1879 – 1966) Múzeum SČK v Martine iniciovalo a odborne pripravilo medzinárodnú vedeckú konferenciu *Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko*. SČK požiadal Britský ČK o príspevok zameraný na činnosť pomocnej misie Britského ČK Lady Muriel Paget na Slovensku po 1. svetovej vojne. Referát pripravila čestná predsedníčka Britského ČK, bývalá predsedníčka stálej komisie Medzinárodného výboru ČK a podpredsedníčka Ligy ČK a Červeného polmesiaca (ďalej ČP) grófka Sylvia z Limericku. Na konferencii, ktorá sa konala v novembri 2006 v Ústave Milana R. Štefánika v Martine, odznel jej príspevok *Lady Muriel Paget and her Mission in Slovakia*.³

Muriel Paget sa narodila roku 1876 ako jediná dcéra 12. grófa z Winchilsea. Mladá Muriel získala klasické vzdelanie. Roku 1892 postihla rodinu nenahraditeľná strata – na chrípku zomrel jediný syn. Muriel veľmi ťažko prežívala smrť svojho deväťročného brata, navyše vo vtedajšom aristokratickom prostredí znamenala smrť jediného mužského potomka zánik rodu a rodového mena „po meči“. Roku 1897 sa Muriel vydala za Richarda Pageta, mladého právnik, všestranného vedca a nadaného vynálezcu, ktorý sa venoval hudbe. Postihla ju však ďalšia tragédia – roku 1898 zomrel na gastroenteritídu jej prvorodený šesťmesačný syn.⁴ Aj keď sa neskôr manželom Pagetovcom narodili tri dcéry a v novembri 1914 syn, predchádzajúce rodinné nešťastia ovplyvnili Lady Muriel Paget na celý život. Od roku 1905 sa venovala charite a pomáhala vo Vývarovni pre invalidov v Southwarku v Londýne. Po vypuknutí 1. svetovej vojny sa činnosť vývarovne rozšírila. V tom období Lady Muriel, napriek podlomenému zdraviu našla v sebe ďalšiu

2 Príručný archív Múzea Slovenského Červeného kríža (ďalej PA MM SČK), menný katalóg (ďalej mk.) Alica G. Masaryková. č. j. MA 6/ 1-20.

3 Na konferencii dostali účastníci zborník referátov *Červený kríž, Alica G. Masaryková*. Editorka Zora Mintalová. Martin 2006, 199 s. Z časových dôvodov bol do zborníka zaradený len abstrakt v anglickom a slovenskom jazyku, nie celý príspevok Sylvie z Limericku, ktorý sa zaoberá i pôsobením Lady Muriel Paget v Rusku, v pobaltských štátoch a Rumunsku. Časť referátu o pôsobení pomocnej misie Britského ČK na Slovensku, rozšírená o materiály z príručného archívu a výsledky výskumnej úlohy Múzea SČK v Martine, je obsahom nášho príspevku.

4 LIMERICK, Sylvia. Lady Muriel Paget and her mission in Slovakia. In MINTALOVÁ, Zora (ed.). *Červený kríž, Alica G. Masaryková a Slovensko, pri príležitosti 40. výročia smrti PhDr. Alice G. Masarykovej, prvej predsedníčky ČsČK a 125. výročia vzniku prvých spolkov ČK na území Slovenska*. Materiály z medzinárodnej vedeckej konferencie Martin 23. – 24. novembra 2006. Martin 2006, s. 35-37. LIMERICK, Sylvia. *Lady Muriel Paget and her mission in Slovakia*. Rukopis z 18. 11. 2006, 5 s. PA MM SČK, tematický katalóg (ďalej tk.) č. j. PA 1/2, s. 1; *Lady Muriel*. Biography by Wilfrid Blunt. b.m. : Methuen&Co. Ltd., 1962.

silu pomáhať trpiacim, organizačný talent i zmysel pre misijnú činnosť a začala organizovať finančné zbierky na pomoc trpiacim.

Dňa 5. septembra 1914 podpísala v Londýne Veľká Británia, Rusko a Francúzsko *Londýnsku zmluvu*, v ktorej sa zaviazali neuzatvárať separátny mier s ústrednými mocnosťami. Následne v bitke pri Mazurských jazerách sa prvá ruská armáda musela stiahnuť z Východného Pruska. Britské ministerstvo zahraničných vecí chcelo hmatateľne preukázať podporu svojim ruským spojencom, ktorých straty dosiahli ku koncu roku 1914 až 1 000 000 vojakov.⁵ Lady Muriel Paget pochopila nielen význam plánovanej podpory Veľkej Británie svojmu spojencovi Rusku, ale i nasmerovanie konkrétnej pomoci. Podnietila vznik nemocnice pre ranených vojakov v Rusku. Ako čestná organizačná sekretárka Výboru anglicko-americkéj nemocnice, spolu so svojou zástupkyňou Lady Sybil Grey založili v paláci Dimitrija v Petrohrade anglicko-ruskú Základnú nemocnicu a viaceré poľné nemocnice pri nemecko-ruskej frontovej línii. V žiadnom prípade nešlo o módné aktivity vysokopostavených a finančne zabezpečených dám, ako ich činnosť v predchádzajúcich štyridsiatich rokoch ohodnotila vtedajšia ideológia. Pragmaticky mysliace, organizačne zdatné dámy s výbornými kontaktmi a finančným zázemím, predstavovali najlepšiu kombináciu, ktorú bolo potrebné na zvládnutie úlohy. Anglicko-ruskú Základnú nemocnicu v Petrohrade podporoval Ruský ČK, zásluhou Lady Muriel Paget ju financovali dary verejnosti vo Veľkej Británii, Britský ČK a Rád Sv. Jána.⁶ Nemocnicu navštívila i ruská cárovná Alexandra Fiodorovna so svojimi štyrmi dcérami.

Po revolúcii v novembri 1917 musela Lady Muriel Paget evakuovať jednu z poľných nemocníc do Odesy. V tom istom meste, a neskôr aj v Kyjeve organizovala pomoc pre civilistov. V Odeze zároveň vytvorila Výbor na zriadenie troch stravovacích centier, ku ktorým plánovala pripojiť lekársky a ošetrojúci personál odeskej poľnej nemocnice. Jej plány však prekazil občiansky chaos, ktorý nastal po novembri 1917. Preto bola v januári 1918 anglicko-ruská Základná nemocnica v Petrohrade so 70 pacientmi odovzdaná Ruskému ČK a britský personál nemocnice hľadal útočisko vo Fínsku.⁷

Lady Muriel Paget odcestovala z Odesy do Kyjeva, kde boli životné podmienky oveľa horšie. Preto v Kyjeve organizovala vývarovne pre ľudí trpiacich hladom. Na rozhraní januára a februára 1918 sa však spolu s britským konzulom Pictonom Bageom dostala do zajatia bolševikov. Vďaka konzulovým kontaktom s veliteľom bolševickej armády Muravľjevom (bývalý tenisový partner britského konzula), mohla nakoniec Lady Muriel Paget spolu s ďalšími britskými pracovníkmi 23. februára 1918 opustiť Kyjev. V osobitnom železničnom vagóne vlaku, ktorý smeroval do Moskvy, bol v skupine britských pracovníkov aj Thomas Marsden, čiže Tomáš G. Masaryk, neskôr prvý prezident Československej republiky. Lady Muriel Paget, ktorá už predtým spoznala a obdivovala disciplínu, morálku a odhodlanie československých legionárov, mala počas cesty možnosť spoznať ďalšie plány T. G. Masaryka. V Moskve sa k nim pridal personál britskej Poľnej nemocnice, čím sa počet skupiny rozrástol na štyridsať, vrátane Tomáša G. Ma-

5 HARENBERG, Bodo (ed.). *Kronika ľudstva*. Šieste, doplnené slovenské vydanie. Bratislava : Fortuna Print, o. z. Bratislava, 2001, s. 859.

6 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 1.

7 Od 28. januára do 9. februára 1918 obliehala Kyjev bolševická armáda.

saryka. Špeciálny vlak opustil Moskvu 7. marca 1918.⁸ Skupina cestovala vyše mesiaca cez Sibír do Vladivostoku, odtiaľ cez Kórejskú úžinu do Japonska a následne loďou do USA. V Amerike sa Lady Muriel Paget podarilo opísať ťaživé podmienky obyvateľov Ruska prezidentovi Spojených štátov Woodrowovi Wilsonovi a Britskej vojenskej misii. V sprievode Tomáša G. Masaryka sa potom v New Yorku stretla so svojim manželom Richardom Pagetom, ktorý bol na služobnom pobyte v USA. Neskôr odcestovala cez Kanadu do Veľkej Británie, kde prišla 26. mája 1918.⁹ Na domácej pôde sa znovu venovala charite.

Roku 1918 sa po Európe začala zo Španielska šíriť chrípka – *španielka*, ktorá mala nesmierne ťažký priebeh. Vypukla aj na Slovensku, kde jej zoslabnutí, podvýživou trpiaci ľudia neboli schopní odolávať. V hláseniach obecných úradov na Kysuciach a Orave bývali nasledovné záznamy: *Dedina je ako vymretá, ľudia sú chorí*. V niektorých rodinách z kysuckej obce Turzovka zomreli aj traja ľudia, pred kostolom bývalo naraz vystavených viacero rakiev. Obyvatelia obce boli odkázaní na svojpomoc, ktorú však nemohli v žiadnom prípade zvládnuť napriek tomu, že začali organizovať dobrovoľnú ošetrovateľskú službu po domoch. V oblasti Turzovky zomrelo na *španielku* vyše 250 ľudí. Ľudovít Janota, notár v Turzovke žiadal od Ministerstva pre správu Slovenska pomoc.¹⁰ Na základe príhovoru MUDr. Ivana Hálka, predsedu ČK na Slovensku, zamerál ČsČK vďaka svojej predsedníčke Alice G. Masarykovej pozornosť na Slovensko, konkrétne na Kysuce, ktoré neskôr Alice G. Masaryková aj navštívila. Začiatkom roku 1919 bola chrípková epidémia na ústupe, ale vojaci vracajúci sa z frontu priniesli do rodných obcí skvrnitý týfus, ktorý prenášali šatové vši. Situácia bola mimoriadne ťažká, bolo potrebné zabrániť šíreniu epidémie o to viac, že boj proti epidémiám bol už medzinárodnou záležitosťou a prerastal v pandémie. V Bukurešti bol týfus, v Carihrade mor, epidémia sa vyskytovali v Poľsku, Maďarsku aj v Srbsku.

Hneď po vzniku ČsČK vo februári 1919 vznikla pred jeho najvyššími predstaviteľmi prioritná úloha. Získať prostredníctvom kontaktov so zahraničím všestrannú materiálnu a finančnú pomoc pre obyvateľov Československej republiky. ČsČK sa zameral na získanie prvých kontaktov prostredníctvom vlastných kuriérov, ktorí odišli do Francúzska, Anglicka a Ameriky, kde počas 1. svetovej vojny vytvorili českí a slovenskí predstavitelia určité zázemie. Splnomocnení zástupcovia ČsČK sa mali tiež nakontaktovať na predstaviteľov národných spoločností ČK uvedených krajín. Medzi prvými odcestovala Ema Nováková, pracovníčka Riaditeľstva Divízie ČsČK pre Slovensko, ktorá odišla do Anglicka, kde uskutočnila prednáškové turné s cieľom vzbudiť záujem o ČsČK a získať pomoc predovšetkým pre deti a chorých. Úloha sa jej podarila, podnietila vznik Anglo-czech Relief fund (Anglo-český podporný fond), ktorého úlohou bolo získať finančné prostriedky, potraviny a textilie. Z metráže šili anglické ženy (podľa dodaných vzorov) bielizeň pre československých kojencov a chorých. Ema Nováková následne odcestovala s tým istým cieľom do Ameriky a potom sa vrátila znovu do Anglicka.¹¹

8 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 2.

9 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 2.

10 MINTALOVÁ, Zora - TELGÁRSKY, Bohdan. *Červený kríž na Slovensku v rokoch 1919 – 1938*. Martin : Vydavateľstvo Maticy slovenskej, 2005, s. 64.

11 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 51.

Vo februári 1919 napísala Alica G. Masaryková list Lady Muriel Paget, v ktorom okrem iného uviedla: „*Přid'te nám pomôcť!... Podmienky sú zúfalé.*“ Lady Muriel Paget sa vydala na cestu do Prahy cez Paríž, kde sa konala Versaillská konferencia ministrov zahraničných vecí, na ktorej sa rozhodovalo o budúcej povojnovej mape Európy. Vďaka svojim kontaktom a kontaktom Britského ČK presviedčala so zanietenu cieľavedomosťou a neúnavnosťou ministrov a ďalších účastníkov konferencie, aby jej poskytli finančné prostriedky a materiálne zásoby na humanitné ciele. „*Před jej příkazmi sa ministerský predseda dáva na útek...*“, napísal Harold Nicholson o Lady Muriel Paget, kým československý minister zahraničných vecí Edvard Beneš údajne žartom povedal: „*Ochraňujte ma před tou ženou...*“¹²

Úsilím a cieľavedomosťou Lady Muriel Paget nakoniec dosiahla úspech. Z Paríža odišiel do Prahy vlak so zásobami šatstva, potravín a zdravotníckeho materiálu. Organizačnú pomoc poskytla i Hana Benešová, splnomocnená ČsČK pre spoluprácu s ČK vo Francúzsku. Vo vlaku však nebola Lady Muriel Paget, pretože nedostala načas víza. Preto sa až po oneskorenom príchode do Prahy vydala Lady Muriel Paget v sprievode Alice G. Masarykovej na cestu po Československu, aby na vlastné oči videla ťažké podmienky, v ktorých sa nachádzalo obyvateľstvo nového štátu. Kým v Čechách a na Morave zabezpečovalo materiálnu a zdravotnú pomoc obyvateľom České červené srdce, tak na Slovensku, kde boli podmienky oveľa horšie, predovšetkým v starostlivosti a pomoci deťom, nebola pomoc žiadna.¹³

Na popud Alice G. Masarykovej, ale tiež na základe získaných poznatkov, nasmerovala Lady Muriel Paget pomoc na Slovensko.¹⁴ Jej cieľom bolo rozdeliť získané zásoby zo zahraničia a priviesť ďalšiu všestrannú pomoc zo zámoria. Vrátila sa do Anglicka, aby zozbierala finančné prostriedky, zmobilizovala pomocnú misiu ČK a najala potrebný personál pre činnosť misie. S odbívuhodnou neutíchajúcou energiou apelovala na verejnosť, zaangažovala Britský ČK, iniciovala a organizovala dobročinné bazáre a koncerty, apelovala na tlač a vládu.¹⁵ Svojím vplyvom podporovala zbierky na Anglo-Czech Relief fund, ktorý jej neskôr dal získané finančné prostriedky k dispozícii. J. F. Green, predseda Anglo-českého podporného fondu oznámil v obežníku likvidáciu fondu a odovzdanie zvyšku finančných prostriedkov Lady Muriel Paget, ktorá mala pokračovať v záchranej humanitnej činnosti na severnom Slovensku a Podkarpatskej Rusi. Britský ČK poskytol Lady Muriel Paget materiálne zásoby v hodnote 5 000 libier, 12 000 libier získala z USA.¹⁶

V apríli 1919 sa Lady Muriel Paget vrátila do Prahy s prvými členmi pomocnej misie Britského ČK, ktorú viedla – s lekármi, so zdravotnými sestrami a sociálnymi pracovníkmi. Ich prvoradou úlohou bola pomoc deťom, najmä dojčatám. Pomocná misia pri-

12 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 2.

13 Zakladateľkou Českého červeného srdca bola spisovateľka Božena Svobodová, riaditeľka tlačového odboru Riaditeľstva Hlavného stanu ČsČK v Prahe.

14 MINTALOVÁ, Zora. Červený kríž na Slovensku – významná súčasť medzinárodného hnutia Červeného kríža a Červeného polmesiaca v medzivojnovom období. In MINTALOVÁ, ref. 4, s. 8-23.

15 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 42.

16 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 3. SETON-WATSON, Robert Wiliam. *Documents. Dokumenty 1906 – 1951, II.* Praha : Ústav T. G. Masaryka a Matica slovenská Martin, 1996, s. 28-29.

niešla značné množstvo materiálnej pomoci – šatstvo, bielizeň, zariadenie pre mobilnú nemocnicu, lieky a pod. Ťažkú a zodpovednú úlohu správkynie misie vykonávala H. G. Proctor. Predsedníčka ČsČK Alica G. Masaryková však musela Lady Muriel Paget po jej príchode do Prahy oznámiť, že československá vláda nie je schopná hradiť platy pracovníkom pomocnej misie Britského ČK. Napriek tomu sa nikto z členov misie nevrátil späť do Veľkej Británie.

Pomocná misia Britského ČK sa na začiatku svojho pôsobenia účinne zapojila do budovania „občerstvovacích“ staníc a staníc prvej pomoci na väčších železničných staniaciach na Slovensku v máji 1919. Cez ne prechádzali vojenské transporty s československými vojakmi počas vojnového konfliktu s Maďarskou republikou rád, keď maďarská Červená armáda vtrhla na Slovensko a bolo vyhlásené štatárium.¹⁷ V spolupráci ČsČK, pomocnej misie Britského ČK a vojenských úradov začali svoju činnosť „občerstvovacie“ stanice a stanice prvej pomoci v Trenčianskej Teplej, vo Vrútkach a v Spišskej Novej Vsi.¹⁸ K nim postupne pribudli ďalšie. Začiatkom júna 1919, keď maďarské vojsko obsadilo Košice a značnú časť Slovenska, bolo pravdepodobné, že ďalším objektom ich záujmu bude Bratislava. Nestalo sa tak. V ťažkých bojoch s použitím delostrelectva, letectva i pancierových vlakov bol postup Červenej armády zastavený a po ultimáte Dohody územie Slovenska opustila.¹⁹ Aj keď Červená armáda začala s evakuáciou zo Slovenska 30. júna 1919, stanice, ktoré poskytovali občerstvenie a ošetrovanie tisícom československých vojakov, ukončili svoju činnosť až po ich návrate z bojišť 26. júla 1919.

Členov pomocnej misie Britského ČK, ktorých počet sa postupne rozšíril na štyridsať, však ešte len čakala najdôležitejšia úloha – likvidácia epidémie týfusu na Kysuciach. Predovšetkým v oblasti Turzovky napáchal veľké škody na ľudských životoch škvrnitý týfus, ktorý roznášali šatové a detské vši. Pomocná misia v spolupráci s vedením obce zriadila v miestnej škole nemocnicu pre pacientov chorých na týfus s dvoma oddeleniami (pre mužov a pre ženy), ktoré mali spolu 30 lôžok. Pre nemocnicu nainštalovali dve kúpeľne a z dvoch veľkých kotlov, ktoré obsluhovali vojaci, sa do nemocnice privádzala teplá voda. Členky pomocnej misie Britského ČK bývali v budove starej lekárne v Turzovke. Pri rôznych organizačných prácach pomocnej misie, ktorú v Turzovke viedla zdravotná sestra Manton, pomáhala Emília Dudáčková, rod. Mertová, pôvodcom z Moravy, ktorá sa po manželovej smrti na odporúčanie MUDr. Ivana Hála presťahovala na Kysuce. Intenzívne sa venovala sociálnej a osvetovej práci a po februári 1919 založila miestnu pobočku ČsČK. Prevzala na seba neľahkú úlohu tlmočnice aj ošetrovateľky a neúnavne pomáhala anglickým zdravotným sestram. Epidemickú nemocnicu viedol anglický lekár, kapitán zdravotnej služby MUDr. Harwey, pracoval v nej MUDr. Harper, tiež z Anglicka. V nemocnici bol ešte jeden lekár, vrchná sestra, päť zdravotných sestier, kuchárka, poddôstojník zdravotnej služby československej armády, osem vojakov – zdravotníkov, dvaja dezinfektori a dve slúžky. Bez nároku na odmenu chodili do nemocnice pomáhať ženy z obce.

17 SETON-WATSON, Robert Wiliam. *Dokuments. Dokumenty 1906 – 1951, I.* Praha : Ústav T. G. Masaryka a Matica slovenská Martin, 1995, s. 73.

18 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 59.

19 LIPTÁK, Ľubomír. Slovensko v 20. storočí. In MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska.* Bratislava : Academic Elektronik Press, Historický ústav SAV.

Pred členmi pomocnej misie Britského ČK, jej lekármi, zdravotnými sestrami a dezinfektormi stála nielen ťažká, ale tiež nebezpečná úloha. Nešlo len o liečbu chorých pacientov, ale o likvidáciu epidémie. Preto bolo životne dôležité monitorovať situáciu, systematicky prehľadať každý obytný dom, odviesť chorých do nemocnice, dezinfikovať obytné priestory, všetko šatstvo a bielizeň obyvateľov. Pomocná misia dostala k dispozícii štátnu dezinfekčnú kolónu s nemocničnými dezinfektormi, so šiestimi medikmi a s vojakmi československej armády. Vytvorili sa skupiny, z ktorých každá mala k dispozícii mobilné dezinfekčné zariadenie s veľkým kotlom, pod ktorým sa kúrilo.²⁰ Korským poľahom sa dezinfekčné zariadenie presúvalo nielen po obci, ale po celej oblasti.

Pacientov chorých na týfus privádzali do Turzovky z okolitých dedín na vozoch i špeciálnym vlakom. Aby sa zabránilo šíreniu epidémie, po odvoze pacientov do nemocnice ich hneď dezinfikovali. Obrovské problémy však spôsobovala nechota a nevedomosť viacerých miestnych obyvateľov, príbuzných chorých. Mnohí z nich nechceli nahlásiť chorých na škvrnitý týfus, zatajovali ich, nesúhlasili s ich prevozom do nemocnice. Preto viacerých chorých doviezli členovia pomocnej misie do nemocnice až vtedy, keď ich lekári vypátrali a choroba u nich už prepukla naplno. Zdravotný stav niektorých chorých bol beznádejný a nebolo možné ich zachrániť. Päť pacientov previezli v agónii a do troch hodín po prevoze zomreli. Niektorí občania v počiatočnom štádiu choroby boli nedisciplinovaní, voľne sa pohybovali medzi obyvateľmi, počas návštevy v kancelárii nainfikovali aj hlavného notára zo Staškova Havasa. Problémy boli tiež s dodržiavaním hygienických zásad, bojom proti epidémii aj s vlastnou liečbou priamo v nemocnici. Väčšina chorých obyvateľov obcí nebola zvyknutá na kúpele, nechceli sa kúpať, dať strihať ani holiť a zdravotníci museli s mnohými chorými takmer zápasiť.

Nebezpečná činnosť členov pomocnej misie Britského ČK si vyžiadala obeť spomedzi členov a pomocníkov misie. Írsku zdravotnú sestru, 42-ročnú Margaret McCallum, ktorá odmietala nosiť ochranný gumový odev, nainfikovala šatová voš, následkom čoho skúsená zdravotná sestra, ktorá pracovala počas 1. svetovej vojny v Rusku a Srbsku, 30. septembra 1919 zomrela. Pochovaná je na cintoríne v Turzovke, neďaleko kostola. Obeťou týfusu sa stal riaditeľ miestnej školy v Turzovke 55-ročný Ignác Országh, ktorý zomrel 13. októbra 1919. Epidémii týfusu podľahla 25. októbra 1919 i neúnavná a obetavá tľmočníčka a ošetrovatel'ka Emília Dudáčková.

Činnosť pomocnej misie Britského ČK sa nezamerala len na boj proti epidémiám, ale aj na ďalšiu pomoc deťom. V horských dedinách na Kysuciach otvorila viac ako 100 vývarovní a distribučných stredísk, napr. v Krásne, v Oščadnici, v Turzovke a pod. Do nich miestne orgány distribuovali veľké zásoby zo skladu ČsČK, ktoré pridelil pomocnej misii Britského ČK z darov, ktoré po 1. svetovej vojne dostalo Slovensko zo zahraničia. Išlo o šatstvo, bielizeň a nemocničný materiál pre nemocnicu v 1 035 debnách v celkovej cene vyše 4 000 000 Kč.²¹ Navyše sa dodávali zásoby z ústredného skladu šatstva a potravín pomocnej misie Britského ČK, ktorý sa nachádzal v Žiline. V pomocnej misii v Žiline pracovala aj Edita Bacherová rod. Milcová (1886 – 1975), kultúrna pracovníčka a členka Ústredného výboru spolku slovenských žien Živena. Podieľala sa na reorgani-

20 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 4.

21 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 57, 65.

zovaní pobočky ČsČK v Žiline a od roku 1929 bola predsedníčkou žilinského odboru Živeny.²²

Pomocná misia Britského ČK Lady Muriel Paget rozšírila svoju činnosť aj do ďalších oblastí Slovenska. V júli 1919 otvorili v Modre pri ev. a. v. sirotinci z roku 1913 domov pre 50 podvyživených detí a v zámku v Rosiciach sa začal budovať rekonvalescentný domov pre 50 vojakov. Na konci augusta 1919 sa Lady Muriel Paget načas vrátila do Veľkej Británie. Ako prvá žena v histórii letecky absolvovala trať z Paríža do Londýna.²³ Činnosť pomocnej misie pokračovala ďalej, pomáhala a podporovala ďalšie akcie na Slovensku. V Liptovskom Sv. Mikuláši sa v auguste 1919 uzniesli zástupcovia mesta a miestnych spolkov, že požiadajú o pomoc pre miestne, hladom trpiace deti pomocnú misiu Britského ČK. Na základe ich žiadosti a ťažkej situácie detí potom pomocná misia dodávala do Liptovského Sv. Mikuláša vagóny potravín. Vďaka tomu sa 1. decembra 1919 otvorila v meste prvá detská kuchyňa, umiestnená v budove gymnázia, v ktorej sa stravovalo okolo 350 detí. Nerozdelené porcie sa posielali do evanjelického sirotinca.²⁴

Pomocná misia Britského ČK pod vedením Lady Muriel Paget vždy počítala s tým, že poskytovanie pomoci na Slovensku postupne prevezmú Slováci. Preto 15. novembra 1919, keď bola epidémia škvrnitého týfusu na Kysuciach pod kontrolou, odovzdala pomocná misia Britského ČK epidemickú nemocnicu v Turzovke ČsČK. Pri odovzdávaní nemocnice bola prítomná aj francúzska spisovateľka a žurnalistka Louise Weissová, jedna z najvýraznejších ženských osobností 20. storočia. Nemocnicu prevzala predsedníčka ČsČK Alice G. Masaryková a odovzdala ju pod správu Riaditeľstva Divízie ČsČK na Slovensku, ktoré sídlilo v Bratislave. ČsČK vyslal do nemocnice vlastný personál, riaditeľom sa stal MUDr. A. Staněček.²⁵ Napriek tomu pomocná misia Britského ČK naďalej poskytovala nemocnici potrebné nemocničné nástroje a lieky. Do konca roku 1919 bolo v epidemickej nemocnici v Turzovke liečených vyše 183 pacientov so škvrnitým týfusom, z ktorých 23 zomrelo, z toho 9 mužov a 14 žien. Celkovo zomrelo v Turzovke na škvrnitý týfus okolo 100 ľudí.

Väčšina zdravotných sestier pomocnej misie Britského ČK sa po potlačení epidémie týfusu v Turzovke vrátila domov, ale sociálni pracovníci naďalej ostali a premiestnili sa so ďalších oblastí Slovenska, kde otvárali centrá pre rozdeľovanie potravín a šatstva. Lady Muriel Paget často cestovala medzi Parížom, Ženevou a Prahou, aby naďalej získavala podporu pre svoju činnosť. V decembri 1919 uskutočnila štvrtú návštevu Slovenska, vrátane Turzovky, kde bolo potrebné riešiť ďalšie problémy.²⁶

V auguste 1920 poslal Britský ČK dve zdravotné sestry, aby sa pripojili k správkyňi pomocnej misie Britského ČK H. G. Proctor, organizačne zabezpečili a rozbehli starostlivosť o malé deti na Kysuciach. Keď členovia pomocnej misie zistili rozsah dyzentérie v oblasti Turzovky, rokovali s MUDr. Ivanom Háľkom, ktorý bol v rokoch 1919 – 1921 vládnym zdravotným referentom Ministerstva s plnou mocou pre správu Slovenska a zá-

22 ĎURANOVÁ, Eudmila - ŠOURKOVÁ, Anna - TÁBORECKÁ, Alena. *Lexikon slovenských žien*. Martin : Národný biografický ústav SNK, 2003, s. 16.

23 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 3.

24 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 53.

25 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 66.

26 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 3.

roveň prvým predsedom ČsČK na Slovensku o spôsobe, ako vyriešiť zlý zdravotný stav detí v danej oblasti. MUDr. Ivan Hálek, ktorý dlhé roky pracoval ako lekár na Kysuciach a veľmi dobre poznal situáciu, súhlasil s návrhom, aby ČK zriadil v Žiline základnú detskú sociálnozdravotnú stanicu a vzdelávacie centrum pre matky. Slávnostného otvorenia sa zúčastnila predsedníčka ČsČK Alica G. Masaryková, poprední predstavitelia mesta Žilina a „...miestny guvernér; ktorý podľa zúčastnených členov misie Britského ČK predniesol veľmi dojemný prejav“.²⁷ Následne pomocná misia postupne založila v oblastiach, kde bol vysoký výskyt chorých detí, prípadne neboli lekári 16 pobočiek – staníc sociálnozdravotnej starostlivosti pre deti a matky (Čadca, Turzovka, Makov, Dolný Kubín, Zá-zrivá, Sedliacka Dubová, Malatiná, Námestovo, Tvrdošín, Spišská Nová Ves, Kremnica a ďalšie). V mestách mali stanice charakter poradní, v obciach sa zaoberali liečbou chorých detí, prevenciou a bojom s nevedomosťou mnohých matiek, odstraňovaním predsudkov a nezdravých návykov v starostlivosti o dieťa, poradenstvom pre tehotné matky, prípadnou pomocou pri pôrode. V Bytčici pri Žiline sa z miestneho kaštieľa s odbornou pomocou MUDr. Ivana Hála a v spolupráci s Ligou ČK vytvorila Detská nemocnica Muriel Paget, ktorú viedol britský lekár MUDr. Stewart. Na jej otvorení sa zúčastnil britský konzul v Bratislave Cartwright, minister verejného zdravotníctva MUDr. Ladislav Procházka, administrátorka pomocnej misie Britského ČK H. G. Proctor. Britský ČK zriadil aj mobilnú detskú sociálnozdravotnú stanicu na nákladnom aute typu Fiat, menšie dedinské školy boli premenené na dočasné nemocnice pre chorých na kiahne. Medzi dedinami cirkulovala mobilná stanica vedená britskou zdravotnou sestrou so šiestimi študentmi medicíny, ktorí očkovali obyvateľstvo.

V auguste roku 1921 priviezli Lady Muriel Paget cez Hamburg na Slovensko aj s jej dvoma staršími dcérami špeciálne upraveným autom, ktoré pomocnej misii daroval Britský ČK. Pripojil sa k nim jej manžel a najmladšia dcéra, pretože si všetci mali spoločne oddýchnuť v Sasku. Lady Muriel Paget však napriek tomu, že sa po zdravotnej stránke necítila dobre, ostala na Slovensku dlhšie, aby vyriešila niektoré organizačné problémy aj v súvislosti s pripravovanou akciou starostlivosti o dieťa. V septembri roku 1921 sa na Slovensku konal *Týždeň slovenského bábätká*. Zodpovedne pripravený sled akcií venovaný zdravotnej výchove mal veľký úspech. Uskutočnilo sa 55 praktických ukážok starostlivosti o malé dieťa, rozdali sa tisíce letákov, uskutočnili sa prednášky, prejavy a výstavy zamerané na opateru, výchovu, správnu výživu a starostlivosť o malé dieťa. Nesporným prínosom bolo premietanie filmov s tematikou starostlivosti o dieťa. Vo viacerých obciach to bol vôbec prvý kontakt obyvateľov s *pohybujúcimi sa obrázkami*. Premietanie filmov zabezpečovalo špeciálne upravené auto – pojazdné kino. Jeho posádku tvorili dvaja lekári, konateľ a šofér, ktorý bol aj *kinooperátorom*.

Koncom roku 1921 prevzal 16 staníc sociálnozdravotnej starostlivosti pre deti a matky pod svoju správu ČsČK, ktorý začal následne budovať ďalšie. Pomocná misia Britského ČK Lady Muriel Paget odovzdala do správy Riaditeľstva Divízie ČsČK pre Slovensko so sídlom v Bratislave aj Detskú nemocnicu v Bytčici. Za všetku rozsiahlu, koncepčnú a nesmierne obetavú prácu sa členom pomocnej misie Britského ČK podakovala predsedníčka ČsČK Alica G. Masaryková a riaditeľ slovenskej Divízie ČsČK

27 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 3.

podplukovník vojenskej zdravotníckej služby MUDr. Alois Cirps, počas 1. svetovej vojny veliteľ Československej legionárskej nemocnice v Čeljabinsku, ktorý zdôraznil: „*V každé práci zdravotně-sociální jest však základním problémem dětská otázka. Řešit dobře dětskou otázku, znamená řešit i nejtěžší problémy sociální.*“²⁸

Začiatkom roku 1922 Ministerstvo zdravia oznámilo zatvorenie Detskej nemocnice v Bytčici. Napriek tomu mohla byť Lady Muriel Paget hrdá na činnosť pomocnej misie Britského ČK na Slovensku, ktorú viedla. Misia pomáhala v máji 1919 budovať stanice prvej pomoci a občerstvovacie stanice pre vojakov československej armády, likvidovala epidémie na Kysuciach, od apríla 1919 do začiatku roka 1922 dosiahla návštevnosť detí v stravovacích a distribučných strediskách pomocnej misie 2 000 000, t. j. denne sa najedlo 24 000 detí. V 16 staniaciach sociálnozdravotnej starostlivosti o deti a matky za dané obdobie vyšetrili vyše 22 000 detí, v Modre vznikol domov pre 50 podvyživených detí, v Rosiciach rekonvalescentný domov pre 50 invalidov. Pomocná misia materiálne podporovala ďalšie aktivity v prospech detí, podnietila širokú zdravotno-výchovnú činnosť. Vďaka rôznorodej pomoci, ktorú poskytovala misia ľuďom v núdzi, zásluhou obetavosti, súcitu, ochote urýchlene riešiť naliehavé problémy, odvahe a úžasnej vitality, mali miestni obyvatelia Lady Muriel Paget úprimne radi, lekárov, zdravotné sestry a sociálnych pracovníkov misie prijímali ako altruistických dobrodincov, prejavovali im úprimnú vďaku a vysoko oceňovali ich prácu. Z členov pomocnej misie Britského ČK Lady Muriel Paget, ktorí pracovali na Slovensku, uvádzam aspoň mená niektorých – zdravotnú sestru Margaret McCallum, administrátorku pomocnej misie H. C. Proctor, vedúcu pomocnej misie v Turzovke zdravotnú sestru Manton, ďalej zdravotné sestry Brown a Burn. V misii pracoval MUDr. Harwey, MUDr. Harper, MUDr. Stewart, k členom misie patrili asistenti Marsten, Kampforn, Miller.

Popri rozsiahlej pomoci Slovensku, vrátane Zakarpatskej Ukrajiny, organizovala Lady Muriel Paget veľké pomocné akcie na Kryme, v pobaltských štátoch, v Rumunsku a v Poľsku, do roku 1938 pomáhala vysídleným občanom Veľkej Británie v Rusku. Roku 1934 sa ako členka delegácie Britského ČK zúčastnila XV. medzinárodnej konferencie ČK v Tokiu.²⁹ Lady Muriel Paget zomrela v rodnom Anglicku roku 1939 vo veku 63 rokov. Za jej vynikajúcu, rozsiahlu a obetavú pomoc ľuďom v núdzi jej panovník Juraj VI. udelil vyznamenania MBE a CBE.³⁰ V Československej republike sa však po roku 1948 zásluhy Lady Muriel Paget na odstraňovaní následkov 1. svetovej vojny na Slovensku zamlčali. Po prvýkrát odznel hodnotiaci príspevok o činnosti pomocnej misie Britského ČK pod vedením Lady Muriel Paget až na medzinárodnej vedeckej konferencii SČK v Martine v novembri 2006.

28 MINTALOVÁ - TELGÁRSKY, ref. 10, s. 116.

29 Proceedings of the XV International Conference of the Red Cross, Tokio, október 1934.

30 PA MM SČK, tk. LIMERICK, ref. 4, č. j. PA 1/2, s. 5.

ROZHLADY

IRAK PO PÁDE MONARCHIE (1958 – 1959)

KAROL SORBY

SORBY, Karol. Iraq after the Fall of Monarchy. *Historický časopis*, 2008, 56, 3, pp. 507-524, Bratislava.

The military coup – the Revolution of 1958 – that finally overthrew the monarchy and inaugurated a new era in Iraqi history succeeded more because of luck and audacity than as a result of a long planning or extensive organization. The coup was unquestionably a reflection of deep-seated discontent among officers and civilian politicians with the regime's foreign policy and its slowness to reform. After the overthrow of the monarchy, the revolutionary regime in Iraq under 'Abdalkarīm Qāsim was constantly beset by an internal struggle: communists and their supporters on one side and pan-Arab nationalists and Iraqi Ba'athists on the other. Street fighting erupted in Baghdad at the slightest provocation. In March 1959, a revolt broke out in Mosul led by anti-communist army officers and pan-Arabists. 'Abdalkarīm Qāsim crushed the revolt with massive communist support. He might have been able to keep a balance between the two had he not antagonized nationalist leaders through his execution of nationalist officers opposed to him. Thus the country became divided into two radical camps.

History. Iraq. Iraq after the Fall of Monarchy, 1958 – 1959.

Zvrhnutie monarchie vojenským prevratom 14. júla 1958 ukončilo jednu historickú etapu irackého štátu. Ten bol v zásade vytvorený po prvej svetovej vojne Veľkou Britániou a *Hášimovcami* a klikami bývalých osmanských dôstojníkov a úradníkov, ktorí chceli ovládnuť nový štátny aparát, rovnako ako statkárov a uvedomelých elit mnohých komunit, ktoré tvorili jadro „irackej spoločnosti“. Pred 14. júlom 1958 bola iracká monarchia baštou konzervativizmu a britského vplyvu na Blízkom východe, preto revolúciu a republiku iracký ľud privítal s nadšením. Bol to čas veľkých nádejí a optimizmu do budúcnosti nielen pre chudobných a nezamestnaných, ale aj pre väčšinu príslušníkov ostatných spoločenských vrstiev. Mnohí verili, že konečne sa dostala k moci vláda, ktorá nielen oslobodí krajinu od poručníkovania Britov a ich pomáhačov, ale bude viesť politiku zameranú na presadzovanie národných záujmov. Podobné názory mali aj mnohí *Slobodní dôstojníci*, ktorí verili, že keď sa im podarí oslobodiť krajinu, všetko ostatné príde samo.

Revolúcia nastolila republikánsky režim a text prvého vyhlásenia oznámil vytvorenie novej vlády,¹ v ktorej najvyššia civilná a vojenská moc bola zverená do rúk 'Abdalka-

1 Az-ZUBAJDÍ, Lajt 'Abdalhasan. *Tawrat 14 tammúz 1958 fi al-'Iráq. (Revolúcia 14. júla 1958 v Iraku)*. Bagdad : Dár al-hurrija li at-tibá'a, 1979, s. 260-261; DANN, Uriel. *Iraq Under Qassem. A Political History, 1958 – 1963*. London : Pall Mall Press and New York, Praeger Publishers, 1969, s. 40.

ríma Qásima a °Abdassaláma °Árifa. Prvý rozkaz v mene republiky, podpísaný Radou suverenity uvádzal, že °Abdalkarím Qásim bol vymenovaný za hlavného veliteľa ozbrojených síl a °Abdassalám °Árif za jeho zástupcu. Podľa druhého rozkazu prešla civilná moc na vládu, v ktorej °Abdalkarím Qásim prevzal funkciu predsedu a úradujúceho ministra obrany a °Abdassalám °Árif funkciu podpredsedu vlády a úradujúceho ministra vnútra.² Popoludní bolo zverejnené zloženie vlády pozostávajúcej z dôstojníkov, prominentných politických osobností a predstaviteľov viacerých politických strán. Vláda bola v podstate umiernená a národná; nebol prizvaný nikto z *Komunistickej strany* ani z *Demokratickej strany irackého Kurdistanu*. Väčšinu najdôležitejších rezortov obsadili *Slobodní dôstojníci*.³

Ak *Slobodní dôstojníci* chceli zrealizovať svoj revolučný program, museli odstrániť všetky stopy starého režimu a pri prejavovaní svojej rozhodnosti nestrácať čas. Odstránenie jeho hlavných pilierov bolo súčasťou samotného prevratu. Potom boli zrušené celoštátne inštitúcie ako vláda a obe komory parlamentu a ich najvýznamnejší predstavitelia boli uväznení. Uskutočnili sa aj čistky v radoch vyšších dôstojníkov armády, štátnej služby a polície a tí, ktorých lojalita voči novému režimu bola podozrivá, boli nahradení. Jednako veľká väčšina ľudí zamestnaných v týchto inštitúciách nestratila svoje miesta, čo spôsobilo, že mnoho postojov a mnoho étosu bývalého režimu naďalej prežívalo. Irak sa prestal zúčastňovať schôdzi *Bagdadskeho paktu* (hoci formálne z neho vystúpil až v marci 1959, keď britská technická misia konečne opustila irackú leteckú základňu al-Habbánija).⁴

Iracká revolúcia bola pre okolitý svet úplným prekvapením tak v oficiálnych, ako aj v neoficiálnych kruhoch, hoci predstavitelia západných mocností v Bagdade si uvedomovali, že všeobecná nespokojnosť rozšírená v monarchii môže vyústiť do vzbury. Od prvých správ o prevrate, boli tvorcovia politiky vo Washingtone v stave zvýšenej pohotovosti a nasledoval vyčerpávajúci rad mimoriadnych schôdzi.⁵ Veľká Británia a USA rýchlo došli k záveru, že ak okamžite nezasiahnu v Jordánsku a v Libanone, dvoch bezprostredných cieľoch arabského revolučného hnutia, ich domáce režimy budú tiež čoskoro zvrhnuté. „*Bola to krajina*“ poznamenal v súvislosti s Irakom prezident Dwight D. Eisenhower ráno 14. júla, „*s ktorou sme vážne počítali ako s baštou stability a pokroku v regióne*“.⁶

Veľká Británia a USA uistili nových irackých vládcov prostredníctvom svojich diplomatov v Bagdade, že nehodlajú zasahovať do vnútorných záležitostí Iraku.⁷ °Abdalkarím

2 KHADDURI, Majid. *Republican Iraq. A Study in Iraqi Politics since the Revolution of 1958*. London; New York; Toronto : Oxford University Press, 1969, s. 49.

3 Az-ZUBAJDÍ, Muhammad Husajn. *Tawrat 14 tammúz 1958 fí al-°Iráq. (Revolúcia 14. júla 1958 v Iraku)*. Bagdad : Dár al-hurrija li at-tibá'a, 1983, s. 501-502.

4 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 325-328.

5 GENDZIER, Irene L. *Notes from the Minefield. United States Intervention in Lebanon and the Middle East, 1945 – 1958*. Boulder; Colorado : Westview Press, 1999, s. 304.

6 EISENHOWER, Dwight D. *The White House Years. Waging Peace, 1956 – 1961*. New York; Doubleday 1965, s. 269.

7 GALLMAN, Waldemar J. *Iraq Under General Nuri. My Recollections of Nuri al-Said, 1954 – 1958*. Baltimore : The Johns Hopkins Press, 1964, s. 209-210; MURPHY, Robert. *Diplomat among Warriors*. London : Collins, 1964, s. 413.

Qāsīm zasa uistil Veľkú Britániu a USA, že jeho vláda je ochotná rešpektovať záväzky Iraku voči cudzím mocnostiam, vrátane zmlúv o rope a sľúbil vyplatiť náhrady za škody spôsobené na cudzích životoch a majetkoch. Turecko, zakladajúci člen *Bagdadskeho paktu*, uznalo nový režim 31. júla a USA a Veľká Británia ho nasledovali 1. augusta. Vo vyhlásení kritizujúcim rýchle uznanie nového režimu západnými mocnosťami, Anthony Eden napísal: „*V priebehu niekoľkých dní slobodné národy Západu uznali vládu, ktorá strpela, ak už neschválila tie strašné činy*“ (vyvraždenie kráľovskej rodiny – K. S.).⁸

Väčšina arabských krajín privítala revolúciu. Prezident Zjednotenej arabskej republiky Džamál °Abdannásir vyjadril nádej, že Irak sa pripojí k ZAR. Libanon a Jordánsko, znepokojené irackou revolúciou, požiadali USA a Britániu o vyslanie síl na ich ochranu. Veľká Británia reagovala na žiadosť kráľa Husajna o posily a USA na výzvy prezidenta Kamíla Šam°úna.⁹ Americká námorná pechota zo šiestej flotily sa vylodila pri Bejrúte 15. júla a britské výsadkové sily prišli do Ammánu 17. júla. Táto intervencia bola zároveň mienená ako výstraha pre sovietsky blok, že Západ nedovolí žiadne rozširovanie komunistického vplyvu.¹⁰ Iracký prevrat však nebol priamou arabskou národnou revolúciou, ale výbuchom nespokojnosti mnohých politických a sociálnych elementov rozštiepenej spoločnosti Iraku proti starej oligarchii: Kurdov a *šf°itských* Arabov rovnako ako *sunnitských* Arabov, komunistov rovnako ako národovcov.¹¹

Náhle odstránenie politického tlaku viedlo v Iraku k rozšíreným pocitom optimizmu a takmer neobmedzených možností pre budúcnosť krajiny, z čoho vytryskla všeobecná požiadavka na okamžité uzákonenie radikálnych spoločenských reforiem. Tí, čo sa dostali k moci, však nemali ani skúsenosti, ani spoločnú ideológiu, čo malo za následok, že zásadné otázky, napr. kto rozhoduje a aká forma vládneho a politického systému má byť prijatá, zostali nevyriešené. Podobnosť s Egyptom v prvých mesiacoch po júli 1952 je pozoruhodná.¹²

V Bagdade 17. júla na zasadnutí vlády bolo prijatých viacero závažných uznesení: boli obnovené diplomatické styky s viacerými štátmi, vrátane ZAR, ZSSR, ČLR a ostatných socialistických štátov. To naznačovalo, že želaním novej vlády je presadzovať zahraničnú politiku nezávislú od Británie a Západu. Vo veci postupu voči ropným spoločnostiam vláda zostala rezervovaná, pričom si uvedomovala potenciálne nebezpečenstvo konfrontácie so Západom v tejto počiatkovej etape.¹³

Stará ústava bola zrušená dňom 14. júla 1958 a 27. júla bola vyhlásená dočasná ústava. Nová ústava mala zostať v platnosti počas „prechodného obdobia“, pokiaľ ľudom zvolené Národné zhromaždenie nevypracuje novú. Dočasná ústava obsahovala viacero

8 EDEN, Anthony. *Full Circle. The Memoirs of Anthony Eden*. London : Cassell, 1960, s. 423.

9 MURPHY, ref. 7, s. 397; HUSSEIN, King. *Uneasy Lies the Head*. London : Heinemann, 1962, s. 168-169.

10 EISENHOWER, ref. 6, s. 270.

11 KERR, Malcolm H. *The Arab Cold War: Gamal °Abd Al-Nasir and his Rivals, 1958 – 1970*. London; New York : Oxford University Press, 1971, s. 16-17.

12 RODINSON, Maxime. The Political System. In VATIKIOTIS, P. J. (ed.). *Egypt since the Revolution*. London : George Allen and Unwin Press, 1968, s. 87-113.

13 SLUGLETT, Marion Farouk - SLUGLETT, Peter. *Iraq since 1958. From Revolution to Dictatorship*. London; New York : I. B. Tauris Publishers, 1990, s. 50.

zásad prijateľných pre ľud. Zásada republiky bola prijatá bez váhania. Islám bol vyhlásený za štátne náboženstvo, ale pre nemuslimov bola zaručená náboženská sloboda. Článok 9 zaistil rovnosť pred zákonom a stanovil, že „nesmie dochádzať k diskriminácii z dôvodov rasy, národnosti, jazyka, náboženstva alebo viery“. Článok 14 položil základ pre agrárnu reformu uvádzajúc, že „poľnohospodárske vlastníctvo bude obmedzené a upravené zákonom“. Nakoniec, ústava na prechodné obdobie zverila všetku výkonnú a zákonodarnú moc Rade suverenity a vláde.¹⁴

Režim, ktorý vzišiel z prevratu, niesol počas prvých mesiacov pečať prechodnosti. Neexistovalo jednoznačné centrum politickej autority a na základe dočasnej ústavy, prijatej 27. júla 1958, boli zákonodarné a výkonné právomoci zverené rade ministrov.¹⁵ Noví vládcovia zistili, že bude nesmierne ťažké uskutočniť radikálne zmeny, pretože vládnutie si vyžadovalo zachovanie štátnej správy a finančného systému, aj keď tieto zložky boli očistené od skorumpovaných elementov. Úplný rozchod s minulosťou nebol možný, lebo by bol viedol k anarchii a k paralyzovaniu štátneho aparátu. V malom krúžku samotných nových vládcov vznikali konflikty, a aj keď mali často osobný charakter, verejnosť ich prijímala ako výraz odlišných alebo konfliktných politických názorov. Takto fungujúca nová mocenská štruktúra bola zárukou toho, že bez ohľadu na rétoriku, ohlasované „zmeny“ nebudú nikdy dostatočne radikálne na to, aby ohrozili systém, z ktorého čerpali toľkú silu.¹⁶ Štátna správa teda zostala v skutočnosti nedotknutá, ale rozhodovali tí, ktorí uskutočnili prevrat, °Abdalkarím Qásim a °Abdassalám °Árif, s podporou *Slobodných dôstojníkov* a armády, ktorá stála za nimi. Účasť ľudu bola do značnej miery symbolická; každý si želal, aby bol prevrat úspešný, lebo to znamenalo, že moc, ktorú predstavoval predošlý „čierny režim“, bola v zásade odstránená.¹⁷

Od prevratu prešlo len niekoľko dní a dvaja vodcovia sa začali od seba vzdŕaľovať – každý z nich začal presadzovať odlišné stanoviská. Verejnosť čoskoro začala vnímať jedného ako predstaviteľa „ľavého krídla“ (irackí vlastenci a komunisti) a druhého ako predstaviteľa „pravého krídla“ (panarabskí nacionalisti) a politické spojenectvá sa postupne kryštalizovali okolo týchto dvoch pólov.¹⁸ *Slobodní dôstojníci*, hoci zdieľali a boli schopní reflektovať všeobecne pociťované politické aspirácie tak v oblasti domácej, ako aj zahraničnej politiky – neboli revolucionári. Väčšina z nich a väčšina ich civilných kolegov vo vláde boli vo svojom politickom myslení v zásade reformisti, dokonca konzervatívci. Boli preto oveľa opatrnejší a oveľa menej „revoluční“ ako mnohí ich prívrženci na uliciach, ktorí s takým nadšením oslavovali pád „čierneho režimu“.

* * *

Bezprostredne po revolúcii, *Komunistická strana Iraku* a jej sympatizanti boli jasne najväčšou politickou silou v Iraku a °Abdalkarím Qásim, ktorý v tom čase – na rozdiel od °Abdassaláma °Árifa – nemal k dispozícii ani kmeňové, ani regionálne štruktúry nehovoriac už o politickej strane, sa ocitol v takmer úplnej závislosti od masovej podpory.

14 Az-ZUBAJDÍ, Muhammad Husajn, ref. 3, s. 504-508; KHADDURI, ref. 2, s. 64-65.

15 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 252-256.

16 TRIPP, Charles. *A History of Iraq*. Cambridge University Press 2000, p. 149.

17 CARACTACUS (pseud.). *Revolution in Iraq. An Essay in Comparative Public Opinion*. London : Victor Gollanz Ltd., 1959, s. 136.

18 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 415-416.

Bolo to v situácii, keď chudobným masám ľudu boli oveľa sympatickejšie ciele a ideály *KSI* ako ciele alebo ideológia ktorejkoľvek inej strany.¹⁹ A tak °Abdalkarim Qásim – skôr reformista ako revolucionár – nemal na výber iba sa prispôbiť, aj keď jeho nadšenie voči komunistom bolo veľmi vlažné.

Hoci zásadné ideologické rozpory boli zjavné, nepriateľstvo medzi blízkovýchodnými komunistickými stranami a arabskými národnými organizáciami v období pred dosiahnutím nezávislosti sa prakticky neprejavovalo, keďže obe boli jednotné v odpore voči cudzej koloniálnej prítomnosti. Navyše, komunistické hnutie v Iraku sa vyvíjalo v atmosfére presýtenej názormi tak iracko-arabského, ako aj panarabského nacionalizmu, hoci fakt, že veľká časť Iráčanov boli *šíciti* a Kurdi, znamenalo, že ten prvý, t. j. vlastenecký pocit medzi nimi prevládal. Komunisti sa roku 1956 začali zblížovať s nacionalistami, keď sa znova prihlásili k arabskej jednote.²⁰ Politika uskutočňovaná *KSI* úspešne spojila zásady triedneho boja so zásadami národnej nezávislosti. *KSI* nielen vyrástla z boja za národnú nezávislosť, ale bola aj jej integrálnou súčasťou a získala širokú podporu, pretože jej vedenie pochopilo, že dosiahnutie nezávislosti je nevyhnutnou podmienkou pre sociálne oslobodenie. Zoči-voči obrovskému vplyvu, ktorý sa spájal s osobou prezidenta Džamála °Abdannásira, najmä dosah znárodnenia Spoločnosti Suezského prielivu roku 1956, konferencia *KSI* v tom roku vyhlásila, že Arabi sú jeden národ a uznala, že „*pociťujú vášnivú túžbu po zjednotení*“, hoci spájala splnenie panarabskej myšlienky s „*odstránením imperializmu z arabského sveta a uskutočnením demokratických reforiem*“.²¹ V júli 1958, v období, keď bola komunistická strana do značnej miery považovaná za vedúcu politickú silu v Iraku, rastúca popularita Džamála °Abdannásira a nová situácia vytvorená vznikom ZAR nesmierne zvýšili príťažlivosť panarabizmu, osobitne medzi mestským *sunnitským* arabským obyvateľstvom.

V Sýrii predáci *Strany Baas*, Michel °Aflaq a Džamál al-Atási, ktorí boli nominálne v spojení so sýrskymi komunistami, vypracovali roku 1956 interný stranický dokument zdôrazňujúci zásadný nesúlad medzi proletárskym internacionalizmom a ich vlastným svetonázorom, a vyjadrili znepokojenie, že stúpajúca sovietska popularita v regióne znamená podporu pre sýrskych komunistov.²² Za týchto podmienok neprekvapuje, že Michel °Aflaq a jeho kolegovia sa náhlili do Bagdadu, aby sa pokúsili presvedčiť Iráčanov o výhodnosti vstupu do ZAR. Rovnako neprekvapuje, že komunisti sa za takýchto podmienok všeobecne stavali proti tomu návrhu. Ďalej, keďže hlasné volanie po zjednotení podporoval °Abdassalám °Árif, ktorý bol známy ako zarytý antikomunista, irackí komunisti nemali ilúzie aký účinok by taký krok mal na ich postavenie. Ich opozícia voči zjednoteniu vyhovovala °Abdalkarimovi Qásimovi z dvoch príčin: po prvé, spolu s mnohými irackými nekomunistami bol viacej irackým vlastencom (*watani*) ako pana-

19 BATATU, Hanna. *The Old Social Classes and the Revolutionary Movements of Iraq: a Study of Iraq's Old Landed and Commercial Classes and of its Communists, Ba'athists and Free Officers*. Princeton : Princeton University Press, 1978, s. 828-829.

20 BATATU, ref. 19, s. 822.

21 GRIMAL, Henri. *Decolonisation: the British, French, Dutch and Belgian Empires, 1919 – 1963*. Boulder, Colorado : Westview Press, 1978; BATATU, ref. 19, s. 750.

22 ABU JABER, Kamel S. *The Arab Baath Socialist Party*. New York : Syracuse University Press, 1966, s. 43-44; BATATU, ref. 19, s. 822-823.

rabským nacionalistom (qawmí); a po druhé, nijako zvlášť netúžil hrat' popri Džamálovi °Abdannásirovi druhé husle.²³

Situácia, v ktorej sa nachádzal °Abdalkarím Qásim, bola paradoxná, keďže jeho vlastné politické názory boli skôr reformistické ako revolučné a boli oveľa bližšie názorom *Národno-demokratickej strany*, zdôrazňujúcej vlastenectvo (wataníja), podporu a ochranu domáceho priemyslu a vytvorenie sociálneho štátu, ako názorom komunistov. No reformistické krídlo národnej buržoázie, ktoré reprezentovala *Národnodemokratická strana*, nebolo schopné presadiť svoju hospodársku alebo ideologickú hegemoniu v celej krajine a bývalá vládnuca elita jej zabránila, aby vybudovala efektívnu politickú organizáciu alebo stranicky aparát aj pomocou represívneho a korupčného prostredia panujúceho počas posledných rokov monarchie.²⁴ Navyše, náhle zvýšenie príjmov z ropy na začiatku 50. rokov spôsobilo obrovské zvýšenie spotreby, čo ďalej rozšírilo priepasť medzi veľmi bohatými a zvyškom spoločnosti a podčiarklo ťaživú potrebu veľkých spoločenských reforiem, ktoré monarchia zjavne nemala vôľu uskutočniť.

Pri absencii účinnej buržoáznej sociálnodemokratickej strany, ktorá by sa bola mohla zaoberať reformou spoločnosti, *KSI* bola čoraz viac považovaná za jedinú organizáciu schopnú vyjadrovať túžby a požiadavky širokých vrstiev spoločnosti, najmä keď zdôrazňovala potrebu demokratických reforiem rovnako ako revolučnej zmeny. Politikou strany bolo vyvíjať tlak na zlepšenie pomerov a radikálne reformy v rámci existujúceho spoločenského poriadku, kým socializmus bol vždy vykresľovaný ako ideálna spoločnosť, ktorá bude jedného dňa, za vhodných hospodárskych a spoločenských podmienok v Iraku vybudovaná, ale v blízkej budúcnosti nebola považovaná za praktickú alternatívu. A tak sa *KSI* sústredila na také otázky ako zlepšenie životných a pracovných podmienok, rovnomernejšie rozdeľovanie bohatstva a lepšie zdravotné, vzdelávacie a sociálne služby všetkým. Podobné úsilie o spravodlivejšiu spoločnosť vyvíjali aj panarabskí nacionalisti a *baasisti*, ale pre historické a demografické príčiny panarabská ideológia získala pomerne malý vplyv.²⁵

Revolučná vláda čoskoro zistila, že je nesmierne ťažké vybudovať novú politickú štruktúru a uskutočniť reformný program. *Slobodní dôstojníci* nemali skúsenosti potrebné na praktické vládnutie ani neboli ochotní zveriť administratívu do civilných rúk. V snahe zvládnuť riadenie štátu a udržať sa pri moci, museli vychádzať z politickej reality, a preto úprimné nádeje väčšiny obyvateľstva na nekompromisné zúčtovanie s minulosťou a na vytvorenie otvorenejšej spoločnosti sa postupne vytrácali.²⁶

Režim sa rozhodol zachovať existujúci spoločenský a politický systém, ale stále ešte zostávala široká škála možných trajektórií – alternatívy zostali otvorené počas roku 1958 a väčšinu roku 1959. Napr. nebolo jasné, ako ďaleko má vlastne ísť pozemková reforma a znárodnenie ropy a priemyslu. Toto boli dôležité otázky, ktoré rozdeľovali obyvateľstvo a mimoriadne znepokojovali náboženských konzervatívco a iné vplyvné

23 PENROSE, Edith - PENROSE, E. F. *Iraq: International Relations and National Development*. London : Benn, 1978, s. 215; DANN, ref. 1, s. 79-81.

24 AI-ČÁDIRČÍ, Kámil. *Muđakkirát Kámil al-Čádirčí wa táríh al-hízb al-watani ad-dímuqrátí. (Memoáre Kámila al-Čádirčího a dejiny Národnodemokratickej strany)*. Bejrút 1970, s. 637-639.

25 BATATU, ref. 19, s. 704.

26 TRIPP, ref. 16, s. 149.

vrstvy spoločnosti, vytvárajúce čoraz hrozivejšiu protiváhu ľavici. A tak sa vytvorilo spojenectvo medzi tými silami, ktoré sa obávali, že ich záujmy a spôsob života ohrozuje °Abdalkarím Qásim, a tými, ktorí verili alebo predstierali, že veria, že komunisti iba čakajú na vhodnú príležitosť, aby prevzali moc a tým ich odstavili. Spojenectvo vzniklo pod heslom „*vytvoriť opozíciu proti ľavici*“, lebo pre mnohých perspektíva zjednotenia so Sýriou a Egyptom (sama osebe dosť vágna a vzdialená) bola oveľa menším zlom ako vidina radikálnych sociálnych a ekonomických zmien. Preto sformovali opozíciu s *baasistami* a panarabskými nacionalistami proti °Abdalkarímovi Qásimovi a komunistom.²⁷

* * *

Členovia *Najvyššieho výboru* hnutia *Slobodných dôstojníkov* boli prekvapení, keď medzi vydanými dekrétmi chýbalo vytvorenie Rady revolučného velenia (RRV). Niektorí z nich neskoro popoludní 14. júla navštívili ministerstvo obrany a žiadali °Abdalkaríma Qásima, aby ju vyhlásil, ale on ich žiadosť ignoroval.²⁸ RRV, ktorá mala byť po revolúcii vytvorená z členov *Najvyššieho výboru Slobodných dôstojníkov*, nikdy nebola konštituovaná a ani riadenie štátu neprešlo do civilných rúk. Mnohí *Slobodní dôstojníci* s veľkou trpkosťou sledovali, ako sú odsúvaní na bezvýznamné miesta.²⁹ Tento krok sa ukázal ako veľká chyba oboch vodcov. Iračania sa ocitli pod vedením mužov, viac alebo menej schopných využívať metódu „cukru a biča“, ktorí mali oveľa väčšiu moc ako ktorýkoľvek politik v dobách monarchie. Keď už „ľud“ vykonal svoju povinnosť počas prvých dní, mnohí boli z ulíc vytlačení a zvyšok vyzvaný, aby sa vrátil domov. V hlavnom meste i v provinciách štátna správa naďalej fungovala normálne a najnaliehavejšou úlohou, ktorá stála pred úradníkmi, bolo počítať, nakoľko je ich vlastná pozícia dotknutá zmenami na vyšších miestach.³⁰

Vojenský režim sa snažil zaistiť si ľudovú podporu, aby legitimizoval svoje vládnutie. Nenašiel žiaden lepší prostriedok ako občiansku milíciu, organizovanú podľa vzoru socialistických štátov, ktorá sa využívala ako polovojenský nástroj proti politickým protivníkom. Tzv. „Ľudové milície“ (al-muqáwama aš-ša°bija) boli organizované v súlade so zákonom z 1. augusta a skladali sa z dobrovoľníkov irackej príslušnosti, ako aj Arabov z iných krajín. Ich úlohou bolo cvičiť občanov v civilnej obrane ako prostriedku na pomoc armáde pri udržiavaní poriadku a budovaní civilnej obrany a obrany proti cudziemu útoku.

Podobne to bolo aj v iných oblastiach. Noví vládcovia Iraku si čoraz viac uvedomovali, že napriek počiatocnému nadšeniu mnohých pre ideály arabského nacionalizmu a jeho projektov arabskej jednoty, iba sústredení sa na samotné iracké podmienky môžu upevniť spojenectvá so silami v štáte, potrebné na politické prežitie. Irak so svojou rôznorodosťou bol sférou typicky irackej politiky a tej bolo treba venovať pozornosť skôr, než sa začalo uvažovať o iných otázkach. Udiali sa závažné zmeny, ale muži, ktorí sa dostali k moci silou, boli viacej zaujatí bezprostredným bojom o jej udržanie. Prvé dva zákony prijaté republikou boli vyhlásené 4. augusta a týkali sa čistky v súdnictve

27 SLUGLETT, ref. 13, s. 58.

28 Az-ZUBAJDÍ, Muhammad Husajn, ref. 3, s. 531-532.

29 HUSAJN, Chalíl Ibráhím. *Ťawrat aš-Šawwáfí al-Mawsil 1959. (Revolúcia aš-Šawwáfí v Mosule 1959)*. Vol. I. Bagdad : Dár al-hurríja li at-tibá°a, 1987, s. 54-57.

30 De GAURY, Gerald. *Three Kings in Baghdad, 1921 – 1958*. London : Hutchinson, 1961, s. 190-201.

a v štátnej službe.³¹ Po uplynutí lehoty šiestich mesiacov zostali tieto zákony v platnosti stálym predlžovaním a nezávislosť súdnictva sa tým stala len fikciou.

Nová vláda, aby Irak dostala pod plnú vojenskú kontrolu, v deň úspešného prevratu okamžite vyhlásila v krajine výnimočný stav a vymenovala brigadiera Ahmada Sáliha al-[°]Abdího za vojenského generálneho guvernéra krajiny, ktorý bude priamo zodpovedný [°]Abdalkarímovi Qásimovi ako ministrom obrany. Ďalším nástrojom určeným na presadenie autoritatívnej moci bol *Osobitný najvyšší vojenský súd* (al-Mahkama al-[°]askarija al-[°]uljá al-chássa) známy ako ľudový súd. Právomoci, ktoré dostal tento súd, boli také široké, že mohli byť uplatnené na každého, kto bol považovaný za oponenta režimu, či už za konšpiráciu proti štátu alebo pre zapletenie sa do korupcie.³² Súd pozostával z piatich dôstojníkov, ktorým predsedal plukovník Fádil [°]Abbás al-Mahdáví.

* * *

Fracionárstvo v armáde sa začalo prejavovať krátko po vzniku vojenského režimu, hlavne preto, lebo vojenski velitelia sa nedokázali dohodnúť na základných politických otázkach, osobitne na arabskej jednote a rozpory v tejto otázke panovali aj medzi *Slobodnými dôstojníkmi*. Arabskí nacionalisti presadzovali požiadavku jednoty a oslovovali dôstojníkov, ktorí sympatizovali s ich názormi. Rozpory medzi oboma vodcami sa čoskoro vykryštalizovali okolo kľúčovej politickej otázky – zjednotenie so ZAR. [°]Abdassalám [°]Árif povzbudený *Socialistickou stranou arabskej obrody (Baas)* a panarabskými nacionalistami, presadzoval okamžité zjednotenie; [°]Abdalkarím Qásim bol v prístupe k tejto otázke opatrnejší.³³

Otázka arabskej jednoty jednoznačne urýchlila zmenu od zjavného súladu k ostrému rozkolu. Stmeliť Arabov do jedného národa a priviesť ich pod jednu vládu, to bola ešte pred rokom vízia idealistov, vágny pocit ľudu, zbraň v arzenáli ambiciózných politických strán alebo volanie vypočítavých obchodníkov hľadajúcich väčšie trhy. Jedna črta ZAR bola od samotného začiatku zrejme: už samotnou svojou existenciou mala inherentnú tendenciu presiahnuť svoje hranice. Pristúpenie jedného alebo viacerých susedných štátov k ZAR bolo podľa stanoviska Sýrčanov veľmi naliehavé, lebo by to bolo zvýšilo ich úlohu a dalo únii silnejší a autentickjší panarabský charakter. Preto iracká pobočka celoarabskej strany Baas dala otázku zjednotenia so ZAR na program dňa.³⁴

[°]Abdalkarím Qásim sa nedomnieval, že záchrana Iraku sa dosiahne tým, že sa pripojí k ZAR a považoval presvedčenie [°]Abdassaláma [°]Árifá za úplne nerozumné a zároveň za hrozbu pre svoju vlastnú pozíciu.³⁵ Aj keď každý projekt zjednotenia by bol znamenal pre [°]Abdassaláma [°]Árifá podrobiť sa Džamálovi [°]Abdannásirovi ako staršiemu partnerovi, táto perspektíva sa mu zdala neporovnateľne príťažlivejšia ako podrobiť sa [°]Abdalkarímovi Qásimovi a zostať mimo politického rámca, do ktorého chcel, aby sa Irak dostal.

31 DANN, ref. 1, s. 46.

32 *Muhákamát al-mahkama al-[°]askarija al-[°]uljá al-chássa. (Procesy Osobitného najvyššieho vojenského súdu)*. Vol. I. Bagdad 1958, s. 8-20.

33 MARR, Phebe. *The Modern History of Iraq*. Boulder; Colorado : Westview Press, 1985, p. 159.

34 DEVLIN, John F. *The Ba'ith Party. A History from Its Origins to 1966*. Stanford, Ca., Stanford University, Hoover Institution Press, 1976, s. 149.

35 SLUGLETT, ref. 13, s. 59.

Roku 1958 sa panarabská ideológia identifikovala s úlohou Džamála °Abdannásira ako vodcu arabskej jednoty a nebolo tu miesto pre ďalšieho vodcu rovnakej veľkosti.

Zjavne hlavná príčina konečnej zrážky medzi dvoma vodcami sa týkala páľčivého problému, či sa má Irak spojiť s Egyptom a Sýriou v ZAR. Najjasnejším vyjadrením rozporov na špičke bola prehľbujúca sa priepasť medzi dvoma vodcami. Ich politické rozpory čoskoro viedli k boju o vodcovstvo revolúcie, čo bol boj o najvyššiu moc rovnako ako zrážka ideálov a osobností. Napriek skutočnosti, že prevrat bol výsledkom spoločného úsilia, °Abdassalám °Árif sa čoskoro začal stavať do stredu verejného záujmu. Bol si vedomý toho, že heslo „arabskej jednoty“ mu získava množstvo prívržencov v armáde i mimo nej.³⁶

Pre °Abdalkaríma Qásima to bol určite šok, keď zistil, že muž, ktorému najviac dôveroval, sa má stať jeho najväčším potenciálnym rivalom s myšlienkami pre neho neprijateľnými. Aj on bol arabským národovcom a bol ochotný nastoliť blízke vzťahy s ostatnými arabskými krajinami a možno aj federáciu so ZAR, ale nikdy by nebol súhlasil s tým, aby sa vzdal zvrchovaných práv Iraku tak, ako to urobila Sýria. Aby odolal panarabskému tlaku, podniel skupiny stavajúce sa proti arabskej jednote a zašiel tak ďaleko, že začal flirtovať s ľavicovými skupinami, aby oslabil pravicovú skupinu. Jeho rozhodnutie presadzovať túto politiku sa, prirodzene, dotklo smerovania revolúcie, ale on bol ovplyvnený hlavne výzvou °Abdassaláma °Árifá voči jeho vodcovstvu.³⁷

Arabskí nacionalisti (al-qawmíjún) reprezentovali jeden z hlavných prúdov politickeho názoru v Iraku. Cítili, že základ ich politickej existencie je ich „arabstvo“ (*°urúbba*). Od roku 1955 ich viera v arabskú identitu znamenala, že ich priťahoval k Džamál °Abdannásir, ústredná postava arabského sveta, hoci v žiadnom prípade neboli všetci ochotní viesť svoju lojalitu do krajnosti a presadzovať „*okamžité zjednotenie teraz*“ (*wahda fawríja kámila*) so ZAR.³⁸ Hoci arabská jednota bola kľúčovým záujmom nacionalistov a *baasistov* – ktorých prívrženci v Iraku neboli v tom čase veľmi početní – je veľmi nepravdepodobné, že by už pred júlovou revolúciou bolo došlo k transformácii tejto myšlienky do konkrétneho plánu na začlenenie Iraku do ZAR. Nie sú náznaky, že by bol taký plán koloval medzi *Slobodnými dôstojníkmi*, keď ZAR vznikla zhodou okolností skôr ako nápad sýrskych *baasistov* než Džamála °Abdannásira.³⁹

Tesne spojená s arabskými nacionalistami a opierajúca sa o podporu tých istých vrstiev, bola *Socialistická strana arabskej obrody (Baas)*.⁴⁰ Hlavný impulz pre rast *Strany Baas* prišiel po prevrate roku 1958, keď využili vlnu sympatií k arabskému nacionalizmu, aby organizovali a získavali prívržencov. Irackí *baasisti* mali s nacionalistami spoločný cieľ, arabskú jednotu, ale Džamál °Abdannásir nebol ich hrdinom. Namiesto toho hľadeli na Sýriu, kde strana vznikla a kde mala svoju najpevnejšiu základňu. Sýrska *Strana Baas* však v zápase s ľavicou strácala dych, a preto jej vedenie siahlo po možnosti ústavnej únie s Egyptom ako po prostriedku ako sa zbaviť konkurencie komunistov.

36 TRIPP, ref. 16, s. 152.

37 KHADDURI, ref. 2, s. 92.

38 DANN, ref. 1, s. 69.

39 JANKOWSKI, James. *Nasser's Egypt, Arab Nationalism, and the United Arab Republic*. Boulder, Colorado : Lynne Rienr Publishers, 2002, s. 108-111.

40 DEVLIN, ref. 34, s. 150.

Hoci podmienky únie žiadali, aby sa *Strana Baas* rozpustila, vedenie strany sa domnievalo (chybne, ako sa ukázalo), že jej pozícia sa posilní pridelením štátnych funkcií vyšším straníckym funkcionárom v Sýrii, pričom únia prinášala *Strane Baas* ďalšiu výhodu v tom, že egyptské protikomunistické zákony, uplatnené v Sýrii, odstránia *Komunistickú stranu Sýrie* z politickej scény.⁴¹

Vedúca skupina naľavo bola jasne *Komunistická strana Iraku (KSI)*, ktorá sa znova viezla na porevolučnej eufórii. Komunisti pokračovali pri oslovovaní nemajetných, *š'ítov*, Kurdov a inteligencie. Zdalo sa, že 'Abdalkarím Qásim sa prikláňa k druhému významnému uchádzačovi na ľavej strane, *Národnodemokratickej strane*, ale bola to strana intelektuálov bez širšej masovej základne a čoskoro v nej došlo k rozkolu medzi tými, ktorí podporovali ministerského predsedu, a tými, ktorí boli proti nemu.⁴² A tak najsilnejšiu a rozhodujúcu podporu poskytli premiérovi komunisti. Možné zjednotenie so ZAR spôsobilo istý nepokoj medzi komunistami: nemali ilúzie, čím by splynutie hrozilo ich strane.⁴³ Možno usudzovať, že nedostatok nadšenia pre návrh okamžitého zjednotenia zo strany *KSI* nebol ani tak vecou princípu ako reakciou na nedobré skúsenosti sýrskych a egyptských súdruhov s fungovaním ZAR. Čo sa týka veľkej komunity *š'ítov*, jej duchovní vodcovia sa vždy snažili chrániť náboženstvo od ničivých vplyvov sekularizačných tendencií, či už prichádzali zo strany komunistov, alebo *baasistov*.⁴⁴

Tak ako si 'Abdalkarím Qásim upevňoval svoju vodcovskú pozíciu, nacionalisti-*násirovci* a *Strana Baas* začali šíriť propagandu, že premiér sa stal nástrojom v rukách komunistov. Panarabské sily prechádzali do čoraz tvrdšej opozície voči komunistom, v čom ich materiálne i morálne podporoval Džamál 'Abdannásir a jeho prívrženci v Sýrii.⁴⁵ Splynutie so ZAR by bolo znamenalo výraznejšiu zmenu v živote Iraku a Blízkeho východu než sa počítalo v revolúcii 14. júla. Vytvorenie ZAR vyvolávalo nepríjemné predtuchy medzi veľmocami, ktoré mali v regióne hospodárske a strategické záujmy a perspektíva jej rozšírenia im spôsobovala ešte väčší nepokoj. Každý, kto mal materiálny záujem na tom, aby Arabi zostali rozdrobení, sa, samozrejme, staval na odpor voči pokusom o zjednotenie. Aj keď sa nový iracký režim rozhodol zachovať existujúci spoločenský a politický systém – a alternatívy zostali otvorené po celý rok 1958 a časť roka 1959 – bola tu stále široká škála možných ciest v otázke pozemkovej reformy alebo znárodnenia ropy a priemyslu.⁴⁶

Tieto dôležité otázky rozdeľovali obyvateľstvo a znepokojovali najmä náboženských konzervatívcoov a iné vplyvné skupiny spoločnosti, ktoré sa začali stále viac obávať toho, čo denne počúvali z káhirskeho rozhlasu, že najsilnejšie tlaky sú vyvíjané zľava. 'Abdalkarím Qásim naznačoval, že nie je proti zjednoteniu, ale iba proti bezhlavému vrhaniu sa

41 OLSON, Robert W. *The Ba'ath and Syria, 1947 to 1982. The Evolution of Ideology, Party and State*. Princeton, N.J., The Kingston Press, Inc. 1982, s. 31-32.

42 'ALÍ, Muhammad Kázim. *Al-'Iráq fi 'ahd 'Abdalkarím Qásim, 1958 – 1963, (Irak v ére 'Abdalkaríma Qásima)*. Bagdad : Maktabat al-jaqza al-'arabíja, 1989. s. 159.

43 BATATU, ref. 19, s. 827.

44 DZIEKAN, Marek M. *Irak. Religia i polityka*. Warszawa : Dom Wydawniczy Elipsa, 2005, s. 57.

45 'ABDALKARÍM, Samír. *Adwá' 'alá al-haraka aš-šujú'íja fi al-'Iráq. (Svetlo na komunistické hnutie v Iraku)*. Vol. II /1958 – 1963/. Bejrút : Dár al-mirsád bez roku vydania, s. 60.

46 Az-ZUBAJDÍ, Lajt 'Abdalhasan, ref. 1, s. 300-305.

doň. V septembri 1958 však bolo už každému jasné, že sa priklonil na stranu odporcov jednoty a stal sa centrom ich nádejí, aj keď naďalej tvrdil že je apolitický.⁴⁷ Jeho prežitie záviselo od toho, že nedovolí žiadnej zo súperiacich síl, aby príliš zosilnela, alebo aby sa obe dohodli. Preto 10. septembra odvolal Ābdassalāma Ārifā z funkcie zástupcu hlavného veliteľa ozbrojených síl⁴⁸ a 30. septembra ho zbavil aj funkcie podpredsedu vlády a ministra vnútra.⁴⁹

Zápas o spoločenskú a politickú orientáciu štátu zanechal jazvy: vytvoril strach z chaosu, ktorý rýchlo pochoval každú nádej na návrat demokratického systému. Po odstránení Ābdassalāma Ārifā sa postavenie arabských nacionalistov a *baasistov* zhoršilo a obe skupiny sa rýchlo snažili nahradiť svoje straty. Ostrý zápas, ktorý sa rozohral v nasledujúcom období, sa prejavoval snahou nacionalistov vrátiť sa k moci odstránením premiéra. Po zbavení Ābdassalāma Ārifā všetkých politických funkcií sa Ābdalkarīm Qásim pokúsil dostať ho z krajiny tým, že mu ponúkol miesto veľvyslancu v Nemeckej spolkovej republike. Ābdassalām Ārif sa musel podriaďiť a súhlasil s tým, že dočasne odcestuje do Bonnu, ale už 4. novembra sa tajne vrátil do Bagdadu.⁵⁰ Na druhý deň ho bezpečnostné zložky zadržali na základe obvinenia, že sa pokúsil zavraždiť vodcu a snažil sa zvrhnúť vládu. Držali ho vo vyšetrovacej väzbe vyše mesiaca a potom, 27. decembra 1958 bol postavený pred tribunál Fádila Ābbása al-Mahdāwího a súdený s vylúčením verejnosti. Tak sa začal súd, ktorý mal svetu odhaliť mnohé tajomstvá revolúcie. Ābdassalām Ārif odmietol všetky obvinenia a tvrdil, že je oddaný vodcovi a lojálny voči princípom revolúcie.⁵¹

Súd odsúdil 5. februára 1959 Ābdassalāma Ārifā na smrť a vylúčil ho z ozbrojených síl. Rozsudok bol neskôr na odporúčanie súdu zmenený na doživotné väzenie. Ābdalkarīm Qásim možno chcel využiť rozsudok ako hrozbu pre odsúdeného a jeho prívržencov. To dočasne eliminovalo Ābdassalāma Ārifā, ale nedokázalo neutralizovať tých, ktorí s ním zdieľali názory o nutnosti zjednotenia so ZAR. Vo väzení zostal najbližšie tri roky a na jeseň 1961, po vystúpení Sýrie zo ZAR, bol zbavený viny a prepustený.⁵²

* * *

V zápase o srdcia a mysle Iračanov boli nacionalisti v rokoch 1958 a 1959 zatlačený do defenzívy. Keďže *KSI* ovládla rozhodujúce časti verejnej mienky nielen v Bagdade, ale aj v južnom Iraku a značnej časti Kurdistanu, nacionalisti a ich prívrženci sa rozhodli, že vo svojej agitácii sa budú spoliehať na protikomunistické a náboženské sily,⁵³ a hlavne na ambiciózných príslušníkov armády nespokojných s režimom. Od jesene 1958 sa nacionalisti a *baasisti* formovali do voľne koordinovaných ilegálnych skupín. Boli oddaní panarabskej myšlienke a živili nenávisť voči svojim odporcom.⁵⁴ Hlavné centrá nespo-

47 BATATU, ref. 19, s. 818.

48 HUSAJN, ref. 29, s. 210-212.

49 Az-ZUBAJDÍ, Lajī Ābdalhasan, ref. 1, s. 419.

50 DANN, ref. 1, s. 83.

51 Muhákamát, ref. 32, s. 8-20.

52 KHADDURI, ref. 2, s. 98.

53 DANN, ref. 1, s. 134-135.

54 ĀBDALHAMÍD, Subhí. *Asrār tawrat 14 tammúz 1958 fī al-Īrāq. (Tajomstvá revolúcie 14. júla 1958 v Iraku)*. Bagdad : Al-maktaba al-wataníja, 1983, s. 122-124.

kojnosti boli v provinciách Mosul, Arbíl-Kirkúk, Díwánija a Bagdad. V každom z týchto centier bola skupina dôstojníkov, ktorí boli aktívni v hnutí *Slobodných dôstojníkov* pred revolúciou alebo prestali podporovať nový režim.⁵⁵ Politika podpory radikálnych a prokomunistických elementov nemala na nich taký vplyv ako rozhorčenie, že sú ignorovaní, alebo pocit, že ich služby revolúcia primerane neoceníla. Statkári a kmeňoví šejkovia boli otrasení, keď sa dozvedeli, že °Abdalkarím Qásim sa dostal pod vplyv komunistov a začali agitovať proti jeho režimu. Tieto elementy vytvárali ovzdušie vhodné pre kontra-revolučné hnutie. Na druhej strane *š'itské* obyvateľstvo, hoci trvalo nespokojné, určite netúžilo po arabskom nacionalizme *sunnitského* zafarbenia.⁵⁶

Mosul, kde povstanie vypuklo, predstavoval prostredie sužované hlbokými spoločenskými problémami. Buď pre svoje historické obchodné spojenie so Sýriou,⁵⁷ alebo pre kombináciu kultúrneho a náboženského konzervativizmu a preto, že takmer celý okolitý vidiek vlastnili malé skupiny v meste usadených statkárov, mal Mosul povest' jedného z najkonzervatívnejších irackých miest. Politické vedomie bolo prepletené náboženským tradicionalizmom, čo znamenalo, že „ateistické“ myšlienky (tak komunistické, ako aj *baasistické*) neboli schopné sa zakoreniť, a tak „dominantnou ideológiou“ bola forma vágneho *sunnitského* panarabizmu.⁵⁸ Výnimku z toho tvorili kresťanské a kurdské štvrte mesta, ktoré tradične sympatizovali s ľavicou.

Udalosti v Mosule vrhli svetlo na zložitosť konfliktu, ktorý zmietal Irakom a odhalili jeho rozličné spoločenské sily a ich záujmy. Konflikt zostrila súhra hospodárskych, etnických a náboženských rozdielov. Napr. mnohí vojaci 5. brigády nielenže pochádzali z chudobnejších vrstiev obyvateľstva, ale boli to Kurdovia, kým dôstojníci boli zväčša z arabských stredných vrstiev.⁵⁹ Kmeňové, etnické a triedne konflikty dozrievali dlhé roky. Väčšina roľníkov v dedinách okolo Mosulu boli kresťania, kým zemepáni boli väčšinou muslimskí Arabi. Tam, kde sa nezbiehali hospodárske, etnické alebo náboženské rozdiely, sa väčšinou presadzoval triedny faktor. Arabskí vojaci nedržali s arabskými dôstojníkmi, ale s kurdskými vojakmi. V regióne Mosulu bolo hlboko zakorenené nepriateľstvo roľníkov voči statkárom, a preto kurdskí náčelníci stáli na strane arabských náčelníkov. Staré a bohaté kresťanské obchodnícke rodiny sa nehlásili ku kresťanským roľníkom. Chudobní Arabi stáli bok po boku s kurdskými a kresťanskými roľníkmi proti ich arabským muslimským statkárom a komunistický vplyv bol medzi nimi rozšírený.⁶⁰

Júlová revolúcia urýchlila politické uvedomenie roľníkov, ale ich dlho kvasiaci hnev uvoľnil pokus veľkostatkárov potlačiť Agrárnu reformu z 30. septembra 1958.⁶¹ Pre roľníkov toto bol hlavný zmysel mosulského povstania, aj keď panarabské výzvy mali negatívny vplyv aj na nearabské elementy medzi nimi. To, že povstanie bolo do značnej miery dielom aktívnej zložky bohatých vrstiev, je nepochybné, pretože zákon o pozemkovej reforme ohrozoval samotné jadro ich spoločenského postavenia. Na druhej strane

55 KHADDURI, ref. 2, s. 104.

56 DANN, ref. 1, s. 164.

57 PENROSE, ref. 23, s. 223.

58 SLUGLETT, ref. 13, s. 66.

59 °ABDALKARÍM, ref. 45, s. 61-68.

60 BATATU, ref. 19, s. 869.

61 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 304-307.

mnohí nespokojní *Slobodní dôstojníci*, ktorí boli rozmiestnení okolo Mosulu, sa cítili dotknutí spoluprácou režimu s komunistami. Urážalo ich aj to, že °Abdalkarím Qásim nevytvoril Radu revolučného velenia, v ktorej si nárokovali na významnejšie zastúpenie.⁶² Sily nespokojné s režimom boli hmotne podporované statkármi: sprvoti uvažovali o atentáte na °Abdalkaríma Qásima v bagdadských uliciach, ale potom pristúpili na myšlienku ozbrojeného povstania.⁶³

Začiatkom roku 1959 sa politické napätie zvýšilo, ale praktické prípravy na povstanie sa začali až po rezignácii nacionalistických a konzervatívnych ministrov 7. februára.⁶⁴ Udalosti sa dali do pohybu, keď sa vodcovia hnutia Obrancov mieru rozhodli zvolať svoju druhú výročnú konferenciu do Mosulu na 6. marca 1959.⁶⁵ Veliteľ vojenskej posádky v Mosule plukovník gšt. °Abdalwahháb aš-Šawwáf krátko pred vypuknutím povstania dvakrát cestoval do Bagdadu, aby vystríhal °Abdalkaríma Qásima pred šírením komunizmu, ale ten ho ubezpečil, že aktivity komunistov budú obmedzené.⁶⁶ Nacionalistickí dôstojníci sa rozhodli konať. Podľa plánu ich mali podporiť dve strany mimo armády: kmeň Šammar nachádzajúci sa v okolí Mosulu a ZAR. Vodca šammarského kmeňa Ahmad °Adžil al-Jáwir, jeden z najväčších vlastníkov pôdy v Iraku bol zúrivým antikomunistom, ktorý sa obával pozemkovej reformy. ZAR, ktorá bola v otvorenom nepriateľstve s irackým režimom, sľúbila v prípade potreby posilniť povstalcov práporom špeciálneho nasadenia a letkou stíhačiek MiG a poslala zo Sýrie vysielачku, ktorú mali prepraviť príslušníci kmeňa Šammar do Mosulu.⁶⁷

Zhromaždenie Obrancov mieru prebehlo bez incidentov, ale na druhý deň, 7. marca °Abdalwahháb aš-Šawwáf uviedol jednotky pod svojím velením do bojovej pohotovosti. Plukovník Rif'at al-Hádždž Sirri, náčelník rozviedky a brigadier gšt. Názim at-Tabaqčali, veliteľ divízie, boli upovedomení, že povstanie sa začne na druhý deň, ale obaja radili zdržanlivosť.⁶⁸ °Abdalwahháb aš-Šawwáf to nevezal na vedomie a 8. marca o 7. hod. ráno bolo povstanie vyhlásené v mosulskom rozhlase jeho menom. Vo *Vyhlásení k irackému ľudu* oznámil, že °Abdalkarím Qásim zradil Júlovú revolúciu a svojich bratov *Slobodných dôstojníkov*.⁶⁹

Krvavé zážitky medzi miestnymi nacionalistami a komunistami vypukli hneď ráno a rýchlo sa zmenili na otvorený boj. Povstanie od začiatku trpelo náhlivosťou a zlým

62 SLUGLETT, ref. 13, s. 67.

63 Ar-RIKÁBÍ, Fu'ád. *Al-hall al-awhad. (Jediné riešenie)*. Káhira 1963, s. 28-29.

64 HUSAJN, ref. 29, s. 301-302.

65 KHADDURI, Majid. *Independent Iraq. A Study in Iraqi Politics from 1932 to 1958*. London : Oxford University Press, 1960, s. 300; BATATU, ref. 19, s. 879.

66 HUSAJN, Chalil Ibráhím. *Tawrat aš-Šawwáfí al-Mawsil 1959. (Revolúcia aš-Šawwáfa v Mosule 1959)*. Vol. II., *As-sir'át bajna °Abdalkarím Qásim wa aš-šujr'íjín wa Rif'at al-Hádždž Sirri wa al-qawmíjín. (Zápasy medzi °Abdalkarímom Qásimom a komunistami a Rif'atom al-Hádždžom Sirrim a nacionalistami)*. Bagdad : Dár al-hurrija li at-tibá'a, 1988, s. 31-32; °ABDALHAMÍD, ref. 54, s. 139.

67 Ad-DURRA, Mahmúd. *Tawrat al-Mawsil al-qawmíja 1959. Fasli táríh al-°Iráq al-mu'ásir. (Nacionálna revolúcia v Mosule 1959. Kapitola zo súčasných irackých dejín)*. Bagdad : Maktabat al-jaqza al-°arabíja, 1987, s. 110.

68 DANN, ref. 1, s. 169.

69 Plný text „Manifestu“ in Ad-DURRA, ref. 68, s. 133-136.

plánovaním.⁷⁰ Iba dva oddiely z okolitých miest sa k nemu pripojili. Vysielačka zo Sýrie prišla neskoro a jej signál bol slabý. Pokus zbombardovať bagdaský rozhlas 8. marca zlyhal. Spojenci Rif'at al-Hádždž Sirrí a Názim at-Tabaqčali nemohli 'Abdalwahhábovi aš-Šawwáfovi poskytnúť žiadnu pomoc. 'Abdalkarím Qásim totiž zareagoval rýchle a už prvý deň dokázal izolovať povstalcov a na druhý deň počas prudkých bojov jeho letectvo bombardovalo veliteľstvo povstalcov a ďalšie kľúčové postavenia. Povstalci boli vážne oslabení a ich veliteľ bol zranený. V nemocnici zraneného 'Abdalwahhába aš-Šawwáfa zavraždil jeden Kurd verný režimu, čo vzalo odvahu jeho prívržencom na ďalší odpor. Jeho dôstojníci v zrážkach buď padli, alebo ušli do Sýrie. Krátko na to sa povstanie zrútilo.⁷¹

Štyri dni bojov boli chaotické a zmätené. Hanna Batatu poskytol podrobný opis udalostí (založený na výpovediach očitých svedkov a policajných záznamov), z ktorého vyplýva, že následné násilnosti boli výsledkom dávnych etnických a medzikmeňových súperení medzi Arabmi a Kurdmí a nenávisťou roľníkov voči svojim statkárom a mali za následok stovky obetí. Pre Mosul boli dni po povstaní horšie ako samotné povstanie. Keď sa príslušníci kmeňa Šammar stratili v púšti, Kurdi a komunisti vraždili nacionalistov a drancovali domy bohatých občanov.⁷² Všetka driemajúca nenávisť vykypela a spôsobila v Mosule dovtedy nevídané nemilosrdné vraždenie, pokým 'Abdalkarím Qásim nezasiahol, aby obnovil poriadok.⁷³ Postoj komunistov, ktorí sa podieľali na porážke povstania, sa stal zdrojom divokého antikomunizmu irackých baasistov v prvej polovici 60. rokov.⁷⁴

'Abdalkarím Qásim nenechal mosulskú aféru bez potrestania vinníkov. Koncom marca boli všetci podozriví z účasti na povstaní postavení pred *Osobitný najvyšší vojenský súd*.⁷⁵ Po niekoľkých mesiacoch krutého mučenia súd získal priznania a 16. septembra 1959 boli hlavní vinníci odsúdení na smrť a o štyri dni popravení. Pokusy odvrátiť 'Abdalkaríma Qásima od príkazu na popravu svojich bývalých druhov v zbrani, najmä Rif'ata al-Hádždža Sirrího a Názima at-Tabaqčaliho, boli zbytočné. V bagdaských uliciach demonštranti zorganizovaní komunistami požadovali „smrť za zradu“.⁷⁶ Došlo k rozsiahlym čistkám v armáde a štátnej správe, kde sa na miesta nacionalistov dostali prívrženci 'Abdalkaríma Qásima, pričom úžitok z toho mali aj komunisti.⁷⁷ Aj keď panarabisti utrpeli ťažký úder, ich sporadické útoky proti komunistom v žiadnom prípade neprestali.

70 Ad-DURRA, ref. 68, s. 143-145.

71 MARR, ref. 33, s. 163.

72 'ABDALKARÍM, ref. 45, s. 74-77.

73 NÁDŽÍ, Hilál. *Hattá lá nansá: Fusúl min madžzarat al-Mawsil. (Aby sme nezabudli. Kapitoly o mosulskej masakre)*. Bagdad 1963; KHADDURI, ref. 2, s. 110-111.

74 GOMBÁR, Eduard. *Revolučné demokratické strany na Blízkom východe*. Praha : Univ. Karlova, 1986, s. 48.

75 AL-DŽA'FARÍ, Muhammad Hamdí. *Mahkamát al-Mahdáwi. Agrab al-muhákamát as-sijásja fi táríh al-'Iráq al-hadí. (Tribunál al-Mahdáwiho. Najčudnejšie procesy v moderných irackých dejinách)*. Bagdad 1990.

76 Az-ZUBAJDÍ, Lajt 'Abdalhasan, ref. 1, s. 444-447.

77 DANN, ref. 1, s. 181-183.

Mosulské udalosti posilnili dôveru *KSI* vo vlastnú silu a komunisti začali tvrdsie požadovať primeranú účasť vo vláde a konanie parlamentných volieb, čo verejne deklarovali už na prvomájovej demonstrácii.⁷⁸ *KSI* nadobudla presvedčenie, že dokáže prekaziť akýkoľvek pokus o prevrat a môže hrať aktívnejšiu úlohu pri usmerňovaní štátu. °Abdalkarím Qásim, sledoval postoj *KSI* so znepokojením, hodnotil ho ako ohrozenie svojej autority a pozície a komunistov začal vnímať skôr ako hrozbu než prínos. Následne obmedzil aktivity ľudových milícií a prijal také opatrenia, aby nikdy nemohli ohroziť armádu.⁷⁹ Zároveň zdôraznil trvanie zákazu činnosti politických strán, keďže čas ešte nedozrel na obnovu ústavnej demokracie, ale sľúbil prijať príslušnú legislatívu v priebehu jedného roka.⁸⁰

°Abdalkarím Qásim si uvedomoval, že komunisti sú silní a tešia sa masovej podpore. Sila *KSI* však vystrašila aj malých podnikateľov a menších vlastníkov pôdy, ako aj väčšinu dôstojníckeho zboru, ktorých si nechcel znepriatelieť. Z toho dôvodu sa vrátil k starej taktike udržiavania „rovnováhy síl“.⁸¹ Udalosti v Mosule potvrdili presvedčenie režimu, že každá pochybnosť o moci centra a každá príležitosť, aby „ľud“ neobmedzene vyjadroval svoj názor, znamená priblíženie sa k občianskej vojne. Etnické a klanové rozpory boli nevyhnutne posilnené útokom na privilégiá. To bola nočná mora mnohých v Iraku, najmä v dôstojníckom zbore, kde vládlo silné uvedomenie si privilégií a odpor voči neporiadku a neposlušnosti.

Mnohí členovia *KSI* po odmietnutí požiadaviek na zastúpenie vo vláde uvažovali o uchopení moci silou, kým je rozloženie síl priaznivé. Po vášnivej diskusii vo vedení strany však dospeli k záveru, že rozloženie síl doma i v zahraničí nie je priaznivé a v možnej občianskej vojne by ľavica utrpela porážku. Preto sa strana rozhodla zmierniť svoj tlak na °Abdalkaríma Qásima.⁸² Rozhodnutie *KSI* nepokúsiť sa o prevzatie moci, keď na to bola príležitosť, sa v ďalšom období prejavilo negatívne. Neúspech mosulského povstania, poprava jeho organizátorov a rast sily komunistov presvedčili vedenie *Strany Baas*, že jedinou cestou z tejto situácie je odstránenie samotného °Abdalkaríma Qásima. Keďže stratila vplyv v armáde, ďalší pokus o prevrat neprichádzal do úvahy; jedinou možnosťou zostával atentát.

Jarné mesiace roku 1959 možno považovať za vrcholnú etapu komunistického vplyvu na režim. Nevychádzali žiadne noviny okrem komunistických a ľavicových. Tlačový orgán *KSI Ittihád aš-Ša‘b* sa stal najvýznamnejším irackým denníkom a z ulíc sa vytratila všetka nacionalistická opozícia.⁸³ Na prvé výročie revolúcie °Abdalkarím Qásim rozšíril vládu: Dr. Nazíha ad-Dulajmí, ľavicová predsedníčka Zväzu žien sa stala prvou ženou vo funkcii ministerky a dostala rezort miestnej správy.⁸⁴ Komunisti, považujúci jej vymenovanie za víťazstvo strany, vyšli do ulíc a oslavovali túto udalosť, hoci nebola členkou strany. Tí, ktorých znepokojovala rastúca sila ľavice, sa obávali najhoršieho.

78 PENROSE, ref. 23, s. 228-229; TRIPP, ref. 16, s. 157; DANN, ref. 1, s. 182.

79 DANN, ref. 1, s. 184.

80 SLUGLETT, ref. 13, s. 69.

81 °ABDALKARÍM, ref. 45, s. 96.

82 BATATU, ref. 19, s. 903.

83 DANN, ref. 1, s. 179.

84 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 487.

Nepokoje, ktoré vypukli v Kirkúku na výročie revolúcie, trvali tri dni a vyznačovali sa ešte väčšou brutalitou ako mosulské. Bol to vrchol komunistického účtovania s protivníkmi, ale zároveň sa stal začiatkom poklesu ich vplyvu. Komunisti sa snažili dostať Kirkúk, považovaný za pevnosť protikomunistického čítania, pod svoju kontrolu. Tak ako v Mosule, poslali do Kirkúku bandy, aby posilnili miestne sily a zastrašili protikomunistické elementy. Krvavá zrážka, ktorá sa rozpútala, mala za následok stovku mŕtvych a ďalšie stovky zranených a zmrzačených mužov a žien. Cieľom komunistov bolo zastrašiť obyvateľstvo a pripraviť sa na konečné prevzatie moci. Ich výčiny boli také hrozné, že °Abdalkarím Qásim v prejave 19. júla a potom na tlačovej konferencii 29. júla odsúdil „*krutosť a slepý fanatizmus*“.⁸⁵ Následne sa komunistickí vodcovia snažili dištancovať od zločinných akcií a odsúdili tých, ktorí sa na nich zúčastnili.⁸⁶ Nikdy predtým sa komunisti nedopustili takých zverstiev a následky za chyby svojich vodcov mali niesť dlhé roky.⁸⁷ °Abdalkarím Qásim pochopil, že hrôza, ktorú šíрили komunisti, sa tak rýchlo nestrať a vyvolať odvetu. Jeho prvou úlohou bolo prekaziť očakávanie ešte stále silnej KSI, že legalizácia strán jej prinesie uznanie, slobodu konania a nakoniec moc.⁸⁸

* * *

Výkonný výbor *Strany Baas*, ktorému predsedal Fu'ād ar-Rikábí, dospel k záveru, že keď zlyhal pokus o vojenský prevrat, zostáva iba odstránenie °Abdalkaríma Qásima na ukončenie komunistického vplyvu.⁸⁹ Po preskúmaní možných spôsobov usúdili, že jediným možným spôsobom je priamy útok a vybrali dvoch členov, aby ho realizovali. Títo dvaja, Ajjád Sa'íd Tábít a Chálid ad-Dulajmí mali vybrať desať mužov, vycvičiť ich v používaní zbraní a poučiť ich o spôsobe uskutočnenia plánu.⁹⁰ Plán bol jednoduchý: premiér prechádzal každý deň po ulici ar-Rašíd na ministerstvo obrany a späť. Vozidlo atentátnikov malo na dohodnutom mieste skrížiť cestu autu premiéra a skupina mužov vyzbrojená samopalmi a granátmi ho mala zastreliť. Skupina sa skrývala v prenajatom byte a čakala na telefonickú výzvu a v určenom čase mala uskutočniť prepadnutie.⁹¹

Po udalostiach v Kirkúku sa politická situácia radikálne zmenila a nacionalisti znova získavali sympatie. K tomu prispelo i odsúdenie a poprava účastníkov mosulského povstania. V bagdaských štvrtiach al-A°zamíja a al-Karch došlo k protestným demonštráciám, ale vláda im nevenovala pozornosť.⁹² Popravy, ktoré sa uskutočnili tak krátko

85 °ABDALKARÍM, ref. 45, s. 122-123; °ULAJWÍ, Hādī Hasan. °*Abdalkarím Qásim. Al-haǧīqa. (°Abdalkarím Qásim. Pravda)*. Bagdad : Dār al-hurrija li at-tibā'a, 1990, s. 148.

86 HUSAJN, Chalīl Ibrāhīm. *Suǧūt °Abdalkarím Qásim. (Pád °Abdalkaríma Qásima)*. Bagdad : Dār al-hurrija li at-tibā'a, 1989, s. 102-104.

87 KHADDURI, ref. 2, s. 123.

88 DANN, ref. 1, s. 234.

89 MARR, ref. 33, s. 164.

90 V tejto skupine mladých baasistov, cvičených na tú úlohu, boli aj Saddám Husajn, °Abdalkarím aš-Šajchlí, °Abdalwahhāb al-Ġarírí, Táhá Jásin a Hátim Hamdān al-°Azzáwí. In °ALÍ, ref. 42, s. 148; Az-ZUBAJDÍ, Lajť °Abdalhasan, ref. 1 s. 500.

91 Al-°AZZÁWÍ, Džásim Kázim. *Mudakkirát al-°amid ar-ruǧn Džásim Kázim al-°Azzáwí. Tawrat 14 tammúz. Asrāruhā, ahdāuhā, riǧžāuhā hattā nihājat °Abdalkarím Qásim. (Spomienky brigadiera gšt. Džásima Kázima al-°Azzáwího. Revolúcia 14. júla. Jej tajomstvá, jej udalosti, jej muži až do pádu °Abdalkaríma Qásima)*. Bagdad : Šarikat al-ma'rifa li an-našr wa at-tawzī° al-mahdūda, 1990, s. 240.

92 Az-ZUBAJDÍ, Lajť °Abdalhasan, ref. 1, s. 500.

po udalostiach v Mosule a Kirkúku, spôsobili ďalšiu polarizáciu verejnej mienky. Po niekoľkonásobnom odklade bol atentát stanovený na stredu 7. októbra 1959. Premiérovo auto sa blížilo a sprisahancom sa nepodarilo skrížiť mu cestu, lebo nemohli naštartovať vlastné auto. Vo vzniknutom zmatku členovia skupiny spustili bezhlavú paľbu, ktorou zasiahli šoféra, premiéra a jeho pobočníka, ale spôsobili smrť a zranenia aj vo vlastných radoch.⁹³ Takto bol zranený aj 22-ročný Saddám Husajn. Neskúsení atentátnici sa domnievali, že premiér je mŕtvy, a tak sa rozutekali. Keby sa bol niektorý priblížil k vozidlu a dokončil akciu ranami istoty, nikto by mu v tom nebol mohol zabrániť.

°Abdalkarím Qásim bol vážne zranený, ale nebol mŕtvy a náhodný chodec ho rýchlo odviezol taxíkom do najbližšej nemocnice. Okamžite sa začali šíriť správy, že vodca zázrakom unikol smrti. Akcia zlyhala a Sálih Ahmad al-°Abdí, náčelník generálneho štábu a vojenský guvernér Bagdadu preukázal lojalitu a udržal krajinu pod kontrolou.⁹⁴ V rozhlase nechal vysielať správu, že vodca bol iba ľahko zranený.⁹⁵ Regionálne vedenie *Strany Baas* sa domnievalo, že sa mu podarí udržať svoju ilegálnu organizáciu, ale osobitný vyšetrovací výbor v priebehu dvoch týždňov zaistil všetkých účastníkov sprisahania okrem tých, ktorí ušli z krajiny. Regionálne vedenie sa preto 29. novembra samo rozpustilo. Generálny tajomník strany, Fu'ád ar-Rikábí, preoblečený za beduína ušiel do Sýrie a odtiaľ do Káhiry, kde zostal najbližšie štyri roky. Tam presadzoval potrebu podriadenia baasizmu panarabskej ideológii násirizmu. Po zhoršení vzťahov medzi baasistami a Džamálom Abdannásirom bol vylúčený najprv z regionálneho vedenia a potom v júni 1961 aj zo strany. Národné vedenie vymenovalo nové dočasné regionálne vedenie, ktorého tajomníkom sa stal Tálib Šabíb.⁹⁶

Pred ľudový súd predviedli 26. decembra 1959 78 obvinených. Väčšinou si priznali vinu, ale odvážne sa bránili, že konali svoju povinnosť. Plukovník Fádil °Abbás al-Mahdáví sa nikdy nestretol s takými odvážnymi mužmi, ale súd podľa očakávania odsúdil na smrť všetkých, ktorí boli priamo spojení so sprisahaním. °Abdalkarím Qásim však odložil vykonanie popráv, lebo sa šírili fámy, že v Bagdade by mohlo vypuknúť povstanie.⁹⁷ Hoci rozsudky smrti neboli zmenené, odsúdení zostali vo väzení, ale po páde vodcu roku 1963 sa dostali na slobodu.⁹⁸

Neúspešný pokus ukončiť vládu °Abdalkaríma Qásima atentátom vyvolalo medzi vedúcimi predstaviteľmi *Strany Baas* pochybnosti, či bolo rozumné zaťahovať stranu do zločineckej činnosti. Viacerí, ktorí nesúhlasili s rozhodnutím, opustili rady strany s odôvodnením, že vraždu nepovažujú za správnu. Fu'ád ar-Rikábí obhajoval rozhodnutie pri jeho prijímaní s tým, že vražda patrí k revolučným metódam, ktoré strana prijala nielen ako akt na zbavenie sa jednotlivca, ktorý stojí proti strane. °Abdalkarím Qásim sa prejavil v očiach panarabistov ako zradca arabskej veci a jedinou cestou, ako sa zbaviť režimu, ktorý sa dostal pod vplyv komunistov, bolo siahnúť mu na život.

93 °Abdalwaháb al-°Garírí bol zastrelený a Saddám Husajn a Samír °Abdal°azíz Nadžm boli zranení. KHADDURI, ref. 2, s. 129; Ad-DURRA, ref. 68, s. 369.

94 DANN, ref. 1, s. 255.

95 Az-ZUBAJDÍ, Lajt °Abdalhasan, ref. 1, s. 501-502.

96 GOMBÁR, ref. 74, s. 48.

97 Al-°AZZÁWÍ, ref. 91, s. 244.

98 Ad-DURRA, ref. 68, s. 370-373.

Skutočnosť, že len tesne unikol pokusu o atentát, poslúžila na obnovenie mýtu „jediného vodcu“, pričom sám nadobudol dojem, že božská prozreteľnosť zadržala ruky atentátnikov. Aj rozsiahle a spontánne demonštrácie nás vyvolávajúcich jeho meno ho museli utvrdzovať v presvedčení, že je „vyvolený“ a je stelesnením júlovej revolúcie 1958. Preto zrejme podcenil zraniteľnosť svojho postavenia a precenil svoju schopnosť konať ako rozhodca medzi znepriatelenými politickými silami.⁹⁹ Tieto demonštrácie však nemohli zakryť skutočnosť, že jeho politické prežitie záviselo od toho, či bude schopný zaistiť si podporu väčšiny dôstojníckeho zboru a či tajné služby, ktoré zdedil po monarchii, budú o krok pred možnými sprisahancami.¹⁰⁰

Záver roku 1959 teda znamenal ukončenie prvej etapy republikánskeho režimu v Iraku, na čele ktorého stál ‘Abdalkarím Qásim. V priebehu osemnástich mesiacov sa mu podarilo odstrániť všetky politické sily, ktoré ho ohrozovali, ale stabilita jeho režimu zďaleka nebola zaistená. Začal uskutočňovať zmierlivejšiu politiku voči arabským nacionalistom, takže viacerí z nich sa mohli vrátiť do armády aj do štátnej správy, na druhej strane pritvrdil svoj postoj voči komunistom. Týmito gestami si však už nedokázal získať sympatie nacionalistov, lebo vyteklo príliš veľa krvi a polarizácia zašla príďaleko. Svojimi pokusmi získať si náklonnosť umiernených sil tým, že sa ostro postavil proti komunistom, spôsobil iba oslabenie jediného zdroja podpory, ktorý mal. Kolísavá a nekonzistentná politika nedávala režimu veľkú nádej na trvalú existenciu: režim ‘Abdalkaríma Qásima vydržal ešte dva roky a začiatkom februára 1963 sa definitívne zrútil.

Štúdia bola vypracovaná v rámci projektu VEGA-2/6095/26 v Ústave orientalistiky SAV: *Národy a kultúry Ázie, Océánie a Afriky*. Hlavný riešiteľ PhDr. Viktor Krupa, DrSc. Autor: Karol Sorby.

99 SLUGLETT, ref. 13, s. 74.

100 TRIPP, ref. 16, s. 158.

DISKUSIA

SÚČASNÉ UČEBNICE DEJEPISU V MAĎARSKU A PROBLÉM REPREZENTÁCIÍ MAĎARSKO-SLOVENSKÝCH VZŤAHOV*

MIROSLAV MICHELA

Učebnice, pamäť a slovensko-maďarské vzťahy

Školské vyučovanie predstavuje významnú súčasť procesu socializácie obyvateľstva. Žiakom ponúka štandardizovanú sumu informácií a rozvíja zručnosti definované v školskom curricule. Prostredníctvom školy je jedinec pripravovaný na život v danej spoločnosti. Počas výchovno-vzdelávacieho procesu sa u žiakov formujú postoje, kľúčové pre vnímanie spoločenských vzťahov. V tomto smere má významné postavenie aj dejepisné vyučovanie, ktoré sa v pedagogickom procese objavuje už od základnej školy. Dejepisné učebnice predstavujú „edukačný konštrukt“, určitý model alebo scenár, pomocou ktorého si spoločnosť reguluje edukáciu v prostredí školy, v ktorom je zakódované to, čo kompetentní ľudia alebo skupiny považujú za relevantné pripomínať.¹ Učebnice predstavujú partikulárne konštrukcie reality, organizovaný výber vedenia. Sprostredkujú vedecké, spoločnosťou akceptované a aktuálne informácie, hodnoty a normy. Zároveň ponúkajú príklady, vzory a poučky správania. Prostredníctvom dejepisného vyučovania sa ujasňujú vzťahy my – oni, súvisiace so sociálnymi kategorizáciami a konkrétne aj s mentálnymi reprezentáciami.² Výrazne tak vplyvajú na reprodukovanie kultúrnej pamäte obyvateľstva.³

Od konca 18. storočia vzrástol popri modernizácii záujem o vytvorenie jednotného, masového, štandardizovaného systému výuky. Tento proces bol spätý aj s rozvojom nacionalizmu – ideológie, ktorá za najvýznamnejšiu kategóriu spoločenského bytia považuje „národ“.⁴ Médiami reprodukovúcimi „národné príbehy“ sa stali školské učebnice, ktoré

-
- 1 K tomu: KRATOCHVÍL, Viliam. Učebnice dejepisu ako polyfunkčný prostriedok dejepisnej výchovy. In *Acta Historica Neosolensia 1*. Banská Bystrica : FHV UMB, s. 111
 - 2 Pojem reprezentácia používam vo zmysle utvárania charakteristického obrazu o určitej skupine ľudí, alebo udalostí, ktorý je predstavovaný ako reálne existujúci a sú mu prisudzované určité kvality. K tomu pozri: VÖRÖS, László. Premeny obrazu Slovákov v maďarskej hornouhorskej regionálnej tlači v období rokov 1914 – 1918. In *Historický časopis*, 2006, roč. 54, č. 3, s. 419-450.
 - 3 Kultúrna pamäť je závislosťou inštitucionalizovanej mnemotechniky a zameriava sa na fixné body v minulosti. Zahrňuje dve modalities spomínania. *Fundujúca spomienka* sa vzťahuje na počiatky a predstavuje ustálené objektívizované jazykové aj nejazykové prvky vo forme mýtov, rituálov, sviatkov, pamätníkov atď. Druhá, *biografická spomienka*, sa vzťahuje na vlastné skúsenosti a ich rámcové podmienky, ktoré vznikajú v spoločenskej interakcii. Naproti tomu komunikatívna pamäť zahrňuje len spomienky, ktoré sa vzťahujú na neďavnu minulosť. Pozri: ASSMAN, Jan. *Kultura a pamäť. Písmo, vzpomínka a politická identita v rozvinutých kulturách Staroveku*. Praha : Prostor, 2001, s. 46-53.
 - 4 K problematike nacionalizmu podrobnejšie: FINDOR Andrej. Limity a možnosti skúmania „národov“: od reálnych skupín po kategórie praxe. In *Sociológia*, 2006, roč. 38, č. 4, s. 313-326.

mali zároveň ponúkať „záväznú“ obsahy dejepisného vedenia. Stali sa súčasťou systému sociálnej kontroly, ktorý konštituoval jednotný obraz minulosti.⁵ Popritom, sa práve v 19. storočí výsledky „učeneckého záujmu“, ktorý predstavuje legitimizačný potenciál pre nastupujúce národné hnutia, začal odrážať v rozdielnych reprezentáciách konkrétnych fixných bodov minulosti.⁶ Napriek tomu, že ešte prednedávnom sa v západnej Európe neočakávalo, že fenomén nacionalizmu ostane v spoločnosti tak dlho prítomný, udalosti po roku 1989 (zvlášť krvavé konflikty na Balkáne) ukázali, že je s ním potrebné ešte stále počítať. Najmä v postkomunistických krajinách je tento fenomén stále živý. Zdá sa však, že nacionalizmus predstavuje obrovskú výzvu aj pre spájajúcu sa Európu.

Predstavy „národa“ reprezentovaného vo forme kolektívneho subjektu sú vkomponované do príbehov o minulosti a prostredníctvom nich sú prerozprávajú aj vízie vlastnej budúcnosti. Členovia jednotlivých spoločenstiev svoje bytie vzťahujú na existenciu „národa“, čo má za dôsledok – viac či menej – silné citové angažovanie sa v témach spätých s „národnou existenciou“. Spätne zrekonštruované dejiny sú potom z tohto pohľadu vnímané ako séria „našich“ (my) teda aj „mojich“ (ja) víťazstiev a prehiev, ktoré sa udiali vo vzťahu k „tým druhým“ (oni). Na základe takejto identifikácie daná skupina akceptuje a reprodukuje spoločný nacionalistický kánon, ktorý zároveň zakladá, formuje a reprodukuje ich (kolektívnu) identitu.⁷ Tento kánon je prostredníctvom historických naratív reprezentovaný aj kolobehom „národných tragédií“ a „víťazstiev“, ktoré sú úzko spojené s rôznymi mýtmi, stereotypmi, symbolmi atď. Pritom minulosť je v týchto naratívach kontextualizovaná cez prizmu súčasníkov.

V Maďarsku, podobne ako aj na Slovensku, ale aj v iných krajinách, je badateľný permanentný záujem o „národnú minulosť“, snaha udržiavať „národné tradície“ a dejiny podliehajú neustálej politickej instrumentalizácii.⁸ Tieto trendy vplývajú aj na dejepisné vyučovanie. V maďarskom školskom systéme predstavuje dejepis významný vyučovací predmet, čo sa odráža aj na jeho vyššej hodinovej dotácii a na tom, že žiaci sú povinní zložiť z neho aj maturitnú skúšku. Aj tento fakt robí môj zámer, podrobiť analýze učebnice dejepisu, aktuálnym.

5 K otázke vzniku inštitúcií a ich legitimizácie pozri: BERGER, L. Peter - LUCKMAN, Thomas. *Sociální konstrukce reality. Pojednání o sociologii vědění*. Brno : Centrum pro studium demokracie a kultury, 1999, s. 51-127.

6 Maurice Halbwachs tieto body nazval figúrami spomínania. Pozri: ASSMANN, ref. 3, s. 38-40.

7 Slovo kánon používam vo význame obsahovo vyhranenej tradície s najväčšou možnou záväznosťou. Kánon zároveň poskytuje motivačnú štruktúru, ktorá každému jednotlivcovi dovoľuje usilovať sa o pravdu, spravodlivosť, krásu, pospolitosť alebo čokoľvek iného, čím sú obsadené miesta takejto štruktúry. Pozri: ASSMANN, ref. 3, s. 95-113.

8 K problematike revitalizácie „národných tradícií“ po roku 1989 pozri napríklad: GYÁNI, Gábor. Komemoratív emlékezet és történelmi igazolás. In VESZPRÉMY, László (ed.). *Szent István és az álamalapítás*. Budapest : Osiris Kiadó, 2002, s. 569-581; PÓK, Attila. História v transformačnom procese Maďarska. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, č. 1, s. 111-122; BRUBAKER, Rogers - FEISCHMIDT, Margit. 1848 in 1998: The Politics of Commemoration in Hungary, Romania, and Slovakia. In *Comparative Studies in Society and History* 44, 4, 2002, s. 700-744; KREKOVIČOVÁ, Eva. Identity a mýty novej štátnosti na Slovensku. (Náčrt slovenskej mytológie na prelome tisícročia). In *Slovenský národopis*, 2002, roč. 50, č. 2, s. 147-170; NIEDERMÜLLER, Peter. Rethinking history: time, past and nation in post-socialism. In *Focaal Tijdschrift voor Antropologie* Nr. 33, 1999, s. 25-36.

Predložený text je výsledkom rozboru šiestich používaných učebníc. Z tohto dôvodu ani nie je mojím cieľom pokus o akési „komplexné hodnotenie“. Podobnú analýzu už prednedávnom urobil napríklad Július Alberty, Valéria Chromeková alebo László Szarka.⁹ Som si vedomý aj toho, že v Maďarsku, na rozdiel od Slovenska, je zaužívaná liberálnejšia prax pri výbere konkrétnych učebníc. Nekladím si však za cieľ podrobnejšiu analýzu daných učebných textov z didaktického hľadiska, či otvoriť diskusiu o celkovom charaktere a obsahu dejepisného curricula. Skôr sa budem venovať ich interpretačnému kánonu v kontexte „slovenskej otázky“.¹⁰

Hľadám odpoveď na otázku, akým spôsobom sú v daných učebných textoch reprezentovaní Slováci či územie súčasného Slovenska. Je pritom všeobecne známe, že dejiny územia Slovenska/Hornej zeme sú rozdielne (až protichodne) kontextualizované v slovenských a v maďarských národných príbehoch. Tieto sú často označované aj ako „slovenský“ alebo „maďarský pohľad“ a zaberajú významné miesto na všetkých spoločenských úrovniach, od odbornej cez politickú až po laickú. Práve tento fakt poukazuje, že do akej miery sa „spoločná“ minulosť stala predmetom a zároveň aj obeťou súperiacich národných ideológií.¹¹ V tomto súperení hrá nepochybne dôležitú úlohu aj rozdielna etnogenéza Slovákov a Maďarov či fakt, že maďarské elity sa snažili vyhraniť v prvom rade voči „rakúskemu“. Podobne zástupcovia Slovákov budovali svoju národnú ideológiu na akomsi kontra-obraze voči „maďarskému“.¹²

Produktom neustálej reprodukcie tohto konfliktu sa stal „obraz nepriateľa“, ktorý na Slovensku vyvoláva pocity ohrozenia aj v súčasnosti. Protichodné reprezentácie vzájomných slovensko-maďarských či maďarsko-slovenských vzťahov sú teda produktom moderného nacionalizmu. Ich korene siahajú do posledných storočí, pričom nejde o nejaký dlhodobý proces „dozrievania národa“, v slovenských naratívach zosobnený tézou „tisícročného útlaku“ a následného „vyslobodenia“ a „samostatnosti“, ale skôr o fenomén, ktorý sa rozvinul popri procese modernizácie.

Nemožno tiež nespomenúť vplyv udalostí okolo prvej svetovej vojny, zánik Rakúsko-uhorska, respektíve budovanie „národných štátov“, ako významný faktor zásadne deter-

9 ALBERTY, Július. Slovensko a Slováci v súčasných maďarských učebniciach dejepisu. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 1, s. 135-148; CHROMEKOVÁ, Valéria. Problematika slovenských dejín v dejepisných učebniciach Maďarska. In *Acta Historica Neosolensia 1*, Banská Bystrica : FHV UMB, s. 28-41; SZARKA, László. Geschichte der Slowaken und des multinationalen ungarischen Staates im Spiegel aktueller ungarischer Schulbücher. In *Südosteuropa*, 1997, 46, č. 9-10, s. 511-527.

10 Predmet dejín Slovenska, ako ich prezentuje historik Dušan Kováč vo svojej syntetickej práci preložený aj do maďarského jazyka, predstavujú dejiny súčasného Slovenska ako teritória, spojeného s históriou slovenského etnika. KOVÁČ, Dušan. *Dejiny Slovenska*. Praha : Lidové noviny, 1998, s. 5.

11 Pozoruhodným prípadom je napríklad nacionálne ladený konflikt, ktorý vznikol v Komárne okolo vystavenia súsošia sv. Cyrila a Metoda. Pozri: MANNOVÁ, Elena. Nemezeti hörsöktől az Európa térig. A kollektív emlékezet jelenetei Komáromban a szlovák-magyar határon. In *Régió*, 2002, č. 3, s. 25-44; STRÁŽAY, Tomáš. Myths in Action: Two Cases from southern Slovakia. In HLAVIČKOVÁ, Zora - MASLOWSKI, Nicolas (eds.). *The Weight of History in Central European Societies of the 20th Century*. Praha : CES, 2005, s. 101-113.

12 K tomu: MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 217-221.

minujúci práve inštitucionalizovaný výklad minulosti.¹³ Aj tu súperí hneď niekoľko protichodných historických narácií. Zvlášť komplikovaný je súbor problémov nazvaný ako „trianonský komplex“ traumatizujúci ako Maďarov, tak aj ich susedov. Predstavuje stále „živý“ problém a zdroj napätia v regióne. Popritom, len v 20. storočí došlo na súčasnom území Slovenska a Maďarska niekoľkokrát k prepisovaniu učebníc, ku konštruovaniu nových ideologicky vhodných výkladov minulosti, čo do veľkej miery súviselo s danou politickou situáciou. V súčasnom období sa však v Maďarsku aj na Slovensku presadil demokratický politický systém, v ktorom okrem určitých všeobecne uznávaných hodnotových rámcov prevládol aj princíp názorovej plurality v interpretáciách minulosti.

Analýza vybraných učebníc

Skúmané stredoškolské učebnice ponúkajú čitateľovi rozsiahlu sumu informácií najmä z oblasti politických dejín. Dá sa skonštatovať, že už tradične sledujú dve línie, a to všeobecné dejiny a dejiny Maďarska/Uhorska. Napriek tomu, že autori poväčšine v úvode ohlasujú, že ich učebnica prináša aj niečo nové, zásadné zmeny sa udiali najmä v rozšírení a prepracovaní ilustračných textov, obrázkov, máp či štatistík, ktoré následne žiakom uľahčujú orientáciu v učive.

Medzi najvýznamnejšie otázky, ktoré zásadne vplyvajú na celkový predkladaný obraz dejín, patrí problém pojmového aparátu. Ten predstavuje vážnu výzvu aj pre profesionálnych historikov. Je nepochybné, že pri používaní rôznych termínov a pomenovaní je potrebné, aby bol jasný ich význam a kontext, v ktorom sú používané. V tomto kontexte chcem upozorniť napríklad na dualitu pojmov „*veľká vojna*“ a „*prvá svetová vojna*“, alebo využívanie neujasnených pomenovaní: „*Felső Magyarorszag*“, „*Felvidék*“, „*Szlovákia*“, „*Észak Magyarorszag*“. Zvlášť dôležité je to však v prípade, keď k danému výrazu možno priradiť hneď viacero, často aj protichodných, významov. V súvislosti s analyzovanou problematikou preto poukážem na niekoľko takýchto výrazov.

Ako to aj z úvodu vyplýva, základným termínom, na ktorý upozorňujem, je „*národ*“. Zo skúmaných textov nie je celkom jasné, čo autori označujú pod daným slovom, a to aj napriek faktu, že poväčšine upozorňujú na rozdiel medzi moderným národom a jeho „*predchodcom*“. V tomto kontexte sa vyskytujú najmä pojmy ako „*nép*“ (ľud), „*nemzet*“ (národ) a „*magyarság*“ (maďarstvo, Maďari). Pomerne často sa však stáva, že tieto významné kategórie sa nepoužívajú dôsledne, následkom čoho sa významovo prelínajú. Napríklad Szárayova učebnica, ktorá vyšla v slovenskom jazyku, hovorí o „*národe*“ alebo o „*národe (ľude)*“. Novšia, maďarská verzia tejto knihy hovorí o „*lude*“, pričom príslušnosť k ľudu/národu podľa nej určujú tri znaky: jazyk, tradície a vedomie identity, čo je pomerne nejasná definícia.¹⁴

Problematika „*Veľkej Moravy*“, ktorá je v slovenskej národnej mytológii kontextualizovaná ako „*zlatý vek*“, dostala v učebnici Miklósa Száraya pre slovenské gymnáziá

13 K tomu podrobnejšie pozri: MICHELA, Miroslav. Pamäť, politika a Trianon. Kontextualizácia „nového začiatku“ v novodobých slovensko-maďarských vzťahoch. In *Slovanský prehľad*, 2007, roč. 93, č. 4, s. 521-528.

14 SZÁRAY 1998, s. 195-196; SZÁRAY 2003a, s. 187. Pozri aj: SZÁRAY - SZÁSZ 2004, s. 39, 42.

v Maďarsku pomerne veľa priestoru (šesť strán). Naproti tomu v jeho novšej verzii učebnice dejepisu pre maďarské stredné školy má táto téma oveľa menej priestoru a napríklad témy ako Nitrianske kniežatstvo a Pribina sa v podstate v učive nenachádzajú. Spomenutý (ne)pomer však pravdepodobne súvisí s rozdielnymi adresátmi. Autorov didaktický zámer priblížiť problematiku „Veľkej Moravy“ však už pri prvom pohľade narúšajú viaceré štylistické a pravopisné chyby v slovenskej verzii učebnice. Száray upozorňuje čitateľov na to, že história sa v téme „Veľkej Moravy“ spája s politikou, a „s národným povedomím tu žijúcich národov“. Ponúka aj vysvetlenie, prečo to tak je. Odkazuje na vplyv nacionalizmu 18. – 19. storočia, keď došlo k retrospekcii „národných dejín“.

V Szárayho textoch však vysvitá určitá nedôslednosť, keď tvrdí, že „susedné národy/etniká“ boli na rozdiel od vyspelejších Maďarov viac späté s národnou mytológiou. Napríklad: „*V povedomí tých vznikajúcich národov, ktoré nemali vlastný štát (štátnosť) a vlastnú ekonomiku, pri vytváraní sebavedomia dostala sa na prvé miesto slávna (mnohokrát vysnená) minulosť.*“ Száray upozorňuje na to, že aj Maďari mali podobné príbehy, tie však kvôli ich lepšiemu spoločenskému postaveniu „*nezohrávali významnejšiu úlohu*“. Poukazuje na ilyrizmus, na pokus o navodenie dácko-rumunskej kontinuity. U Slovákov zas na snahu stavať na „*kontinuitu s ranofeudálnym moravským štátom, stotožňovanie sa Slovákov s jeho obyvateľmi*“.

Pre ilustráciu konfliktu v slovenskej a maďarskej historiografii Száray cituje tézy Matúša Kučeru „o historickom vývoji slovenského národa“ a „o tisícročnom bezprávi“. K tejto ľahko identifikovateľnej nacionalistickej argumentácii ponúka pasáž od Györgya Gyórfyho, ktorý upozorňuje na to, že stredovek nepozná moderný pojem národa. V podobnom duchu vyznievajú aj niektoré tvrdenia v podkapitolke „*Diskutabilné otázky – V čom sa historici nezhodujú?*“.¹⁵ Takýto dvojité meter je identifikovateľný aj v inej učebnici. O maďarskom národnom hnutí sa v nej píše, že „...došlo k posunu k jazykovému, kultúrnemu poňatiu národnej myšlienky. Popri zdôrazňovaní rozdielov – maďarský kroj, maďarské tance – došlo k rozmachu už klasicistickými spisovateľmi započatej kultivácie reči, maďarskojazyčnej spisby, k rozvoju dejepisectva a vedeckého života.“ Naproti tomu o nemaďarských národných hnutiach: „*Ich úzka, predovšetkým cirkevná inteligencia sa popri pestovaní národného jazyka sa v záujme posilňovania národného povedomia obrátila smerom k bájenej minulosti. Chceli preukázať starodávny a vznešený pôvod svojho ľudu a skonštruovali národné dejiny siahajúce do ďalekej histórie.*“¹⁶ Výstižný Szárayiho poukaz na prepojenosť argumentácie dejinami s politikou sa tak dostáva do úplne iného svetla. Ostáva len v pozícii argumentu v prospech vlastného pohľadu. Pritom práve operovanie s históriou – ako legitimizačným atribútom – predstavuje dôležitú súčasť „permanentného neporozumenia“ v slovensko-maďarských a maďarsko-slovenských diskusiách.

Žiaci sú už v prvom roku štúdia na strednej škole konfrontovaní s pojmom „*nacionalizmus*“, ktorý je však v učebniciach predkladaný bez náležitého výkladu. Vychádzajúc zo skúmaných učebníc je tomuto slovu priradovaný skoro vždy negatívny význam. Po-

15 Pozri: SZÁRAY 1998, s. 183-188. Podčiarknuté slová citovaného textu boli zvýraznené aj v originály.

16 SZÁRAY 2003b, s. 108.

väčšine je ním popisovaná „tá druhá“, (konkurenčná) strana a jej aktivity, ktorú učebnice takýmto spôsobom v pedagogickom procese „historicky diskvalifikujú“.¹⁷

Významnú výzvu na diskusiu predstavujú aj pomenovania Uhorsko/uhorský alebo Maďarsko/maďarský, pričom vo viacerých prípadoch používanie jedného pomenovania „Magyar“, alebo „Magyarország“ navodzuje predstavu neustálej kontinuity maďarského národného štátu.¹⁸ Výraz „Magyar“ sa pritom používa zároveň pri pomenovaní štátu, etnika aj územia. Celkovo menej sa vyskytujú pojmy ako „*történelmi Magyarország*“, „*Magyar királyság*“.¹⁹ Problematickým, a zároveň aj pomerne citlivým bodom, je neustále používanie pomenovania „*Felvidék*“.

Učebnice jeho význam jasne nedefinujú a využívajú ho v rôznych historických periódoch aj napriek tomu, že už aj zo samotných učebných textov je zrejmé, že obsah tohto pojmu sa menil. Jeho využívanie po roku 1918 odkazuje na určitú kontinuitu, na „historické vlastníctvo“ daného územia, ktoré však už získalo oficiálne pomenovanie Slovensko a stalo sa súčasťou iného štátu. Podobne je to aj s pomenovaním „*tót*“, s ktorým som sa však v analyzovaných učebniciach nestretol.

Napriek tomu, že dejiny Uhorska sú spoločnými dejinami Slovákov aj Maďarov, pre slovenské, ale aj pre maďarské učebnice je charakteristická marginalizácia niektorých tém a naopak, zdôrazňovanie „národného rozmeru“, čo súvisí s všeobecne akceptovaným nacionalistickým rámcom, v ktorom tieto texty vznikli a ktorý ešte stále dominuje vo verejnom diskurze v Maďarsku aj na Slovensku.

Konkrétne, v maďarských učebných textoch ide o marginalizáciu nemadžarského obyvateľstva krajiny, o ktorom sa objavujú len útržkovité zmienky, a to najmä v konfliktných situáciách. Dôležitosť sa pritom kladie najmä na ich vzťah k Maďarom. Učebnice tak popri maďarskej kontinuite ponúkajú diskontinuitu Nemaďarov.²⁰ Výnimkou sú pravidelné ilustrácie etnického zloženia Uhorska. Zvlášť dobre je v tomto smere ilustrovaná učebnica SZÁRAY 2003b, ktorá na rozdiel od učebníc pre 20. storočie uvádza aj údaj, že

17 SZÁRAY 1998, s. 184-188; SALAMON 1997, s. 12, 56, 114. Aj učebnica DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 121, hovorí o slovenskej nacionalistickej verejnej mienke, ktorá nebola schopná prijať skupiny Maďarov hlásajúce prispôbenie a lojalitu k republike. Tento dominujúci význam slova „nacionalizmu“, ako jediná upravuje učebnica SZÁRAY 2003b, s. 129, 132, keď ho popisuje ako fenomén vlastný Maďarom aj „*národnostiam*“.

18 Najčastejšie sa to objavuje v učebnici SZÁRAY - SZÁSZ 2004.

19 Naproti tomu k používaniu pomenovania Slovensko/Uhorsko v Slovenskej republike pozri: MANNOVÁ, Elena (ed.). *Krátke dejiny Slovenska*. Bratislava : VEDA, 2004, s. 7-8. K otázke slovenských učebníc: KOVÁČ, Dušan. Zur Darstellung der ungarischen und slowakischen Nationalgeschichte in slowakischen Schulbüchern. In *Südosteuropa*, 1997, 46, č. 9-10, s. 500-510; SIMON, Attila. Das Bild des Ungartums in den gegenwärtigen slowakischen Lehrbüchern für Geschichte. In DOLEŽEL, Heidrun - HELMEDACH, Andreas (eds.). *Die Tschechen und ihre Nachbarn*. Hannover : Verlag Hahnsche Buchhandlung, 2006, s. 247-259.

20 Napríklad v učebnici SZÁRAY - SZÁSZ 2004 sa Slováci sa spomínajú až na s. 214 a to v kontexte, že sa spolu s ostatnými „*národnostami*“ pripojili k Rákócziho povstaniu (v maďarskej verzii „*boja za slobodu*“). Zvlášť problematická je táto marginalizácia v 20. storočí. Napríklad v učebnici SALAMON 1997, sa prvýkrát objavujú Slováci na s. 114, iba ako slovenskí nacionalisti, ktorí s pomocou Hitlera vyhlásili samostatnosť. Následne sa však už nevenuje Slovensku (resp. Slovenskej republike), ktorá v rokoch 1939 – 1945 susedila s Maďarskom. Podobne aj DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006. Na toto upozorňujú aj SZARKA, ref. 9; ALBERTY, ref. 9.

štatistické údaje sú uvádzané bez Chorvátska. Významný rozdiel súvisiaci so štatistickými ukazovateľmi sa stáva vypuklejší najmä v 20. storočí, keď sa údaje uvádzané v maďarských učebniciach zásadne líšia od tých, ktoré sa uvádzajú na Slovensku. Na tomto mieste sa však nechcem púšťať do polemiky o relevantnosti konkrétnych štatistických údajov, skôr upozorniť na to, že skúmané učebnice na tento fakt vôbec nereflektujú. Informácie o etnickom zložení Uhorska sú často zvýraznené v mapách graficky zohľadňujúcich geografické členenie krajiny. Zvlášť tak znázorňujú horské oblasti krajiny. Takýto typ etnickej mapy potom jednoznačne opticky potvrdzuje tézu dlhodobej dominancie maďarského etnika v Karpatskej kotline. V tomto kontexte je známa aj Telekiho mapa zhotovená pre potreby maďarskej delegácie v Paríži roku 1920.²¹

Jeden z najkonfliktnejších bodov v interpretáciách slovensko-maďarských a maďarsko-slovenských vzťahov predstavujú otázky okolo zániku Rakúsko-uhorskej monarchie. Tento komplex problémov je známy aj ako „trianonská trauma“. V maďarskom národnom diskurze je kontextualizovaný ako „národná katastrofa“ prirovnávaná k historickej bitke pri Moháči. Naproti tomu v slovenskom je už samotný zánik Uhorska kontextualizovaný ako „dejinná spravodlivosť“ a „národné oslobodenie“. Od interpretácie tejto problematiky sa odvíjajú aj interpretácie a výber iných dejinných udalostí a faktov. Spojené sú s ňou aj neutíchajúce diskusie okolo menšinových politik či mocenských ambícií veľmoci v regióne stredo-východnej Európy. Práve z toho dôvodu, že ide o takú komplikovanú a zároveň aj veľmi citlivú tému, je potrebné sa jej zvlášť venovať.

Pre 20. storočie a najmä obdobie rokov 1918 – 1920 (pred podpísaním Trianonskej mierovej zmluvy), je pre obe analyzované učebnice typické používanie výrazov odkazujúcich na „historickú jednotu“. Napríklad pojmy „*obsadené územia*“, „*odtrhnuté územia*“ a „*opätovne získané územia*“ sú predovšetkým dobovými termínmi. Ich frekventovaný výskyt v učebniciach len reprodukuje traumatizujúci obraz dejín, ktorý sa v 20. storočí ustálil v maďarskom verejnom diskurze.

Je pritom zaujímavé, že obe skúmané – pomerne rozdielne koncipované – učebnice používajú tak podobné jazykové prostriedky. Používajú tieto termíny autori kvôli tomu, že ešte nedošlo k definitívnemu určeniu hraníc? Alebo vyjadrujú svoj postoj nad nespravodlivosťou tohto aktu? Mimoriadne závažný je však fakt, že učebnice samotnú situáciu širšie nevysvetľujú. Ponechávajú priestor len pre jednu interpretáciu, podľa ktorej išlo o územia obsadené, ktorá má blízko k oficiálnym (dobovým) stanoviskám maďarských vlád. Neupozorňujú napr. na to, že víťazné veľmoci uznali niektoré nástupnícke štáty, konkrétne Československo, aj napriek faktu, že k definitívnemu rozhraničeniu ešte nedošlo.

Podobne je priblížená aj tematika Belehradského prímeria. Autori sa sústreďujú najmä na pohnútky a koncepcie maďarských elít, pričom význam ostatných otázok sa marginalizuje. Menšinová otázka sa na tomto mieste stráca, čím je možné nadobudnúť

21 Pozri SALAMON 1997, s. 50. Naproti tomu DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 96, uverejňuje túto mapu bez známych bielych miest (zvyrazňujúce horské oblasti).

dojem, že vôbec nebola.²² Mierové rokovania sú postavené do roviny: „*V Paríži sa rokovalo o nás, ale bez nás*“, bez toho, aby bol čitateľ bližšie oboznámený o širších súvislostiach. Na tomto mieste chýbajú napríklad informácie o koncepciách veľmocí. Text navodzuje dojem, že išlo len o „protimaďarské sprisahanie“, pričom traumatizujúca línia je identifikovateľná v obidvoch skúmaných textoch.²³

S otázkou zániku monarchie, resp. Uhorska – čo akcentujú maďarské učebnice – súvisí aj to, akým spôsobom je reprezentovaná táto multietnická a multikultúrna krajina. Učebnice nie príliš zdôrazňujú fakt, že Uhorsko nebolo len krajinou Maďarov. Toto sa prejavuje napríklad pri zdôrazňovaní národnostných štatistík, kde je zvýraznený (ne)pomer „menšín“ a Maďarov. K reprodukcii traumy prispieva aj neustále, jednostranné používanie štatistiky z roku 1910 aj pre obdobie po roku 1918, keď sa jednou z významných tém stáva osud Maďarov v susedných štátoch. Učebnice píšu o snahe o násilnú asimiláciu Maďarov v nástupníckych štátoch. Pritom na margo Československa udávajú, že sa to dialo „*jemnejšími prostriedkami*“. Salamon popritom ako upozorňuje, že v Československej republike sa presadil demokratický politický systém, dodáva: „*Našiel si však spôsob, ako uviesť tam žijúce národnosti do znevýhodneného postavenia.*“²⁴ Učebnice 19. – 20. storočia sa na viacerých miestach upriamujú na otázky spojené s pokusmi o národnú homogenizáciu, všeobecne známe aj ako „násilná“ a „prirodzená asimilácia“. Aj pri tejto téme sa podobne, ako pri niektorých vyššie spomenutých, otvárajú aj otázky ich ideologickej inštrumentalizácie, ktorú však učebnica nezdôrazňuje. Tak ako maďarské učebnice upozorňujú na nízku mieru násilnej asimilácie v 19. storočí, slovenské príliš

- 22 SALAMON 1997, s. 36-38. Belehradské prímérie interpretuje tak, že Károlyiovcí mali mať pod kontrolou Slovensko. Nereflektuje na interpretáciu, ktorú onedlho potvrdili aj veľmoci. Píše, že „*Česi*“ začali útok proti Uhorsku/Maďarsku. Na ďalšej strane už hovorí o „*československom vojsku*“. Susedov Maďarska/Uhorska vykresľuje ako nenásytných dobyvateľov, ktorí nerešpektovali etnický princíp, pričom vzniknutému stavu zásadne napomohol najmä rozpad uhorskej armády. Popri snahách Jásziho o dohodu s Rumunmi, zabúda na rokovanie so zástupcom Československa Milanom Hodžom. Potom na ďalšej strane – z ničoho nič – upozorňuje, že etnický korektný demarkačný čiaru vyznačenú po rokovaniach s Čechoslovákmi veľmoci neuznali. Tento striktné selektívny prístup posilňuje stereotyp „najnešťastnejšieho národa“. Druhá učebnica (DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 25-27) obsahuje podobné tvrdenia. Napríklad, že cieľom českých, slovenských, rumunských a juhoslovenských vodcov bolo získanie čo najväčších území pre seba. O tom, že Maďarsko bolo považované za porazený štát, autori informujú len menším písmom. Podobne na s. 26 menším písmom upozorňujú, že v príméri sa nehovorilo o severných územiach, kde postupne prenikali čs. vojská. Na ďalšej strane je v hlavnom texte: „*Na obsadených územiach sa napriek dohode o príméri...*“. Jásziho rokovania s bývalými menšinami sú súčasťou hlavného textu. Naproti tomu zahraničnopolitická situácia a postavenie Maďarska je napísané len menším písmom. Až pri zhodnotení Károlyiho režimu na s. 28, upozorňujú autori na význam zahraničnopolitických determinantov. Stať o plánoch zabezpečiť „*rozsiahle autonómie pre menšiny*“, v porovnaní s vyhladkami, ktoré ich čakali v „*národných štátoch*“, vzniká nadsadene, pritom aj samotní autori konštatujú, že ponuka maďarskej vlády prišla neskoro.
- 23 SALAMON 1997, s. 39. Citované slová sú názvom podkapitoly. SALAMON 1997, s. 48 sa píše, že o osude Rakúsko-Uhorska sa rozhodlo v Paríži za niekoľko hodín. SALAMON 1997, s. 51-52. Fakt, že maďarská delegácia v Paríži nedocielila žiadnu zmenu mierových podmienok, autor nevyšvetľuje, naproti tomu konštatuje, že „*nenásytnosť víťazov bola neutíšiteľná*“ a ČSR dostalo severné Uhorsko/Maďarsko. Maďarsko je stotožňované s Uhorskom. Podobne aj DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 34, 98. „*Maďarsko stratilo Hornú zem...*“. Aj obrazové ilustrácie na s. 86-87 kontextualizujú zánik multietnického (Rakúsko-)Uhorska ako národnú tragédiu Maďarov.
- 24 DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 120; SALAMON 1997, s. 56.

nezdôrazňujú homogenizačné snahy, ktoré zasiahli do životov Maďarov po roku 1918.²⁵ Otázky späté s fenoménom národnej homogenizácie prekračujú dimenziu komparácie štátnych režimov. Napriek tomu by som rád upozornil na určitú neujasnenosť vyplývajúcu z učebných textov, najmä v kontexte komparácia politických režimov etablovaných v medzivojnovom období v Maďarsku a na Slovensku (ČSR). Autori ich však zásadnejšie neporovnávajú.²⁶ Naproti tomu je zvýraznený etnický konflikt (menšina – väčšina) v nástupníckych štátoch. Aj medzinárodnopolitickú situáciu medzi dvoma svetovými vojnami charakterizujú učebnice ako napätú.²⁷ Z analyzovaných textov vyplýva, že susedné štáty v medzivojnovom období len neustále potlačovali menšinové práva a snažili sa o násilnú asimiláciu Maďarov. Pritom niektoré tvrdenia uvedené v učebnici SALAMON 1997 sa bez komentára alebo spresnenia len ťažko dajú nazvať korektné.²⁸

V období od roku 1938 po súčasnosť, predstavujú kontroverzné body, najmä udalosti z obdobia 1938 – 1948. Od revíznych úspechov Maďarska, až po vysídlenie časti obyvateľstva maďarskej národnosti zo Slovenska. Opätovne sa objavujú otázky späté s „kontinuitou“, „homogenizáciou“, „marginalizáciou“, pričom reprezentácia Slovákov a Slovenska sa zásadnejšie nezmenila a nevyšla sa ani frekvencia tejto problematiky v učebniciach.²⁹ Pozoruhodné je aj nevšimanie si antifašistického povstania na Slovensku v roku 1944. Naproti tomu, dôraz učebnice kladú na snahy maďarských elit o vystúpenie z vojny. Učebnica SALAMON 1997 po vyššie spomenutom upozorňuje, že Stalin nechcel zo zajatcov zriadiť maďarskú antifašistickú jednotku, že veľmoci privreli oči nad fašistickou minulosťou Slovenska a Chorvátska, ktoré následne zajali miesto medzi víťazmi. Na tieto myšlienky nadväzuje tým, že po vojne nebránil maďarské obyvateľstvo žiadny zákon a akokoľvek sa im mohlo kriviť.³⁰ Takéto konštrukcie orientujú žiakov len

-
- 25 SZÁRAY 2003b, s. 269: „*Popri prirodzenej asimilácii rozvíjajúcej sa ako následok hospodárskych procesov, môžeme označiť násilnú asimiláciu za nepatrnú záležitosť.*“ Ďalej argumentuje, že pred 1. svetovou vojnou 75 % z národností neovládalo maďarský jazyk. Asimilačné snahy spája najmä s inteligenciou.
- 26 Učebnica DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006 v podkapitolkách venovaných témam ako „maďarská spoločnosť“, „revizionizmus“ (ktorý zásadne ovplyvňoval atmosféru v regióne), či o „menšinová politika Maďarska“ poskytuje len strohé informácie. Naproti tomu SALAMON 1997 ponúka menej kritickú reprezentáciu Horthyho režimu. Tento jeho postoj potvrdzuje aj výber odporúčanej literatúry na konci učebnice.
- 27 Tento pohľad ilustruje napr. paušálne tvrdenie, že Československo malo problémy, konflikty so všetkými susedmi. DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 62.
- 28 SALAMON 1997, s. 56-59: Maďari mali o 31 % menej škôl, ako by im na základe oficiálnej štatistiky patrilo. Že maďarské strany vraj potrebovali pri voľbách do parlamentu o 40 % viac hlasov ako čs. strany. Pri idealizovaní Horthyho režimu („*kultúrne pozdvihnutie*“) uvádza, že v roku 1930 už 90 % Maďarov vedelo čítať. Tento údaj porovnáva s ostatnými nástupníckymi štátmi (boli horšie). Z komparácie však bez vysvetlenia vynecháva Československo a Rakúsko.
- 29 Pozri: SALAMON 1997, s. 116: Už po téme pripojení „*Felvidéku*“ (používa tento pojem, pričom jeho obsah sa oproti dovtedajšiemu mení) upozorňuje na obavy, či za to nebudú draho platiť. SALAMON 1997, s. 151: „*Po tom ako viedenské rozhodnutie vrátilo Maďarsku Maďarmi obývané územia Československa...*“ DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 112: Podobne ako na s. 31 „...*Horná zem (v orig. Felvidék) sa dostala späť k Maďarsku...*“. DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006, s. 155, 233: „...*z opätovne odpojeného územia*“.
- 30 SALAMON 1997, s. 147, 168, 169. Slovenské národné povstanie nespomína ani DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006.

na reprodukciu „obrazov nepriateľa“, ktoré sú v protiklade s trpiteľským sebaobrazom Maďarov ako „najnešťastnejšieho národa“. Motívy „trpiaceho národa“ a „zrady“ pritom predstavujú stály arzenál nacionalistickej rétoriky v celom svete. Nebolo by práve pri takýchto problémových miestach vhodné doplniť text aj o diskusiu a hľadať odpoveď na otázku, prečo sa takéto nedemokratické a tvrdé riešenie mohlo presadiť?

Záver:

Zámerom analýzy bolo poukázať na niektoré otázky súvisiace s vyučovaním dejepisu v Maďarsku. Uvedomujem si, že aj predložené komentáre sú ovplyvnené istým pohľadom na dejiny a problematiku maďarsko-slovenských vzťahov, podobne ako je to aj u autorov spomínaných učebných textov. Práve najväčší problém vidím v absencii multiperspektívneho prístupu v skúmaných publikáciách. V niektorých prípadoch som opustil pozíciu analytika – ktorú by sa dalo oveľa viac zúročiť v komparatívnej rovine – a ponúkol aj niektoré konkrétne návrhy a hodnotenia. Pluralita názorov, oboznamovanie sa s rôznymi interpretáciami, schopnosť porovnať a zhodnotiť rôzne perspektívy, patria do arzenálu dejepisného vyučovania a predstavujú významný predpoklad k ďalšiemu osobnostnému rastu žiakov. Konkrétne v kontexte „slovenskej otázky“, ktorej význam by som v maďarskom dejepisnom učive istotne nechcel absolutizovať, dochádza k určitému nepomeru. Či už je to pri interpretáciách dejinných udalostí, reprezentáciách Slovákov, alebo dokonca aj pri uvádzaní nepresných údajov. Analýza potvrdila aj to, že „neuralgické body“ predstavujú najmä novšie a najstaršie dejiny. Konkrétne ide najmä témy kontextualizované ako začiatky „národných dejín“ (t. j. problematika Veľkej Moravy, vzniku a charakteru uhorského štátu), a potom problematika 19. – 20. storočia (národné hnutia, homogenizačné procesy, zánik monarchie, nástupnícke štáty, otázka revízie). Skúmané učebnice nie vždy dostatočne zohľadňujú novšie trendy v svetovej historiografii, pričom práve oboznámenie študentov aj s aktuálnymi poznatkami historickej vedy predstavuje jednu z najvšeobecnejších úloh výučby dejepisu. Podobne je to s ambíciou rozvíjať kritické myslenie.³¹

Viacere moje kritické poznámky na margo skúmaných textov je však možné spätne aplikovať aj na slovenské učebnice dejepisu. Tak ako je podľa môjho názoru oprávnená kritika voči slovenským učebniciam zameraná na vyvlastňovanie „slovenských dejín“ z uhorského kontextu a jeho prílišné zužovanie, t. j. poslovenčovanie dejín a konštruovanie „dejín Slovenska a Slovákov“, tak maďarské učebnice tvoria z dejín Uhorska „dejiny Maďarov“ a marginalizujú význam a miesto ostatných etník v tomto multikultúrnom a multietnickom priestore. Spomínaný nepomer nepochybne súvisí aj s pretrvávajúcimi primordialistickými reprezentáciami národa ako večnej a v dejinách kľúčovej kategórie. Tie sú v niektorých učebných textoch priamo prítomné. V kontexte porovnania jednotlivých analyzovaných učebníc sú zásadné rozdiely badateľné aj v spôsobe formulovania tém, keď napríklad pri porovnaní učiva o 20. storočí je v jednom prípade badateľný

31 KRATOCHVÍL, ref. 1, s. 112. K téme odstraňovania stereotypov z učebníc pozri: KRATOCHVÍL, Viliam. K možnostiam oslabovania predsudkov a stereotypov v tvorbe učebníc dejepisu. In SIMON, Attila (ed.). *Mýty a predsudky v dejinách*. Šamorín; Dunajská streda : Fórum Inštitút, 2005, s. 39-50.

skôr „emocionálne-angažovaný štýl“ oproti „vecne-strohému“ v druhej učebnici. Je však pozoruhodné, že také rozdielne učebnice používajú v niektorých pomerne citlivých otázkach rovnaký pojmový aparát.³²

Dejiny sú spoločenským konštruktom, ktorého podoba sa odvíja z potrieb zmyslu a z referenčného rámca príslušnej prítomnosti.³³ Ide teda o kultúrny výtvar a tak je k nim potrebné aj pristupovať. Nejde o statický, ale o mnohvrstvový dynamický fenomén a tento fakt je potrebné zohľadniť aj v učebniciach dejepisu. V súčasnom období sa stále diskutuje o tom, ako by malo byť orientované moderné školstvo, aby sa mu darilo naplňovať jeho základnú úlohu a to prípravu na život či budúce povolanie. Do akej miery podporovať najmä jednotlivé zručnosti či kreativitu, do akej konkrétnej vedomosti. Školské osnovy reflektujú na tieto trendy, aká je však prax, to závisí do veľkej miery od učiteľského zboru, od samotných žiakov a ich rodičov. Svoje miesto v tomto procese zohrávajú aj jednotlivé učebnice, ktoré v podstate predstavujú kvalitnejšie či menej kvalitné vodidlo. Dúfam, že môj príspevok v tomto smere ponúkne aspoň malý impulz na diskusiu na túto tému, a to nielen v „maďarskom kontexte“. Predovšetkým si myslím, že na to je nevyhnutné zamyslieť sa nad významom a miestom „národných rámcov“ v dejepisnom vyučovaní a v historiografii.

Zoznam analyzovaných učebníc:

DUPCSIK, Cs. – REPÁRSZKY, I.: *Történelem IV. Középkorok számára*. 4. kiadás, Budapest : Műszaki Kiadó, 2006, 311 s. (DUPCSIK – REPÁRSZKY 2006).

SALAMON, K.: *Történelem IV. A középkorok számára*. 4. kiadás, Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1997, 279 s. (SALAMON 1997).

SZÁRAY, M.: *Dejepis I. pre prvý ročník gymnázia*. Budapešť : Nemzeti Tankönyvkiadó, 1998, 224 s. (SZÁRAY 1998).

SZÁRAY, M.: *Történelem I. a középkorok számára*. Átdolgozott kiadás, Budapest : Nemzeti Tankönyvkiadó, 2003, 232 s. (SZÁRAY 2003a).

SZÁRAY, M. – SZÁSZ, E.: *Történelem II. Középkorok számára*. 2. kiadás, Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 2004, 244 s. (SZÁRAY – SZÁSZ 2004).

SZÁRAY, M.: *Történelem III. Középkorok számára*. 2. kiadás, Budapest : Műszaki Könyvkiadó, 2003, 286 s. (SZÁRAY 2003b).

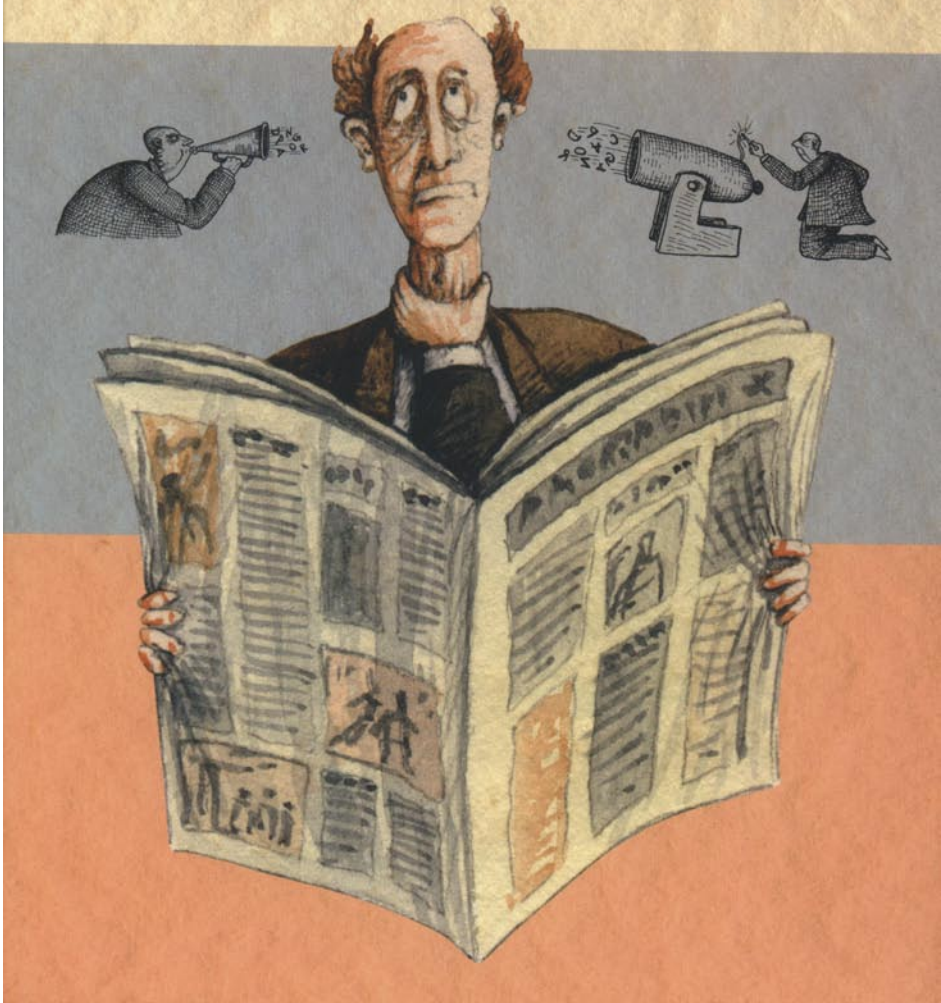
* Tento text vznikol na jar 2007 ako vedecký výstup projektu APVV č. 51-017 105 *Slovensko v 20. storočí*.

32 Ide o učebnice DUPCSIK - REPÁRSZKY 2006 a SALAMON 1997.

33 ASSMANN, ref. 3, s. 46.

Storočie propagandy

Slovensko v osídlach ideológií

RECENZIE

KOLLÁROVÁ, Ivona. *VYDAVATELIA V 18. STOROČÍ. Trilógia k dejinám typografického média*. Bratislava : Veda, 2006, 182 s.

Práca I. Kollárovej je zrelým príspevkom, ktorý rozširuje pohľad historika (knižnej) kultúry o dimenziu, často vôbec nebranú do úvahy. Obvykle sa totiž pracuje s „hotovým“ produktom vydavateľských a tlačiarenských aktivít a skúma sa už len „život knihy“ v jej konečnom určení – v kontakte s čitateľom a v procese rozvoja duchovnej sféry spoločnosti v danom období. Kollárová však sprostredkovala práve proces, keď text opustil autora a stal sa objektom záujmu a konania vydavateľa (nakladateľa), (knih)tlačiaru a knihkupcu. Tento proces, ako Kollárová vo svojej knihe plasticky ukázala, nebol nijako priamočiary ani jednoduchý a mohli ho už na počiatku ovplyvniť rôzne zásahy a záujmy zainteresovaných, počnúc od cenzora, mecéna, prípadne subskribentov alebo trhu a jeho mechanizmov. Dokumentuje tak, akým komplikovaným podujatím bolo venovať sa vydávaniu a tlačiť knih v podmienkach Uhorska. Charakterizovala ho nízka úroveň gramotnosti, nevyvinutý (knižný) trh a jeho následná reglementácia zo strany štátu (ktorý tiež sledoval vlastné záujmy), relatívne striktný systém preventívnej aj represívnej cenzúry a v neposlednom rade aj tradičný (pravdepodobne vysoký) podiel dovážaných kníh v segmente literatúry pre „náročného“ čitateľa (vedecké a odborné práce, teologická literatúra, beletria). Práve tento aspekt rozvoja knižnej kultúry nie je (a vzhľadom na stav poznania prameňov zrejme ani dlho nebude) možné objasniť do takej miery, ako sa Kollárovej podarilo v súvislosti s procesom produkcie kníh a ďalších médií (kalendáre, čiastočne aj úradné tlače) v domácich (uhorských) podmienkach.

Autorka si zvolila rozdelenie textu do troch prípadových štúdií, v ktorých analyzovala rôzne formy vydavateľských aktivít, ako sa menili v priebehu 18. storočia. V prvej ide o Mateja Bela, u ktorého definuje vydavateľský program, ktorý mal naplňať cieľ šíriť vieru, vedu a poznanie. Výsledky v podobe nového vydania *Bible*, početných vedeckých textov a učebníc natrvalo poznačili kultúrne prostredie Uhorska.

Ako však Kollárová konštatuje, jeho vydavateľské ambície narážali na realizačné (vydavateľské) možnosti a odberateľský potenciál, na druhej strane však Bel nebol motivovaný komerčným prístupom. Tu napr. hľadá odpoveď na strokotanie veľkorysého projektu *Notícií*, ktorého zvládnutie reglementovalo nielen množstvo náročných úloh pri zostavovaní textu, ale aj „*antagonistická zrážka obchodných záujmov* [viedenského knihkupca P. Strauba] *s nekomerčným vnímaním vydavateľstva ako nástroja na šírenie poznania a viery*“ (s. 49). Dokonca ani tituly s potenciálom na notorické vydania nevnímali ako zdroj komerčných aktivít (učebnice, náboženské tituly). Toto závažné konštatovanie je zásadným posunom vo vnímaní Belových vedecko-organizačných a vydavateľských aktivít a charakterizuje do značnej miery situáciu na uhorskom knižnom trhu v prvej polovici 18. storočia.

V druhej časti sa pozornosť sústreďuje na vydavateľský program Jána Michala Landerera, pre ktorého vydávanie kníh predstavovalo už pole profesionálnej aktivity. Ani u neho nechýbajú tituly z náboženskej sféry, vedecké práce, učebnice a ďalšie tlače, prinášajúce relatívne vysokú mieru zisku (kalendáre, tlače úradnej povahy a pod.). Ako na zisk orientovaný podnikateľ, vydavateľské aktivity posunul do ekonomicko-obchodnej sféry. Nenarazil len na reglementáciu (cenzúru, privilégiá), ale už aj na otvárajúci sa problém autorského práva (otázka pirátskych tlači). Oproti Belovi sa posunul aj v tom, že takto orientovaný „vydavateľský program“ ho neobmedzoval na konfesijné vyhranené tituly, ani nebol odkázaný na komplikovaný a málo efektívny spôsob finančného zabezpečenia vydání prostredníctvom prenumerácií. Najmä stereotypná produkcia,

kde malo významné miesto tlačenie na základe objednávky kráľovských úradov, mu už umožnila produkovať tituly určené vybranému okruhu recipientov a dostávať sa tak do pozície nakladateľa. Kollárová tu identifikuje znaky utvárajúceho sa knižného trhu v Uhorsku, ktorý však rozsahom stále zaostával za európskym štandardom. Konštatuje o. i. stále pretrvávajúcu snahu dovážať tituly vydané v zahraničí (často anonymné texty), čo paralelne brzdilo realizáciu vydavateľských zámerov domácich autorov.

Za mimoriadne prínosnú treba považovať jej analýzu Landererovej produkcie podľa jednotlivých typov vydání: podarilo sa jej totiž jasne preukázať, akú dôležitosť mali tituly zo segmentu teologickej literatúry. Nešlo len o teologické traktáty alebo polemické spisy, ale najmä o „*vydania pre náboženskú každodennosť*“, ako definuje Kollárová texty posilňujúce alebo vysvetľujúce vieru (sem zaraďuje učebnice, biblické čítania, hagiografie, vydania náboženských bratstiev). Početnosť a rozmanitosť titulov odrážajú neustály dopyt trhu a poukazujú na to, že bez tejto zložky produkcie nemal šancu uspieť vlastne žiaden tlačiar. Uvedená časť diela je nepochybne najpútavejším čítaním, najmä ak je čitateľ hneď vzápätí konfrontovaný s analýzou odborných vydání: ak vedecké alebo odborné diela nevychádzali (napriek získanému *imprimatur*) kvôli obmedzenému recipient-skému potenciálu, výpoveď o charaktere knižného trhu v Uhorsku nepotrebuje ďalší komentár.

V záverečnej časti sa autorka dotkla problému konkurencie medzi vydavateľmi, ktorí boli už motivovaní predstavou zisku a nevnímali knihu len ako produkt či zdroj kultúry. Nie príliš rozsiahly a všestranne orientovaný trh sa stal ešte za života Márie Terézie (teda pred uvoľnením cenzúry) predmetom zápasu niekoľkých „hráčov“, ktorí sa usilovali získať na jednej strane privilégiá, na druhej strane uzurpovať pre seba najmä také tituly, ktoré sľubovali notorický zisk (kalendáre, učebnice). Táto časť je síce najkratšia, ale priekopnícka v tom zmysle, že ukazuje, ako sa jednotliví tlačiarri dokázali etablovať v rámci reglementovaného sektora (cenzúra, privilégiá) aj za cenu dlhotrvajúcich sporov a latentného ohrozenia.

Zvolená štruktúra práce je nielen logická z aspektu chronológie dejín knižnej kultúry, ale poukazuje aj na zmeny v procese vydavateľskej motivácie a „fyzickej“ produkcie samotného textu. V celom texte pritom dominuje skúmanie otázok slobody prejavu, možností spoločnosti recipovať výsledky typografického média, rastu podielu a významu „masovej“ produkcie. Autorka tak výrazne prekračuje (u nás) obvyklý charakter prác o knižnej kultúre: nie je to výpočet vydání, zastúpenie knižných titulov, ale v pravom slova zmysle práca o tom, v akom prostredí a za akých podmienok sa rukopisy stávali knihami, aký zámer s nimi mali nie ich autori, ale vydavatelia, aké okolnosti museli pri ich „realizácii“ zohľadňovať.

Ide o prácu v pravom slova zmysle o prelomovú v rámci kultúrnych dejín Slovenska/Uhorska, ktorej význam nespochybní ani upozornenie na niekoľko drobných chýb: napr. na s. 78 nejde o kardinála Leopolda Koloniča (Kollonicha), ale jeho synovca Imricha, viedenského arcibiskupa. V prípade úvah M. Bela o druhom vydaní *Biblie*, datovaných už k roku 1723 (s. 17) nemuselo ísť celkom o jeho vedomú mystifikáciu, lebo vydanie evokovalo akceptovanie „nového učenia“, ktoré nemalo oporu v štátom aprobovaných vyznaniach. Skutočne, prenasledovanie zo strany jezuitov, motivované možno aj vnútrocirkevným sporom o pietizmus, vyústilo roku 1728 do nariadenia o konfiškácii vydania, a zároveň hrozilo spochybnením legálneho statusu celej cirkvi.

Eva Kowalská

JAGIEŁŁO, Michał. *SŁOWACY W POLSKICH OCZACH*. Warszawa : Biblioteka Narodowa, Podhalańska Wyższa Szkoła Zawodowa w Nowym Targu, 2005. I. d. 342 s., II. d. 452 s.

O poľsko-slovenských kultúrnych, politických, spoločenských a národnostných vzťahoch vznikali drobné články, populárne publikácie a vedecké monografie, ktoré boli donedávna roztrúsené po rôznych novinách, časopisoch a knižniciach.

Dostupné poľské písané odkazy o Slovákoch – ich národných tradíciách, kultúre, území a štátnosti sa rozhodol zmapovať Michał Jagiełło – poľský spisovateľ, publicista, politik, bývalý riaditeľ poľskej Národnej knižnice a v neposlednom rade milovník Tatier a priaznivec Slovenska a Slovákov. Vo svojej dvojdielnej knihe *Słowacy w polskich oczach* chronologicky predstavuje rôznorodé informácie z poľskej tlače, cestopisov, beletrie, odborných kníh, pamätníkov, drobných poznámok a korešpondencie, ktoré boli venované rôznym aspektom existencie slovenského národa. Výskumný materiál pre svoju knihu autor našiel v poľskej Národnej knižnici (Biblioteka Narodowa), v Univerzitnej knižnici (Biblioteka Uniwersytecka) vo Varšave, v Jagiellonskej knižnici (Biblioteka Jagiellońska) v Krakove, Tatranskom múzeu (Muzeum Tatrzańskie) v Zakopanem, Slovenskej národnej knižnici v Martine, Knižnici národného ústavu Ossolińskich (Biblioteka Zakładu Narodowego im. Ossolińskich) vo Vroclavi, a v Tešínskej knižnici (Książnica Cieszyńska) v poľskom Tešíne (s. 22 I. d.).

Na príklade citovaných ukážok Jagiełło zobrazuje, aké mali Poliaci predstavy o tom, čo sa nachádza z druhej strany Karpát, ako objavovali slovenské územie, slovenský ľud, jazyk, akými cestami spoznávali slovenské tradície, slovenský kultúrny, spoločenský a politický život. Aby mohol komplexne a v celej zložitosti zachytiť nazeranie Poliakov na Slovensko a Slovákov ukazuje ho na pozadí prelinania sa poľsko-slovenských vzťahov s poľsko-maďarskými, poľsko-rakúskymi, poľsko-českými a okrajovo aj poľsko-ruskými. Vďaka tomu vzniká mnohorozmerná panoráma toho, čo Poliaci napísali o Slovákoch na pozadí meniacich sa politických a spoločenských pomerov od 18. do začiatkov 20. storočia.

Prvý diel Jagiełlovej práce je súborom rôznorodých svedectiev o území na južnej strane Karpát a o ľude, ktorý používa slovenskú reč. Možno povedať, že je to veľmi bohatá bibliografia poľských textov o Slovákoch rozšírená autorským komentárom objasňujúcim malo známe údaje z poľských a slovenských dejín, ktoré mali a ešte stále majú vplyv na vzťahy týchto dvoch susediacich národov.

Autor začína textami objavujúcimi územie na juh od štátno-politickej hranice poľsko-uhorskej. Vyhľadáva príklady z cestopisov, ktoré zobrazovali výlety na južnú stranu Tatier, sleduje literatúru o zbojníctve a zbojníkoch, v ktorej vedľa maďarských a nemeckých názvov boli uvádzané aj slovenské pomenovania štítov a kúpeľných miest. Ponúka čitateľovi cestovanie od „*terra incognita*“ (s. 244, I. d.) do krajiny Slovákov, vážne témy prepleta historickými a etnografickými svojráznosťami.

Citujúc úryvky z dobovej tlače a prvých vedeckých prác venovaných Slovákom upozorňuje čitateľa na zlom, keď Poliaci začali hovoriť o slovenskom národe a nie iba o regionálnom etniku. Ilustruje, ako poľskí cestovatelia, spisovatelia a publicisti zobrazovali slovenský ľud, ráz v exotických farbách (skoro ako Indiánov), inokedy prostredníctvom stereotypných obrázkov „*urastného Slováka a spievajúcej Slovenky*“ až po vecné, realistické informácie.

Širší záujem o slovenský národ a jeho kultúru vznikol v Poľsku v súvislosti so zbieraním slovenských starožitností. Jagiełło ukazuje, ako na poľské územie prenikali slovenské ľudové piesne, o. i. aj Kollárove *Národné zpievanky*, ktoré boli prekladané a publikované v dobovej tlači. Hoci Poliaci veľmi nepoznali diela slovenských tvorcov, poznali mená slovenských dejateľov a spisovateľov (A. Bernolák, J. Kollár, J. Hollý, P. J. Šafárik, J. M. Hurban, L. Štúr, J. Kalinčiak,

J. M. Hodža, S. Chalupka, A. Sládkovič, J. Botto, J. Francisci, P. Dobšínský, M. Hattala, V. Pauliny-Toth, J. Záborský, J. Palárik, K. Banšell, P. Ország Hviezdoslav, S. H. Vajanský, A. H. Škultéty). V Jagieľovej knihe nájdeme ohlasy na tvorbu slovenských romantikov a realistov, na činnosť martinského centra. Máme možnosť sa dozvedieť, aké boli ohlasy na pôsobenie najväčších osobností slovenského verejného a kultúrneho života, pri akých príležitostiach písali o nich v poľskej tlači, čo sa vyzdvihovalo a čo kritizovalo, kedy boli zdôrazňované estetické hodnoty a kedy národnostný charakter tvorby. Jagieľom citované príklady odzrkadľujú paradox vo vzájomných poľsko-slovenských kontaktoch, keď záujem slovenských romantikov o Poľsko v tridsiatych rokoch 19. storočia sa nestretol s rovnakým záujmom o Slovákov na poľskom území. Zato koncom 19. storočia, keď prostredie slovenských dejateľov sa orientovalo na cárske Rusko a zreteľne sa dištancovalo od Poliakov, vzniklo veľa poľských prác o národnej, politickej a kultúrnej situácii Slovákov.

Veľkú pozornosť venuje Jagieľo aj periodikám, ktoré sa zaoberali problematikou Slovenska. Jedným z takých časopisov bola *Gwiazdka Cieszyńska* redigovaná Štúrovým priateľom z bratislavského Evanjelického lýcea Pawlom Stalmachom. Ďalším zdrojom informácií pre M. Jagieľu bol krakovský *Świat Słowiański*, *Gazeta Podhalańska*, ako aj ženský týždenník *Bluszcz*, v ktorom sa písalo o Vansovej, Šoltésovej a Podjavorinskej. Okrem tlače autor cituje pasáže z vedeckých prác, ktoré sa profesionálne zaoberali Slovákami. Nevynecháva ani encyklopedické heslá venované slovenskému národu a slovenskej literatúre.

Jagieľo predstavuje Slovensko, ako územie mnohých kultúr, národností, jazykov a náboženstiev. Kultúrne otázky prepája s národnostnými a politickými. Poukazuje na príčiny odlišného prístupu Poliakov a Slovákov k panslavizmu a všeslovanstvu. Vysvetľuje postoj Poliakov k revolúcii 1848 a k situácii Slovákov v tomto období. Ukazuje, čo Poliáci vedeli a ako reagovali na politiku Maďarov (poľských „bratankov“) voči Slovákom a aké boli vzťahy medzi Poľskou republikou a Československom v medzivojnovom období. Neobchádza ani rok 1938, keď poľská armáda vstúpila na územie Československa, ani 1939, keď slovenská armáda vstúpila spolu s hitlerovcami do Poľska. Poukazuje na využívanie, resp. na pokusy využívať Slovákov v politických hrách, v ktorých bolo zaangažované Poľsko.

Jagieľo sa zaoberá aj otázkami národnej príslušnosti, vzniku národnej identity a všima si nacionálne hnutia vznikajúce v 19. storočí. Vecne, hoci ostražito, otvára nepríjemné a tienisté karty susedského spolunažívania. Nenecháva biele miesta v mapovaní vnímania Slovákov Poliakmi a opačne. Súvisí to najmä s tzv. spornými, pohraničnými územiaми, čiže oblasťami Spiša, Oravy a Čadce, obývanými Slovákami a Poliakmi. V tomto kontexte sa sústreďuje na problém národnostného uvedomovania obyvateľstva na etnicky zmiešaných a pohraničných územiach najmä začiatkom 20. storočia. Ukazuje, ako tento problém zobrazovali a využívali jazykovedci, historici, národní dejatelia, občania týchto území a v neposlednom rade aj poľskí, slovenskí a českí politici.

Problému spolunažívania Poliakov a Slovákov na poľsko-československom a poľsko-slovenskom pohraničí je venovaná takmer polovica druhého dielu Jagieľovej knihy, kde sa autor postupne prestáva zaujímať o texty venované všeobecným problémom celého Slovenska a sústreďuje sa hlavne na články zaoberajúce sa národnou identitou Poliakov na území Slovenska a slovenskou národnostnou menšinou v Poľsku.

Pokiaľ v prvom diele autor iba zdržanlivo, vecne komentoval citované texty a nechával zaznieť plnú škálu rôznorodých subjektívnych názorov, v tejto veci je osobne zaangažovaný. Vyjadruje svoj postoj k otázke národnej identity Poliakov a Slovákov v pohraničí, ako aj k problému kultúrneho, spoločenského a náboženského kultivovania národných hodnôt a tradícií v prostredí slovenskej menšiny v Poľsku. Ako štátny tajomník na poľskom Ministerstve kultúry osobne spoznal národnostné problémy na etnicky zmiešaných územiach. Preto o. i. môže predstavovať argumenty oboch

strán bez emocionálneho zaujatia, ktoré je bežné nielen medzi občanmi pohraničia, ale aj medzi autormi píšucimi o národnostných problémoch na týchto územiach. Jagieľo nikoho neobviňuje, iba vysvetľuje genézu vzájomných poľsko-slovenských antagonizmov na začiatku 20. storočia, za Slovenského štátu, ako aj po druhej svetovej vojne. Tieto texty nie sú ľahkým čítaním, nie je ľahké priznať sa k vlastným chýbam, no v záujme „partnerského susedstva“, ktoré Michal Jagieľo postuluje, je potrebné ich pomenovať, vypočuť si názory druhej strany a začať konštruktívnu diskusiu.

Kniha *Słowacy w polskich oczach* môže plniť aj úlohu učebnice. Poliakom ponúka informácie o v Poľsku malo známych slovenských dejinách a slovenskej literatúre. Texty dopĺňujú početné fotografie slovenských spisovateľov a historické rytiny slovenských miest. Slovákom objasňuje vnútorné, ako aj európske príčiny a následnosti poľských politických rozhodnutí a prináša panorámu názorov na Slovákov, od sympatie k antipatii, od ľahostajnosti k spriaznenosti, od povýšenosti k partnerstvu.

Napriek záplave bibliografických údajov a spravodajskému charakteru, dielo Michała Jagieľo potvrdzuje tézu, že história je príbehom, ktorý tvoria nielen vážne udalosti, ale najmä subjektívna skúsenosť.

Irena Malec-Bilińska

DEJMEK, Jindřich. *EDVARD BENEŠ. Politická biografie českého demokrata. Část první: Revolucionář a diplomat (1884 – 1935)*. Praha : Karolinum, 2006, 631 s.

Napsat životopis Edvarda Beneše, to je pro historika českých moderních dějin jedna z vůbec nejtěžších výzev. Beneš byl politicky aktivní více než 30 let, přičemž politické poměry za tu dobu prošly radikálními změnami. Jeho biograf tak musí bezpečně ovládat realitu Rakouska-Uherska, okolností první světové války obecně a československého zahraničního odboje zvláště, politickou scénu první republiky, mezinárodní vztahy v meziválečném dvacetiletí, druhou světovou válku z obecného i československého hlediska, příčiny a počínající vznik války studené i ovzduší Československa v době tzv. třetí republiky. Tento výčet mluví za vše, ale na historika přitom čekají i další překážky: řadu problémů dosud literatura poznala jen torzovitě. Benešovy písemnosti a dokumenty jsou roztroušené v celé řadě archivů a knihoven. A samozřejmě, téma Beneš vyvolává leckdy vášnivé polemiky a kontroverze.

Tato nesporná fakta se výrazně podepsala na tom, že skutečně komplexní politický životopis Edvarda Beneše, který by víceméně rovnoměrně mapoval všechna období jeho působnosti neexistuje. Teprve nyní se o jeho sepsání pokusil Jindřich Dejmek; svou práci zatím v prvním díle dovedl do roku 1935, tedy do nástupu Beneše do prezidentské funkce.

Pomineme-li úvodní kapitolu o Benešově dětství a jinošství, šesti stovkami stran knihy se jako pomyslná červená nit vine slovo politika. Ta byla Benešovým největším zájmem, vášní, zaměstnáním, náplní života. Autor ukazuje, že Beneš se na vstup do politiky začal velmi záhy systematicky připravovat. Dosáhl skutečně vynikajícího vzdělání a už během studií, především ve Francii, začal přispívat do sociálně demokratického tisku. Dejmek shromáždil velké množství Benešových statí, z nichž řada byla dosud neznámá. Svědčí o tom, že mladý student podrobně pronikl do reality francouzské, britské a mezinárodní politiky a stal se v tomto ohledu v českém prostředí jedním z nejinformovanějších glosátorů. Dejmek také ukázal, že jeho často radikální názory se během několika let podstatným způsobem vyvíjely a umírnily.

Vzdělání, publicistiku i počínající činnost vědeckou a pedagogickou Beneš vědomě pojímal jako přípravu na budoucí vstup do politiky. Díky rychlému spádu událostí v habsburské říši i v Evropě ale tento vstup přišel dříve, než mladý docent zřejmě zamýšlel. Podle Dejmků už na začátku roku 1913 dokonce dospěl „na rozcestí úplného rozchodu s monarchií“ (s. 88).

Ihned po vypuknutí války se už zmiňovaná politika dostává plně ke slovu. Pochopitelně není třeba připomínat, jakým způsobem na konflikt Beneš reagoval a jakou činnost vyvíjel. Autor to vše detailně mapuje, a to v širokých souvislostech československé zahraniční akce, zasazené do kontextu světové války. Jeho výklad nezpochybnitelně ukazuje zásadní Benešův podíl na úspěchu „československé věci“ a do oblasti pouhých mýtů odkazuje občasná tvrzení o tom, že Beneš byl pouhým Masarykovým sekretářem. Poznávám jen, že pečlivější redakce mohla odstranit řadu chyb v psaní francouzských slov.

Politicky donedávna bezvýznamný muž vychází z války jakožto ministr zahraničí nově vzniklého státu. V této funkci setrvá nepřetržitě až do roku 1935 a zahraniční politika se definitivně stává hlavní náplní jeho života. Není divu, že období, kdy Beneš stál v čele československé diplomacie, tvoří více než polovinu recenzované biografie. To je nemalé plus oproti jiným Benešovým životopisům, které této dlouhé etapě bez jediné výjimky věnovaly jen letné zmínky; zřejmě především proto, že jejich autoři nebyli seznámeni s relevantní dokumentací. Je přitom jasné, že sedmnáct let, kdy Beneš úřadoval nejprve na Hradě a poté v Černínském paláci (přičemž první zhruba rok ale celý strávil na mírové konferenci v Paříži), prostě nelze v rámci jeho biografie marginalizovat.

Dejmek svůj výklad o období let 1918 – 1935 rozčlenil do devíti kapitol. Sleduje v nich Benešovu činnost na mírové konferenci, kde se nesporně stal hlavním československým činitelem při stanovování hranic státu. Výklad se přes budování aliančního systému Prahy dostává k Locarnu a po něm následujícímu období pacifismu, aby se poté přenesl do obtížných časů hospodářské krize. Odtud pokračuje až do sklonku roku 1935, kdy je Edvard Beneš zvolen druhým československým prezidentem. Na stránkách knihy neabsentuje ani politika domácí, nejvýrazněji v pasážích o letech 1921 – 1922, kdy Beneš stál v čele vlády. Dočteme se ale i o známých půtkách a osobních sporech mezi Hradem a jeho protivníky či o velké roli, kterou měl Beneš při tvorbě nového programu národně socialistické strany počátkem třicátých let.

Doménou šéfa diplomacie byla ovšem politika vnější, a tak je velká většina výkladu věnována jí. Jindřich Dejmek ji zná dokonale, a tak se, na rozdíl od jiných životopisců, jejímu líčení vyhýbat nemusel. Na základě bezkonkurenční znalosti Archivu ministerstva zahraničních věcí i literatury mapuje Benešem řízenou diplomacii, která byla aktivní na řadě front a měla co říct k mnoha problémům. Výklad, který na zhruba čtyřech stranách nabízí, je nejpodrobnější historií československé zahraniční politiky jako takové.¹ Dejmek ji zmapoval dosud nejlépe, ve smršti telegramů, zpráv, projevů a zahraničních cest se však hlavní hrdina čtenáři místy ztrácí. Důvodem je zřejmě především to, že československá zahraniční politika ve svém celku i v řadě dílčích aspektů není v historiografii dostatečně zpracována. Jeden příklad za všechny: autor líčí mezinárodní jednání z let 1929 – 1930, která se týkala hlavně reparací. Kdyby byl celý proces ve vztahu k ČSR v literatuře zpracován, mohl by prostě odkázat na příslušné studie a v pár odstavcích zhodnotit Benešovu roli. Nemá ale na co odkázat, a tak musí velice komplikovaně (a přitom pro Prahu velice podstatně!) dění podrobně popsat sám. Spád a čtivost výkladu tím ovšem trpí. Ze čtenářského hlediska živější jsou naopak vesměs pasáže o Benešově vnitropolitickém angažmá, kde se autor mohl více opřít i o literaturu.

1 Prakticky současně s recenzovanou knihou nabídl svůj pohled na část dějin československé zahraniční politiky také ESSEN, Andrzej. *Polityka Czechosłowacji w Europie środkowej w latach 1918 – 1932*. Kraków: wydawnictwo Naukowe Akademii Pedagogicznej, 2006.

Za úvahu také stojí situace na československém ministerstvu zahraničí. Pánem zde byl Beneš (na paměti je ovšem třeba mít také roli Masarykovu), který osobně koncipoval velkou část instrukcí svým vyslancům; to je patrné z archivních dokumentů. Zdá se přitom, že své podřízené i vládu leckdy informoval velice kuse a nedostatečně či dokonce mylně.² Tento způsob práce ministra zahraničí by jistě stál za úvahu a rozbor. A další příklad: proč se úředníci v pražské centrále nevysslovovali v memorandech k aktuálním otázkám, nepředkládali souvislosti, nenabízeli své vidění situace? Nefungoval v Praze tento (třeba ve Foreign Office zcela běžný) způsob práce proto, že chod československé zahraniční služby se teprve zabíhal? Nebo ministr o iniciativu podřízených díky svému autoritativnímu řízení prostě nestál? Odpovědi na tyto otázky kniha nenabízí.

Bylo by možné se tázat i na některé další aspekty Benešova způsobu práce. Není žádným tajemstvím, že svým partnerům v diskusi leckdy říkal to, co chtěli slyšet, výklad situace často měnil, případně, pokud jednal se dvěma různými stranami, každé z nich tvrdil něco jiného. Na tom není nic divného a jistě to patřilo (či patří?) k běžným nástrojům diplomata. Neměl ale Beneš přece jen pověst muže, který těchto prostředků nadužívá?

V diplomatické korespondenci také najdeme řadu příkladů toho, kdy československý ministr doslova hodiny „hučel“ do příslušného cizího diplomata ve snaze přesvědčit ho o svém stanovisku. Takový rakouský vyslanec v Praze Ferdinand Marek by mohl vyprávět o tom, jak si ho i na recepcích Beneš obvykle brával stranou, aby spustil svůj výklad. Unavený, hladový a mírně rezignovaný Marek pak příslušný referát svým nadřízeným občas doprovodil povzdechem. Právě řečené je samozřejmě záležitostí marginální, nicméně pokud by to bylo v knize zmíněno, jistě by to Benešovu osobnost ilustrovalo. Autor tedy mohl alespoň na některých místech popsat i okolnosti příslušných diplomatických jednání, nikoliv jen jejich vlastní výsledek. Knihu by to oživilo.

Tím vším samozřejmě nemá a nemůže být snížena odborná hodnota prvního dílu Benešova životopisu z pera Jindřicha Dejmk. Pro čtenáře, jehož specializací je československý zahraniční odboj za první světové války či dějiny první republiky (a mezinárodní vztahy v meziválečné době jako takové!) je to nepostradatelná kniha. Autor některá témata vyložil průkopnický, předložil řadu nových poznatků a pohledů. Je ale otázkou, jestli se ve faktograficky neuvěřitelně nabitým výkladu neztratí historik, jehož doménou jsou, řekněme, šedesátá léta minulého století a taková dvacátá léta zná jen zběžně. Robert Kvaček ve své recenzi této knihy napsal, že „*postava [Beneše] je zfotoграфována, ale ne úplně zportréтовána*“.³ Souhlasím. Autor Beneše doprovází na všech zákrutách jeho politické cesty, vydává se s ním na každé zastavení a dostaveníčko mezinárodní politiky (a že jich bylo!). Kdyby občas zůstal stát a díval se na svého hrdinu zpovzdálí, sám pro sebe zauvažoval, kde se nachází, proč tam dospěl a kam směřuje, výkladu by to po mém soudu pomohlo.

-
- 2 V květnu 1928 Beneš v Berlíně uslyšel jasně ne ke svým středoevropským konstrukcím, státní tajemník von Schubert mu naopak předestřel znepokojující návrhy na vznik německo-rakousko-československého hospodářského bloku, kteroužto vizi Beneš odmítl. Na zasedání vlády o tom ale pomlčel, viz *Z protokolů schůzí 9. československé vlády (3. Švehlovy), 12. 10. 1926 – 1. 2. 1929, edice vybraných pasáží*. Ed. Věra Helešicová. Praha 1995, dok. č. 39, schůze z 31. 5. 1928, příloha. Druhý muž v pražském zahraničním úřadě Kamil Krofta na poradě přednostů sekcí Benešovu návštěvu Berlína interpretoval ve smyslu, že zde ministr pouze zdůraznil československý odpor k anšlusu. Buď tedy podřízené informoval neúplně Krofta nebo nic nevěděl ani on, viz Archiv Ministerstva zahraničí České republiky, Praha, Kroftův archiv, Kroftovy výklady na poradách, 31. 5. 1928. Pravděpodobnější je, že Beneš nedostatečně informoval i svého faktického zástupce; ten musel v jiné souvislosti konstatovat, že o konferenci Malé dohody v Bukurešti „*nevíme více, nežli je v novinách*“. Tamtéž, 21. 6. 1928. Konference se konala ve dnech 20. – 22. 6., v době této porady tedy ještě nebyla skončena, ale přesto je – eufemisticky řečeno – podivné, že v pražské centrále o ní nevěděli nic podstatného. Tyto příklady považuji za příznačné, minimálně pro dvacátá léta.
- 3 Centrum pro ekonomiku a politiku. Newsletter. Únor 2007, s. 6.

Jindřich Dejmek tedy vydal náročnou knihu, ale možná ji ani jinak napsat nemohl. Udělal nutný primární výzkum, který jsme postrádali. O Benešovi se až příliš často uvažuje na základě dojmů, nikoliv faktů – Dejmekův případ to rozhodně není. Jak předesílá v úvodu, s Benešovou politickou koncepcí se ztotožňuje. To vyvolá mnoho souhlasných i kritických reakcí. Ještě patrnější to bude ve slibovaném druhém dílu biografie, kdy bude Beneš čelit osudovým událostem a dilematům, před nimiž nestál žádný jiný český politik. Jedno je ale nezpochybnitelné: Dejmekovu práci nebude moci pominout nikdo, kdo chce o Benešovi seriózně hovořit a psát. Tento materiální fundament nám autor poskytl měrou vrchovatou a těžko to někdo mohl učinit informovaněji než on. Věřím, že s touto oporou v zádech se k Benešovi ještě vrátí: v útlejší popularizační a více úvahové knize, která by tohoto muže přiblížila i méně poučenému čtenáři. Téma je atraktivní a o zájem by mělo postaráno.

Ondřej Houska

ŽIAK, Miloš – SNOPKO, Ladislav (eds.). *PARK UŠLACHTILÝCH DUŠÍ*. Bratislava : Izraelská obchodná komora na Slovensku, 2007.

Hneď na začiatku treba odpovedať na otázku, aký charakter má sledovaná publikácia a či jej recenzia patrí na stránky vedeckého časopisu z oblasti historiografie. Publikáciu zostavil predseda predstavenstva Izraelskej obchodnej komory na Slovensku Miloš Žiak spolu s bývalým ministrom kultúry Ladislavom Snopkom, aby predstavili a zdôvodnili ideu vybudovania pamätníka Slovákom, ktorí prišli o život pri záchrane prenasledovaných Židov v období holokaustu. Pamätník má stáť v parku pri židovskom cintoríne vo Zvolene. Štát Izrael už niekoľko desaťročí udeľuje osobám, ktoré sa zaslúžili o záchranu príslušníkov židovskej komunity vyznamenanie *Spravodlivý medzi národmi*. Uvedené vyznamenanie obdržalo už 450 Slovákov. Osoby popravené za pomoc Židom ešte v období vojny, predovšetkým na prelome rokov 1944 – 1945, sa však ocenenia nedočkali, napriek tomu, že obetovali najvyššiu hodnotu, vlastný život. Práve týmto Slovákom je venované nové pamätné miesto. Publikácia v rôznych rovinách vykladá príčinné súvislosti vedúce k vypracovaniu projektu pamätníka a objasňuje jeho filozofiu z hľadiska ideového zámeru, architektonického a výtvarného stvárnenia a v neposlednom rade aj v zornom uhle odborno-historického zdôvodnenia na poli vedeckej historiografie. Zostavovatelia približujú závažný úsek slovenských dejín, stvárný viacerými prístupmi a rôznymi výrazovými prostriedkami, vrátane obsiahlej vedeckej historickej analýzy, preto podľa môjho názoru možno publikáciu chápať ako odbornú historickú monografiu.

Ako jednotiacia idea publikácie vystupuje do popredia reflexia holokaustu v majoritnej slovenskej spoločnosti. Tento fenomén bol v slovenskej historiografii dlhodobo obchádzaný, ale v ostatných rokoch sa stáva predmetom čoraz intenzívnejšieho výskumu. Zásľuhu na tom, že postoj väčšinového slovenského obyvateľstva k holokaustu sa konečne dostal do zorného poľa historického výskumu nesie najmä historik Eduard Nižňanský. Práve danej problematike venoval E. Nižňanský ostatný siedmy zväzok edície dokumentov, vychádzajúcej z iniciatívy menovaného pod spoločným názvom *Holokaust na Slovensku*. V polovici tohto desaťročia sa v jednom bode stretli vektory zvýšeného záujmu o sledovanú tematiku s iniciatívami na vybudovanie pamätníka Slovákom, ktorí na holokaust zareagovali tým najhumánnejším spôsobom. Zostavovatelia publikácie M. Žiak a L. Snopko vytvorili pracovnú skupinu odborníkov a umelcov, ktorí mali vypracovať ideový zámer, architektonické a výtvarné stvárnenie, ako aj vedecko-historický výklad dejinných súvislostí pripravovaného pamätníka. Za uvedeným účelom oslovili architekta Martina Kvasnicu, dvoch výtvarníkov Petra Kalmusa a Pavla Machu a historika E. Nižňanského.

Všetci členovia prípravnej skupiny a niektoré ďalšie osobnosti určitým spôsobom zainteresované na problematike holokaustu vyložili v publikácii svoje zámery ohľadne pamätníka

a vyslovili sa ku kontroverzným otázkam vzťahu Slovákov a Židov počas holokaustu. Zároveň priblížili vypracovaný projekt a výtvarné návrhy pamätníka. Jadro celej publikácie však tvorí rozsiahla historická štúdia o formovaní postoja súdobej slovenskej spoločnosti k prenasledovaniu židovskej komunity. V úvodnej časti publikácie, ktorá je postavená ako libreto pietneho miesta, zostavovatelia analyzovali spoločensko-politické, historické a osobné premisy, ktoré ich viedli k iniciovaniu stavby pamätníka. So znalosťou súdobých faktov poukázali na významný rozpor historických súvislostí holokaustu, hlbšie rozvedený vedeckou štúdiou v druhej časti publikácie. Išlo o podstatný rozdiel podmienok za akých príslušníci majoritného obyvateľstva zachraňovali Židov pred transportmi do koncentračných táborov roku 1942 a na prelome rokov 1944 – 1945. Zatiaľ čo represívna legislatíva režimu z roka 1942 umožňovala trestať za pomoc transportovaným Židom len dočasným zadržaním príslušnej osoby v zbernom tábore v Ilave, za ukrývanie Židov na jeseň a v zime 1944 – 1945 hrozil odsun do koncentračného tábora alebo okamžitá poprava. Práve od uvedeného rozporu sa odvíjala morálna hodnota postoja k holokaustu v sledovaných obdobiach a zásluhy osôb, ktoré poskytli pomoc v poslednom období vojny pod hrozbou okamžitej smrti.

Po úvodnom librete publikácia prináša rozbor umeleckého vyjadrenia hlavnej idey pamätného miesta formou riadeného rozhovoru s tvorcami architektonického projektu a výtvarnej podoby pamätníka. Túto časť uvádza rozhovor s predsedom Ústredného zväzu židovských náboženských obcí na Slovensku Františkom Alexandrom. Obsahom je úvaha o mieste židovskej komunity v dejinách Slovenska, ako aj o príčinných súvislostiach holokaustu, o postavení menšín a ďalších otázkach. Výklad umelecko-technického prístupu k ústrednej myšlienke pamätného miesta v interpretácii architekta a výtvarníkov je pre historika zaujímavý transformáciou historickej skutočnosti do umeleckej či technickej formy, ako špecifická cesta hľadania historickej pravdy. Architekt M. Kvasnica po stručnej odbornej charakteristike projektu odpovedal na otázky, ktoré súviseli so zameraním jeho tvorby, ďalej s otázkami vzťahu kresťanstva a židovstva a najmä s odrazom tradícií židovstva a holokaustu na Slovensku v jeho diele. Pozoruhodným spôsobom zhmotnil historické skutočnosti prenasledovania židovskej komunity ďalší tvorca pamätníka výtvarník Peter Kalmus. Každú obeť holokaustu výtvarne symbolizoval jedným kameňom, osadeným v kove. Počas niekoľkých rokov takto vytvoril celkom 80-tisíc drobných výtvarných diel pripomínajúcich rozsah tragédie židovstva na Slovensku. Ďalší výtvarník Pavol Macho vytvoril pre zvolenský pamätník obelisk, pozostávajúci zo sklenených tabúl. Podľa vyjadrenia samého autora mali sklené tabule vyjadrovať tieň a stopy obetí genocídy židovstva. Dielo troch autorov pamätníka je okrem návrhov *Parku ušľachtilých duší* dokumentované aj ukázkami z ďalšej tvorby. Ukážky výtvarných a architektonických diel sú podobne ako ďalšie časti sledovanej publikácie vyhotovené po stránke polygrafickej techniky na mimoriadne vysokej úrovni.

Druhú časť publikácie tvorí rozsiahla štúdia E. Nižňanského o príčinných súvislostiach vývoja vzájomného vzťahu slovenskej majority a židovskej minority počas druhej svetovej vojny. Autor sleduje celý problém holokaustu cez novú optiku. Vzťah majority k Židom skúma najmä cestou analýzy súdobeho sociálneho prostredia obklopujúceho židovskú komunitu Slovenska a pozornosť zameriava na postoj slovenskej väčšiny k židovskému obyvateľstvu na nižších stupňoch života spoločnosti, čo nazýva problémom lokálnych agresorov. Genézu vzťahu slovenskej majority k židovskej minorite autor približuje z chronologického, ako aj z obsahovo-vecného a významového hľadiska. Najskôr rozoberá domáce autochtónne korene antisemitizmu, s ktorými slovenská spoločnosť vstúpila do vojnového obdobia. E. Nižňanský približuje vlastný podiel domácej majoritnej komunity na protižidovských postojoch. Potom hodnotí úlohu ideologickej propagandy vojnovjej Slovenskej republiky na prehlbovaní antisemitských nálad väčšinového obyvateľstva. Zároveň obracia pozornosť čitateľa na strednú vrstvu slovenskej spoločnosti, ktorá na pozadí stále agresívnejšej politiky režimu voči Židom prevzala úlohu realizátora protižidovských opatrení v každodennom živote, pričom postupne vytvárala celú typológiu agresívnych vzťahov slo-

venskej majority k židovskej minorite, motivovaných najmä zámerom zmocniť sa židovského majetku, prípadne získať profesiové či podnikateľské pozície Židov. Uvedené motivácie vháňali príslušníkov stredných vrstiev do politických, polovojenských a iných organizácií režimu, aby mohli profitovať na holokauste. Autor obracia pozornosť aj na ďalšie vrstvy slovenského národa a na tzv. mlčiacu väčšinu, ktorej príslušníkov súdobý režim tiež rôznym spôsobom motivoval k protižidovským postojom. Výsledkom účasti slovenskej spoločnosti, najmä stredných vrstiev, na arizácii a iných protižidovských akciách režimu boli podľa autora zmeny sociálnej štruktúry, predovšetkým s ohľadom na tzv. vertikálnu sociálnu mobilitu, pod čím E. Nižňanský rozumie zmeny pozície jednotlivca na rebríčku súdobej spoločnosti. Autor upozorňuje tiež na skutočnosť, že konečným dôsledkom arizácie a iných protižidovských opatrení boli negatívne dopady na celkový hospodársko-sociálny vývoj Slovenska.

Druhá časť práce E. Nižňanského mapuje formovanie pozitívnych humánnych reakcií príslušníkov slovenskej majority na holokaust. Opäť skúma typológiu a motivácie, tentoraz však kladných, postojov voči židovskej minorite. Posudzuje charakter a morálnu hodnotu pomoci prenasledovaným Židom v závislosti od podmienok v jednotlivých obdobiach vývoja totalitného represívneho režimu vojnovnej Slovenskej republiky. Predstavuje celú škálu foriem pomoci – od uschovávanía židovských cenností za určitú odmenu, cez formálne arizácie s tichou dohodou o neskoršom navrátení majetku židovskému vlastníkovi alebo sprostredkovanie úteku Židov za hranice v prvom období deportácií roku 1942 a krstenie príslušníkov židovského vierovyznania kresťanskými kňazmi, až po ukrývanie židovského obyvateľstva na prelome rokov 1944 – 1945 pod hrozbou straty života. Podobne ako zostavovatelia v úvode publikácie aj E. Nižňanský zásadne odlišuje charakter pomoci v prvej fáze deportácií a po obsadení Slovenska nemeckými jednotkami na jeseň 1944. Problematiku však rozoberá na širokej ploche, v zložitejších súvislostiach a s viacerými konkrétnymi príkladmi z jednotlivých období. Poukazuje na skutočnosť, že kým prenasledovanie židovskej komunity bolo organizované štátom a agresívne postoje mali skupinový charakter, prípady humánneho správania a nezištnej pomoci boli záležitosťou jednotlivcov. Autor postupne dospel až k obrazu situácie po potlačení Slovenského národného povstania, keď príslušníci slovenskej majority aktívne vystupujúci v protifašistickom odboji a napomáhajúci židovskému obyvateľstvu boli v konečnom dôsledku v rovnakej pozícii, ako režimom prenasledovaná židovská minorita. Stali sa objektom represálií a vraždenia, spravidla v oblasti medzi Banskou Bystricou a Zvolenom, kde našli spoločné miesto v masových hroboch členovia väčšinovej aj menšinovej komunity. Tu sa téma historickej štúdie prepojila s hlavnou myšlienkou stavby pamätníka, venovaného práve obetiam z radov majoritnej slovenskej spoločnosti, ktoré zaplatili životom za humánny postoj k židovskému obyvateľstvu. Štúdiu E. Nižňanského dopĺňa recenzia siedmich zväzkov spomínanej edície dokumentov pod spoločným názvom *Holokaust na Slovensku* z pera mladého historika Martina Macka. Oboznamuje s predmetným veľkým dielom a poskytuje čitateľovi približnú predstavu o celkovom stave doterajšieho výskumu jednotlivých problémových okruhov dejín holokaustu.

Publikáciu uzatvára reprezentatívna oficiálna časť. Obsahuje rozhovory s predstaviteľmi vzájomných slovensko-izraelských vzťahov a osobne predstavuje členstvo Izraelskej obchodnej komory na Slovensku. Sledovaná publikácia je pozoruhodným vydavateľským počinom. Originálnym spôsobom propaguje myšlienku pomníka Slovákom napomáhajúcim prenasledovanému židovskému obyvateľstvu. Pre historika je zaujímavá najmä nezvyčajným mnohvrstvným stvárnením historickej skutočnosti. V neposlednom rade treba zdôrazniť, že texty vrátane štúdie E. Nižňanského sú uverejnené paralelne v slovenskom a anglickom jazyku, čo publikácii otvára cestu aj mimo Slovenska. Myslím, že dielo *Park usťachtilych duší* si zasluhuje pozornosť odborníkov a celej čitateľskej verejnosti.

Ludovít Hallon

HRABUŠICKÝ, Aurel (ed.). *SLOVENSKÝ MÝTUS. SLOVAK MYTH*. Bratislava : Slovenská národná galéria, 2006. (Kurátorský projekt v koncepcii Aurela Hrabušického, Kataríny Bajcurovej a Alexandry Kusej.) 239 s.

Výpravný katalóg k výstavám Slovenskej národnej galérie a Slovenského národného múzea (SNM) je obdivuhodným spôsobom spojený so zborníkom vedeckých štúdií a s ukázkami z esejistiky a poézie na tému *Hľadanie a vizualizácia „slovenskosti“*. Editor publikácie upozorňuje, že zámerom projektu nie je analyzovať reflexiu „slovenskej otázky“ z hľadiska etnického, historického a politického, ale pokúsiť sa o jej (prevažne umeleckohistorické) poňatie, skôr v existenciálnom alebo duchovnom zmysle. Autori – okrem kunsthistorikov aj literárni vedci a etnologička – vychádzajú z rôznych foriem vizuálneho umenia, predovšetkým z maľby, pomníkového sochárstva a filmu. Hoci základy slovenskej národnej mytológie patria do 19. storočia, sociálno-ekonomické podmienky umožnili jej plnokrvnú materializáciu v „kultúrnych textoch“ výtvarného umenia až po roku 1918. Chronologicky sa preto publikácia koncentruje na medzivojnové a vojnové obdobie a päťdesiate roky (s presahmi do súčasnosti) a obsahovo sa zameriava najmä na vzťah národnej identifikácie a moderny.

Ján Abelovský sleduje podoby národného mýtu v tvorbe osobností programovo slovenského maliarstva rokov 1918 – 1948. Vo vynikajúcej štúdií si všíma výtvarný obraz ako nosič národnej myšlienky a podriaďovanie výtvarnej stránky literárno-epickému zámeru – prerozprávaníu častí národného príbehu. Dôveryhodne konštruuje historický oblúk od moderného spodobenia romantického mýtu oslavy vidieckeho ľudu u Martina Benku, cez vytváranie mýtkej histórie u Janka Alexyho (príbuzné českým rukopisným snahám z 19. storočia), výtvarné hľadanie podstaty „povahy národa“ u Miloša Bazovského či Mikuláša Galandu, moderné ikony Ludovíta Fullu, ironickú parafrázu slovenskej utópie u Imricha Weinera-Kráľa až po skeptický, zľahčujúci postoj Cypriána Majerníka či Jána Želibského. Domnieva sa, že „provinciálnosť“ slovenskej moderny nevyplýva iba z tradičnej uzavretosti slovenskej spoločnosti, ale aj z vedomého odstupu maliarov od modernizmu v mene cieľov, ktoré sa v stredoeurópskom kultúrnom priestore považovali za dôležitejšie (nie sice „vždy“, ako sa píše na strane 25, ale od 19. storočia!). Národný mýtus vníma skôr ako anachronizmus a brzdu moderného umenia. K Abelovského otázke, aký zmysel mala legendárna utópia, keď národ bol prvý raz vo svojich dejinách slobodný (s. 12), môže mať historik prinajmenšom dve pripomienky. Poprvé, pri otázkach identifikácie nie je prvoradé inštitucionálne „oslobodenie“, ale mentálny postoj ľudí, ich vnímanie vlastnej situácie, a podruhé, že Slováci práve v období prvej Československej republiky získavali atribúty dokonštituovaného moderného národa. K tomu bolo vizualizovanie národnej histórie a mýtckých predstáv o duši či duchu národa nevyhnutne potrebné. Zapájalo sa totiž do celého systému politických mýtov a rituálov, ktoré poskytovali orientáciu vo svete, formovali národnú pamäť, zdôvodňovali existujúce príp. želané mocenské pomery, mobilizovali elity. Konštruovanie sebaobrazu, vytváranie hraníc voči „iným“, formovanie a postupné kanonizovanie národných *topoi* a miest pamäti v dielach „klasikov“, včítane dnes už ofutovaného dehunganizovania slovenských dejín – to všetko treba z identitotvorného aspektu vnímať nie ako oneskorené a anachronické, ale „normálne“ a stavu spoločnosti primerané.

Zostavovateľ tejto synkretizujúcej publikácie Aurel Hrabušický pomenúva kultúrne podložie, na ktorom vznikala vizuálna podoba slovenskosti, „*okrajovou kultúrnou križovatkou*“. V priestore prelínania okrajových stredoeurópskych prúdení moderny skúma, ako moderný slovenský umelec preberal úlohu národného buditeľa a ako sa pokúšal diferencovanými spôsobmi „ukázať nevysloviteľné“, znázorniť magické znaky a príbehy, ktoré spoločenstvo považuje za základ solidarity a príslušenstva. Základný protomýtus slovenského myslenia nachádzal vo viere v patriarchálnu čistotu vidieckeho ľudu, v stotožňovaní slovenskosti s plebejskosťou a folklórom.

Kult slovenského folklóru poznamenal aj monumentálno-dekoratívne stvárnenie verejného priestoru po roku 1918 (napr. sochárska výzdoba budovy SNM). Pomníková tvorba – ako zhmotnenie ideologickej reprezentácie a propagandy – tematizovala predovšetkým hrdinov, na čele so Štefánikom. Katarína Bajcurová upozorňuje na nízku umeleckú úroveň slovenského sochárstva. Nesúvisela iba s nízkou profesionalitou umelcov, ale aj s obmedzujúcimi požiadavkami objednávateľov na neproblematické a čitateľné atribúty.

Politické usmerňovanie umeleckej tvorby sa najvypuklejšie prejavovalo v prvej polovici 50. rokov. Alexandra Kusá sa venuje obdobiu socialistického realizmu, tzv. *sorely*. Vtedajšia mýtovtorná produkcia s tematikou budovania socialistickej spoločnosti síce v prvom rade závisela od politiky, ale popritom nadväzovala na vlastné dejiny a výtvarný program. Orientovala sa na estetiku 19. storočia a oceňovala buditeľskú snahu ako revolučne modernú. Na pofebruárových osudoch klasikov slovenskej moderny, na preberaní či odmietaní ich tvorby, poukazuje A. Kusá okrem iného aj na fenomén kritiky. Úloha, ktorú zohrávali pri tvorbe a propagovaní mýtov v predmoderných spoločnostiach vešči, kňazi či kronikári, prechádzala na novinárov, politikov, umelcov a osobitne aj na umeleckú kritiku.

Vizualizáciu, konštrukciu, ale aj dekonštrukciu najrozšírenejšieho slovenského mýtu prináša pozoruhodná štúdia nemeckej literárnej historičky Ute Raßloff *Jánošík žije*. Opisuje, ako teritoriálny mýtus nadobúdal etnický rozmer, preniesol sa z uhorského do československého a slovenského kontextu, symbolizoval profašistický štát aj odpor proti fašizmu, až sa stal súčasťou oficiálnej komunistickej aj postkomunistickej mytológie. Miešali sa v ňom prvky pastiersko-zbojnícke, kresťansko-mučenícke aj ľavicovo socialistické, v českom umení sa objavoval aj ako „postava vytesnenia“, ako inakosť, ktorú treba integrovať (s. 80). Autorka zdôrazňuje, že parodizovanie a ironizovanie hrdinu od 60. rokov spôsobilo jeho poľudštenie a potvrdilo mýtus v novej sile. Jánošík je tak využiteľný nielen na monumentálnu reprezentáciu či populárnu zábavu, ale aj na vyslovene komerčné účely. Jánošíkovský mýtus v živote a diele Paľa Bielika, ako aj samotný bielikovsky mýtus analyzuje Petra Hanáková. Zameriava sa na ikonografické a žánrové slovaciká v jeho tvorbe, osobitne si všíma patriarchálnu štruktúrovanosť jeho filmov.

Avantgardná filmová reč, pátos kolektivismu, oslava prírodných síl ako „*mýtus cyklického bytia*“ v dielach zdanlivo neporovnateľných režisérskych osobností – Leni Riefenstahl a Karla Plicku – sú predmetom záujmu Tomáša Štraussa. Upozorňuje, že demonštratívne nadindividuálny kolektivistický tvorivý program slúžil nielen nastupujúcej totalitnej moci, ale aj „apolitickému“ humanistickému posolstvu. Zatiaľ čo reprezentatívne diela nacistickej estetiky vyjadrovali orientáciu na budúcnosť, Plickov filmový epos *Zem spieva* oslávil zanikajúcu minulosť. K tomu možno dodať, že práve glorifikácia archaického života spätého s prírodou bola dôvodom, že americkí Slováci Plickov film vehementne odmietli ako doklad zaostalosti a biedy Slovenska. V odlišnom kultúrom a politickom kontexte teda mýtus nefungoval.

Iné zaujímavé porovnanie – a síce maďarského a slovenského výtvarného umenia medzivojnového obdobia – prináša Gábor Hushegyi. Výtvarné spracovanie maďarskej mytológie bolo kanonizované už v 19. storočí a v období „potrianonskej traumy“ sa objavovalo len v oficiálnej akademickej podobe, horthyovský režim nepovoľoval experimentovanie s posvätnou témou. V komparácii s tým vidí autor slovenský mýtus vo výtvarnom umení ako sofistikovanejší. Domnieva sa, že na Slovensku v 20. – 30. rokoch verejne pôsobili dve protirečivé národné mytológie. Z historických výskumov však vyplýva, že z verejného života miest s maďarským obyvateľstvom boli systematicky vytláčané symboly maďarskosti, nakoľko sa spájali s krajinou, ktorá sa pre novú politickú moc stala „cudzou“. Prvky maďarskej mytológie boli silno poprepletané s iredentistickým kultom, takže to úrady (ani recipienti) nevedeli rozlíšiť. Oslavy svätého Štefana a iných maďarských sviatkov v kostoloch a spolkoch boli obmedzované – na námestia a do ulíc už vo veľkom prenikali československé a slovenské symboly. Prenasledovanie a presunutie zakazovaných mýtov do

poloverejných a súkromných priestorov zrejme upevňovalo ich pozíciu v srdciach Maďarov na Slovensku.

Na problém konštruovania a akceptácie mýtických príbehov upozorňuje Eva Krekovičová. Na základe folklórneho materiálu tvrdí, že idey slovenských národných mýtov neprenikli do najširších vrstiev priamo. Historické látky vstupovali do repertoáru druhotne, folklorizovali sa až prostredníctvom školy, literatúry, umenia. Frekventovaný „mýtus plebejského Slováka“ vznikol z heterostereotypu – z hodnotenia Slovákov inými (Čechmi, Maďarmi). Vytvoril sa na princípe kontrastu a postupne sa dostával do polohy autoobrazu, viac však v romanticko-oslavnej oficiálnej podobe ako v každodennej praxi, pretože tam viac evokoval obraz chudoby a zaostalosti. Záverečný príspevok *Malý národ – veľké mýty* (Rudolf Chmel) prináša tematický prehľad slovenskej politickej mytológie 20. storočia. Upozorňuje na nutnosť kritickej reflexie; konštatuje však zároveň, že mýtus nepotrebuje reflexiu a dôkazy, ale vieru.

Autori jednotlivých článkov ponúkajú diametrálne odlišné vnímanie mýtov. Kým R. Chmel ich interpretuje ako výmysel, blud či sebaklam a číta ich ako ireálne dejiny, väčšina autorov k nim pristupuje – vedome či podvedome – ako k *médiu kolektívnej pamäti*. A. Hrabušický dokonca odlišuje úvodzovkami „mýtus“ ako prejav falošného vedomia a mýtus ako zjavovanie tajomstva. Ak sa skúma mýtus z hľadiska národnej pamäti, v takom prípade nie je prvotne dôležitý protiklad fikcie a historickej pravdy, ale chápanie mýtu ako integračného identitotvorného faktora, ako flexibilnú súčasť kultúrneho systému. Preto táto publikácia preniká do komplexu posvätných príbehov Slovákov s iným zameraním a hlbšie ako kniha *Mýty naše slovenské*, ktorá sa orientovala na demýtizáciu – „zbavovanie čara“ legiend, na ktoré sme od detstva privykaní. Pojem mýtus má viacero významov: od základného transcendentálneho prapříbehu spoločenstva po nepravdivé chimérické rozprávanie. Napriek inflácii v dnešnom každodennom živote, keď sa mýtom označuje mnohý významný spevák či športovec, film či automobil, národné mýty aj v 21. storočí fascinujú masy, vzbudzujú ich dôveru, vyvolávajú cirkulovanie sociálnej energie (Stephen Greenblatt) a fungujú ako systém reprezentácie (Roland Barthes). Pri živote ich udržiava politika, komercializácia a umenie, často aj ich ironizáciu (porovnaj štúdiu U. Raßloff o Jánošíkovi).

Recenzovaná práca sa koncentruje na aktuálne obrazové „posolstvá“, pritom naráža na problém rozlišovania stereotypov a mýtov. E. Krekovičová síce definuje mýtus ako príbeh, ale zároveň ho sama zamieňa so stereotypom na príklade plebejského Slováka. Tieto fenomény sú natoľko blízke a navzájom prerastené, že ich anatomické oddeľovanie je prakticky nemožné. Publikácia sa viac ako slovenskej mytológii venuje hľadaniu kolektívnej identity, pátraniu po mýtickej „slovenskosti“. Snáď neodradím čitateľa, ak prezradím pointu: väčšina slovenských výtvarných umelcov 20. storočia nachádzala esenciálny význam slovenskosti ako národnej kultúry v konštrukte vidieckeho života uprostred prírody, ktorý bol vnímaný ako archetypálne-nadčasový. Výber práve tejto mýtickej skratky korešponduje so sociologickými a etnologickými názormi, že z mentálneho a kultúrneho hľadiska je slovenská spoločnosť dodnes prevažne rurálna.¹ Najnovšie výskumy kolektívnych identifikácií poukazujú na chýbajúci konsenzus vo vnímaní minulosti, žiadne historické obdobie nevyvolávalo spoločný pocit „zlatého veku“. Ťažko hovoriť o jednoznačnej polarizácii spoločnosti, nakoľko napr. jedni a tí istí ľudia súčasne negatívne hodnotia rozdelenie Česko-Slovenska a oceňujú vznik samostatného Slovenska roku 1993. Vysoký počet ľudí s viacnásobnou identifikáciou aj ľudí nevyhranených či ľahostajných vypovedá o nejednotnosti všeobecného kultúrneho povedomia dnes.² Pre 20. storočie môžeme predpokladať tiež vysokú mieru diferencovanosti spoločnosti. Predstava benkovského slovenského človeka pod mohutnými horami (ako

1 KRIVÝ, Vladimír - DANGLOVÁ, Olga. *Svet mnohých „my a oni“*. *Kolektívne identity na súčasnom Slovensku*. Bratislava : Centrum excelentnosti SAV „Kolektívne identity“, 2006, s. 96.

2 KRIVÝ - DANGLOVÁ, ref. 1, s. 35, 38, 94.

esenciálnej kategórie) preklenovala miestocentrizmus a vytvárala – pri čiastkových protichodnostiach kolektívnej pamäti – pocit vnútornej spätosti, pocit zdieľania spoločných najprirodzenejších a najsamozrejmejších fundamentálnych hodnôt. Vedecké naratívy o zakorenitosti a zemitosti, ako aj o ďalších „kľúčových a osudových témach“ slovenského umenia 20. storočia, sú fascinujúcim čítaním a dopĺňajú z inej perspektívy kritický postoj niektorých historikov, vyvolaný politickým využívaním (zneužívaním) mýtov.

Elena Mannová

BILÉ, Serge. *NOIRS DANS LES CAMPS NAZIS*. Monaco : Le Serpent à plumes, 2005, 158 s.

Serge Bilé je francúzsky novinár z Pobrežia Slonoviny, ktorý v súčasnosti pracuje pre televíziu RFO-Martinique. Je autorom esejí a dokumentárnych filmov o afrických, antilských juhoamerických černochoch a zakladateľom kultúrnej asociácie Akwaba, ktorá má za cieľ budovať vzťahy medzi Afričanmi a Antilčanmi.

Dokumentárny film Serge Bilé *Noirs dans les camps nazis* bol uvedený prvýkrát na filmovom plátne roku 1995, keď deportácie černochoch do koncentračných a vyhladzovacích táborov málokoho zaujímali. Na to nadväzovala jeho repríza a vydanie rovnomennej knihy, omnoho komplexnejšej ako film, roku 2005.

Druhá svetová vojna zostane ešte na dlhé obdobie predmetom skúmania. Kniha S. Bilé sa pokúša bližšie poodhaliť jeden z jej málo známych aspektov, a to drámu, o ktorej sa historici a ani tí, čo ju zažili, často nezmienujú: deportácie černochoch z hitlerovského Nemecka do koncentračných a vyhladzovacích táborov. Boli to Afričania, Antilčania, Američania, ktorí boli zatknutí a deportovaní väčšinou z dôvodu účasti v bojoch alebo v hnutiach odporu, považovaní za zvieratá preto, že boli čierni. Títo muži a ženy boli v táboroch predmetom všetkých možných druhov poníženi.

Recenzovaná publikácia má 148 rukopisných strán, zvyšnú časť tvorí poznámkový aparát uvedený v závere knihy. Práca je rozdelená na 25 kapitol. Prvé štyri kapitoly a trinásť kapitol publikácie majú populárno-náučný charakter, zvyšná časť publikácie je reportážneho charakteru. Pri písaní práce sa autor opieral o francúzsku, nemeckú a anglickú literatúru. Priebežne je doplnená vhodnými citáciami, svedectvami účastníkov tragédie i osobnými rozhovormi.

Hneď v prvej kapitole *Konzentrationslager* kniha poukázala na fakt, že nemecké koncentračné tábory neboli výtvorom nacistov. Prvé koncentračné tábory boli postavené už roku 1904 v Namíbií. Mali slúžiť na odstránenie ľudu Herero, ktorý sa postavil na odpor voči kolonizácii a vojskám kancelára Bismarcka. Prví nemeckí kolonisti sa vylodili na pobreží Namíbie roku 1870. V tomto čase bola Namíbia mozaikou etník Ovambo, Kavango, Nama a Herero. Táto nejednotnosť pomohla Nemecku usadiť sa vo vnútri krajiny. Roku 1884 Otto von Bismarck menoval občianskeho guvernéra, ktorý bol poverený správou novej kolónie. Tento muž, ktorého priezvisko sa stalo smutne známym, bol Heinrich Goering, otec Hermanna Goeringa, ktorý sa stal o niekoľko rokov neskôr jedným z najvyšších nacistických pohlavárov. Proti krutým praktikám guvernéra Heinricha Goeringa sa postavilo na odpor etnikum pastierov Herero vedené Samuelom Maharerom, ktorý sa snažil roku 1903 zorganizovať spoločný odpor etník voči nemeckým kolonistom, ale neúspešne. Roku 1904 sa etnikum Herero rozhodlo samo zaútočiť na nemeckú kasáreň v meste Okahandja. Podarilo sa im zabiť niekoľkých kolonistov, zničiť telegrafické spojenie i železnicu, čo bolo ponížením Nemcov, ktorí sa poponáhľali pomstiť sa. Nový komandant Lothar von Trotha vydal

proti etniku tzv. *Vernichtungsbefehl*, na základe ktorého ľud etnika Herero musel opustiť krajinu. Ak by sa niekto z nich zdržoval na území krajiny, mal byť zabitý. Všetci museli odísť alebo zomrieť. Nariadenie sa stalo okamžite platným. Muži, ženy a deti etnika Herero boli systematicky vyvražďovaní. Tí, čo prežili, boli prenasledovaní, vyhánaní do púšte, kde zomierali od únavy, hladu a smädu. Zároveň sa Nemci postarali o to, aby boli otrávené studne s vodou. Bilancia bola strašná: 80 % populácie Herero bola počas niekoľkých mesiacov vyvrazených. Išlo o skutočnú genocídu. Tí, čo prežili, hlavne ženy, boli uväznení a zoskupovaní v zariadeniach, ktoré Nemci už vtedy nazývali *Konzentrationslager*. Tento termín bol prvý raz použitý v telegrame nemeckej administratívy 14. 1. 1905. Hneď po príchode do tábora boli umiestnení na nútené práce, označení písmenami GH, t. j. *Gefangener Herero*. Nemci súčasne na väzňoch realizovali rozličné pokusy, a tak sa z väzňov stali pokusní kráľci. Pokusy boli vedené jedným z najznámejších nemeckých genetikov tej doby, a to doktorom Eugenom Fischerom. Po návrate do Nemecka, potom ako sa Hitler dostal k moci, viedol inštitút antropológie, ľudskej dedičnosti a eugenizmu v Berlíne, spolupracoval s SS. Jeho verným asistentom sa stal budúci kat Osvienčimu Josef Mengele. Fischer a Mengele následne aplikovali svoje skúsenosti z Namíbie v koncentračných a vyhladzovacích táboroch, ale, samozrejme, v oveľa väčšom meradle.

Čo sa týka etnika Herero, od drámy, ktorá sa odohrala roku 1904, neprestalo „bojovať“ za uznanie a nápravu ich genocídy, ktorá bola až doteraz zabudnutá a popieraná. Treba podotknúť, že samotné Nemecko urobilo prvý krok, keď 14. 8. 2004 vyslovilo oficiálne ospravedlnenie etniku Herero. Avšak napriek tomu Berlín stále odmieta myšlienku finančnej kompenzácie.

V druhej kapitole *Race inférieure* autor prehľadne načrtol vzťah Nemecka k africkému kontinentu od 12. storočia až po 1. svetovú vojnu. V podstate až do prvého vstupu do Afriky vzťah Nemecka k čiernemu kontinentu mal skôr charakter vážnosti. V priebehu 12. storočia katolíci v Európe uctievali rímskeho vojaka egyptského pôvodu, popraveného v začiatkoch kresťanstva vo švajčiarskych Alpách, pretože vzdoroval cisárovi, odmietajúc vzdať sa kresťanskej viery. Týmto vojacom bol svätý Maurícius. Zatiaľ čo susedné krajiny v tomto čase zobrazovali svätého Maurícia ako belocha, nemecké duchovenstvo ho ako prvé zobrazilo skutočne ako černocho. V katedrále v Magdeburgu je až dodnes možné vidieť sochu s jasne negroidnými črtami. Vzťahy sa začali výrazne zhoršovať od roku 1681 so vstupom prvej nemeckej expedície. V tomto období boli privezení do Nemecka prví čierni otroci. Druhý veľký konvoj černochoch do Nemecka súvisel s putujúcou „výstavou exotických ľudí“ roku 1877. Avšak skutočné koloniálne dobrodružstvo sa pre Nemecko začalo až pod vplyvom Bismarcka. Príchod Nemcov do kolónií znamenal aj začiatok apartheidu. Tretia veľká vlna súvisela s imigráciou. Prví africkí imigranti boli väčšinou deti z rodín africkej buržoázie, ktoré prichádzali študovať hlavne do Berlína a Hamburgu. Prekvapujúci bol ich patriotizmus, milovali Nemecko. Na sklonku 1. svetovej vojny najpočetnejšia komunita cca 1800 „Afronemcov“ žila v Berlíne. Väčšina z nich pracovala v umeleckom prostredí. V tomto období popri komunite „Afronemcov“ žila menej početná komunita amerických černochoch, pracujúcich tiež prevažne v umeleckých kruhoch. Vo všeobecnosti boli černosi Nemcami málo akceptovaní. Boli považovaní za nižšiu rasu.

V tretej kapitole *La honte noire* autor poukázal na postupne sa zhoršujúci vzťah Nemecka k černochoch, po prehre Nemecka v prvej svetovej vojne až po nástup Hitlera k moci v januári 1933. Následne na to, ako Nemecko prehralo prvú svetovú vojnu sa muselo o. i. vzdať svojich kolónií v Afrike. Po prehratej vojne sa cítilo dvakrát ponížené, keďže bolo porazené francúzskou armádou, pozostávajúcou i z černochoch, väčšinou z Afriky. Navyše muselo akceptovať, že časť ich územia Porúrie bolo obsadené na základe Versaillskej zmluvy tou istou francúzskou armádou a tými istými koloniálnymi oddielmi. Skutočný „škandál“, ktorý nemecká tlač neváhala dať na prvé strany, zároveň to prebrala i oficiálna propaganda. Následne na to sa objavili na múroch po celej krajine plagáty s karikatúrami černochoch. Natáčali sa filmy, v ktorých nemecká propaganda

vykreslila černochoch v tom najhoršom svetle. Najznámejším z nich bol film *Schwarze Schmach*. Filmy boli určené na to, aby šokovali a podporili nemecký patriotizmus. Túto rasistickú rétoriku využila i nemecká politická reprezentácia na to, aby požadovala stiahnutie koloniálnych plukov obvinených z vykonávania „skutočného sexuálneho hororu na Rýne“. Pojednávalo sa o tom ešte aj v ríšskom parlamente. Dokonca ani prezident Weimarskej republiky Friedrich Ebert nezaostával vo vyhláseniach adresovaných proti černochoch zdržujúcim sa na území Porúria. Navyše začali vychádzať noviny *Die Schmach am Rhein* a vznikli i dve organizácie nepriateľsky naladené voči černochoch. Nakoniec, neboli to len Nemci, ktorí protestovali proti prítomnosti koloniálnych oddielov na území Porúria. Protesty našli ohlas v celej Európe, obzvlášť v anglickej verejnej mienke a tlači. Čo ešte viac pohoršovalo nemeckú verejnú mienku ako prítomnosť vojakov-černochoch v Porúri, bolo formovanie zmiešaných párov. V tomto ovzduší nenávisti a všeobecnej xenofóbie vstúpil Adolf Hitler na politickú scénu. V *Mein Kampf* otvorene hovoril o spolčení sa černochoch a židov. Teória „spolčenia“ sa stala predmetom verejných schôdzí. V jednom zo svojich prejavov roku 1932 v Breslawe hrozil odvlečením černochoch a židov do koncentračných táborov. Tento a podobné prejavy pochopiteľne znepokojovali cca 24 000 „Afronemcov“, rozptýlených po celej krajine, ktorí sa odvtedy stali terčom útokov podobne ako vojaci v Porúri. Na rozdiel od amerických černochoch, ktorí začínali baliť kufre, títo „Afronemci“ sa narodili v Nemecku, mali nemecké pasy. Tvárou tvár nebezpečenstvu sa niektorí rozhodli odísť väčšinou do Francúzska, iní do Afriky, do bývalých nemeckých kolónií. Ale ani tu neboli o nič lepšie prijatí. Pre tých, ktorí sa rozhodli zostať v Nemecku, to čoskoro znamenalo pekle.

V štvrtej kapitole *Stérilisation* autor stručne popísal postupné vylúčenie černochoch z nemeckej spoločnosti a ich prenasledovanie v čase od nástupu Hitlera k moci až po rok 1936. Potom, ako sa Adolf Hitler v januári 1933 dostal k moci, nemeškal s výstavbou koncentračných táborov, kde mali byť umiestnení jeho odporcovia. Jedným z prvých bol koncentračný tábor v Dachau. Jeho konštrukciou a vnútorným poriadkom sa nacisti nechali inšpirovať skúsenosťami z Namíbie: drevené baraky, ostnaté drôty, pozorovateľne, nútené práce, ponižovanie, bičovanie. Vyhlásenie norimberských zákonov roku 1935 postihlo o. i. aj černochoch. Len čo norimberské zákony vstúpili do platnosti, všetci „Afronemci“ boli zbavení nemeckého občianstva a boli im skonfiškované pasy. Zakázali im pracovať, vykonávať vojenskú službu a navštevovať verejné kúpaliská, taktiež boli zakázané miešané manželstvá, tie, ktoré boli uzavreté pred prijatím norimberských zákonov, boli automaticky zrušené. Deti černochoch boli vylúčené zo škôl i z hnutia *Hitlerjugend*. Hitler dokonca zakázal v rádiu hranie jazzu. Černochoch bolo zakázané ukazovať sa na verejných priestranstvách. V máji 1938 nacisti dokonca zorganizovali výstavu o „degenerovanej hudbe“ v paláci kultúry v Düsseldorf. Bola ohlásená plagátom, na ktorom černochoch hral na saxofón a bol označený židovskou hviezdou. Po výstave nasledovala publikácia, ktorej predná strana mala tú istú kresbu ako spomínaný plagát. Pre „Afronemcov“, ako aj černochoch vo všeobecnosti, Nemci nemali zľutovania. Demonštrovali to už od svojho nástupu k moci. Prvou známou černošskou obeťou nacizmu v júni 1933 sa stala členka anarchistického divadla Hilarius Gilges. Jej smrť sa stala skutočným varovaním pre všetkých černochoch. Snažili sa nájsť čo najrozumnejšie riešenie. Pre umelcov jedným z riešení bolo nechať sa angažovať skupinami „Deutsche Afrika-Schau“ alebo „Happy Coloured Africans Exotik Shows“. Niektorí afronemckí komedianti sa nechali zosmiešňovať pred kamerami hrajúc úlohu „dobrého čierneho divoča“ vo filmoch ako *Congo Express*, *Couac v Afrike*, *Teta Wanda v Ugande*. Pochopiteľne, táto kolaborácia s nacistami sa netýkala všetkých afronemeckých hercov. Akonáhle Nemecko roku 1936 obsadilo Porúrie, ihneď sa sústredilo na, podľa nich, symbol nemeckého poniženia: na niekoľko stoviek detí-miešancov. Polovica z nich bola ihneď poslaná do koncentračných táborov, druhá časť bola sterilizovaná. Kapitolu uzatvorila zmienka o černochovi Jesse Owens, ktorý sa ešte roku 1936 zúčastnil na olympijských hrách v Berlíne. Jeho účasť Afronemci vnímali ako malé zadost'učinenie.

V ďalších kapitolách (okrem trinástej kapitoly) dostalo priestor prerozprávanie osudov obetí, vo väčšine prípadov doplnených aj ukážkami osobných rozhovorov s jednotlivými osobami. Pri prerozprávani každého jedného príbehu autor stručne načrtol aj historické súvislosti.

V trinástej kapitole *Tous esclaves* autor v krátkosti opísal príchod ľudí a nezniesiteľné podmienky v táboroch smrti, v ktorých väčšina zahynula. Pozornosť venoval predovšetkým černochoom, ktorí sa tiež nachádzali v táboroch smrti. V tejto súvislosti si autor kladie otázky: „*Kol'ko ich bolo? Kol'ki prežili? Kol'ki zomreli?*“. Bolo ich niekoľko tisíc, ale ich presný počet nebude nikdy známy. Počas druhej svetovej vojny existovali ešte kolónie a obyvateľstvo v zámorí nemalo svoju vlastnú národnosť, ale národnosť ich príslušnej metropoly, napríklad Afričana pôvodom z AOF (Mauretánia, Senegal, Mali, Guinea, Pobrežie Slonoviny, Niger, Burkina Faso, Benin) mali francúzske národnosť, nebolo ich možné oddeliť od ostatných Francúzov. Čo však bolo isté, upozornil autor, na rozdiel od „Afronemcov“, ostatní černosí neboli deportovaní pre farbu pleti, ale pre svoju účasť v bojoch alebo v hnutiach odporu.

Menším nedostatkom publikácie sú chýbajúce dobové fotografie, ktoré by čitateľovi pomohli dotvoriť plastickejší obraz čítaného textu, podobne ako aj chýbajúci predhovor a záver. Štvrtá kapitola pôsobí neukončená, lebo autor ju zavŕšil rokom 1936. Rušivo pôsobí umiestnenie trinástej kapitoly *Tous esclaves* medzi kapitolami, v ktorých sú opisované rozličné osudy.

Lucia Galibert

Autori čísla:

Mgr. Peter **Macho**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Mgr. Michal **Kšišnan**, MAS, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; PhDr. Ľubica **Kázmerová**, CSc., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; doc. PhDr. Soňa **Gabzdilová-Olejníková**, CSc., Spoločenskovedný ústav SAV, Karpatská 5, 040 01 Košice; PhDr. Zora **Mintalová**, Múzeum Slovenského Červeného kríža, Moyzesova 1, 036 01 Martin; countes **Sylvia of Limerick**, Chiddinglye, West Hoathly, West Sussex, UK; PhDr. Karol **Sorby**, CSc., Ústav orientalistiky SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava; Mgr. Miroslav **Michela**, PhD., Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava.

MIER A VOJNA
V MESTE

Dušan Kováč
BRATISLAVA
1939–1945

ALBERT MARENČIN VYDAVATELSTVO PT

GLOSÝ – BIBLIOGRAFIA

TEÓRIA A METODOLÓGIA

KOLLAI, István (ed.). *ROZŠTIEPENÁ MINULOSŤ. Kapitoly z histórie Slovákov a Maďarov*. Budapešť : Nadácia Terra Cognita, 2008, 253 s.

„*Pokúsili sme sa knihou viesť dialóg o takých témach slovenského verejného myslenia, ktoré sa týkajú Slovákov aj Maďarov*” – píše autori v predslove knihy, ktorá bola publikovaná začiatkom tohto roka síce v Budapešti, ale zámerne najprv v slovenčine.

Táto myšlienka z predslovu udáva nielen tému, ale aj dikciu publikácie. Medzi hlavné témy jej šiestnástich kapitol patria historicky i historiograficky tak relevantné javy, akými sú analýza pojmov (napr. *Uhorsko, Maďarsko, Felvidék – Horná zem, Tót – Slovák, Maďaróni, kultúrny národ – štátny národ*); analýza javov (napr. *maďarskosť, panslavizmus, pomaďarčovanie*); ďalej charakteristika osobností (napr. *Karola Holubyho, Sándora Petőfiho, Istvána Bibóa*) a samozrejme aj analýza udalostí, zoradených v dôslednom chronologickom slede ako napr. rokov 1848/1849, obdobia dualizmu, Trianonu, druhej svetovej vojny alebo bezohľadnej národnostnej politiky Jánoša Kádára. Autorovi tejto recenzie sa popri analýze kľúčových problémov najviac pozdávajú rozborly zdanlivo okrajových, či, odbornejšie povedané, postmoderných historických javov. Medzi ne patria napr. spolupráca pri obojstrannom inštitucionalizovaní historickej pamäte (napr. vo forme čestných stráží v oboch krajinách), no rovnako aj prejavy pseudo-symbolickej národnej identity (napr. vo forme sikulskej brány (*székeley-kapu*) alebo nálepky so štátnym znakom na autách). Pritom sa však ani na chvíľu nezabúda na to, že všetky tieto javy sa musia chápať vo vzájomnom interetnickom kontexte slovensko-maďarských vzťahov.

Čierno-biele obrázky a ilustračná časť knihy síce nie sú veľmi kvalitné, no zároveň si treba uvedomiť, že obrázky a mapy slúžia ani nie tak vizualizácii javov, ako väčšej názornosti v záujme hlbšieho pochopenia problému. Ako príklad by som uviedol prehľadnú tabuľku o Benešových dekrétach (s. 189). Na konci knihy sa nachádza bibliografia, z ktorej položiek je azda pätina, možno aj štvrtina v slovenskom jazyku (počnúc dielami Jána Kollára a Daniela Rapanta cez *Dejiny Slovenska* až po najnovšie výskumy Štefana Šutaja a kol.). Nasleduje zoznam obrázkov, máp a tabuliek a menný register.

Autormi knihy, ktorú zostavil a edoval István Kollai, sú József Demmel, Balázs Kiss, Gábor Lagzi, Lajos Maurovich Horvat, Lőrinc Sályi a, Csaba Zahorán. Z týchto mien je známejšie pravdepodobne iba meno Istvána Kollaiho, ktorý sa ako historik a zároveň učiteľ na budapeštianskej Univerzite Corvinus už niekoľko rokov venuje problematike slovensko-maďarských vzťahov. István Kollai je spolu s ďalšími aj zakladateľom nadácie Terra Cognita, ako aj internetového portálu venovaného dialógu o slovensko-maďarských historických vzťahov. Stojí za zmienku, že zo šiestnástich kapitol knihy je Kollai autorom siedmich celých kapitol a zároveň spoluautorom ďalších dvoch. Najmä vďaka nemu sa tak kniha vyznačuje kultivovaným štýlom výkladu. Považujem za príznačné, že počas čítania ma ani len nenapadlo, aby som zisťoval, koľko rokov majú autori tej ktorej kapitoly, alebo to, že odkiaľ autori pochádzajú. Naopak, namiesto teritoriálnej alebo vekovej identity (ak vôbec také niečo existuje), autorov charakterizuje multiperspektívny a veľmi empatický bádateľský prístup, obozretný, avšak otvorený a zrozumiteľný štýl výkladu. Je totiž jasné, že ak niekde, tak práve tu sa musí klásť dôraz na spôsob a štýl argumentácie.

Ak aj v zozname autorov nájdeme menej známe mená, tak toto konštatovanie určite neplatí pre zbor posudzovateľov: Csaba Gy. Kiss, László Szarka, Karol Wlachovský a ani na autora predslovu, Romana Holecu. Ich mená naznačujú, že publikácia nebude naivným experimentom neskúsených historikov (ktorých

priemerný vek je, mimochodom, 28 rokov). Práve naopak, mená týchto popredných odborníkov zo slovenskej i maďarskej strany sú zárukou kvalitného odborného zázemia, a zábezpekou vysokej odbornej kredibility.

V súvislosti s predstavovanou publikáciou môže znieť provokujúco už aj samotný zámer autorov, t. j., že skupina maďarských historikov (jeden z nich pochádza zo Slovenska) môže byť schopná relevantne sa vyjadriť „o témach slovenského verejného myslenia“. A provokujúcich alebo aspoň znepokojujúcich otázok je viac. Napríklad už na prvých stranách knihy v stati *Úvod bez záveru alebo úvaha namiesto úvodu* profesor Roman Holec dômyselne upozorňuje, že „predpokladom dialógu sú rozdielne názory“, a že „skutočnosť, že texty vychádzajú v slovenčine, predpokladá dialóg so slovenskou stranou, čo je ojedinelou možnosťou a príležitosťou, ktorá by nemala zostať nevyužitá“ (str. 13 – 14). Niektoré myšlienky môžu znieť pre slovenského čitateľa ešte provokujúcejšie – napríklad profesorova jednoznačná výzva pre slovenských historikov, či „sme ochotní a schopní prijať výzvu na dialóg“. Práve slovo *dialóg* je najčastejším, a zároveň aj skutočne kľúčovým pojmom tak úvodu, ako aj celej knihy. Slovom *dialóg* sa začína a vlastne aj končí Holecov úvod a čitateľ je veľmi naklonený tomu, aby v týchto slovách videl ochotu a otvorenosť na skutočný dialóg nielen u prominentného reprezentanta slovenského akademického života, ale aj u väčšiny slovenskej historiografie.

Autor týchto riadkov sa necíti byť povolaný posúdiť validitu jednotlivých výrokov či tvrdení predstavovanej publikácie. Cíti však potrebu pochváliť spôsob interpretácie spoločných slovensko-maďarských dejín, pretože sa domnieva, že práve knihy tohto druhu, teda tie, ktoré nechávajú hovoriť fakty, pričom nechávajú otvorený interpretačný priestor jednotlivých historických javov, môžu prispieť ku civilizovanému dialógu medzi intelektuálnymi elitami našich národov.

Maďarská verzia *Rozštiepenej minulosti* bude publikovaná niekedy v druhej polovici roka. Pre záujemcov pripomíname, že online

verzia knihy je dostupná na webovej stránke www.minulost.sk.

Barnabás Vajda

GLADWELL, Malcolm. *BOD ZLOMU. O malých príčinách s veľkými následky*. Praha : Dokořán, 2006, 254 /1/ s.

Knihy je pokusom vysvetliť ako z jednej myšlienky, a to veľmi prostej sa môže zrodiť nástup alebo ústup rôznych historických fenoménov. Autor tým myslí rozmach sociálnej epidémie. Populárnou formou napísaná štúdia je z oblasti sociológie dejín.

Problematiku rozdelil do siedmych kapitol. Hoci jeho explanácie sú sociologické a psychologické, dôraz kladie práve na historické fenomény. Už v prvej kapitole vysvetľuje tri pravidlá „sociálnej epidémie“. Podľa neho sú to: zákon malého počtu, faktor chytľavosti a sila kontextu. Ostatné časti sú vysvetľovaním a praktickou ukážkou týchto javov. Ukazuje to na príklade Paula Revera a začiatku americkej občianskej vojny, keď podľa neho zohrali významnú úlohu spojovatelia, maveni a predavači. Pričom pod pojmom spojovatelia chápe ľudí s rozsiahlymi kontaktmi, zasahujúcimi široký spoločenský okruh. Dokážu získať na svoju stranu ľudí. Avšak hýbateľmi historických epidémií sú na rozdiel od spojovateľov práve „maveni“ (znalci, odborníci, „poradci“ a presvedčiví predavači. Tí dokážu rozhýbať dejiny, „predať“ dané myšlienky spoločnosti.

V tretej kapitole sa venuje otázke faktoru chytľavosti, ktorý dokáže zaujať a ovládnuť myseľ ľudí. Obsiahla je nasledujúca kapitola venujúca sa sile kontextu, t. j. ako vplyva okolie na naše postoje a konanie.

Autor neustále núti človeka, aby sa zamyslel nad historickými fenoménmi, ktoré majú reflexiu v súčasnosti. Abstrahuje od ekonomických determinantov vývoja spoločnosti a snaží sa upozorniť aj na menej známe, ale predsa dôležité javy.

Libor Bernát

VŠEOBECNÉ DEJINY

HECKEL, Waldemar. *WHO'S WHO IN THE AGE OF ALEXANDER THE GREAT. Prosopography of Alexander's Empire*. Malden – Oxford – Carlton, 2006, xxii + 389 s.

Osemdesiat rokov po vyjení Berveho dvojzväzkového diela k obdobiu Alexandra Veľkého (H. Berve: *Das Alexanderreich auf prosopographischer Grundlage*. München 1926), s ktorým sa nevyhnutne stretne každý, kto sa zaoberá gréckymi dejinami poslednej tretiny 4. storočia pred Kr., prichádza W. Heckel, profesor Katedry gréckych a rímskych štúdií na University of Calgary, známy okrem čiastkových štúdií najmä monografiami týkajúcimi sa Alexandra Veľkého, s úplne novou prosopografiou Alexandrovej ríše. Do rúk odborníka, študenta histórie či klasickej filológie, ale aj záujemcu z radov laikov, sa dostáva fundovaná publikácia reflektujúca najnovší stav bádania.

Práca zahŕňa osoby, o ktorých sa dá presvedčivo povedať, že boli v spojení s udalosťami dotýkajúcimi sa dejín Alexandra Veľkého. Vychádza pritom z literárnych textov, no neopomína ani epigrafické pamiatky. V Berveho diele nenájdeme heslá venované Alexandrovi a jeho otcovi Filippovi II., Heckel však ich prehľadné portréty do svojej prosopografie zaradil. Bolo to osožné rozhodnutie, najmä ak uvážime, že prvý zväzok Berveho diela tvorí rozsiahly úvod pre vlastnú prosopografiu obsiahnutú vo zväzku druhom. Čitateľ si tak mohol utvoriť komplexný obraz o danej dobe, ktorý mu jednotlivé prosopografické heslá, akokoľvek podrobne spracované, nemôžu poskytnúť. Obe nové heslá v Heckelovej práci tento nedostatok čiastočne korigujú.

V prípade známych osobností, ktorých osudy boli nejakým spôsobom späté s Alexandrom (napr. Demosthenes, Aristoteles), zaoberá sa autor ich ostatnou kariérou len súhrnne a sústreďuje sa na ich činnosť v užšom vzťahu k macedónskemu panovníkovi. Osoby, ktorých kariéra začala za Alexandra, resp. ešte za jeho otca Filipa, no ich význam vzrástol

predovšetkým v období po Alexandrovej smrti, sú predmetom autorovho záujmu po dohodu v Triparadeise (320 pred Kr.), po ťažne po Antipatrovu smrť o rok neskôr a následné boje medzi Kassandrom a Polyperchontom.

Pokiaľ ide o štruktúru knihy, na jej začiatku sa nachádza chronologická tabuľka, ktorá zahŕňa obdobie od narodenia Filipa II. (383/2) po bitku pri Kouroupediu a zavraždenie Seleuka Ptolemaiom Keraunom (281), a mapa Alexandrovho ťaženia proti Perzskej ríši. K hlavnej časti – vlastnej prosopografii – pripojil Heckel ďalších 59 žien a 79 mužov, o ktorých existenciou vieme, mená ktorých však nepoznáme. Delí ich podľa kmeňovej príslušnosti, pokiaľ je známa. Poznámkový aparát je umiestnený až za prosopografiou. V prílohe sa autor rozhodol zaradiť okrem praktických dodatkov, ako je slovník gréckych pojmov, konkordancia gréckych mien s ich anglickým prepisom a stemmata kráľovských a niektorých významných aristokratických rodín Alexandrovho obdobia, aj zoznamy niektorých ďalších osôb. Pri týchto však nie je jasné, podľa akého kľúča boli vyberaní, keďže možno medzi nimi nájsť orcho-menských jazdcov slúžiacich pod Alexandrom v rokoch 334 – 330, trierarchov flotily na rieke Hydaspes, Alexandrových učiteľov, aténskych politikov, o ktorých vydanie žiadal roku 335 po dobytí Théb či delfských hieromnemov. Žiadala by sa aspoň úvodná poznámka vysvetľujúca, prečo autor považoval za nevyhnutné pripojiť ich k prosopografii, najmä ak je niektorým mužom z toho ktorého zoznamu venované osobitné heslo a iným nie.

Na začiatku každého hesla sa nachádzajú informácie o pôvode osoby. Nasleduje údaj o tom, v akom postavení voči Alexandrovi bola dotyčná osoba. Autor zachytáva udalosti, ktorých bol daný človek súčasťou, hovorí o prípadných úradoch a funkciách, ktoré zastával vo svojej obci, v hierarchii Alexandra Veľkého či jeho nástupcov. Pre bádateľa i študenta sú veľmi cenné precízne spracované odkazy na antické pramene, ktoré sa nachádzajú v hlavnom texte. Záujemca si tak môže bez väčších ťažkostí vyhľadať príslušné miesto u konkrétneho autora. Výskumnú prácu

uľahčujú i odkazy na Berneho prosopografiu a pasáže v dôležitejšej sekundárnej literatúre, ktoré sú umiestnené vždy za heslom. V poznámkovom aparáte zachytáva Heckeľ sporné otázky a vedeckú diskusiu, ktorá sa k nim viaže.

Možno by bolo lepšie, keby autor zostal pri gréckej forme mien a nepoužíval ich latinské ekvivalenty, resp. ich „poangličtenú“ podobu (Ptolemaios – Ptolemy; navyše i tu je niekedy nedôsledný, keď uvádza grécku podobu Platon, a nie latinskú Plato). Hoci je v anglicky písanej literatúre takýto prepis gréckych mien bežný, predsa sa pri vyhľadávaní osôb môžu vyskytnúť ťažkosti. Tie by mala pomôcť riešiť konkordancia mien na konci knihy. Ostatné variantné formy mena sú vždy na začiatku jednotlivého hesla.

Spomenuté drobnosti však nekazia celkový dojem z vydareného vedeckého počínu a možno vysloviť predpoklad, že sa publikácia pre historikov staroveku stane (podobne ako Berneho dielo) pomôckou na dlhé desaťročia.

M. Kramár

ZBOŽNOST STŘEDOVĚKU. In *Colloquia mediaevalia Pragensia* 6. Ed. Martin Nodl. Praha : Filosofia, 2007, 244 s.

Pražské Centrum mediévistických štúdií vydalo minulý rok 6. zväzok edície *Colloquia mediaevalia Pragensia* s podtitulom *Zbožnosť stredoveku*. Editorom je, podobne ako v predchádzajúcom zväzku, Martin Nodl, ktorý sa zaoberá sociálnymi dejinami a dejinami mentalít a každodenného života v stredoveku. Mená ďalších spoluzostavovateľov ako Krzysztof Bracha, Ján Hrdina a Paweł Kras svedčia o tom, že ide o medzinárodný česko-poľský projekt. Príspevky uverejnené v tomto zborníku priamo nadväzujú na spoločné pracovné stretnutia historikov z týchto krajín. Prvé sa uskutočnilo v Poľsku v novembri 2005 pod názvom *Zbožnosť neskorého stredoveku*. V júni 2006 naňho nadviazalo stretnutie v Prahe pod názvom *Stredoveká inkvizícia – pramene*

a *bádateľské pristupy*. Práve tieto dve témy – zbožnosť neskorého stredoveku a stredoveká inkvizícia, sú predmetom záujmu štúdií tohto zborníka. Zborník obsahuje celkovo 13 štúdií, obohatených o obširný poznámkový materiál. Polovicu štúdií tvoria príspevky poľských autorov a polovicu českých. Jednotlivé štúdie síce na seba tematicky a ani chronologicky nenadväzujú, avšak umožňujú čitateľovi, aby si utvoril podrobný obraz o problematike. Niektoré sa venujú skúmaniu čiastkových problémov, iné sú zas pokusom o všeobecné uchopenie. Hneď prvá štúdia s názvom *Religijnosť komunalna w Europie środkowej późnego średniowiecza*, ktorej autorom je Marek Słon sa snaží o vytvorenie celostného obrazu. Autor sleduje genézu mestskej zbožnosti, ktorá vznikala a šírila sa zo severotalianskych miest od 12. do 16. storočia. Zároveň sa však pýta, do akej miery môžu byť výsledky bádania z tejto oblasti Európy užitočné pre analýzu problematiky v strednej Európe. Stredovekú zbožnosť pritom sleduje v troch rovinách a to z hľadiska obsahu, funkcie a formy. Aj keď autor už v názve uvádza pojem stredná Európa, v samotnej štúdií kladie najväčší dôraz na poľské, nemecké, prípadne české oblasti, pričom Uhorsku sa takmer nevenuje. Napriek tomu je táto štúdia plná inšpirácií pre ďalší výskum. Ďalšou štúdiou viažucou sa k poľským dejinám zbožnosti je štúdia s názvom *Homo orans w dydaktyce kaznodziejskiej Polski późnego średniowiecza*, ktorej autorom je Krzysztof Bracha. Nosnou témou je modlitba ako taká, pričom autor poukazuje na to, že modlitba tvorila podstatný základ elementárnej katechézy a zároveň smerovala k vyšším formám duchovného života a to kontemplácií a mysticizmu. Autor si na príklade rôznych modlitebných textov a diecéznych synodálnych štatútov všima ciele, formy a rôzne poučenia ohľadom modlitby, pričom poukazuje na vzájomné prepojenie pastorálnych inštrumentov kázania a spovede. Čitateľ sa tiež oboznámi s problematikou celkovej vnútornej dispozície, gestami, intonáciou hlasu a celkového postoja stredovekého človeka pri modlitbe. Ďalšou zaujímavou štúdiou, ktorá sa sčasti dotýka aj dejín Uhorska je štúdia Jána Hrdinu s názvom *Papežské odpustkové listiny*

pro země středovýchodní Evropy za pontifikátu Bonifáce IX. (1389 – 1404), pričom sa autor zamerá na ich kvantitatívne porovnanie. Táto štúdia si dáva za úlohu načrtnúť vplyv rímskeho pápežstva a pápežskej kancelárie na jednotlivé stredoeurópske krajiny a to na príklade emisie pápežských odpustkových listín. Autor si kladie otázku, ako tieto krajiny t. j. Česko, Poľsko a Uhorsko, reagovali na premeny odpustkového systému na prelome 14. a 15. storočia. Celá štúdia je doplnená podrobnými tabuľkami, grafmi a mapami, ktoré pomáhajú vytvoriť lepší obraz pre pochopenie tohto problému. Územie Uhorska si autor všima pri skúmaní rozvrstvenia odpustkových miest a sleduje najvýznamnejšie centrá, ktoré boli príjemcami týchto listín, a to južnú časť diecézy Vespřem, regióny okolo miest Pécs, Oradey, Alba Julia a tiež na Spiši a v Sedmohradsku. Autor si všima aj jubilejné roky 1390/1391 a 1400/1401, ktoré sú z hľadiska emisie veľmi dôležité. Nakoniec dochádza k záveru, že z geopolitického hľadiska dokladajú odpustkové listiny kľúčové postavenie ríšskych resp. stredoeurópskych krajín pre rímske pápežstvo. Po téme odpustkov sa čitateľ môže oboznámiť s témou procesií s relikviami a to v štúdií Marii Starnawskej – *Procesje z relikviami w metropolii gnieźnieńskiej w średniowieczu. Zarys problematyki badawczej*. Autorka v úvode sleduje tak duchovnú, ako aj materiálnu podstatu relikvií. Hlavná pozornosť sa však sústreďuje na jednotlivé obrady, ktoré sa v súvislosti s relikviami vykonávali, ako napríklad transláciu, eleváciu, vystavovanie, no hlavne samotné procesie a to práve na príklade spomínanej metropolu resp. arcidiecézy. Všima si ich úlohu, časovú periodicitu i osoby, ktoré sa na nich zúčastňovali. Porovnáva tiež procesie s relikviami s procesiami či obradmi iného druhu. Autorka skúma ich genézu, pričom ich počiatky kladie do 7. – 8. storočia. Téma relikvií sa venuje tiež štúdia Michala Šroněka s názvom *Karol IV., Ján Rokycana a „šlojiř neistý“*; pričom dôraz sa kladie na výtvorné spracovanie relikvií. Hneď na úvod autor upozorňuje, že prezentácia českej utrakvistickej cirkvi vizuálnymi prostriedkami a tiež pro-

blém, do akej miery táto konfesia ovplyvňovala znázornenie všeobecných náboženských tém sú zatiaľ preskúmané veľmi nesystematicky. Autor si v tejto štúdií dáva za cieľ prispieť k poznaniu vizuálnych prostriedkov a mechanizmov zobrazovania náboženských polemík, pričom vychádza z kritickej analýzy dobových textov a ich vzťahu k výtvarnej kultúre v historickom a konfesijnom kontexte predhusitskej a pohusitskej doby. Ako príklad mu slúži tzv. „šlojiř“ resp. závoj Panny Márie, ktorého verejné vystavovanie spolu s inými relikviami zaviedol v Prahe Karol IV. Tento zakrvavený závoj vstúpil do českého výtvarného umenia v 2. polovici 14. storočia a stal sa súčasťou zobrazovania ukrižovaného Krista. V súvislosti s touto relikviou došlo neskôr k sporom medzi katolíkmami a utrakvistami spolu s Jednotou bratskou čo sa prejavilo aj vo výtvarnom umení. Autor porovnáva postoj k tejto relikvii na príklade Jána Husa a Jána Rokycanu, ako hlavného predstaviteľa utrakvizmu. Autor dochádza k záveru, že zobrazovanie tejto relikvie nemalo význam identifikačného konfesijného znaku. Štúdiu dopĺňa bohatý obrazový materiál.

Ďalšiemu prejavu stredovekej zbožnosti – chudobe, venuje pozornosť Pavlína Libichová Cermanová v štúdií s názvom *Antichristus avarus contra pauperes Christi. Chudoba a její význam v apokalyptickem diskursu*. Autorka si všima ako chápalí chudobu radikálni husitskí chiliasti. Ako uvádza, zrieknutie sa majetku a obrat k dobrovoľnej chudobe, tvorili dôležitý element v konštituovaní ideologického základu radikálnych husitských komunit. Návrat k evanjelióvemu spôsobu života bol identifikačným znakom apokalypticky chápanej skupiny vyvolených. Autorka podáva aj genézu tohto spôsobu života so zreteľom na hlavných predstaviteľov, ktorí evanjelióvu chudobu žili alebo o nej pisali.

Problemátike exkomunikácie, ktorá je tiež úzko spätá so zbožnosťou, sa venuje Beata Wojciechowska v štúdií s názvom *Exskomunikowani w Polsce późnego średniowiecza. Kategorie spraw i przypadki*. Hlavný okruh jej záujmu sa sústreďuje na nápravné prostriedky cirkvi, ako exkomuniká-

ciu, interdikt či suspenzáciu. Venuje sa však aj konkrétnym pokutám či trestom pre veriacich, ako napr. pôst, umŕtvovanie, recitácie žalmov, modlitby, peňažné dary a pod. V prípade exkomunikácie rozoberá jej dôvody a tiež otázku, kto všetko jej podliehal. Ako zdroj pre jej výskum slúžia autorka predovšetkým uznesenia diecéznych synod z obdobia od 13. do 15. storočia. Na záver dochádza okrem iného k poznatku, že od 15. storočia sa stále častejšie objavovalo podceňovanie cirkevných trestov a pokút s čím súvisela otázka samotnej kompetencie cirkevných súdov. Štúdia Jitky Komendovej s názvom *Výrvat ďábla prostor; nebo národy?* sa síce trochu odchyľuje od ostatných tém, avšak prináša zaujímavé postrehy k ruskej zbožnosti v 14. storočí. Skúma, ako bolo udomácnené kresťanstvo v Rusku v 14. storočí a to na príklade dvoch budúcich najvýznamnejších svätcov tohto obdobia, Sergeja Radonežského a Štefana Permského, ktorí vniesli do ruského duchovného života nové prvky. Je to vlastne stručný prehľad ich života a skutkov. Sergeja Radonežského vykresľuje ako reformátora kláštorného života, ktorý sa zaslúžil o prenikanie hésychasmu do ruskej ľudovej kultúry. Štefana zas opisuje ako misionára, ktorý odišiel k pohanskému národu Permjanov. Autorka dochádza k záveru, že Sergejovým hlavným zámerom bolo získanie nového priestoru, kde bude velebený Boh a tak sa teda viera šírila v priestore. Štefanovým zámerom bola kristianizácia nového národa. K pôvodnej téme ľudovej zbožnosti sa vracia štúdia Maje Gassowskej s názvom *Religijność ludowa Inflant w świetle statutów synodalnych z 1422 i 1428 r. i. źródeł miejskich z XV. w.* Autorka pripomína, že územie Inflant (t. j. spojené územie Litvy a Estónska) patrilo do najneskôr kristianizovanej oblasti Európy. Kým v Európe sa dynamicky rozvíjali mestá a vyvíjali sa nové formy zbožnosti, tu ešte pretrvávala misijná činnosť. Autorka porovnáva odlišnosť zbožnosti na tomto území so zbožnosťou v ostatných krajinách. Dôležitým fenoménom tu bola šľachta, ktorá bývala blízko miest, a tak pobožnosť poddaných sa veľmi nelíšila od zbožnosti mešťanov. Tiež poukazuje na vplyv, aký na tunajší duchovný život mali

škandinávski osadníci. V prípade Inflantu nakoniec hovorí o dualistickej zbožnosti. Na jednej strane čerpala táto oblasť podnety zo strednej Európy a hanzových miest, na strane druhej z križiackeho panstva. Ľudovej zbožnosti sa tiež venuje Hana Chorvátová vo svojej štúdií s názvom *Lidová zbožnost v ranem středověku na příkladě přívěsku a amuletů*, pričom túto problematiku člení do troch častí. V prvej sa venuje analýze amuletov z funkcionalistického hľadiska a ich triedeniu podľa kategórií. V druhej rozoberá teoretické a metodologické východiská interpretácie priveskov a nakoniec v tretej časti skúma privesky a amulety z hľadiska písomných prameňov.

Inkvizičnej problematike sa venuje štúdia Pawla Krasa s názvom *Protokoły inkwizycyjne – struktura i funkcje*. Podľa autora, zásadný prelom pri skúmaní tejto problematiky nastal vďaka talianskemu historikovi Grado Giovanni Merlovi, ktorému autor venuje značnú pozornosť. Zameriava sa na rozvoj inkvizičnej procedúry, no najmä na vznik, rozvoj a funkciu inkvizičných protokolov. Okrem písomností sa venuje aj najvýznamnejším osobnostiam, spomína aj notárov, ktorí samotnú inkvizičnú dokumentáciu vytvárali. Autor podáva na malom priestore veľa informácií, a tak si čitateľ môže vytvoriť solídny obraz o problematike inkvizičných protokolov. Posledné dve štúdie majú veľa spoločných črt a v podstate sa zaoberajú postavením žien v herézach a v inkvizičnom konaní. Prvou je štúdia Davida Zbírala s názvom *Sibyla den Balle a úloha žen v jihozápadofrancouzském katarství na pačátku 14. století*. V prvej časti sa autor venuje postaveniu žien v heréze „dobrých ľudí“ a snaží sa zhodnotiť význam žien v pôsobení skupiny sústredenej okolo bratov Autierovcov a to z hľadiska, ako ženy reagovali na ich učenie a prax. V druhej časti sa venuje ženskej zbožnosti ako ju podávajú juhofrancúzske inkvizičné protokoly. Napokon sa čitateľ oboznámi so štúdiou Martina Nodla s názvom *Několik postřehu v souvislosti s inkvizičním procesem ve Freiburgu im Üchtland z roku 1430*. Autor poukazuje na výnimočnosť dokumentov z tohto procesu, kde inkvizítor vypočul

vyše sto osôb podozrivých z valdénskej herézy. Opisuje niekoľko prípadov žien, ktoré boli z tejto herézy obviňované, a tak rozširuje predchádzajúcu štúdiu. Celkovo je tento zborník veľmi podnetný a prináša mnohé zaujímavé informácie. Predostiera však aj problémy, ktoré si vyžadujú ďalšie spracovanie, a to aj so zreteľom na územie Uhorska.

Ondrej Uriga

KUBEŠ, Jiří (ed.). *ŠLECHTIC NA CESTÁCH V 16. – 18. STOLETÍ*. Pardubice : Univerzita Pardubice, 2007, 234 s.

Zborník *Šlechtic na cestách v 16. – 18. st. letí* obsahuje príspevky z tretieho adventného guľatého stola, ktorý sa konal na tému *Pramene k dejinám šľachtického cestovania, 1550 – 1800* na pôde Katedry historických vied pardubickej univerzity koncom roka 2005. Zúčastnili sa ho prednášatelia z Čiech a zo Slovenska. Obsahové zameranie zborníka je z nášho hľadiska veľmi zaujímavé vzhľadom na to, že ide o tému v našich podmienkach relatívne málo pertraktovanú. I keď sa jej v nedávnom období okrajovo venovali dve odborné publikácie (Ján Tibenský – Viera Urbancová. *Slovensko očami Európy 900–1800*. Bratislava 2003; Eva Frimmová – Elisabeth Klecker (eds.). *Itineraria Posoniensia*. Bratislava 2005), treba priznať, že život na aristokratických dvoroch a výchova i štúdium mladých šľachticov, ako aj ich cestovanie do zahraničia za vzdelaním, je neprebádanou oblasťou. Téma šľachtického cestovania v novoveku sa v Čechách začali systematicky venovať od polovice deväťdesiatych rokov minulého storočia, keď nastúpila mladšia bádateľská generácia. Zborník neobsahuje, žiaľ, príspevky dvoch zakladateľov moderného výskumu šľachtického cestovania, Jaroslava Pánka a Zdenka Hojdu, i keď na seminári odzneli.

Štúdie v zborníku *Šlechtic na cestách v 16. – 18. st. letí* sú rozčlenené do troch blokov podľa toho, akému časovému obdobiu sa venovali. Z obdobia pred tridsaťročnou vojnou sú dva príspevky. Maroš Mačuha (Bratislava)

sa zaoberá štúdiom cestou štyroch synov turčianskeho župana a palatínskeho miestodržiteľa Františka I. Révaia najskôr na území dnešného Slovenska a potom v Padove. Na základe bohatého pramenného základu vytvára podrobný ukážkový obraz akademickej peregrinácie v 16. storočí. Martin Holý (Praha) približuje poznávaciu cestu neskororenesančnej postavy Jindricha Michala Hýzrla z Chodov po Strednej a Západnej Európe v rokoch 1607 až 1608 vychádzajúc z dvoch česko-nemeckých memoárov. Od druhej polovice 16. storočia dochádza v Čechách k nebyvalému vzrastu, podľa českej terminológie, „*kaválirských ciest*“ mladých šľachticov za poznaním a štúdiom, ktoré mali byť určitým predpokladom ich budúcej kariéry. Účtovné denníky z cesty dvoch synov slobodného pána Kryštofa z Redernu, prvého prezidenta sliezskej komory za Ferdinanda I. Habsburského, a ich preceptora magistra Bernharda Fuessa v rokoch 1607 – 1608 cez Nemecko do Talianska sú predmetom záujmu Milana Svobodu (Liberec). Ján Kilián (Mělník) porovnáva pracovné a iné cesty dvoch vrstovníkov Filipa Fabricia neskôr z Rosenfeldu a Hohenfeldu, sekretára českej dvorskej kancelárie a neskôr radcu, a hajtmána mēlnického zámku Martina Pruška z Prušova v rokoch 1611 – 1632 po Čechách. Tomáš Foltýn (Pardubice) popisuje druhú cestu a rímsky pobyt Ferdinanda Augusta, syna najvyššieho dvorského magistra (hofmistra) Václava Eusebia z Lobkovic. Rostislav Smíšek (České Budějovice) analyzuje denník kniežaťa Ferdinanda zo Schwarzenbergu v službách Leopolda I. Habsburského ako prameň poznania mobility cisárskeho dvora.

Charakter šľachtického cestovania nadobúda v 18. storočí nové dimenzie, spolu so vzdelaním sa stáva predpokladom spoločenského vzostupu, nobilitácie. Právo nobilitovať v období cisára Karola VI. je celkom v kompetencii panovníka, ako na to poukazuje príspevok Jiřího Brňovjáka (Ostrava). Štúdinými cestami potomkov najvyšších šľachtických rodov sa zaoberajú nasledujúci autori z Pardubic; ide o rodiny Colloredovcov a Valdštejnovcov, ktorí sa významnou mierou presadili na cisárskom

dvore vo Viedni. Jiří Kubeš približuje štúdium Rudolfa Jozefa Colloreda z Wallsee v Salzburgu v rokoch 1723 – 1725 a Eva Králiková cestu Emanuela Arnošta z Valdštejna, ktorú absolvoval počas teologického štúdia v Ríme do Čiech roku 1741. Ivo Cerman (České Budejovice) približuje cestovanie v 18. storočí z hľadiska filozofie osvietenstva, ktorá je pre človeka tou pravou metódou poznania.

Vo výskume šľachty nastáva oproti predošlým generáciám istý posun, pretože sa obracia záujem na subjektívne prežívanie, poznávanie a premenu myslenia vychádzajúc najmä z prameňov osobnej povahy, akými sú denníky, korešpondencia alebo autobiografie. Zborník obsahuje obrazový materiál i ukážky dobových dokumentov, svojím obsahom a zameraním by mohol byť podnetným aj pre slovenských bádateľov.

Eva Frimmová

INTEGRÁCIÓS STRATÉGIÁK A MAGYAR KISSEBSÉGEK TÖRTÉNETÉBEN. Eds. N. Bárdi – A. Simon. Somorja : Fórum Kisebbségkutató Intézet, 2006, 440 s.

Nová publikácia Inštitútu pre výskum menšín v Šamoríne, vydaná v tematickej rade *Disputationes Samarienses*, má za cieľ mapovať integračné stratégie v dejinách maďarských menšinových komunít v rokoch 1918 – 1989. Publikované texty predstavujú materiál prednesený na rovnomennej konferencii zorganizovanej v júni 2005 v Šamoríne. Organizátori tohto podujatia si pritom dali za cieľ zorganizovať konferenciu, na ktorej sa predstaví najmä mladšia a stredná generácia historikov profesionálne sa zaoberajúcich problematikou maďarských menšín v susedných štátoch.¹ Kniha obsahuje 24 vedeckých textov, ktoré majú za cieľ reprezentovať súčasný stav historické-

ho bádania v danej téme. Skladá sa z ôsmich tematických blokov, do ktorých sú zaradené poväčšine tri texty – štúdie, venované danému problémovému okruhu v kontexte maďarsko-rumunských, maďarsko-československých a maďarsko-juhoslovenských vzťahov.

Úvodné tri štúdie sú venované jednotlivým integračným modelom, ktoré sa objavili v politike menšinových komunít. Ich autormi sú etablovaní maďarskí vedci Enikő A. Sajti, László Szarka a Nándor Bárdi. Menšinovú problematiku na úrovni medzinárodnej politiky približujú texty Árpáda Hornyáka o maďarsko-juhoslovenských vzťahoch v 30. rokoch 20. storočia a Ferenc Eilera o maďarskej a nemeckej „národnej“ politike v mezivojnovom období. Eiler poukazuje napríklad na to, z akého dôvodu nedošlo ku koordinovanej spolupráci nemeckých a maďarských menšinových strán na území ČSR. Tretia štúdia z oblasti medzinárodnej politiky je venovaná maďarsko-rumunským vzťahom roku 1940. Jej autorom je Béni Balogh. *Revízia a integrácia* je názov ďalšieho bloku, v ktorom sa autori sústreďujú najmä na otázku integrácie území pripojených k Maďarsku po roku 1938. László Göncz sa venuje otázke pripojenia Prekomuria v rokoch 1941 – 1944. Tamás Gusztáv Filep približuje publikované názory niektorých predstaviteľov maďarskej inteligencie pochádzajúcej zo Slovenska v kontexte dôsledkov prvej viedenskej arbitráže roku 1938. Gábor Necze sa sústredil na činnosť bezpečnostných orgánov na území Podkarpatskej Rusi v období druhej svetovej vojny. Komparáciu maďarskej sociálnej politiky na území pripojeného južného Slovenska a Sedmohradska do zborníka prispel Péter Hámori. Ďalšia časť zborníka obsahujúca štúdie Attilu Hunyadiho a Istvána Gaucsíka je venovaná hospodársko-politickej integrácii menšinových spoločenstiev v Sedmohradsku a v Československu. Štúdie sú doplnené aj o viaceré štatistické ukazovatele. Problematike kolonizácie a kolektivizácie v nástupníckych štátoch sú venované texty Attilu Kovácsa, Attilu Simona, Mártona Lászlóa a Sándora Oláha. Autori sa pritom okrem priblíženia týchto ďalekosiahlych hospodársko-sociálnych

1 K tomu tiež: MICHELA, M. Medzinárodná konferencia venovaná problematike národnostných maďarských menšín v Šamoríne. In *Historický časopis*, 2005, roč. 53, 4, s. 766-767.

projektov sústreďujú aj na problematiku hospodárskeho nacionalizmu a vnútropolitických súvislostí kolonizácie a kolektivizácie. Miestu a koncepciám maďarských politických strán v nástupníckych štátoch sú venované texty Bélu Györgyiho, Bélu Angyala, Mihályja Z. Nagya a Józsefa Gagyího. Autori rekonštruujú vzťahy „menšinových“ a „väčšinových“ elít, parlamentné zastúpenie a činnosť maďarských strán, ale aj medzinárodno-politický rozmer tejto problematiky. V poslednom tematickom bloku sa Stefano Bottoni, Csaba Z. Novák a Árpád Popély venujú organizáciám a politickej činnosti nových maďarských menšinových ľavicových elít v 50. a 60. rokoch 20. storočia. Na záver zborníka je uverejnený zaujímavý diskusný príspevok Ferenc Sz. Horvátha. Horváth ponúka krátku, v bodoch definovanú, reflexiu vzťahu maďarskej menšinovej historiografie a menšinových spoločenských.

Zborník o integračných stratégiách maďarských spoločenských žijúcich v stredo-východnej Európe predstavuje zaujímavú a pomerne dobre zostavenú publikáciu, ktorá ponúka množstvo nových a podnetných informácií. Okrem toho, môže predstavovať materiál k širšej diskusii o politických, sociálnych a hospodárskych zmenách po roku 1918. Zostavovateľmi široko stanovené tematické okruhy ponúkajú priestor pre diskusiu na témy súvisiace so spoločnou, ale rozdielne interpretovanou minulosťou v tomto regióne.

Miroslav Michela

SORBY ml., Karol. *ARABI, ISLAM A VÝZVY MODERNEJ DOBY*. Bratislava : Slovak Academic Press, 2007, 234 s.

V anotovanej práci si autor vytýčil náročný cieľ: zachytiť proces vzniku a formovania panarabizmu alebo arabského nacionalizmu v prvej polovici 20. storočia, určiť faktory, ktoré tento proces generovali, a ukázať, k akým výsledkom dopel v čase, keď sa v Egypte začiatkom 50. rokov schyľovalo k revolúcii. Náročnosť uvedenej úlohy vyplýva z toho, že jej úspešné zvládnutie predpokladá nielen solidné poznanie

arabských reálií, ale aj politiky a diplomacie nearabských krajín, predovšetkým tých európskych a svetových veľmocí, ktoré v dôsledku svojho vtedajšieho medzinárodného postavenia mohli bezprostredne ovplyvňovať vývoj na Blízkom východe.

Z chronologického hľadiska sa autor koncentruje na prvú polovicu 20. storočia, ale vo viacerých historických exkurzoch sa vracia až na začiatok 19. storočia, pretože dôležité impulzy pre rozvoj arabského národného hnutia za zjednotenie Arabov nachádza napr. už v Napoleonovej výprave do Egypta. Panarabizmus bol v tom čase sice ešte apolitickým hnutím zameraným na znovuobjavenie zlatého veku arabskej civilizácie, ale množiace sa kontakty so západnou Európou si vyžadovali zaujať stanovisko i k jej politickým ideálom, k jej modelu hospodárskeho rozvoja a sociálnych vzťahov a pod. Potreba zaujať postoj k širokému spektru otázok nastoľovaných intenzívnejším stykom arabského sveta s nearabským postupne dynamizovala proces premeny kultúrneho panarabizmu na panarabizmus, ktorý nadobúdal i politickým rozmer. K tomu prispievali nielen kontakty Arabov so západoeurópskymi veľmocami, ale aj pomaly – ale nezadržateľný – rozklad Osmanskej ríše, neskôr prvá svetová vojna a arabské skúsenosti s jedným z jej politických plodov – sionizmom.

Tak ako v medzivojnovom období, i v rokoch po druhej svetovej vojne sa autor koncentruje na otázky panarabizmu, ale upozorňuje aj na iný akútny problém, ktorý s ním súvisel a ktorým bolo masívne prisťahovalectvo Židov do Palestíny. Veľkú pozornosť venuje v tejto súvislosti arabskému povstaniu v druhej polovici 30. rokov, jeho príčinám a prejavom arabskej solidarity s Palestínou, ale i medziarabským rivalitám vyvolaným palestínskym problémom. Prináša celý rad informácií o predstavách arabských nacionalistov, ako prekonať rozličné partikularizmy, identity a lojality rozdeľujúce Arabov a dospieť k arabskej jednote ako k efektívnemu nástroju na obranu arabských a či panarabských záujmov. Za dôležitý faktor nie vždy jednoznačného postoja Arabov k „sionistickej hrozbe“ pokladá autor nevyhasínajúce

vzájomné arabské upodozrievanie/a/, že eventuálna rozhodnejšia angažovanosť nejakého arabského štátu alebo skupiny štátov v Palestíne (v palestínskej otázke a či probléme) nebola nikdy iba výsledkom rozhodnutia daného štátu (a či štátov) prispieť k riešeniu palestínskej otázky kvôli nej samej (a či Palestínčanom), ale vždy sledovala aj nejaké postranné úmysly, prosperne len alebo predovšetkým angažovanej strane a poškodzujuce iné (ostatné) arabské štáty. Tendencia Arabov posudzovať vec z takéhoto zorného uhla musí, prirodzene, značne podľamovať možnosť dosiahnuť výraznejší úspech v úsilí odčiniť stratu Palestíny, považovanú pritom Arabmi všeobecne za „katastrofu“.

Posudzovaná práca načrtáva odpovede na viaceré kľúčové otázky súvisiace s vývojom arabských spoločností a islamu v nedávnej minulosti. Svedčia o tom aj názvy jej jednotlivých kapitol: *Islam a národný štát, Genéza národno-vedomovacieho procesu u Arabov, Arabské národné hnutie po mladotureckej revolúcii (1908 – 1914), Arabské národné hnutie za prvej svetovej vojny, Arabské kráľovstvo v Sýrii a jeho zánik, Arabské národné hnutie od rozpadu Osmanskej ríše do egyptskej revolúcie 1952*. Značná časť práce, opierajúcej sa materiálovo prevažne o široký výber publikovaných dokumentov a literatúry najmä anglosaskej a arabskej proveniencie, približuje čitateľovi myslenie a činnosť širokého prúdu islamských aktivistov, ktorí sa v 19. a v prvej polovici 20. storočia zaoberali vtedajšou situáciou islamských krajín a zamýšľali sa nad reformami, ktoré ich z vtedajšieho polohy mohli (mali) vymaniť. V tomto smere venuje osobitnú pozornosť Sāti al-Husrímu, jednému z priekopníkov a hlavných teoretikov klasického panarabizmu. Všimá si najmä jeho názory na národ a štát, na vzájomné väzby týchto dvoch entít, ich vzájomné hierarchické postavenie a pod.

Čitateľ nájde v anotovanej práci odpovede na viaceré otázky týkajúce sa vonkajších i vnútorných zdrojov a hybných síl „modernity“ arabského sveta, o ktorom sa dnes často – a v rozličných súvislostiach – nielen hovorí, ale i polemizuje. Možno na ňu preto upozorniť

arabistov, ale i ostatných záujemcov o vzťahy medzi islamským a neislamským svetom nielen v nedávnej minulosti, ale i v súčasnosti.

Pavol Petruf

1526 – 1848

RADVÁNI, Hadrián. *JEZUITSKÁ A UNIVERZITNÁ KNIŽNICA V TRNAVE. Hľadanie spoločného kultúrneho dedičstva*. Trnava : Trnavská univerzita v Trnave, Filozofická fakulta TU, Centrum komunikácie TU, b. r., 96 s.

Za významného odborníka v oblasti knižnej kultúry a najmä znalca pomerov knižnice a tlačiarne Trnavskej univerzity od jej založenia je považovaný autor tejto publikácie, Hadrián Radváni.

Táto útlá knižka vyšla pri príležitosti jubilejného roka Spoločnosti Ježišovej (SJ) 2006 a má dve časti. Podľa prvej, ktorá aj s prílohami má 45 strán je pomenovaná celá kniha. Autorom druhej časti s názvom *Katolícka reforma a Trnavská univerzita v 16. a 17. storočí* je Marián Mráz. Knižka má aj menný register a obrazovú prílohu (s. 81 – 96).

Túto nezvyčajnú kombináciu vysvetľuje editor M. Mráz v *Predhovore editora*: „Pri recenzii knihy PhDr. Eva Frimmová inšpiratívne navrhla doplniť dielo o časti, ktorá by sa zaoberala začlenením univerzity do kultúrno-historických súvislostí, zhodnotením školstva a naplňovaním záverov Tridentského koncilu. Na túto úlohu sa podujal, vzhľadom na okolnosti, editor tejto knihy. Časť, ktorú nazval *Katolícka reforma – počiatky jezuitského školstva v Trnave v 16. a 17. storočí* bola preto pridaná k pôvodnému celku a chce byť iba skromným doplnkom k predkladanému dielu.“

Časť z pera H. Radvániho má šesť kapitol. V *Predhovore autora* H. Radváni vysvetľuje cieľ práce „*podat' obraz o vzniku, rozvoji a zániku knižnice, ako aj nahliadnuť, kde a ako sa*

tieto knihy uchovali a prípadne dodnes uchovávajú“.

V skutočnosti je tento cieľ naplnený veľmi skromne. Prvá kapitola s názvom *Prvé kolégium Spoločnosti Ježišovej v Trnave a jeho knižnica* má štyri odseky. V prvom odseku, v troch vetách, je podaný politický vývoj v Uhorsku v rokoch 1526 – 1553. V druhom odseku je opísaná snaha arcibiskupa M. Oláha o zriadenie kolégia v Trnave, až po zánik kolégia roku 1567. Tretí odsek odkazuje čitateľa, aby si podrobne preštudoval v knihe E. Krapku *Dejiny spoločnosti Ježišovej na Slovensku 1561 až 1988*, a štvrtá informuje, že kolégium malo knižnicu, ktorá sa neskôr z väčšej časti dostala do Kláštora pod Znievom. V skutočnosti sa teda čitateľ o knižnici prvého kolégia v Trnave nedozvie nič iné, iba že existovala.

Druhá kapitola *Nové kolégiá a prvý katalóg knižnice SJ v Trnave z roku 1632* je o niečo podrobnejšia. Spomína kolégiá v Kláštore pod Znievom, Šali a znova v Trnave a informuje o katalógu knižnice, ktorý spísal Jakub Némethi. Uvádza členenie katalógu, formáty a vlastnícke označenie kníh. Tretia kapitola *Založenie Trnavskej univerzity. Nový knižničný katalóg z r. 1690* začína založením Trnavskej univerzity a končí zrušením jezuitskej rehole. Náplňou je knižničný katalóg z roku 1690, do ktorého zapisovali prírastky kníh do roku 1773 a jeho rozčlenenie. Spomína aj mená prefektov knižnice, aj nedatovaný nedokončený katalóg kníh v príručných knižniciach niektorých profesorov. V ďalšej kapitolke autor informuje, že po premiestení univerzity časť kníh zostala v Trnave pre kráľovskú akadémiu. Piata kapitola má názov *Obnovenie Spoločnosti Ježišovej. Zriadenie knižnice SJ v Trnave v roku 1853*. Informuje o tom, že po obnovení činnosti jezuitskej rehole rehoľný dom v Trnave začal budovať knižnicu, ktorá mala roku 1944 vyše 8500 zväzkov. Šiesta kapitola *Likvidácia rehole v r. 1950 – pohnuté osudy knižnice* sa venuje zaobchádzaniu s knihami jezuitskej knižnice po zastavení pôsobenia reholí. Knižnica Domu Spoločnosti Ježišovej v Trnave a knižnica arcibiskupského gymnázia sa dostali do správy Matice slovenskej. Ich katalóg vypracoval dr.

V. Jankovič. V rokoch 1983 – 1985 prebiehala ďalšia katalogizácia kníh, na ktorej sa, okrem iných, podieľal aj H. Radváni. Pri ďalších presunoch kníh po Trnave a ďalších triedeniach menil sa aj ich počet. Časť tejto kapitoly sa nesie v osobnom duchu, keď autor od informácií typu: „*H. Radváni spolu s Dr. Jozefom Telgárskym...*“ prešiel k vyjadreniu „*Triedenie bolo vraj podľa môjho návrhu(!) – chronologicky... Poznamenávam, že takto som si ja nikdy nepredstavoval triedenie...*“.

Po tejto kapitole nasleduje zoznam použitej literatúry a *Prílohy*. Knižka teda nemá záver. V *Prílohe 1* je zoznam niektorých tlačou vydaných katalógov, v ktorých sú uvedené knihy z trnavskej a aj iných knižníc SJ. Názvy niektorých katalógov sú modifikované, napr. odkaz na knihu Kotvan I. – Frimmová E: *Inkunábuly v Slov. národnej knižnici*. 1988; by podľa v súčasnosti platnej normy na písanie bibliografických odkazov mal mať podobu KOTVAN, Imrich – FRIMMOVÁ, Eva: *Inkunábuly Slovenskej národnej knižnice Matice slovenskej v Martine*. Martin: Matica slovenská, 1988, 262 s. *Príloha 2* uvádza list dr. V. Jankoviča z roku 1957 Okresnému národnému výboru v Trnave, v ktorom žiadal vhodné priestory pre Miestne pracovisko Matice slovenskej v Trnave, aby bolo možné vyhovujúco uložiť jemu zverené knihy a potom ich sprístupniť odbornej verejnosti. Uvádza, aké knižné fondy sú v Trnave, prečo sa treba starať o tieto fondy a aký osôh môže mať Trnava a Trnavský kraj z využitia týchto fondov a zo starostlivosti o ne.

Autor použil viacero skratiek, ktoré nikde nerozviezol. Pred menami členov rehole uvádza skratky P. a F. miesto toho, aby napísal pater, frater, alebo otec, brat („...*oboznánil rektora viedenského domu Spoločnosti Ježišovej P. J. de Vittoria...*“, s. 14). obvyklé je aj rozpísať skrátené latinské slová – *Coll., Tyrnav., Soctatis...* (s. 20), *Soctis* (s. 23), atď. Zaujímavo vyzerá vymenúvanie prefektov knižnice (s. 25-26). Väčšinou za skratkou P. je meno a priezvisko prefekta. Z 11 mien jeden človek má za menom aj SJ. Má to snáď znamenať, že iba jeden bol členom Spoločnosti Ježišovej? Myslím si, že

vzhľadom na úctyhodný vek autora takéto chyby mal odstrániť editor.

Potom nasleduje druhá časť knižky z pera Mariana Mráza, snázvom *Katolíckareforma a Trnavská univerzita v 16. a 17. storočí* (s. 61-70). Táto časť ukazuje, že autor nepochopil čo znamená začlenenie obsahu diela do kultúrno-historických súvislostí. V prvej kapitole malo byť vysvetlené, prečo zriadili kolégium v Trnave a nie napríklad v Turci, hoci sa uvažovalo aj o takej možnosti; že príčinou zániku prvého kolégia v Trnave nebol len požiar a smrť rektora, ale hlavne to, že nedostávalo sľúbené financie na prevádzku (VANTUCH, Anton). Pokus o zriadenie univerzity v Turci a úradu miestokráľa v Košiciach. In *Historické štúdie*, 1976, roč. XXI, s. 25-45). Podobne aj v ďalších kapitolkách mali byť vysvetlené základné javy, ktoré ovplyvnili existenciu knižníc v Trnave. Časť M. Mráza začína bez úvodu, závermi tridentského koncilu v oblasti vzdelávania budúcich kňazov, založením jezuitskej rehole a vybudovaním ich školského systému. Pri zjednodušenom výklade udalostí v Uhorsku sa však dopustil mnohých nepresností. V polovici 16. storočia oblasť strednej Európy nebola zničená tureckými vojnami, ani ohrozená náboženskými nepokojmi. Luterská reformácia bola spočiatku prijímaná veľmi opatrne, o čom svedčia aj vierovyznania mestských združení (Pentapolitana, Heptapolitana, Scepusiana) v rokoch 1549 – 1569. Ani katolícke školstvo nebolo úplne rozvrátené. Práve v Trnave pôsobila významná mestská škola, ktorú mohli spojiť s kapitulskou školou. Nepresná je aj formulácia (s. 66), že kapitula si vytvorila vlastnú tlačiareň a založil ju trnavský farár Mikuláš Telegdi. M. Telegdi bol i mestským farárom, ale aj členom kapituly, a tlačiareň zriadil z poverenia kapituly. Je síce pravda, že Spoločnosť Ježišova založila školy najprv v Trnave a potom v Kláštore pod Znievom, ale v Turci zriadila školu v období, keď trnavské kolégium už dávno neexistovalo. Nešťastne je sformulovaná veta „Aj Oláhov nástupca jezuita kard. Peter Pázmán SJ pokračoval v úsilí o reformu školstva“. Z vety sa dá predpokladať, že Pázmán sa stal ostrihomským arcibiskupom

hneď po smrti M. Oláha, v skutočnosti medzi ich účinkovaním prešlo skoro päťdesiat rokov. Myslím, že v jednej vete nemusí byť dvakrát zdôraznené, že Pázmán bol jezuita a slovo kardinál vôbec nebolo treba skracovať. Otvorenie jezuitského kolégia v Trnave roku 1616 nebolo zásluhou Pázmána, ale jeho predchodcu na arcibiskupskom stolci Františka Forgáča, ktorý roku 1615 zomrel. F. Forgáč podstatne viac podporoval činnosť jezuitov ako M. Oláh. Štúdia *Katolícka reforma a Trnavská univerzita v 16. a 17. storočí* sa nezaobera len avizovaným obdobím, ale aj 18. storočím a obnovením univerzity koncom 20. storočia.

Prácu H. Radvániho *Jezuitská a univerzitná knižnica v Trnave. Hľadanie spoločného kultúrneho dedičstva* možno považovať za slabo využitú príležitosť priblížiť aj neodborníkom na knižnú kultúru túto významnú knižnicu a knihy, ktoré vlastnila. H. Radváni mohol využiť svoje práce, katalógy a štúdie a zhodnotiť knižnicu v jednotlivých obdobiach podľa triedenia kníh, alebo podľa ich využívania, času od vydania knihy po jej zaevidovanie v knižnici a pod. Nevie, či bol vopred stanovený iba taký malý rozsah práce, ale mnohé načrtnuté veci môže pochopiť iba odborník v danej problematike.

Mária Kohútová

NOVÁK, M. Veronika. *A POZSONY JOGA-KADÉMLIA HALLGATÓSÁGA 1777 – 1849. Poslucháči Kráľovskej akadémie v Bratislave 1777 – 1849*. Budapest : Magyar Tudományos Akadémia Egyetemtörténeti Albizottsága és az Eötvös Loránd Tudományegyetem Leveltára, 2007, 654 s.

U našich susedov sa témy z dejín školstva tešia mimoriadnej obľube natoľko, že sa v sedemdesiatych rokoch 20. storočia uviedol do života projekt, ktorý sa venuje skúmaniu a vydávaniu prameňov z dejín vzdelanosti v Uhorsku. Roku 1974 začala vychádzať prvá pramenná edícia. Mapuje kapitoly z dejín Univerzity Loránda Eötvösa v Budapešti, ktorá je priamou pokračovateľkou Trnavskej univerzity založenej

roku 1635 Petrom Pázmáňom. Z doterajších 25 zväzkov sa priamo dejín Trnavskej univerzity z rokov 1635 – 1777 týka osem zväzkov, v ktorých sa jednotliví autori venujú archívnym a rukopisným prameňom od roku 1635, archívu univerzity od roku 1635, knižnici Trnavskej univerzity v čase jej vzniku roku 1635, matrikám študentov Trnavskej univerzity z rokov 1635 – 1701, ako aj absolventom Trnavskej univerzity v rokoch 1635 – 1777.

Druhá edícia sa venuje výskumu peregrinácie študentov z Uhorska na zahraničných univerzitách, ktorá v každom skúmanom období prekročila európsky priemer vzhľadom na veľmi neskoré vybudovanie domácej univerzitnej siete. Výsledky doterajšieho výskumu vyšli v 14 zväzkoch a mapujú študentov z Uhorska na univerzitách Habsburskej ríše v rokoch 1789 – 1849, na menších univerzitách a akadémiách v Habsburskej ríši v rokoch 1560 – 1789, na vzdelávacích inštitúciách vo Viedni v rokoch 1526 až 1789, na Viedenskej univerzite v rokoch 1715 až 1789, na viedenských univerzitách a vysokých školách v rokoch 1849 – 1867, 1890 až 1918, vo viedenskom Pazmaneu v rokoch 1624 – 1918, na švajčiarskych univerzitách a akadémiách v rokoch 1526 – 1788/1789, na švajčiarskych a holandských univerzitách v rokoch 1789 až 1919, na pražských univerzitách v rokoch 1850 až 1918, na nemeckých univerzitách a vysokých školách v rokoch 1694 až 1788, 1789 – 1919, na univerzitách v Poľsku a Pobaltí v rokoch 1526 až 1789, na anglických a škótskych univerzitách v rokoch 1526 – 1789. V rámci tejto edície sa pripravuje ďalších deväť zväzkov, ktoré budú mapovať peregrináciu študentov z Uhorska na holandských univerzitách a akadémiách v rokoch 1575 – 1919, na nemeckých univerzitách a akadémiách v rokoch 1526 – 1693, na menších rakúskych univerzitách a vysokých školách v rokoch 1849 až 1919, na viedenských univerzitách a vysokých školách v rokoch 1867 – 1890, vo viedenskom Jozefine v rokoch 1782 – 1886, na talianskych univerzitách v rokoch 1526 – 1918/1944, na anglických a škótskych univerzitách a vysokých školách v rokoch 1789 – 1914, na francúzskych a belgických univerzitách v rokoch

1526 – 1918, na španielskych a portugalských univerzitách v rokoch 1526 – 1918/1944.

Tretia edícia *Dejiny vysokých škôl* začala vychádzať roku 2000. Doteraz vyšli knižne práce Júlie Vargovej venované poslucháčom Klužského kráľovského lýcea v rokoch 1784 – 1848 (2000) a poslucháčom Veľkoveľvaradínskej kráľovskej akadémie v rokoch 1780 – 1848 a biskupského seminára v rokoch 1741 – 1848 (2006), práca Jánosa Vicziána venovaná študentskému životu a spolkom na budapeštianskych univerzitách v rokoch 1914 – 1919 (2002) a I. zväzok práce Zsuzsanny Heilaufovej venovaný zahraničným poslucháčom v uhorských vyšších vzdelávacích inštitúciách v rokoch 1653 – 1919 (2006). Ako piaty zväzok tejto edície vyšla roku 2007 aj práca absolventky archívnictva Veroniky Novákovej ml. venovaná Bratislavskej kráľovskej právnickej akadémii a jej poslucháčom.

Školstvo a vzdelávanie v Uhorsku v druhej polovici 18. storočia nedosahovali potrebnú úroveň a vyžadovali si rozsiahle reformy, ktoré vyvrcholili roku 1777 vydaním organizačného poriadku pre školskú sústavu v Uhorsku známym ako *Ratio educationis*. V jednotlivých častiach Uhorska vznikali kráľovské akadémie v mestách s tradíciou vzdelávacích inštitúcií, menovite išlo o Trnavu, Košice, Ráb (Győr), Záhreb a Veľký Varadín (Oradea). Tieto poskytovali záujemcom o štúdium možnosť študovať filozofiu a právo v dvoch dvojročných kurzoch. Absolventi takéhoto typu škôl boli pripravení študovať nielen ďalej na univerzitách, ale po ich absolvovaní okamžite pracovať v štátnej správe.

Na základe nariadenia Jozefa II. z roku 1784 sa Kráľovská akadémia presťahovala z Trnavy do Bratislavy do uvoľnených priestorov v kláštore klarisiek. Hoci to pôvodne malo byť len dočasné sídlo, akadémia tu zotrvala do roku 1850, keď sa sťahovala do priestorov na Kapitulskej ulici. Uvedené priestory začala však užívať až po ich rekonštrukcii roku 1858. Spočiatku mala dve fakulty – právnickú a filozofickú, po reorganizácii právnických akadémii v Uhorsku roku 1874 sa zmenila na Fakultu štátnych vied a práva. Zákonným článkom

XXXVI/1912 bola dňa 11. júla 1912 zriadená Bratislavská uhorská kráľovská Alžbetínska univerzita a priestory na Kapitulskej sa stali od zimného semestra 1914/1915 sídlom právnickej fakulty. Po zrušení Alžbetínskej univerzity sa podľa zákona č. 375/1919 Zb. zo dňa 27. júna 1919 stali priestory na Kapitulskej č. 26 sídlom novovzniknutej Československej štátnej univerzity v Bratislave, dňa 11. novembra 1919 premenovanej na Univerzitu Komenského v Bratislave.

Kráľovská akadémia v Bratislave nepochybne patrila medzi najvýznamnejšie inštitúcie Uhorska poskytujúce vyššie vzdelanie, o čom svedčí nielen vysoký počet poslucháčov, ale i odborné vzdelanie vyučujúcich, z ktorých mnohí vyučovali na univerzite a boli autormi významných odborných prác.

Kniha *Poslucháči Kráľovskej akadémie v Bratislave 1777 – 1849* je rozdelená do niekoľkých častí. Prvá časť tvorí úvodná štúdiá k dejinám kráľovských akademií v Uhorsku v rokoch 1777 – 1849. Autorka si všíma počiatky vzniku Kráľovskej akadémie v Bratislave (Academia Regia Posoniensis) sídliacej od roku 1777 v Trnave, od roku 1784 v Bratislave. Veľmi zaujímavými sa stávajú štatisticky spracované výsledky dlhoročného bádania, ktoré boli využité v druhej časti úvodnej štúdie. V tabuľkovej forme sú prezentované počty poslucháčov dvojiročných kurzov filozofie i práva po ročníkoch v jednotlivých akademických rokoch, ako aj počty poslucháčov, ktorí ukončili oba ročníky filozofického i právnického kurzu či počty poslucháčov, ktorí ukončili oba kurzy. Vyčíslená je úspešnosť ukončenia oboch ročníkov filozofického (34 %) i právnického (19 %) kurzu a len 10 % poslucháčov absolvovalo úplné filozofické a právnické štúdiá.

Archívne dokumenty z 19. storočia umožnili autorke sledovať ďalšie zaujímavé údaje, akými sú miesto pôvodu študenta a jeho predchádzajúce štúdiá, vierovyznanie, národnosť, spoločenské postavenie poslucháča a zamestnanie jeho otca či tútora, ktoré prehľadne spracovala. Čo sa miesta pôvodu študentov týka, sleduje poslucháčov z Uhorska, ktoré rozčlenila na územie Uhorska

v užšom slova zmysle, na Sedmohradsko, na Chorvátsko a chorvátsku vojenskú hranicu, na Slavónsko a slavónsku vojenskú hranicu a na banátsku vojenskú hranicu. Uvádza počty a percentuálne zastúpenie poslucháčov podľa stolíc, resp. územnosprávnych celkov sledovaného územia. Osobitne vyčísluje počty poslucháčov pochádzajúcich z habsburských dedičných krajín a osobitne z ostatných európskych krajín. Všíma si však aj súvislosť miesta pôvodu študentov so zvoleným študijným kurzom. Záverečná časť úvodnej štúdie približuje čitateľovi údaje o študentoch a spôsob ich radenia v druhej časti knihy, odkazuje na pramenný materiál a podáva prehľad použitých skratiek. Druhá časť knihy je najrozsiahljšou časťou práce, na 462 stranách sú v rámci akademického roku abecedne radení poslucháči kráľovskej akadémie. Každý z poslucháčov sa v databáze vyskytuje len raz a to v roku svojho zápisu na akadémiu. Súpis končí úctyhodným poradovým číslom – 13 372! Tretiu časť knihy tvoria registre – miestny i menný s odkazmi na poradové číslo poslucháča uvádzaného v druhej časti knihy, ako aj zoznam priezvisk s odkazmi na rôzne formy ich zápisov v prameňoch. Štvrtou časťou knihy je krátke resumé.

Kniha Veroniky Novákovej ml. nie je v žiadnom prípade len mechanickým súpisom mien poslucháčov, ale mapovaním absolventov filozofických a právnických kurzov v Bratislave, sledovaním tradície a predstupňa univerziténeho štúdia v týchto odboroch, no pomôže aj regionálnym historikom do istej miery spoznať úroveň vzdelania predstaviteľov a úradníkov stoličnej či miestnej správy, zároveň pomôže rozšíriť biografické údaje významných osobností pôsobiacich v regiónoch. Veríme, že mladá autorka nájde v sebe dostatok tvorivých síl, ktoré jej pomôžu pri ďalšom mapovaní absolventov filozofického i právnického štúdia v bratislavskom prostredí v období rokov 1850 až 1920.

Mária Grófová

1848 – 1945

GRAZIANO, Ingrid – EÖRDÖGH, István. *JOZEF TISO ÉS A SZLOVÁKIAI HOLOKAUSZT*. Budapest : Metem, 2006, 128 s.

Problematika slovenských dejín, resp. niektorých udalostí, procesov a osobností z nich nie je veľmi častou témou zahraničných bádateľov. Častejšie sú o nej zmienky v širšie koncipovaných prácach týkajúcich sa stredoeurópskeho regiónu. Anotovaná práca talianskej autorky I. Graziano a maďarského historika cirkevných dejín I. Eördögha je v tomto smere prekvapujúcou výnimkou. Predmetom ich záujmu je citlivá a na Slovensku stále intenzívne diskutovaná otázka holokaustu tunajších židovských obyvateľov, s osobitným zameraním na aktivity, resp. zodpovednosť Jozefa Tisu. Prácu možno hodnotiť prinajmenšom z dvoch hľadísk: 1.) Aké informácie a interpretácie z nej dostane zahraničný (v tomto prípade maďarský) čitateľ nielen o J. Tisovi a holokauste, ale aj o hlavných črtách historického vývoja na Slovensku v rokoch 1918 – 1945, s osobitným prihliadnutím na problematiku 1. Slovenskej republiky a jej režimu; 2.) Na anotovanú prácu treba pozerieť aj prísnejšie – z aspektu už dosiahnutých poznatkov profesionálnej historiografie. V tomto druhom bode obaja zahraniční autori, ktorým nemožno uprieť snahu o objektívny prístup k citlivej téme, však ostali veľa dlhší vytýčenému cieľu, čo sa v knihe prejavuje jednak v množstve viac či menej vážnych faktografických chýb a nepresností, jednak v mnohých zjednodušených interpretáciách a kategóriických tvrdeniach.

Autori sa pri svojom výskume opierali o časť zahraničnej i slovenskej literatúry, no aj o slovenské archívne pramene. Je prirodzené, že na relatívne malom priestore pri tak závažnej, komplikovanej a citlivej téme nemohli ísť vždy do jej hĺbky, čo nutne viedlo až príliš často k spomínaným zjednodušeniam.

Talianska historička I. Graziano je autorkou prvej časti knihy, v ktorej sa zaoberá niektorými črtami politického a ideologického vývoja na Slovensku po roku 1918, s osobitným zreteľom na korene a prejavy antisemitizmu v slovenskej politike, kde najviac pozornosti venuje HSĽS a J. Tisovi. Vychádza pritom len zo zahraničnej, jej jazykovo dostupnej literatúry, medzi ktorou jednoznačne dominujú práce J. Hoenscha a Y. Jelinka. Obaja títo autori sú dôvernými znalci dejín Slovenska v období druhej svetovej vojny, no zdá sa, že I. Graziano pri ich exploatovaní sa neraz dopustila akýchsi skratových spojení a zjednodušujúcich vysvetlení, ktoré pravdepodobne vyplynuli z faktu, že nemala priamy prístup k novej slovenskej historiografii. Niekde je jej pohľad viditeľne čierno-bielý: pri pokusoch o maďarsko-slovenskú komparáciu skúmanej témy je to na jednej strane čiastočná démonizácia J. Tisu, na druhej strane idealizácia M. Horthyho a jeho „židovskej politiky“.

Maďarský historik I. Eördögh okrem odbornej literatúry využil aj archívne a dobové tlačové materiály, resp. pramenné edície. Jeho texty, napriek viacerým faktografickým chybám a nepresnostiam, tvoria jadro anotovanej práce a aj jej podstatnú časť. Autor v nej interpretuje hlavné črty „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku, ktorú skúma z hľadiska arizačného procesu, z aspektu politickej a občianskej diskriminácie a perzekúcie židovských obyvateľov, čo logicky viedlo k deportáciám a následným vraždám. Relatívne veľkú pozornosť venuje aj postojom Vatikánu a kresťanských cirkví na Slovensku k problematike tunajšieho holokaustu, pričom poukazuje na vysokú priamu zaangażovanosť kňazov vo vtedajšej slovenskej politike. Autor publikuje v knihe aj pasáže z viacerých relevantných dobových dokumentov týkajúcich sa skúmanej problematiky. Vo všetkých svojich pohľadoch si všímá úlohu J. Tisu – nielen ako politika, ale aj kňaza. Nedémonizuje ho, no zároveň prichádza k jednoznačnému záveru o jeho politickej, právnej a najmä morálnej spoluzodpovednosti za tragédiu slovenských židov v čase druhej svetovej vojny. I. Eördögh, mimochodom sám katolícky kňaz, vyslovuje prekva-

penie a upozorňuje, že J. Tiso ani raz verejne nevystúpil proti prenasledovaniu židovských občanov v štáte, kde mal niekoľko najvyšších politických funkcií a navyše aj pred povojnovým súdom v tomto smere odmietol prevziať na seba akýkoľvek diel zodpovednosti.

I. K.

REGIONÁLNE DEJINY – ZBORNÍKY

URBS. Magyar városörténeti évkönyv I.
Budapest 2006, 448 s.

Hoci mestá ako objekt bádania zaujali historikov, archivárov či vlastivedných pracovníkov už prinajmenšom v 19. storočí, urbánna história ako samostatný smer vedeckého historického výskumu sa etablovala až v 60. rokoch minulého storočia. O desaťročie neskôr začali pravidelne vychádzať aj odborné periodiká, z ktorých anglická *Urban History Yearbook* (od roku 1992 *Urban History*) patrí k najrenomovanejším. Napriek tomu, že táto historická disciplína má aj v Maďarsku početných zdupcov, až v minulom roku sa vytvorilo fórum, ktoré s ročnou periodicitou chce dávať priestor práve autorom, bádajúcim v tejto oblasti histórie.

Prvé číslo ročenky *URBS* prináša 15 štúdií o slobodných kráľovských mestách, ako aj rubriky rozhovory a dielňa. Veľký priestor sa venuje recenziám a zahraniční záujemcovia iste privítajú nemecké a anglické abstrakty štúdií. Úvodné stránky sú venované Gyulovi Bendovi, jednému zo zakladateľov periodika, ktorý sa už, žiaľ, prvého čísla nedožil. Z nepublikovaných prác predčasne zosnulého autora je tu uverejnená obsiahla štúdia o šľachtickej komunite a obyvateľstve mesta Keszthely na prelome 18. a 19. storočia.

K metodologickým úvahám môžeme zaradiť článok Gerharda Dilchera o podstate pojmu mesto v historickom bádani, ako aj prácu nestora maďarských urbánnych historikov Andrása Kubinyiho o zásadnom obsahovom

rozdiel terminologického spojenia „slobodné kráľovské mesto“ a „kráľovské slobodné mesto“. Otázkam práva a právneho postavenia miest sú venované štúdie Katalin Gönczi (*Stredoveké privilegiálne listiny a mestská sloboda*) a László Blazovicha o mestských právnych knihách, predovšetkým budínskej, ktorá bolo vzorom pre viacero uhorských miest. Problematikou úskali pri získavaní meštianstva na príklade neskorostredovekého mesta Sopron sa zaoberá Katalin Szende. Analyzuje nielen formálnu stránku, teda samotný administratívny akt prijímania, ale najmä okolnosti, pre ktoré sa stratégia prijímania nových mešťanov v priebehu času menili. Hoci slobodné kráľovské mestá tvorili štvrtý stav v Uhorskom kráľovstve od čias vlády Žigmunda Luxemburského (1405), ich politický, hospodársky i spoločenský vplyv a postavenie sa v období raného novoveku výrazne zmenili. Čo teda znamenal titul slobodného kráľovského mesta pre mešťanov a mestá v 16. a 17. storočí? Odpoveď na otázku z hľadiska politického, právneho, ale i hospodárskeho podáva vo svojej štúdií István H. Németh. Na tému voľne nadväzuje aj nasledujúci článok Istvána Barisku o slobodných kráľovských mestách na území západného Uhorska, so zvláštnym zreteľom na mestá v habsburskom zálohu. Na osobitosti mestského vývoja v období vlády sedmohradských kniežat upozorňuje štúdia Teréz Oborni. Významným medzníkom v dejinách dnešného hlavného mesta Maďarska je rok 1703, keď Budín i Pešť získali od cisára Leopolda významné privilégium, ktoré sa stalo základom ďalšieho rozvoja oboch sesterských miest a vyvrcholilo v poslednej tretine 19. storočia ich zjednotením. Udalostiam, ktoré viedli od znovuzískania oboch miest spod tureckej nadvlády až k udeleniu spomínaného privilégia, sa venuje štúdia Istvána Kenyeres. Aj keď už v 18. storočí titul a postavenie slobodného kráľovského mesta zďaleka neznamenali to, čo pred štyrmi storočiami, predsa však išlo o prestíž – potvrdzuje to i snaha mnohých miest o získanie privilégia. Príkladom môže byť mesto Szatmárnémeti, o ktorom vo svojej práci pojednáva Judit Pál. Vera Bácskai,

jedna z najznámejších a najuznávanejších maďarských urbánnych historičiek sa vo svojej úvahe zamerala na otázku, prečo sa ešte aj koncom 18. a v 19. storočí uchádzali mnohé mestá o možnosť zaradiť sa do elitnej skupiny slobodných kráľovských miest. Hospodárskej politike nielen slobodných, ale aj zemepanských miest sa vo svojom výskume venuje už dlhšiu dobu István Orosz. Vo svojom príspevku sa zamerá predovšetkým na oblasť juhovýchodného Uhorska v 18. a 19. storočí. Pre záujemcov o problematiku histórie Bratislavy v období konca 18. a prvej polovice 19. storočia bude iste veľmi zaujímavá a podnetná štúdia Árpáda Tótha o tom, akú hodnotu malo postavenie mešťana v Bratislave v prvej polovici 19. storočia, aké boli príčiny a stratégie získavania mešťanstva. Okrem pozoruhodne kolísavej dynamike počtu novoprijatých mešťanov venuje pozornosť aj ich konfesionalite, pôvodu, ich spoločenskému postaveniu a zamestnaniu. Prehľadné štatisticky spracované tabuľky sú zatiaľ jedinečnou sondou do meštianskeho života v danom období. Sériu štúdií uzatvára prehľadná práca Pála Beluszkyho o mestskej sieti Uhorska v dobe dualizmu.

Ročenka v kratších príspevkoch prináša rozhovor s A. Kubinyim, správy o výskumoch v zahraničných archívoch, konferenciách či nariadeniach a široký priestor je venovaný recenziám. Cieľom redakčnej rady je aj v nasledujúcich číslach pokračovať v tomto trende – dávať čo najväčší priestor prezentácii najnovších výskumov urbánnej histórie. Je to súčasne aj výzva pre slovenských bádateľov, pretože tento priestor je ponúkaný aj im.

TL

HISTORICKÉ ROZHĽADY III/2006. Trnava : Katedra histórie FF UCM v Trnave, 2006. 389 s.

Roku 2006 vyšlo ďalšie číslo periodika Katedry histórie FF UCM v Trnave. Zborník zostavili M. Lacko, M. Duchoň a I. Varšo. Obsah zborní-

ka je rozdelený na štúdie, príspevky z konferencie, materiály-dokumenty, recenzie-anotácie.

Štúdie sú usporiadané podľa chronologickej následnosti. V prvej sa I. Varšo zamýšľa nad odchodom Konštantína a Metoda z Veľkej Moravy do Ríma a nad vysvätením ich učeníkov. Podrobuje kritickej analýze doteraz publikované názory historikov, ktoré sa zaoberajú touto problematikou. Následne M. Hurbanič rozoberá obraz Konštantína Veľkého v literárnej tvorbe patriarchu Fótia. V príspevku k dejinám správy Nitrianskej diecézy sa M. Ďurčo venuje cirkevnej správe tejto významnej inštitúcie od jej vzniku do roku 2003. V ďalšej štúdií D. Hupko analyzuje politickú a predovšetkým hospodársku situáciu v Smoleniciach v rokoch 1918 – 1919. Z. Dobiášová sa zaoberá budovaním slovenského národného školstva v prvom desaťročí existencie ČSR. Príspevok je doplnený aj štatistickými údajmi usporiadanými v tabuľkách. A. Žitňan sa venuje dejinám Evanjelickej cirkvi augsburského vyznania na Slovensku v rokoch 1918 až 1938. M. Majeriková rozoberá poľský záujem o Slovensko od Mníchova po vypuknutie druhej svetovej vojny. J. Uhlíková približuje osudy českého učiteľa na Slovensku na príklade R. Mejsnara, ktorý sa stal roku 1931 učiteľom v Rímsko-katolíckej škole v Považskej Bystrici. V poslednej štúdií sa B. Musiał venuje prípravám Sovietskeho zväzu na ofenzívnu vojnu v tridsiatych a začiatkom štyridsiatych rokov 20. storočia.

Druhá časť zborníka pozostáva z príspevkov z konferencie *Regionálne dejiny Trnavského kraja. Perspektívy a tendencie v historickom výskume a vysokoškolskom štúdiu*. V prvom príspevku P. Valachovič v stručnosti predstavuje vedecko-výskumné a vysokoškolské inštitúcie, ktoré pôsobia v súčasnom Trnavskom samosprávnom kraji. Následne A. Bolerázsky predstavuje publikačnú činnosť Balneologického múzea v Piešťanoch od jeho vzniku až po súčasnosť. M. Duchoň podáva prehľad historiografie k výskumu urbánnych dejín na západnom Slovensku. D. Dikáčzová sa venuje problematike šľachty vo vybraných slobodných kráľovských mestách na území Bratislavskej stolicy v 17. a na začiatku 18. sto-

ročia. V poslednom príspevku M. Lacko približuje Piešťany v rokoch 1938 a 1939.

V časti venovanej dokumentom M. Lacko uverejnil rozhovor s Evou Votavovou (rod. Neumannovou), ktorá sa narodila roku 1924 v Ochodnici. V tomto krátkom rozhovore je podaný obraz na život predovšetkým v jej rodnej dedine po vyhlásení autonómie Slovenska v Žiline až po jej návrat z koncentračného tábora. Nasledujú situačné hlásenia zo slovenských okresov za december 1943, ktoré sú dôležitým historickým prameňom pri hodnotení situácie v slovenskom štáte. Posledná časť zborníka obsahuje jednu recenziu a sedem anotácií.

Na záver treba dodať, že zborník patrí medzi kvalitné publikácie. Je prínosom pre výskum dejín Európy, Slovenska a Trnavského regiónu.

Peter Ivanič

ANNALES HISTORICI PRESOVIENSES VI.
Prešov : Univerzum, 2006, 407 s.

Už po niekoľko rokov majú pracovníci Inštitútu histórie Filozofickej fakulty Prešovskej univerzity v Prešove možnosť prezentovať najnovšie výsledky výskumu vo vlastnom zborníku. Autorsky sa na ňom tradične podieľajú aj odborníci z ďalších slovenských a zahraničných pracovísk. Výnimku netvorí ani jeho šiesty ročník, ktorý obsahuje niekoľko kvalitných štúdií venovaných vybraným problémom histórie a určených hlavne odbornej verejnosti.

V tematicky heterogénnom zborníku sú štúdie zoradené chronologicky. Prvé dve písané v maďarskom jazyku nás oboznamujú s počiatkami uhorských dejín. Výskum a poznanie raných uhorských dejín – predovšetkým 10. – 12. storočia – sa stali stredobodom štúdie F. Makka. V prínosnom príspevku autor sumarizuje viaceré dobové mimouhorské pramene, ktoré sú pre bádateľov nové a kriticky hodnotí staršie pramenné edície. Ďalšia maďarská historička S. Homonnai uskutočnila podrobnú analýzu málo preskúmanej problematiky – vonkajších i vnútorných pokusov

o reformy benediktínskeho rádu v Uhorsku počas 13. – 14. storočia. Autorka konštatuje, že napriek úsiliu reformného hnutia sa nepodarilo trvalejšie zastaviť stagnáciu tohto rádu.

Hodnotný mediálny príspevok J. Endrödiho poskytuje genealogický pohľad na jeden z najstarších spišských rodov – rod Berzeviczy. Jeho autor sa sústredil na počiatky lomnického rodu a jeho presné označenie hlavne v obsahovom aspekte.

V ďalšej stati postavenej na podrobnom štúdiu archívneho materiálu E. Gutová dokazuje, že okrem saského práva sa na Spiši od polovice 17. storočia vyše sto rokov používala i právna zbierka Bartolomeja Groického *Súdny poriadok magdeburského práva*. Využitie tejto zbierky v praxi približuje na príklade slobodného mesta Hniezdne.

O profesionálnom vojakovi uhorského pôvodu, ktorý sa zúčastnil boja za americkú nezávislosť, sa dočítame v štúdiu P. Kuneca. Ťažisko práce je postavené na opise vojenských aktivít majora francúzskej armády Jána Ladislava Polereckého v rokoch 1780 a 1781.

M. Javor sa pokúsil priblížiť slobodomurárske hnutie v Košiciach od 18. do polovice 20. storočia. Zo zachovaného písomníctva a korešpondencie sa mu podarilo poukázať na špecifiká členskej základne košickej lôže, ako i na jej mimoriadne úspechy najmä v prednáškovej a osvetovej činnosti.

Výsledkom dlhoročného archívneho výskumu je štúdia P. Kónyu o dejinách štyroch obcí, ktoré sú dnes súčasťou Michaloviec. V jadre práce regionálneho charakteru sa ocitli hospodársky vývin, demografické, cirkevné a národnostné pomery, správa obcí a ich vnútorný život v druhej polovici 19. a na začiatku 20. storočia.

L. Franková vo svojom príspevku pôsobivo zachytila pronárodné aktivity slovenských študentov v jednom z centier slovenského národného pohybu na východnom Slovensku v 40. rokoch 19. storočia – prešovskom evanjelickom kolégiu. V práci autorka komentuje predovšetkým snahu študentov o spoznávanie národnej kultúry a publikovanie ich literárnych prác.

Ďalším príspevkom venujúcim sa problematike prešovského evanjelického kolégia je štúdia D. Vasilovej, ktorá zachytáva činnosť združenia poslucháčov na Právnickej akadémii tejto školy. Autorka dokazuje, že v združení sa prejavoval duch promaďarského vlasteneckého citenia, zároveň však poskytoval priestor na ďalšie sebavzdelávanie, spoločenské pôsobenie a kultúrno-osvetovú prácu.

J. Mojdis vo svojej štúdií hodnotí interakciu francúzskeho vplyvu na slovenské a české umenie na začiatku 20. storočia. Dozvedáme sa, že v slovenskom prostredí sa objavili isté trendy smerujúce k presadzovaniu slovenských záujmov v západnej Európe, najmä prostredníctvom Francúzska. Hlavnú úlohu tu okrem politikov zohrali umelci a literáti, ktorí boli aktívnymi propagátormi nielen slovenského umenia, ale aj slovenských záujmov, problémov a snažení.

V práci P. Derfiňáka je detailne zachytená rekonštrukcia obchodných a celospoločenských aktivít jednej z najstarších súkromných účastinných finančných inštitútov v Uhorsku. Štúdia ukazuje, že Prešovskej sporiteľni sa počas svojej existencie v rokoch 1845 – 1923 podarilo úspešne prekonať revolučné roky i finančnú krízu, na druhej strane zameranie akcionárov na maximalizáciu zisku a jednostranné investovanie do štátnych cenných papierov spôsobilo likvidáciu ústavu.

Zámerom príspevku P. Míčka bolo nájsť odpovede na málo objasnené historické problémy s činnosťou banderovcov na Slovensku po 2. svetovej vojne. Odchod oddielov Ukrajinskej povstaleckej armády na poľské územie v apríli 1946 súvisel predovšetkým s plánovitou vojenskou očisťovacou akciou československej armády. Ich prechody československej hranice sa v druhej polovici roka 1946 preto minimalizovali. Na tento príspevok tematicky nadväzuje spoločná štúdia B. Halczaka a M. Šmigela. Tvorcovia práce mapujú akcie menšieho oddielu Ukrajinskej povstaleckej armády nazvanom *Smyrnyj* na poľsko-slovenskom pohraničí v prvých rokoch po 2. svetovej vojne, a to v kontexte tragických udalostí poľsko-ukrajinského

konfliktu. Novonadobudnuté poznatky kriticky konfrontujú s existujúcou historiografiou.

Obdobie prvých troch povojnových rokov je pertraktované aj v ďalšej stati od N. Jurčišinovej. Autorka z pozície najnovších výskumov pristúpila k zaujímavému spracovaniu otázky obnovy svidnického okresu, ktorý patril k najzaostalejším regiónom Slovenska, pričom poznamenáva, že pomoc na konsolidáciu životných pomerov bola poskytovaná v rôznych oblastiach s rozdielnou intenzitou. Tempo a rozsah obnovy záviseli aj od zložitej politickej klímy.

Do panelu zborníka venovanému analýze doterajšej historickej produkcie sú zaradené dve štúdie. Zámerom článku P. Kovaľa je upriamenie pozornosti na úroveň spracovania slovensko-rusínskych/ukrajinských vzťahoch v 19. storočí a v prvej polovici 20. storočia v slovenskej historiografickej spisbe. Z pozície hľadania dôvodov záujmu, resp. nezáujmu o tento problém mohol tvorca pristúpiť k bilancovaniu, že dominujú práce, v ktorých je väčšia pozornosť sústredená na rusínsky element (s vysvetľovaním termínu „Rusin“), menej zastúpené sú práce s väčším záujmom o slovenské etnikum na severovýchodnom Slovensku. Pôvodcom zaujímavej state o muzejníctve v slovenskom dejepisectve v rokoch 1945 – 1968 je M. Havrila, ktorý neostal len pri náčrte problémov, ale usiloval sa i o prehĺbenie poznania muzeologickej problematiky.

Časť *Dokumenty* pozostáva z dvoch materiálových prác. Publikovaný preklad diela byzantského učenca Geórgia Gemista Pléthóna, ktorý z ruštiny zrealizoval I. Belejkanič, obsahuje neoceniteľné svedectvo konkrétnych návrhov adresovaných imperátorovi Manuelovi II., ako reformovať byzantskú spoločnosť v jej poslednom období a ako odolať osmanskému nebezpečenstvu. Osobitne cenným prínosom je príspevok M. Pekára, predmetom ktorého sa stali menej známe okolnosti rómskej otázky na východnom Slovensku v rokoch 1942 – 1945. Výbraných dvanásť dokumentov pochádzajúcich z činnosti štátnej správy autor obohatil náčrtom demografickej štruktúry Rómov

a sprievodným textom, ktorý dopĺňa terajší stav poznatkov.

Redakčná rada zaradila do zborníka aj štyri kvalitné príspevky realizované v rámci študentskej vedeckej aktivity, ktoré čitateľov určite zaujmú. A. Kónyová sa usilovala o rozbor kalvínskej reformácie na severnom Zemplíne v 16. – 18. storočí; L. Almášiová odkrýva hospodárske a sociálne postavenie jelšavských zvonkárov v 19. storočí; A. Dončová približuje kompetencie i povinnosti županov po roku 1918 na príklade novohradského župana Ludovíta Bazovského; V. Kárpáty prezentoval aktivity Národnej obce fašistickej na východnom Slovensku počas existencie 1. Československej republiky.

Príťažlivou súčasťou zborníka zostáva rubrika *Kronika, glosy*, z ktorej je možné dozvedieť sa mnoho podnetných informácií z vedeckého i spoločenského života pracovníkov a študentov Inštitútu histórie Prešovskej univerzity, počnúc životnými jubileami, študentskými vedeckými konferenciami, končiac plesom študentov dejepisu. Čitatelia zborníka sa prostredníctvom glos môžu oboznámiť aj s najnovšími publikáciami z oblasti histórie.

Profesionálna úroveň spracovaných tém, ich adekvátny výber a príťažlivý konzistentný formát robia zo zborníka uznávané periodikum v domácich i medzinárodných odborných kruhoch, zároveň sú i zárukou zachovania jeho vysokej kvality v budúcich ročníkoch.

M. Hetényi

ZBORNÍK SLOVENSKEHO BANSKEHO MUZEA 21. Zost. Jozef Labuda. Banská Štiavnica : Slovenské banské múzeum, 2007, 224 s.

Zborník Slovenského banského múzea vychádzal v minulosti v pravidelných dvojročných intervaloch. Takto vyšiel posledný 18. ročník roku 1997 (403 s.). Po dlhšej prestávke bol so zmenenou obsahovou štruktúrou vydaný v roku 2002 jeho 19. ročník (168 s.). Na tento zvä-

zok nadviazal už roku 2004 20. ročník (180 s.). Ďalší, teda najnovší, ročník vydalo Slovenské banské múzeum až roku 2007.

Obsahová štruktúra zborníka pozostáva zo štúdií a článkov, bibliografie, recenzií a personálií. Štúdie zachytávajú rôzne témy dotýkajúce sa dejín baníctva na Slovensku, najmä však banskoštiavnického regiónu a zbierok Slovenského banského múzea.

Predmetom prvej štúdie, ktorú napísal Jozef Labuda, sú štiavnické kapelky, hampurky na skúšanie rudy z archeologických nálezov. Elena Kašiarová sa zaoberala okolnosťami vzniku jedného známeho archívneho dokumentu. Príspevok prináša nové poznatky o vzniku často reprodukovanej výkresu Vindšachty a Siglisbergu z roku 1745, na ktorom je podrobne zakreslený Hlavný banský závod Horná Biberová štôlna. Eugen Kladivík si vo svojej práci všimol vahadlový a vzduchový čerpací stroj Jozefa Karola Hella. Na archeometalurgickú problematiku upriamila pozornosť trojica autorov – Ľubomír Mihok, Ľudmila Moravčíková a Jozef Petřík z Hutníckej fakulty Technickej univerzity v Košiciach, ktorí spracovali drevouhoľné vysoké pece na Pohroní. Rút Lichnerová sa venovala parergám ako výtvarnému prejavu na banských mapách banskoštiavnického banského obvodu z 18. a 19. storočia. Autorkou nasledujúcej práce o knižniciach študentských literárnych spoločností pôsobiacich na evanjelickom lýceu v Banskej Štiavnici je Adriana Matejková. Jozef Šteffek si všimol fajky ako neodmysliteľné súčasti banskoštiavnických baníkov. Expozičiou historických hodín v Zvonovej veži Starého zámku v Banskej Štiavnici sa zaoberala Eva Lovásová. Predmetom článku Gabriely Markovej sú domy Galérie Jozefa Kollára ako námet pre realizáciu environmentálnej a regionálnej výchovy. Ďalšia práca Eugena Kladivíka popisuje banskú techniku v železorudnom závode Rimamuránsko-šalgótarjárskej železiarskej účastinnej spoločnosti v Luciabani v rokoch 1891 až 1945. Autor sa tak pokúsil doplniť už existujúce práce o tomto banskom závode. Zuzana Denková sleduje banícku ľudovú architektúru a interiér v obci Štiavnické Bane. Štúdiá pred-

stavuje príspevok k problematike bývania v 1. polovici 20. storočia na základe terénneho výskumu a výskumu v zbierkovom fonde múzea. Magdalena Sombathyová rozoberá a popisuje zbierkový fond Geologický prieskum a hlbinné vrtanie oddelenia banskej techniky Slovenského banského múzea. Časť štúdií a článkov uzatvára Pavel Hronček, ktorý spracoval lomy Lučenskej kotliny. Pracovník knižnice múzea Valerián Vavrín zostavil bibliografiu *Zborníka Slovenského banského múzea* za ročníky 16–20 (r. 1993–2004).

Posledné časti zborníka vyplňajú recenzie niekoľkých publikácií (možno by bolo vhodnejšie túto časť nazvať anotácie – podľa charakteru uverejnených príspevkov) a personálie.

Miroslav Lacko

JANČURA, Marián. *HNILČÍK. Sprievodca miestopisom a ľudskými osudmi*. Hnilčík : Obecný úrad, [2006], 249 s.

Predstavovaná publikácia nie je typickou monografiou obce, ale ako už vyplýva z podtitulu, dôraz kladie na lokálny miestopis a osobnosti so vzťahom k Hnilčíku. Autorovi Mariánovi Jančurovi sa touto formou podarilo priblížiť zaujímavé stránky minulosti tejto málo známej obce.

Práca pozostáva z 23 kapitol a uzatvára ju zoznam literatúry a archívnych prameňov, ktorý nahrádza poznámkový aparát, chronologický prehľad historických udalostí významných z hľadiska miestnych dejín, údaje o vývoji osídlenia, prehľad pôsobenia banských spoločností v priestore dnešného Hnilčíka, slovenské, nemecké a anglické resumé a poďakovania.

V prvej kapitole sa autor venuje obecným symbolom a administratívne vývinu lokality. Zvlášť vydarená je druhá časť nazvaná *Miestopis minulého času*. Vzhľadom na skutočnosť, že Hnilčík bol v minulosti pozoruhodným banským centrom a samotná obec pozostáva z niekoľkých banických osád (Bindt, Roztoky, Grétla a i.), Jančura si v tejto kapitole,

doplnenej ilustráciami z obecnej kroniky, všima jednotlivé miestne časti a banské technické, dnes už neexistujúce, zariadenia v sledovaných lokalitách. Je potrebné vyzdvihnúť presnú lokalizáciu zaniknutých banských diel a výrobných zariadení s tým súvisiacich, pretože tieto technické pamiatky je dnes v teréne už pomerne problematické identifikovať a práve takáto podrobná lokalizácia mnohokrát absentuje i v prácach profesionálnych historikov špecializujúcich sa na dejiny baníctva. Cennou pomôckou je aj v práci uverejnená mapa Hnilčíka, na ktorej sú vyznačené popisované miesta spolu so spomínanými zaniknutými banskými prevádzkami a zariadeniami (úpravne, lanovky, úzko-rozchodné železnice). V tretej kapitole sa autor zamýšľa nad etymológiou uvádzaných lokálnych pomenovaní a ďalšie časti publikácie venuje najstarším dejinám obce. Šiesta kapitola pomenovaná *Zlato, meď, železo a kunsty* začína súbor statí o banickej histórii Hnilčíka. Autor sa zaoberá počiatkami ťažby drahých kovov a meďi v chotári obce a neskorším prechodom na dominantnú exploataciu železných rúd. Taktiež popisuje ložiská týchto surovín, ktoré vytvorili vhodné podmienky pre rozvoj tunajšieho baníctva, nevynecháva ani historický pohľad vývinu banskej správy, práva i technológií v skúmanej oblasti. Tieto kapitoly ilustrujú najmä reprodukcie starých banských máp a plánov. V deviatej kapitole nazvanej *Jeden deň v lete roku Pána 1595* sa autor vžíva do každodennej reality miestneho baníka na konci 16. storočia. Desiata kapitola o hnilčickej „železnej dobe“ zachytáva najvýznamnejšie obdobie tunajšieho baníctva od polovice 19. storočia do 30. rokov 20. storočia, keď tu viaceré veľké banské spoločnosti dobývali železnú rudu. Nasledujúca časť je venovaná miestnej časti Bindt, dnes rekreačnej osade s niekoľkými pôvodnými obyvateľmi, kde však na začiatku 20. storočia stáli moderné banské závody Banskej a hutnej spoločnosti a podniku Oberschlesische Eisenindustrie A. G. Gleiwitz. Ďalšia kapitola obsahuje údaje o sporoch predialistov z rokov 1780 až 1787. V statí o železnom potoku si Jančura všima osudy tunajších mlynárov. Časť pomenovaná *Unikáty, no nielen pár*

železničných tratí sa zameriava na už spomenuté technické pamiatky, ako aj na používanie kvapalného vzduchu pri trhacích prácach v roztockých baniach, čo predstavovalo svetový unikát. V nasledujúcich kapitolách sa pojednáva o miestnej ľudovej architektúre, uhliarstve a etnickej skladbe obyvateľstva. Rozsiahlou je 18. časť – *Lud a ludia*, venovaná životopisným portrétom osobností úzko spätých s históriou obce. Náboženskú minulosť približuje 19. kapitola – *Fara plná panslávov*. V posledných statiach sa M. Jančura zaoberá najnovšími dejinami, súčasnosťou a perspektívami Hnilčika.

Predložená knižná práca je nesporne prínosom pre regionálnu históriu, ale tiež i pre dejiny slovenského baníctva, do ktorých sa Hnilčík nezmazateľne zapísal. Zároveň je to vhodný podklad pre ďalší historický výskum významnej minulosti tejto neznámej obce.

Miroslav Lacko

DEJINY VEDY A TECHNIKY

VON DER FORSCHUNG GEZEICHNET. Instrumente und Apparatur in Heidelberger Laboratorien skizziert von Friedrich Veith (1817 – 1907). Herausgegeben von Christine Nawa und Christoph Meinel. Regensburg : Universität Regensburg, 2007, 127 s.

Publikácia je vlastne komentovaným katalógom nástrojov používaných v heidelbergských laboratóriách v 19. storočí. Predmetné nástroje zakreslil Friedrich Veith, univerzitný učiteľ kreslenia. Ten sa narodil 3. 2. 1817 v Heidelbergu. V rokoch 1840 – 1845 navštevoval akadémiu výtvarného umenia v Mníchove. Od roku 1847 bol učiteľom kreslenia na vyššej meštianskej škole (neskôr reálnom gymnáziu) v Heidelbergu. Bol spolupracovníkom Heidelberskej univerzity. Zomrel ako 90-ročný 25. septembra 1907.

Anotovaná publikácia prináša Veithove skize, ktoré veľmi podrobne opisuje a kome-

tuje za pomoci širokého množstva rôznych pomôcok. Jednotlivé opisy laboratórnych pomôcok a prístrojov vypracoval široký kolektív autorov. Ide o študentov a doktorandov prof. Dr. Christoha Meinela, dlhoročného vedúceho Katedry dejín vied na univerzite v Regensburgu.

Práca je rozdelená do siedmich hlavných kapitol, ktoré sa ďalej členia na množstva podkapitol. Po úvode nasleduje stať o Friedrichovi Veithovi. Elke Schulze z Berlína sa zaoberá Veithovými kresbami zo všeobecného pohľadu. Štvrtá kapitola sa zaoberá prístrojmi z odboru spektroanalýza, fotochémiá a prístrojmi, ktoré merajú vlastnosti pevných látok. Piata kapitola je venovaná prístrojom, ktoré merajú motoriku života, fyziológiu a patológiu. Šiesta kapitola sa zaoberá chemickými prístrojmi a aparátmi. Siedma kapitola prináša profily jednotlivých heidelbergských bádateľov a odborníkov, spojených s Veithovými skicami. Ide o Júliusa Arnolda, Roberta Wilhelma Bunsena, Ludwiga Cariusa, Emila Erlenmeyera, Hermanna von Helmholtza, Augusta Kekulé, Gustava Roberta Kirchhoffa, Fridricha Kraffta, Huga Kroneckera, Alberta Ladenburga, Augusta Matthiessena, Michaila Fjodorowitscha Okatowa, Henry Enfield Roscoe, Kakob Schiel, Richard Thoma, D. von Trautvetter, Adolf Weil a Wilhelm Wundt. Ide o dosiaľ takmer neznáme osoby, takže informácie o nich, ktoré nazhromaždila skupina okolo Christoha Meinela sú zvlášť cenné.

Anotovaná publikácia je zaujímavým príkladom kolektívnej spolupráce, ktorá vznikla na základe práce na seminári o experimentálnej kultúre, aparátoch a metódach transferu. Seminár sa uskutočnil v zimnom semestri 2006/7 na univerzite v Regensburgu. Určite je aj metodologickým podnetom pre vedúcich seminárov na slovenských univerzitách.

Miroslav Kamenický

KRONIKA

SLOVENSKO-POLSKÉ VZŤAHY V OBDOBÍ MEDZI SVETOVÝMI VOJNAMI OČAMI HISTORIKOV A DIPLOMATOV

Dňa 7. decembra 2007 sa v Poľskom inštitúte v Bratislave konal slovensko-poľský seminár s názvom *Slovensko-poľské vzťahy v období medzi svetovými vojnami očami historikov a diplomatov* venovaný pamiatke prof. Henryka Batowského pri príležitosti stého výročia jeho narodenia 1907 – 2007. Prof. Batowski sa venoval danej téme vo viacerých monografiách.

Seminár sa konal za organizačného príspevnia Historického ústavu SAV, Veľvyslanectva Poľskej republiky v Bratislave a Poľského inštitútu v Bratislave. V rámci neho vystúpili viacerí poprední historici, či už slovenskí alebo poľskí, ktorí sa danej téme systematicky venujú. Seminár bol rozdelený do viacerých okruhov. Na jeho otvorení sa zúčastnil aj podpredseda vlády SR, prof. Dr. Dušan Čaplovič, ktorý v úvodnom slove privítal tento seminár, ako ďalší krok k spolupráci nielen na hospodárskom, ale aj na kultúrnom živote našich krajín.

Prví dvaja prispievatelia sa venovali samotnej postave prof. Henryka Batowského a jeho činnosti. Dušan Škvarna sa vo svojom príspevku *Prof. Henryk Batowski a moderné slovenské dejiny* sústredil na myšlienku slovanskej vzájomnosti v diele Batowského a jeho činnosť v súvislosti so Slovenskom, prípadne Československom v rokoch 1918 – 1939. Sebastian Grudzień vo svojom príhovore *Prof. Henryk Batowski – činnosť a tvorba* predstavil Batowského ako významného publicistu, priblížil nám jeho život, štúdiá, pracoviská a spoločenskú činnosť. Nasledujúce príhovory sa už týkali samotných slovensko-poľských vzťahov v medzivojnovom období. O zachytenie a priblíženie danej problematiky sa pokúsili Ewa Orlof v príspevku *Poľsko-slovenské politické vzťahy medzi dvoma vojnami* a Alena Bartlová vo svojej štúdii *Slovensko-poľské vzťahy medzi dvoma vojnami*. Kým Orlof sa sústredila na celkový vývoj oficiálnych politických kontaktov, Bartlová sa zamerala na kontakty jednotlivých politických strán oboch štátov, na politický vývoj v Československu a Poľsku a na poľskú činnosť podporujúcu autonómne hnutia na Slovensku.

Nasledujúci účastníci upriamili svoju pozornosť na najviac konfliktné obdobia slovensko-poľských vzťahov v tomto období. Marián Hronský – *Otázka Oravy a Spiša – od plebiscitu k arbitrážnemu rozhodovaniu Konferenciou veľvyslancov* nám priblížil pozadie rokovaní medzi Benešom a Grabskim, a postupný odklon od plánovaného plebiscitu k arbitráži. Zameral svoju pozornosť aj na medzinárodné súvislosti, ktoré viedli k takémuto rozhodnutiu – sovietsko-poľská vojna, postoj Francúzska. Igor Baka sa venoval vzťahom medzi už samostatnou Slovenskou republikou a Poľskou republikou v období od 14. 3. 1939 do vypuknutia samotnej vojny 1. 9. 1939, *Poľsko-slovenské vzťahy v roku 1939*. Svoju pozornosť autor zamerl na nemecké zasahovanie do tohto priestoru, na postupný nárast napätia medzi Slovenskom a Poľskom, na presun nemeckých jednotiek na naše územie a na samotnú účasť slovenskej armády na ťažení proti Poľsku. Dospel k záveru, že Slovensko nemohlo zabrániť Nemcom využiť naše územie ako nástupný priestor proti Poľsku, ale že zo strany Nemcov nebol žiadny nátlak na účasť slovenskej armády vo vojne proti Poľsku.

Włodzimierz Bonusiak sa vo svojom príspevku venoval *Slovensko-nemeckým vzťahom v medzivojnovom období*. Toto medzivojnové obdobie rozdelil na tri fázy, podľa angažovanosti Nemcov na Slovensku. Zachytil postupný narastajúci tlak Nemcov na slovenské politické vedenie, a nakoniec ich podrobenie sa Nemcom prostredníctvom ochrannej zmluvy uzavretej 21. 3. 1939. Posledný príspevok v tejto časti seminára patrilo Dušanovi Segešovi, ktorý predložil závery svojej dizertačnej práce v príspevku pod názvom *Kontakty poľskej exilovej vlády so slovenskými politikmi počas II. svetovej vojny*. Zamerl sa na analýzu slovenskej otázky pri poľskej exilovej vláde,

na vzťah Československého národného výboru a poľskej exilovej vlády, na slovenskú otázku v rámci samotného československého zahraničného odboja a na kontakty poľskej exilovej vlády s predstaviteľmi Slovenského štátu, najmä na kontakty Sidora a Papeého vo Vatikáne.

Na záver seminára sa konala panelová diskusia pod názvom *Úloha významných osobností zo sveta vedy, diplomacie a kultúry pri formovaní vzťahov medzi Poliakmi a Slovákami v medzivojnovom období*. Diskusie sa zúčastnili Slavomír Michálek, Ewa Orlof, Lubica Kazmerová, Milan Katuninec, Ján Čarnogurský, Mateusz Gniazdowski, Radosław Zenderowski a Dariusz Dąbrowski. Priblížili poslucháčom viacero osôb, ktoré formovali slovensko-poľský vzťah v medzivojnovom období, ako boli Karol Sidor, Juraj Slávik Neresnícky, Ladislav Szathmáry, Władysław Bobek, Zygmunt Zawadowski a Feliks Gwiżdż.

Zborník príspevkov, ktoré odzneli na tomto seminári bude vydaný v priebehu roka 2008.

Martin Garek

KULTUR UND LITERATUR IM DONAU-KARPATENRAUM IN DER FRÜHEN NEUZEIT

Vedeckovýskumné pracoviská nemeckých univerzít v Bonne (Zentrum für Kulturwissenschaft), Osnabrücku (Forschungstelle Literatur der Frühen Neuzeit) a univerzity v maďarskom Szegede (Germanistische Institut) v spolupráci s Bundesinstitut für Kultur und Geschichte der Deutschen im östlichen Europa v Oldenburgu usporiadali v Szegede v dňoch 22. – 25. apríla 2008 medzinárodnú konferenciu o kultúre a literatúre v Karpatskej kotline v období novoveku. Ako názov podujatia naznačil, išlo o podujatie, na ktorom sa prezentovali príspevky s veľmi pestrou paletou problémov. Úvodný referát *K. Garbera* (Osnabrück) bol venovaný literárnym pohybom v konfesionálnych priestoroch na príklade sliezske-uhorských vzťahov Martina Opitza. *M. Balázs* (Szeged) sa zaoberal problematikou radikálnej heterodoxie a sedmohradského dejepisectva v 16. až 17. storočí. *Z. Csepregi* (Budapest) sledoval otázku práva na odpor a jeho ponímanie u Honterových uhorských súčasníkov. *P. Lőkös* (Piliscsaba) riešil problematiku prezentácie obliehanie Jágru (1552) v sedmohradsko-saskej a spišskej nemeckej literatúre v 16. – 17. storočí. *W. Kessler* (Herne) sa zaoberal úlohou Viedne a Grazu, ako kultúrnych centier pre oblasť Chorvátska a podobný charakter mal aj príspevok *P. Wörstera* (Marburg) o sedmohradskom humanistickom centre Veľkom Varadíne. K zaujímavým patrili predovšetkým referáty *A. M. Kozokovej* (Bonn) o spišsko-sliezskych vzťahoch v novoveku, *Z. Barbarics-Hermanikovej* (Pécs) o rukopisných novinách, ako médiach kultúrnych transferov medzi centrálnou a juhovýchodnou Európou, *L. Harcovej* (Wrocław) o sliezskej tlači ako prameni informácií o Karpatskom priestore, *R. Nagyovej* (Eger) o nemeckých kalendároch v Uhorsku a *V. Čičaja* (Bratislava) o knižnej distribúcii v uhorskom kráľovstve v 17. storočí. *R. Offner* (Speichersdorf) analyzoval transfér lekárskech poznatkov zo strednej a západnej Európy do Sedmohradska na základe zahraničného štúdia a imigrácie lekárov v období novoveku. *P. Ötvös* (Szeged) sa prezentoval témou o uhorsko-nemeckých hetero- a auto-stereotypoch v 17. storočí. *K. P. Koch* (Bonn) zase sledoval problém migrácie hudobníkov a hudby medzi oblasťami Nemecka a juhovýchodnej Európy. *E. Szegedi* (Cluj-Napoca) rozoberala otázku náboženstva, etnicity a politiky v denníkoch mešťanov v Kluži v 17. storočí. *H. Roth* (Regensburg) si všimol problémy konfesionálneho vývoja v 16. a 17. storočí. Pôsobeniu predchodcu pietizmu v Sedmohradsku Jánovi Bayerovi bol venovaný príspevok *Z. Fontovej* (Szeged), formálnym zmenám v drobnej architektúre v období neskorkej gotiky a rannej renesancie *K. Germanovej* (Budapešť), vzdelávacím reformám v duchovných rádoch v 18. storočí na príklade rehole piaristov v čase Márie Terézie a Jozefa II. *J. Riedelovej* (Tübingen), katolíckym a protestantským príspevkom do Uhorska v 18. storočí, ako sprostredkovateľom náboženskej kultúry

M. Fataovej (Tübingen). Dejinám evanjelickej náboženskej komunity v Pešti sa venoval príspevok *M. Kéthelyiho* (Tübingen). Knižnej kultúre novokrstencov na Morave a v Uhorsku sa venoval *P. M. Rothkegel* (Elstal). *M. Asche* (Tübingen) analyzoval problematiku *peregrinatio academica* uhorských študentov na zahraničných univerzitách a otázku, prečo musel študovať v zahraničí. *A. Szabó* (Budapešť) rozoberal korešpondenciu uhorského vandrujúceho učenca Alberta Molnára a podobný charakter mal aj príspevok *J. P. Vásárhelyiovej* (Budapest) o Albertovi Molnárovi ako sprostredkovateľovi medzi Uhorskom a zahraničím. Nasledujúce príspevky boli venované jednotlivým osobnostiam a ich podielu na šírení kultúrnych hodnôt. *A. Walter* (Klaipėda) referoval o vzťahoch Georga Michaela Lingelsheima a jeho vzťahu k Sedmohradsku, *H. Fassel* (Tübingen) o spisovateľovi Franzovi Rheterovi, *D. Haberland* (Oldenburg) o Andeasovi Dudithovi a *A. Verók* (Szeged) o Martinovi Schmeizelovi. Príspevky literárnohistorického zamerania sa venovali literárnemu stvárneniu bitky pri Mure roku 1664 *H. Laufhütte* (Passau), *Hetacombu sententiarum* Valentína Francka *B. Dunsch* (Marburg) a pohrebnej kázni Petra Zablera nad hrobom Štefana Xylandera *T. Katonová* (Szeged). Veľmi zaujímavou bola i prezentácia priebežných výsledkov projektu digitalizovaných pramenných edícií nemeckých spisov v Uhorsku v 18. storočí pod vedením *W. Seidlera*, *K. Blaskóovej* a *A. Z. Bernáda* (Viedeň).

Viliam Čičaj

AGRÁRNE STRANY VO VLÁDNÝCH A SAMOSPRÁVNÝCH ŠTRUKTÚRACH MEDZI SVETOVÝMI VOJNAMI

Konferenciu pod týmto názvom zorganizovalo v dňoch 14. a 15. mája 2008 Slovácke múzeum v Uherskom Hradišti v spoluprácu s Historickým ústavom AV ČR a Ústavom českých dejín Filozofickej fakulty UK v Prahe. Išlo už o v poradí jubilejnú desiatu konferenciu venovanú dejinám agrárneho politického hnutia a agrarizmu, ktoré sa v Uherskom Hradišti konajú pravidelne každé dva roky od roku 1990.

Program podujatia otvorili v úvodný deň dva hlavné referáty. Ako prvý vystúpil *J. Harna* z Historického ústavu AV ČR v Prahe, ktorý sa venoval postaveniu republikánskej strany vo vládach a v parlamente v období prvej Československej republiky. Zhodnotil doterajšiu historiografickú produkciu o tejto téme. Na jeho referát nadviazal *J. Rychlík* z Filozofickej fakulty UK v Prahe, ktorý zhrnul účasť poľnohospodárskych strán vo vládach strednej a juhovýchodnej Európy v rokoch 1918 – 1939.

S úvodným referátom, ktorého témou bolo medzivojnové Medzinárodné agrárne bureau, vystúpili na konferencii *J. Šouša* a *E. Kubů* z UK v Prahe. Upozornili na skutočnosť, že napriek snahám československej agrárnej strany jej sen o skutočnej inštitucionálnej spolupráci agrárnych strán v Európe ostal len snom. Dôvodom bolo okrem vzájomnej konkurencie európskych poľnohospodárov na medzinárodnom trhu aj to, že partnerské strany vo svojich krajinách neustále strácali vplyv. Organizácia, žurnalistami nazývaná aj Zelená internacionála, tak ostala len fórom na vyjadrovanie stavovskej solidarity a výmenu informácií. *P. Martuliak* z UMB v Banskej Bystrici sa zaoberal výsledkami agrárnej strany v parlamentných voľbách počas 1. ČSR.

Popoludňajší blok referátov otvoril *J. Čmejrek* z Českej poľnohospodárskej univerzity v Prahe. Vo vojnom vystúpení z pohľadu politológa sa zameral na úlohu agrárnej strany pri upevnení demokracie a presadení programu sociálneho štátu v medzivojnovom Švédsku. Aj jej zásluhou sa model švédskeho sociálneho štátu stal programom prijímaným prakticky celou spoločnosťou. *L. Švec* z UK v Prahe priblížil úlohu agrárneho Zväzu poľnohospodárov v lotyšskej medzivojnovej politike. V tomto období tu bol najväčšou a najvplyvnejšou stranou a toto postavenie si zachoval

aj po Ulmanisovom prevrate z roku 1934, keď sa režim začal označovať za poľnohospodársku diktatúru. Nasledovali vystúpenia hostí z Bulharska. M. *Stamova* zhodnotila politiku Bulharského ľudového poľnohospodárskeho zväzu v období monarchistickej diktatúry v rokoch 1934 – 1939. T. *Gotovská-Henze* sa venovala jeho pôsobeniu v rokoch 1939 – 1947, keď bola pre zväz charakteristická politika viacerých železok v ohni. Svojich predstaviteľov mal rovnako vo vláde ako aj v komunistickom odboji. Aktuálne problémy bulharského poľnohospodárstva po vstupe do Európskej únie priblížil S. Stefanov.

V. *Lacina* z Historického ústavu AV ČR v Prahe analyzoval zmeny programových priorit agrárnej strany v 20. a 30. rokoch. V 30. rokoch sa napriek hospodárskej kríze oficiálny program strany zásadne nemenil, na niektoré problémy reagovali agráристи zjazdovými rezolúciami. M. *Trapl* z Univerzity Palackého v Olomouci rozoberal agrárnu politiku Čs. strany lidovej v medzivojnovom období ako aj činnosť jej maloroľníckych organizácií, ktoré boli najmä na moravskom vidieku konkurenciou agrárikom. L. *Slezák* z Historického ústavu AV ČR v Brne sa zaoberal úlohou agrárneho politika Viktora Stoupala v moravskom cukrovníctve a jeho metódami financovania agrárnej strany. Podiel ministrov obrany za agrárnu stranu pri zvyšovaní obrany-schopnosti ČSR v rokoch 1935 – 1938 bol témou príspevku P. *Šrámka*, ktorý zároveň upozornil na skutočnosť, že strana bola v tejto súvislosti terčom neoprávnenej kritiky už od roku 1938. A. *Doležalová* z Vysokiej školy ekonomickej v Prahe sa venovala problému preberania ideologických zásad pozemkovej reformy z programu sociálnej demokracie agrárnou stranou.

Druhý deň rokovania otvoril referát M. *Hanulu* z Historického ústavu SAV v Bratislave, ktorý sa zaoberal súperením agrárnej strany s ľudovou stranou v regionálnych voľbách v 20. rokoch na Slovensku. J. *Burešová* z Univerzity Palackého v Olomouci sa venovala pôsobeniu Odboru pre záujmy vidieckych žien pri agrárnej strane a jeho politickému a spoločenskému významu v období 1. ČSR. Prípád zo zákulisia pozemkovej reformy predstavil poslucháčom P. *Dufek* z Národného archívu ČR. Opísal pozadie odkúpenia veľkostatku Rosice-Veveří štátom, keď Štátny pozemkový úrad vyplatil britskému majiteľovi vyššiu sumu, aká bola v tom čase pri uplatňovaní zákonov o pozemkovej reforme obvyklá. Išlo totiž o človeka, ktorý mal veľmi dobré kontakty na britské ministerstvo zahraničia a vo veci sa tak v záujme nenarušenia dobrých vzťahov s Veľkou Britániou angažoval aj minister zahraničných vecí E. Beneš.

M. *Charbuský* z Univerzity Pardubice sa zaoberal sporom o prvé miesto na kandidátke pre parlamentné voľby v Pardubickom kraji roku 1935. F. Udržal sa napokon vzdal v prospech stranického tajomníka J. Žilku a uspokojil sa s miestom v senáte. P. *Novák* z Národného poľnohospodárskeho múzea v Prahe priblížil vplyv agrárnej strany na činnosť Zemědělského múzea v medzivojnovom období. Jeho financovanie však zabezpečoval takmer výlučne štát. J. *Lapáček* sa venoval zastúpeniu agrárnej strany v zastupiteľstvách vybraných obcí pferovského okresu. Išlo o región, kde agrárna strana koncom 19. storočia vznikala. Osobnosť agrárneho politika a národohospodára J. Hucla predstavila J. *Juněcová* z Národného archívu ČR. Na záver zaznel v zastúpení zaslaný referát G. *Novotného* z AV ČR v Brne o úlohe Jana Rozkošného pri budovaní a činnosti Poľnohospodárskej rady v Brne.

V záverečnej diskusii stanovili účastníci konferencie tému nasledujúceho podujatia na rok 2010. Budú ňou záujmové organizácie, družstevné a peňažné ústavy agrárnej strany v medzivojnovom období.

Podujatie bolo výborne zorganizované, o čom svedčí aj to, že medzi jednotlivými referátmi ostal vždy priestor na diskusiu. Okrem iného boli jej častou témou možné scenáre vývoja na československej politickej scéne po roku 1945 v prípade, ak by nedošlo k zániku agrárnej strany. Do konca roka, ako sa už tiež stalo dobrou tradíciou, vydá Slovácke múzeum zborník príspevkov, ktoré na konferencii odzneli.

Matej Hanula

300. VÝROČIE BITKY PRI TRENČIANSKEJ TURNEJ

Pri príležitosti 300. výročia najvýznamnejšej bitky medzi vojenskými silami panovníka a vodcu posledného stavovského povstania Františka II. Rákociho pri Trenčianskej Turnej usporiadala obec Trenčianska Turná, Trenčiansky samosprávny kraj, Vojenský historický ústav MO SR, Slovenská numizmatická spoločnosť a Trenčianske osvetové stredisko 1. augusta 2008 medzinárodnú konferenciu. Téma bola venovaná rozličným aspektom tohto vojenského stretnutia počas povstania Františka II. Rákociho. Úvodný referát *Vojenstvo v storočí ťaživého nepokoja* predniesol V. Segeš, ktorý prezentoval tendencie vo vývine vojenstva na prelome 17. a 18. storočia. V. Čičaj vo svojom príspevku *Hrady a pevnosti v období stavovských povstaní* sledoval problematiku fortifikačných zariadení v Uhorsku v 17. storočí a akou formou boli hodnotené v dobovej nemeckej cestopisnej literatúre. Referát M. Kohútovej *Uhorsko pred posledným stavovským povstaním* sa venoval medzinárodným, vnútropolitickým a ekonomickým otázkam, ktoré viedli k vypuknutiu posledného stavovského povstania uhorskej šľachty. Veľmi zaujímavé boli aj príspevky zahraničných účastníkov. I. Czigiány z Vojenského historického ústavu v Budapešti referoval o bezprostredných udalostiach predchádzajúcich trenčianskej bitke „*Sliezka záhada*“ – *otázky kuruckého ťaženia roku 1708*. Zároveň poukázal aj na problematiku riešenia terminologických otázok: povstanie, občianska vojna a pod. K. Mészáros, takisto vedecký pracovník Vojenského historického ústavu v Budapešti, predniesol príspevok *Kuruckí vojvodcovia v trenčianskej bitke*. Popri medailónoch jednotlivých aktérov bol zaujímavý aj prehľad vojenských hodností povstaleckého vojska. Nepriateľskej generalite tohto vojenského stretu na začiatku 18. storočia sa venoval vo svojom vystúpení *Siegbert Heister a Ján Pálfi – víťazi trenčianskej bitky* T. Klubert. Paletu významných osobností povstania doplnil svojim príspevkom *Generál Juraj Ottyk v čase trenčianskej bitky* P. Kónya. Ďalšie príspevky boli venované jednotlivým aspektom tejto významnej udalosti. Vystúpenie M. Ďurčovej *Denník neznámeho šľachtica – pozorovateľa z Trenčianskeho hradu* prinieslo mnoho zaujímavých údajov účastníka, ktorý v tom čase bol na Trenčianskom hrade obliehanom kuruckým vojskom. J. Dibala vo svojich kratších príspevkoch *Kurucký vojak Juraj Jánošík* venoval problémom vojakov v povstaleckej a cisárskej armáde na príklade známej postavy Juraja Jánošíka, ďalej v príspevkoch *Zbrojná výroba na Slovensku počas posledného protihabsburského povstania* a *Razenie núdzových mincí za povstania Františka II. Rákociho* rozoberal ekonomické aspekty tohto obdobia. Pritom práve otázkam zbrojnej výroby sa nevenovala vždy patričná pozornosť. M. Kohútová v referáte *Kurucké noviny Mercurius veridicus ex Hungaria o bitke pri Trenčíne* si všimla otázku informovanosti domácej i zahraničnej verejnosti prostredníctvom kuruckej povstaleckej tlače. Záverečný blok referátov na tomto podujatí bol venovaný otázkam regionálnej histórie. V. Hábl (*Trenčín a povstanie Františka II. Rákociho*) rozoberal postavenie a situáciu trenčianskeho meštianstva počas vojenského obliehania. M. Hloža venoval pozornosť (*Snahy o postavenie pamätníka Františkovi II. Rákocimu*) plánom na postavenie pomníka padlým, P. Vitek („*Švihrovská*“ *bitka pri Vavrišove*) osvetlil jednu paralelnú vojenskú epizódu z čias rákociovského povstania v Liptove a napokon M. Kubelová (*Pôvod rodiny Štúrovcov a rodiny Samuela Timona SJ a ich vzťah k Trenčianskej Turni a Hámrom*) osvetlila niektoré aspekty pôvodu významných rodákov z tejto lokality. Je škodou, že neodznali pôvodne plánované referáty I. Mrvu *Povstanie Františka II. Rákociho* a V. Dangla *Bitka pri Trenčianskej Turnej a otázky kuruckého vojenstva*, ale len ich úryvky. Na druhej strane však kvitovať skutočnosť, čo nebýva častým zvykom, že sa organizátorom tohto podujatia podarilo v predstihu vydať zborník príspevkov z konferencie s výstižným názvom *Ned'aleko od Trenčína...*

Viliam Čičaj

OBHÁJENÁ DOKTORANDSKÁ DIZERTAČNÁ PRÁCA V ODBORE VŠEOBECNÉ DEJINY

MGR. IMRICH NAGY: REINTERPRETÁCIA IDEÁLU ANTICKÉHO VLADÁRA U ERAZMA ROTTERDAMSKÉHO

Obhajoba sa konala 27. októbra 2006.

Školiteľ: doc. PhDr. Marián Skladaný, CSc.

Oponenti: prof. PhDr. Daniel Škoviera, PhD., doc. PhDr. Pavol Valachovič, CSc., PhDr. Eva Frimmová, CSc.

Školiace pracovisko: Katedra všeobecných dejín FF UK v Bratislave.

Témou dizertačnej práce je politické myslenie vrcholného predstaviteľa zaalpského humanizmu Erazma Rotterdamského vsadené do historicko-politických súvislostí prvej tretiny 16. storočia.

Práca je rozdelená na päť kapitol. V prílohe obsahuje autorský preklad Erazmovho spisu *Institutio principis Christiani* do slovenčiny.

V prvých štyroch kapitolách sa autor monotematicky venuje viacvrstvovej analýze Erazmovho hlavného politického spisu *Institutio principis Christiani*. V prvej kapitole uvádza odraz historických reálií, ktoré sa premietli do Erazmových úvah o ideálnej forme vlády. Na základe nich dokumentuje jednotlivé javy a fenomény obdobia humanizmu v oblasti politiky, ekonomiky, vedy, náboženstva a spoločenských zvyklostí. V druhej kapitole analyzuje hlavné ideové zdroje Erazmových politických názorov, ktorými sú profánni antickí autori i kresťanské pramene. V tretej a štvrtej kapitole porovnáva Erazmove politické ideály s obdobnými predstavami a názormi Th. Morea a N. Machiavelliho, ktorí boli Erazmovými súčasníkmi. V prípade Moreovej *Utópie* konštatuje vzájomné ovplyvňovanie sa oboch autorov. Pri Machiavelliho *Vladárovi* poukazuje na spoločnú ideovú bázu oboch autorov, vďaka ktorej nachádza spoločné črty i na inak celkom protichodných tendenciách týchto predstaviteľov politického myslenia.

Záverčná, piata kapitola venuje pozornosť vývoju Erazmových politických názorov pod vplyvom reálnej politiky. Boj o hegemoniu v európskej politike v prvej tretine 16. storočia, nástup reformácie a expanzia Osmanskej ríše do Európy sú hlavnými činiteľmi, ktoré upriamujú Erazmovu pozornosť na strednú Európu. Autor tým vysvetľuje prerod Erazmovho pacifizmu na stanovisko *bellum necessarium*, čiže nevyhnutnej vojny.

OBHÁJENÁ DOKTORANDSKÁ DIZERTAČNÁ PRÁCA V ODBORE SLOVENSKEJ DEJINY

PHDR. FRANTIŠKA ČECHOVÁ: NITRIANSKY BISKUP A ARCIBISKUP
KAROL KMEŤKO A JEHO DIECÉZA

Obhajoba sa konala 23. októbra 2007.

Školiteľ: PhDr. Natália Krajčovičová, CSc.

Oponenti: prof. Dr. phil. Emilia Hrabovec, prof. PhDr. Róbert Letz, PhD.,

Mgr. Maroš Hertel, PhD.

Školiace pracovisko: Historický ústav SAV.

Deficit hlbšej analýzy dejín cirkvi v profánom kontexte v období prvej polovice 20. storočia sa podieľa na charakteristickej polarizácii historikov a vedeckých pracovísk na Slovensku. Biskup Karol Kmeťko a kňazi jeho diecézy ovplyvnili slovenské dejiny. Autorka práce skúma podmienky života kňazov, ich mentalitu, možnosti a limity ich vplyvu. V práci analyzuje široké spektrum tradičných dokumentov, ale dané ciele ju nútia siahnuť aj k netradičným prameňom a metódam interdisciplinárneho charakteru.

Prvá, najrozsiahlejšia kapitola chronologicky sleduje životné osudy K. Kmeťka od detstva, jeho cestu ku kňazstvu, vstup do politického života a cestu k nitrianskemu biskupskému stolu a vývoj biskupstva do konca 30. rokov. Autorka popisuje konflikty a postoje k autonomistickému programu Ľudovej strany, ktorú založil Kmeťko spolu s A. Hlinkom. Roku 1922 odchádza Kmeťko z politiky a vzdáva sa poslanskeho mandátu v Národnom zhromaždení. Pred Národným súdom v procese s jeho kňazom a bývalým prezidentom Slovenskej republiky J. Tisom 6. 1. 1947 zdôvodnil svoje rozhodnutie pre spoluprácu s J. Šrámkom a M. Mičurom odporom k „tukovskej“ línii v Hlinkovej strane. Rozbor Kmeťkovej korešpondencie s A. Hlinkom, J. Kožom a J. Šrámkom potvrdzuje Kmeťkovu snahu eliminovať Tukov vplyv. V tomto duchu podporoval aj svojho kňaza J. Tisu pri jeho vstupe do vlády v Prahe v januári 1927. Kmeťko sa pred Národným súdom kriticky vyjadril k nerozumnému postupu pražskej vlády v dobe Pribinových slávností v Nitre roku 1933.

Druhá kapitola s názvom *Kňazi pred súdom národa* do istej miery naväzuje na prvú a končí sa odchodom K. Kmeťka zo života. V máji 1944 Pius XII. udelil Karolovi Kmeťkovi titul arcibiskupa *ad personam*, čo výrazne zvýšilo jeho status a popularitu. Prejavilo sa to i v priebehu procesu pred Národným súdom. Slovenská verejnosť bola doteraz informovaná o Kmeťkovej svedeckej výpovedi z Katolíckych novín z roku 1947. Autorka po objavení autentického stenografického záznamu výpovede K. Kmeťka zistila podstatné rozdiely, krátenie a cieleňú úpravu Kmeťkovej výpovede. Zdôvodňuje to tlakom, ktorý vytváral nový *status quo*, keď sa obnovené Československo dostalo pod sovietsku kontrolu. Senát Národného súdu tvorili sudcovia vychovaní v duchu nezávislosti súdnej moci. Napriek tlaku, súd skúmal aj argumenty, ktoré v danej medzinárodnej situácii nebolo možné verejne prejednávať, sú však zachované, aj keď v chaotickom usporiadaní v súdnych spisoch a čakajú na hlbšiu kritickú analýzu. Stostránková Kmeťkova výpoveď je v tejto kapitole ťažiskovým dokumentom, lebo otázky súdu smerovali na vývoj diecézy od roku 1918 a dotýkali sa právnej, politickej i morálnej zodpovednosti kňazov tejto diecézy.

Tretia, najkratšia kapitola sa týka Nitrianskej diecézy. Autorka ju skúma z hľadiska problematiky farských patronátov a každodenného života kňazov. Pohľad na postavenie diecézy v širšom medzinárodnom kontexte v závere práce je priblížený najmä z materiálov Archívu Ministerstva zahraničných vecí a Kancelárie prezidenta republiky v Prahe.

The Byzantine Struggle over the Icon

On the Problem of Eastern European Symbolism

Alexander Avenarius

AEP

Pokyny pre autorov

Historický časopis vychádza štyrikrát do roka. Uverejňuje výhradne pôvodné články, ktoré sú výsledkom vlastnej bádateľskej činnosti autora. Príspevky redakcia predloží na posúdenie dvom lektorom. O ich prijatí alebo neprijatí na základe lektorských posudkov a rozhodnutia redakčnej rady Historického časopisu autorov upovedomíme do 90 dní odo dňa doručenia do redakcie. Autori poskytujú svoje rukopisy exkluzívne *Historickému časopisu* a pred rozhodnutím redakčnej rady ich neuverejnia v iných časopisoch. Rukopisy sa nevracajú.

Príspevky do Historického časopisu odovzdávajte, resp. posielajte na adresu redakcie v elektronickej forme (na diskete alebo e-mailom formou prílohy) v textovom editore Word pod operačným systémom Windows. Pri písaní poznámok pod čiarou (nie na konci príspevku) používajte príkaz *Vložiť* a následne *Poznámka pod čiarou*.

Rozsah štúdií, vrátane poznámkového aparátu, by nemal presiahnuť 40 strán (72 000 znakov vrátane medzier), recenzií 10 strán (18 000 znakov vrátane medzier) a anotácií 3 strany (5 400 znakov vrátane medzier). K štúdiu je potrebné pripojiť resumé v rozsahu cca 1 400 znakov, krátky abstrakt (cca 700 znakov) a osobné údaje o autorovi (bydlisko, zamestnanie, e-mail a telefonický kontakt).

Vzhľadom na platnosť *STN ISO 690 – Dokumentácia. Bibliografické odkazy* – je potrebné rešpektovať jej zásady. Niektoré interpunkčné znamienka sa v odkazoch používajú odlišne od pravidiel slovenského pravopisu. Pre uľahčenie citovania uvádzame niektoré vzory:

Odkaz na monografiu (1 – 3 autori):

¹KAMENEC, Ivan. *Po stopách tragédie*. Bratislava : Archa, 1991, s. 56.

²PEŠEK, Jan - BARNOVSKÝ, Michal. *Štátna moc a cirkvi na Slovensku 1948 – 1953*. Bratislava : Veda, 1997, 311 s.

Pozn.: dve alebo tri mená sa navzájom oddeľujú spojovníkom s medzerami po oboch stranách spojovníka.

Odkaz na monografiu (viac ako 3 autori):

³HOLEC, Roman et al. *Stopäťdesiat rokov slovenského družstevníctva : Víťazstvá a prehry*. Bratislava : Družstevná únia SR, 1995, s. 201-202.

Pozn.: čísla strán v rozpätí strán sa uvádzajú so spojovníkom.

Odkaz na zborník ako celok:

⁴BYSTRICKÝ, Valerián (ed.). *Slovensko v politickom systéme Československa : Materiály z vedeckého sympózia Časť 11. – 13. novembra 1991*. Bratislava : Historický ústav SAV, 1992, 99 s.

Pozn.: Ako prvý údaj sa uvádza meno editora, ak má primárnu zodpovednosť za zostavenie diela. Pri viacerých zostavovateľoch meno prvého na titulnom liste.

Pozn.: Osoby, ktoré majú sekundárnu zodpovednosť (napr. vedecký redaktori, editori, prekladatelia...) sa uvádzajú za názvom.

⁵*Slovenská veda : zborník zo 14. medzinárodnej konferencie*. Ed. Elena Nedorostová. Bratislava : Veda, 2001, 248 s.

Odkaz na štúdiu v zborníku alebo v kolektívnej práci:

⁶MICHÁLEK, Slavomír. Hodža a Osuský, názory a pozície v rokoch 1939 – 1945. In PEKŇÍK, Miroslav (ed.). *Milan Hodža štátnik a politik*. Bratislava : Veda, 2002, s. 301-317.

Odkaz na štúdiu publikovanú v periodiku:

⁷KOVÁČ, Dušan. Popoluška slovenskej historiografie – vlastné dejiny. In *Historický časopis*, 2004, roč. 52, č. 2, s. 233-244.

Odkaz na už uvedený prameň:

⁸KAMENEC, ref. 1, s. 37.

V prípade, že v jednej poznámke sú uvedené dva pramene toho istého autora, v ďalších poznámkach uvádzame aj prvé slová názvu prameňa:

⁹KAMENEC, Po stopách, ref. 1, s. 12.

Odkaz na elektronický zdroj:

¹⁰KUCIANOVÁ, Anna. Personálie v elektronickej súběžnej Slovenskej národnej bibliografii. In *Bibliografický zborník 2000 – 2001* [online]. Martin : Slovenská národná knižnica, 2005, s. 136-139. Dostupné na internete: <http://www.snk.sk/nbuu/Zbornik_2000_2001.pdf>

Všeobecné poznámky:

- Ak v prameni nie je uvedené miesto vydania, rok vydania, vydavateľstvo uvádzame: b. m., b. r., b. v.

- V prípade viacerých miest vydania a vydavateľstiev sa názov vydavateľstva pridá k príslušnému miestu vydania:

Praha : Argo; Bratislava : Concordia, 1999.

- Ak je viac miest vydania a len jeden vydavateľ, tak miesta vydania oddelíme bodkočiarkou a medzerou:

Bratislava; Martin : Osveta, 1956.

- Údaje v bibliografickom popise citovaného prameňa sa uvádzajú v jazyku prameňa až po údaj o rozsahu. Preklad názvu sa môže pripojiť v hranatých zátvorkách.

- Skratkou pre označovanie strán alebo strany je s., ročníky časopisov a čísla zborníkov sa uvádzajú arabskými číslicami. Pokiaľ sú dokumenty v edíciách číslované, je potrebné uvádzať okrem strán aj číslo.

- Odkaz na archívny prameň:

Slovenský národný archív (ďalej SNA), fond (ďalej f.) Poverenictvo informácií a osvetly (ďalej PIO), kartón (ďalej k.), č. j. 785.

Adresa redakcie: Historický časopis, Historický ústav SAV, Klemensova 19, 813 64 Bratislava

Tel.: +421-2-529 25 753; 0908 09 89 37

E-mail: histcaso@savba.sk

http: <http://www.historickycasopis.sk/>

objednávky: písomne, telefonicky, mailom, prípadne prostredníctvom elektronického objednávkového formuláru na webovej stránke časopisu